

Anna Lundstedt

Vit governmentalitet

"Invandrarkvinnor" och textilhantverk – en diskursanalys

*Etnologiska institutionen
Göteborgs universitet*

ARBETSLIV I OMVANDLING | 2005:14

ISBN 91-7045-766-2 | ISSN 1404-8426

Arbetslivsinstitutet

Arbetslivsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum för arbetslivsfrågor. På uppdrag av regeringen bedriver institutet forskning, utveckling och kunskapsförmedling. I dialog med arbetslivets aktörer verkar vi för ett arbetsliv med goda villkor, utvecklingsmöjligheter och en hälsosam arbetsmiljö för både kvinnor och män. Institutet har omkring 400 anställda och finns på flera orter i landet. Besök gärna www.arbetslivsinstitutet.se för mer information.

Arbetsliv i omvandling är en av Arbetslivsinstitutets vetenskapliga skriftserier. I serien publiceras avhandlingar, antologier och originalartiklar. Främst välkomnas bidrag avseende vad som i vid mening kan betraktas som arbetsorganisation och arbetsmarknad. De kan utgå från forskning om utvecklingen av arbetslivets organisationer och institutioner, men även behandla olika gruppers eller individers situation i arbetslivet. En mängd ämnesområden och olika perspektiv är således tänkbara.

Författarna till bidragen finns i första hand bland forskare från de samhälls- och beteendevetenskapliga samt humanistiska ämnesområdena, men även bland andra forskare som är engagerade i utvecklingsstödande forskning. Skrifterna vänder sig både till forskare och till andra som är intresserade av att fördjupa sin förståelse av arbetslivsfrågor.

Manuskripten lämnas till redaktören som ombesörjer att ett traditionellt ”refereeförfarande” genomförs. I huvudsak publiceras bidrag från forskare med anknytning till Arbetslivsinstitutet.

ARBETSLIV I OMVANDLING

Redaktör: Eskil Ekstedt

Redaktion: Marianne Döös, Jonas Malmberg, Anita Nyberg, Lena Pettersson och Ann-Mari Sätre Åhlander

© Arbetslivsinstitutet & författare, 2005

Arbetslivsinstitutet,
113 91 Stockholm

ISBN 91-7045-766-2

ISSN 1404-8426

Tryckt hos Elanders Gotab, Stockholm

TACK

Till de två informella handledare som har fungerat som mina vägvisare och bollplank i doktorandtillvaron – Åsa-Karin Engstrand och Oscar Almén. Utan er hade den här tiden inte varit lika rolig och givande. Tack för att ni finns! Och tack för att ni har fått mig att inse vikten och innebörden av prioriteringar och pauser. Framförallt vill jag tacka de två personer som har handledt och utbildat mig under dessa år – Magnus Mörck och Annette Thörnquist. Tack för att ni har stöttat och uppmuntrat mig att vandra vidare när jag befunnit mig vid olika vetenskapliga vägschal. Det har varit värdefullt att ha två handledare med olika inriktning. Tack Magnus för att du med din diskursanalys av diskursanalysen har fått mig att lyfta blicken ytterligare. Bättre handledning kunde jag inte ha haft. Tack Annette för dina synpunkter och kommentarer som har fått mig att förtydliga mina resonemang och landa i en historisk kontext. Till alla er som jag fick möjlighet att intervju och samtala med vill jag rikta ett särskilt stort tack! Tack också för att ni har bistått med olika typer av material till avhandlingen.

Opponenterna på slutseminarium respektive tidigare versioner av manus var Magdalena Petersson, Åsa Andersson, Anders Neergård samt Paulina de los Reyes – tack för konstruktiv kritik som varit till stor hjälp vid slutredigering av manus. Tack också till alla er som läst och kommenterat manus i olika faser av avhandlingsarbetet. Jag har presenterat texter vid en rad olika seminarier, men också fått uppslag och idéer från alla de seminarier och konferenser som jag har deltagit i genom åren. En betydelsefull forskningsmiljö har varit etnologiska institutionen, Göteborgs universitet. En annan viktig arbetsplats har varit Arbetslivsinstitutet och dess tvärvetenskapliga seminarieverksamhet. Alla ni som har deltagit i forskarseminariet vid etnologiska institutionen och Arbetslivsinstitutets verksamhet har bidragit på olika sätt till detta avhandlingsarbete. Framförallt har det varit otroligt roligt och stimulerande att arbeta och resa tillsammans med alla doktorander och arbetskamrater på etnologen och Arbetslivsinstitutet – ni vet alla vilka ni är! Speciellt tack till Hanna Westberg och Göran Brulin för att ni har gett mig förtroende och frihet att distansarbeta periodvis. Jag vill också tacka er personal på Arbetslivsinstitutets bibliotek för all hjälp med litteratur och artiklar. Jag vill också tacka tre personer som underlättat för mig att delta i forskarkurser och seminarieverksamhet vid Stockholms universitet, Uppsala universitet och University of Western Sydney – Lena Gerholm, Stefan Helgesson och Brett Neilson.

Två internationella forskarnätverk som betytt mycket för min forskning är dels ETKOM, dels International Working Life Research School med forskare från Keele University, Université d'Evry samt Göteborgs universitet. Särskilt tack till två av er i sistnämnda nätverk som fick mig intresserad av att börja forska – Birger Simonsson och Bernt Schiller. Line Alice Ytrehus var initiativtagare till Nätverket för studier av etnisk komplexitet i Norden (ETKOM) samt de semi-

narier och nätverk som anordnades i Danmark, Sverige, Norge, Estland och Grönland. Tack Line för ditt engagemang och din generositet! Tack till alla er som deltog i de inspirerande diskussioner som fördes inom nätverket: Bente Gullveig Alver, Tanya CE Andersson, Åsa Andersson, Magnus Berg, Birte Haagen, Sidsel Therese Natland, Riina Reinvelt, Line Ytrehus och Marja Ågren. Många av de bästa stunderna av doktorandstudierna har jag tillbringat tillsammans med er!

Stort tack också till Riikka Norrbacka-Landsberg och Aneela Babar som har delat den tvärvetenskapliga, distansarbetande, resande arbetsmiljön. Tack för resesällskapet genom fysiska och mentala rum! Det har varit stimulerande att dekonstruera och diskursanalysera doktoranderiet tillsammans med er på diverse seminarier och konferenser. Andra personer som varit viktiga i olika delar av avhandlingsarbetet är Anita Brnic, Filip Wijkström samt Margareta Lundstedt. Tack för intressanta samtal! Ett särskilt tack till Margareta som också har korrekturläst delar av texten. Tack också till Fredrik Pontusson som har översatt sammanfattningen. Tack till Svensk-Kinesiska föreningen, i synnerhet Kerstin Andersson som frikostigt medverkade till att jag kunde studera trä- och textilhantverk i Jiangsu och Shanghai.

Till alla er som har arbetat med ”Tredje rummet”, speciellt Camilla Agdler, Wibke Jonas, Daniela Konrad, Jennifer Mack, Dana Miran, Adel Mosa, Anwar Turabi och Djan Shakouri, tack för en lärorik och framförallt kul tid tillsammans!

Detta avhandlingsarbete har finansierats av Arbetslivsinstitutet. Ett generöst stipendium från Stiftelsen för Internationalisering av högre utbildning och forskning (STINT) möjliggjorde att jag kunde spendera fem månader i Australien vid Institute for Cultural Research, University of Western Sydney. Det skapade också tillfälle för mig att besöka forskare och forskningsnätverk vid Australian National University och University of Wollongong. Vidare har olika stipendier bidragit till att jag fått möjlighet att träffa forskare vid institutioner för antropologi och ”cultural studies” i Shanghai, Guangzhou och Hong Kong. Many thanks to all of you for interesting conversations and supervision – Ien Ang, Aneela Babar, Sharon Chalmers, Katherine Gibson, Dorothy Jones, Elaine Lally, Deidre McKay, Brett Neilson, Fiona Nicoll, Mandy Thomas, and Selvaraj Velayutham. För ekonomiskt stöd tackas även Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet, Oscar Ekmans Stipendiefond, Nordic Council of Ministers (NNF), samt dåvarande The Swedish Council for Work Life Research (RALF).

Slutligen, till alla vänner och familj som också har levt med denna avhandling och mitt kontinuerliga dekonstruerande av vardagen. Tack för logi och vänskap men framförallt för att ni har lyckats ge mig perspektiv på tillvaron. Som någon klok person sade ”after all, this is just a thesis. The most important part of life goes on outside the pages of this book”.

Den här avhandlingen tillägnas Mio.

Innehåll

Prolog – Harem, förebilden	1
1. Inledning	11
2. Metod och material	39
I. VIT HETERONORMATIVITET	83
3. Segregering för återintegrering	85
II. VITA SUBJEKTSPOSITIONER	115
4. Vit guvernör	117
5. ”Vit” komplexitet	130
6. Gudrun Sjödén-kadern	165
III. ”VIT” MÅNGKULTURELL NATION	195
7. Studiebesök i Sverige	197
8. Rollspel och regissörer	212
9. Modevisning och marknad	229
Epilog – Det tredje rummet	257
Sammanfattande slutsatser	271
Summary	284
Källor och litteratur	305

Prolog – Harem, förebilden

Ett Harem i Sverige

§14 motion av Margita Björklund (fp) om att starta ett projekt liknande det danska Harem i exempelvis stadsdelsnämnden Biskopsgården (1994 nr 108, 1993 nr 102)

Margita Björklund, kommunalråd

Ordförande, Kommunfullmäktige!

Det är inte många gånger som jag har fått så många frågor från olika håll om varför jag har lagt en motion som när det gäller ett Harem i Biskopsgården. Det kan därför vara på sin plats att tala om vad Harem egentligen betyder. Det är en helig, okränkbar plats för kvinnor. Det som delvis är syftet med motionen är att hitta någonting som hjälper många av de ensamma, isolerade och lågutbildade kvinnorna, som har kommit hit från framförallt Turkiet och Pakistan, att komma ut i samhället.

Upprinnelsen var att man på Röhsska museet i Göteborg hade en vandringsutställning från Köpenhamn som hette Harem. Där kunde man få se de mest fantastiska vävnader, mattor och bonader, vilka var en syntes av de turkiska kvinnornas hantverkskunnande och modern dansk design. Det visade sig att den framställning som kvinnorna gjort av vävnader, mattor, bonader och kläder gick ihop. Det var till och med lönsamt. Det kostade inte samhället något. Till detta hade man kopplat en utbildningsenhet så att kvinnorna kunde få utbildning i det nya landets språk, samhällskunskap och ADB. Framför allt var det en möjlighet för kvinnor från Turkiet och Pakistan som var förbjudna av sina män att lämna hemmet. De var förbjudna därför att deras män inte kunde tänka sig att kvinnorna skulle komma till ett ställe där det möjligen kunde finnas en manlig lärare, manliga arbetskamrater eller manliga skolkamrater. Det skulle alltså vara ett Harem, en okränkbar plats för kvinnor.

Denna motion blev mycket positivt mottagen. Stadsdelsnämnderna Biskopsgården, Gunnared, Lärjedalen, Bergsjön och Lundby tillstyrkte den. Vidare tillstyrkte invandrarnämnden, utbildningsnämnden och kulturnämnden motionen. Jag trodde att den därför också skulle bifallas i kommunstyrelsen, men majoriteten sade nej där. Såvitt jag kommer ihåg var det ingen som motiverade varför. Jag måste därför fråga mig varför man avslår någonting där syftet är att överbrygga kulturklyftor, hjälpa lågutbildade kvinnor att ta tillvara det kvinnliga kunnandet. Om man läser remissinstansernas yttranden visar stadsdelsnämndernas svar på en helt annan förståelse och inblick i hur dessa kvinnor har det och vilka framtidsmöjligheter som de kan ha.

(Kommunfullmäktiges handlingar, Göteborgs stad, Y nr 51, Yttranden 1994 nr 5 Torsdag den 19 maj, s.14)

Ett Harem i Turkiet

Pigen fra Als

Harem startede i november 1984, officielt. Forhistorien derimod starter ca. 30 år tidligere og endda i et fremmed land.

I midten af halvtredserne boede der en ung tyrk i London. Han var ældste søn i en af de rigeste familier i Izmir og i Tyrket, så han var i England for at få sig en rigtig vesteuropæisk ingeniouruddannelse og tilegne sig det fine sprog. Bagefter skulle han hjem til familiefirmaet, udset som han var til at følge i faderens hæderkronede fodspors og dermed også til at blive en af sin bys og sit lands økonomiske magthavere.

Men det er jo ikke pligter altsammen, så en lørdag aften koblede den unge, samvittighedsfulde studerende af fra studierne og gik til party. Det skulle vise sig at blive en afgørende beslutning og en god fest.

Festen havde flere internationale indslag, bl.a. en dansk au-pair-pige, som dengang hed Vibeke, en ung pige fra Sønderjylland. Det var naturligtvis intet mindre end forelskelse ved første øjekast mellem ingeniøren og au-pairen. Den velhavende karrieremand, den mørke charmer og den fattige, lyse jyske pige, det blåøjede Guds ord fra grænselandet, havde det akkurat som to magneter. (...)

Men forhindringer er jo til for at overkommes, så gift blev de, de unge elskende. Vibeke blev till Viba og de flyttede ind på familiegodset i Balçova, lige uden for det smukke Izmir, i den maleriske bugt ved Aegæerhavet. Det de flyttede ind i var et mindre slot, tegnet af danske arkitekter (...)

At underholde, konversere, repræsentere, opdrage børn, holde hus og styr på tyendet i dette lille paradis var imidlertid ikke mening nok i livet for den snusfornuftige sønderjyske pige. Hun ville have sin helt egen niche og det fik hun. I baghaven lå der nemlig et smukt træhus, et atelier (...) Det måtte kunne bruges til noget, tænkte den kreative Viba, gerne noget med kunst. Selv om hun var opflasket med Tønderknipling-traditioner, kastede hun sin kærlighed bl.a. på vævning, som der var så stolte traditioner for i lokalområdet omkring Izmir. Ikke sådan at hun selv begyndte at væve, nej, men hun skaffede danske designere til det lille paradis i plantagen. Det var ikke svært at finde kandidater nok med udlængsel. De fremstillede designs og satte de lokale kvinder i gang med at væve. Der blev vævet kelims, fladvævede tæpper af bomulds-strimler. Tæpperne blev især solgt til turister og amerikanerne fra Nato-basen i nærheden, forretningen kunde løbe rundt, hvis man var fornuftig, og det var Viba. Lurmærket dansk design på tyrkiske væve.

Min tyrkiske plantage

Det eksotiske tilbud om at væve i atelieret i mandarinlunden blev mundtligt averteret på Skolen for Brugskonst, og muligheden blev i 1981 overvejet kritisk af en ung, dansk væver, der brændte for sit håndværk og som netop var ved af

afslutte sin uddannelse. Hun led også af en umådelig rejselyst og en dyb fascination af Karen Blixen. Faktisk var hun på udkig efter et væveværksted på en kaffeplantage i Kenya, så en appelsinplantage i Tyrkiet var ikke umiddelbart hendes kop te. Men ved nærmere eftertanke, besluttede hun at være mindre wählerisch, hun kunne vel lige så godt udfolde sine talenter i Tyrkiet som i Afrika. Hun reflekterede omgående på tilbuddet, fik et hurtigt ”ja” og rejste ned til den danske dame og de indfødte vævere. Alt ialt arbejdede hun sammen med kvinderne i appelsinlunden i to år, med mindre pauser hvor hun kun var hjemme på ufrivillige besøg. Væveren, der stadig hed Gitte Olsen og Viba kom godt ud af det sammen. Gitte fulgte sig hjemme på farmen, som godt nok var en plantage, og hun følte sig dybt betaget af samarbejdet med de lokale kvinder, som vævede. Så betaget at hun følte at hun måtte fortsætte sit unge liv i Tyrkiet. Sammen med sine folk, kvinderne fra Balcova og omegn. Sådan var nu hendes skæbne. Og dog! For hun fik en bedre idé, Gudskelov. Hun ville nemlig prøve at eksportere Harem til Danmark, hun ville omplante menageriet i den danske muld. (Mark Nielsen, René ”Harem. Et Harem i Danmark” 1991:72-76)

Ett Harem i Danmark

Gitte Olsen, initiator of Harem, Denmark: I know something I have seen and experienced through Harem, that a lot of projects have started, and they were inspired by Harem but none of them had exactly that idea that I had in mind. But they had all looms, sewing machines, knitting machines. But I think that looms, sewing machines, knitting machines are very little part of the idea. I think most people got fascinated by the thought that “of course, traditional women they should knit and weave and sew because their culture ... develop good patterns and things”. But in fact the idea of Harem was just to make a working place. It was a very capitalistic way of thinking and it wasn't to develop their culture or to save the women from the men or ... nothing of the kind. We didn't think of that in any aspect. But you know people take what they like and you can't stop them. And you can just say that you can be a bit proud they got inspired, and you can also get a bit worried because they haven't understood anything (Interview with Gitte Olsen, initiator of Harem, Copenhagen 2002).

Historien varken börjar eller slutar med dessa tre utsagor om textilprojektet Harem. Under 1990-talet initierades och avvecklades ett 40-tal projekt i Sverige med inriktning på textilt hantverksarbete och undervisning i svenska språket. Samtliga textilprojekt riktade sig till målgruppen ”invandrarkvinnor”. Formen för projekten var arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt utbildningar i regi av folkhögskolor eller ideella föreningar. Projekten finansierades av olika källor – statliga och kommunala medel, samt EU-bidrag. Parallellt med uppkomsten av textilprojekten, har en rad projekt med inriktning på trähantverk uppkommit som riktar sig till ”invandrare”. I dessa sammanhang har ”invandrare” likställts med kategorin ”män” som har migrerat till Sverige. Dessa träprojekt har haft olika

former av samarbete med textilprojekten. Denna avhandling är resultatet av en studie av dessa textilprojekt.

För att förstå uppkomsten av detta fenomen i 1990-talets Sverige sökte jag mig tillbaka till källor om liknande företeelser i olika historiska och internationella kontexter. Studien kom successivt att utvecklas till en analys av hur ”vit kvinnlighet” konstrueras, hur vit governmentalitet utövas samt hur diskurser materialiseras.

Materialet förde mig slutligen till Köpenhamn i december 2002 för att träffa Gitte Olsen, initiativtagaren till Harem. Studien visade nämligen att textilprojektet Harem hade inspirerat några av initiativtagarna till de textilprojekt som är föremål för denna studie. Harem hade fungerat som en förebild för flera av de textilprojekt som senare uppkom under 1990-talet i Sverige. Spridningsvägarna var flera. Någon initiativtagare besökte Harem i Danmark. Andra kom i kontakt med projektet via de mattor och textila konsthandverk som Harem ställde ut på museer i Sverige under 1990-talet. Ytterligare en kanal var media.

Textilprojekten i Sverige riktade sig till målgruppen ”arbetslösa invandrarkvinnor”. Initiativtagarna verkade utifrån en feministisk ideologi. Samtliga arbetade enligt hantverksmetoden, att kombinera språkträning med textilt konsthandverk. Initiativtagaren till Harem menar dock att vävstolar, symaskiner och stickmaskiner hade väldigt lite med den ursprungliga idén att göra. Målet med Harem var att starta ett kapitalistiskt företag och skapa sysselsättning. Syftet var aldrig att ”utveckla deras kultur eller att rädda kvinnorna från männen – ingenting sådant alls”. Initiativtagaren till Harem är kritisk till och ifrågasätter den här typen av föreställningar om den Andre som traditionell och hantverkskunnig. Gitte Olsen vänder sig mot detta koloniala förhållningssätt, att initiativtagaren skall utveckla och frigöra den Andre. Trots detta var det precis de elementen som fördes vidare till den nya kontexten Sverige 1990-tal. Det är oroande att de inte har förstått någonting, säger Gitte.

Vad var det då för tankar som låg till grund för utformningen av Harem? Som jag kommer att visa nedan skiljer sig Harem från övriga projekt genom initiativtagarens ursprungliga intentioner med textilprojektet och genom sitt förhållningssätt till deltagarna. Det finns dock flera faktorer som förenar Harem och de textilprojekt som startades i Sverige efterföljande decennium. Projektet Harem förändrades avsevärt från starten 1984 till nedläggningen 1997. Med tiden kom Harem att utvecklas i samma riktning som övriga projekt och inordnas i projektindustrin. I slutändan hade Harem, precis som övriga textilprojekt, samma målgrupp, arbetsmetod, samt målsättning – ”invandrarkvinnor”, hantverksmetoden med textilhantverk och språkutbildning, samt att skapa ett lönearbete.

Denna prolog och djupintervju med initiativtagaren till Harem utgör en viktig bakgrundskunskap till övrigt insamlat material. I följande avsnitt aktualiseras och problematiserar jag några av de centrala teman som kommer att behandlas i avhandlingen.

Målgrupp "invandrarkvinnor"

Gitte Olsen, utbildad textilformgivare, startade Harem i Danmark 1984. Förlagan var väveriet Harem, baserat i Izmir, Turkiet. Initiativtagarens syfte med Harem var att skapa sysselsättning åt sig själv. "It wasn't for their sake. It was for my sake", som Gitte Olsen uttrycker det. Gitte var arbetslös efter återkomsten till Danmark. Efter att ha arbetat i väveriet Harem i Turkiet närmare tre år ville hon starta en liknande produktion i Danmark och arbeta tillsammans med människor som också migrerat från Turkiet till Danmark.

Interviewer: What was it that fascinated you and that you liked with the project in Turkey that you wanted to start here?

Gitte: It is very hard to say but of course I was fascinated by making carpets first. And then of course I liked being in a foreign country where everything was so different from Denmark. Another thing is that you know originally I'm from the countryside in Denmark and it means that all my values they are coming from farming life and more way of thinking that when you produce you produce until you finish. You don't leave your work in the middle of the work. And that is one example from what I met in this group of Turkish women, Kurdish women. They had the same values. They were people who came from the countryside and they went to the city. And that was the biggest change in their life, more than that they had moved from Turkey to Denmark, Because if they came from the city, Istanbul or whatever, and they went to the countryside in Denmark then it would have been as big as change. But I think I have a lot of similar values to this people.

Totalt ingick 14 personer i Harem vid starten. Tolv av dessa var födda i Turkiet och hade migrerat till Danmark. Gitte rekryterade samtliga personer via en skola och dess nätverk i närområdet. De övriga två personerna i textilprojektet var Gitte Olsen, samt ytterligare en textilformgivare, född i Danmark. Inledningsvis var endast de två formgivarna anställda. Tanken var att textilformgivarna skulle utbilda övriga i vävning under sex månaders tid och att de därefter skulle anställas i det som vid den tidpunkten planerades att ha utvecklats till ett företag. De kommunicerade främst genom turkiska men också via danska i projektet. Språket var av underordnad betydelse. Fokus låg på produktionen av mattor. Initiativtagaren exkluderade indirekt människor som inte hade erfarenheter av migration från Turkiet från projektet. Att projektet exkluderade "män" var en praktisk konsekvens av deltagarnas krav enligt Gitte Olsen. Initiativtagaren understryker att Harem aldrig varit baserad på någon feministisk ideologi. Projektnamnet Harem (efter förlagan i Turkiet) fick kritik av feministiska organisationer i Danmark.

G: (...) In the start there were a lot of women groups who were very harmed about the name of Harem.

I: About the name itself?

G: About the name because it was compared to the or it was similar to the place where the sultan kept women captured and abused them and things. And “how could we think that it would be nice to have a Harem in Denmark”? and things. But you know when Harem had been living for a couple of years people stopped talking about it because certainly it wasn’t a matter of abuse. It was a matter of carpets. Harem was carpets and not anything about the sultan. That is very interesting how things can change. How you put a new meaning of the name.

Initiativtagaren hade aldrig planer på att etablera en separat ”kvinnogrupp”. Gitte Olsen menar att ”enbart kvinnor” var en förutsättning för att deltagarna skulle engagera sig i verksamheten. Initiativtagaren å sin sida hade krav rörande kvaliteten på produkterna och arbetsförhållanden som arbetstider, lön, anställningsformer. Gitte Olsen betonar vikten av ömsesidiga villkor, att mötas, och menar att problemet med många projekt är att de styrs uppifrån och att initiativtagarna inte beaktar deltagarnas önskemål.

I: How come there were “women only” in the project in Turkey? Was it open for everyone?

G: No it wasn’t open for everyone. Not for men. And it was not that we didn’t like men but it was one of the circumstances or conditions that were necessary to set up in the beginning because when you want to deal with a group and you want it to be as equal in order to make it successful then you can’t come from here (makes a gesture that signifies from above, my comment) and say you must come to my project. You must meet people very equally. I had some conditions. And the group had some conditions and then we sat the conditions up. And because I accepted their conditions they accepted mine. And that was a very fair way of starting something.

I: And what were their conditions then?

G: Among others that men were not allowed to work there and that I took care of their reputation. And that was very important, especially that group of people they are very concerned about their rumour and honour and if they had felt that their rumour had been endangered then they would have fled away. And I think that is one of the main reasons why a lot of projects hadn’t been working very well because there haven’t been this dealing about conditions. Or more that the Danes or the Swedes they have been very busy minded about telling the group that “you should do this and that and otherwise you won’t have a job” and there had been no demands from the group to the Swedes or the Danes.

I: How did you feel about the demands then?

G: It’s OK. I couldn’t care less really. It is not a problem. If that is the way things can work – why not? And you know, all that busy minded talk about the veil, we never had any discussions about it because we weren’t there because of veil or separate women groups and things. We were there in order to produce carpets and do these things in order to have a job, to have an earning. And that was very good because you can mix things up and you can make projects who are very up-

bringing. You know like a mother tells her children that you shan't do this and that.

Språkutbildning enligt hantverksmetoden

Harem ökar produktionen, ställer ut sina alster och uppmärksammas i media. Ett TV-team gör en dokumentär om Harem "Ett Harem i Danmark". Successivt inlemmas Harem i projektindustrin och kommer att skildras som ett "framgångsrikt invandrarprojekt". Harem börjar ta emot studiebesök av politiker, celebriteter som Drottning Margethe, journalister och "invandrarspecialister". Harem och initiativtagaren mottar diverse priser och utmärkelser. Gitte Olsen utses bland annat till årets kvinna av "Alt for Damerne". Harem mottar till exempel ett pris från scenteknikerna på Det Kgl. Teater. Initiativtagaren upplever att det sociala trycket på att projektet skall utvecklas ökar. Projektet expanderar. Socialtjänsten placerar människor i projektet. Harem anammar en utbildningsmodell med fokus på utbildning i danska språket. Enligt Gitte Olsen var det politiska påtryckningar som låg bakom denna förändring. "Because at that time everyone thought that was the solution – Danish classes and something else". Initiativtagaren likställer integrationsbegreppet med påtvingad assimilation och anser att arbetslösheten bland människor som migrerat till Danmark är en orsak av strukturella faktorer snarare än språkbrister. Från att ha arbetat uteslutande med produktion av mattor och vävnad börjar Harem att intressera sig för andra textila tekniker som stickning och modedesign. Nya deltagare rekryteras, människor som har migrerat till Danmark från områden som Västafrika, Pakistan, Indien, Etiopien, Albanien, Kosovo, Thailand. Projektet mottar praktikanter. Vid ett tillfälle är 65 personer engagerade i verksamheten. Femton av dessa personer är födda i Danmark, har en rad olika professioner som formgivare och lärare och är anställda i projektet för att utbilda "invandrarkvinnor".

I: So there would be like 45 after two years?

G: Yes. And it was very hard. Because we started 14 people and we could communicate and we could see the way and suddenly there was a lot of administration and things to be done. And also we had to look upon the leadership. Or I had to look upon the leadership, because I didn't want to be a leader from the beginning. I just wanted to start this and to make this group and ... but suddenly I had to be the leader. And I thought that I had not the skills in the beginning. It was very hard for me because ... but after some years I became more experienced. I had ... just had to do it. So I became better and better.

I: How did you feel about this development? Why did you start the knitting project and the design project?

G: I think in that business when you do projects then you start with something very...it was a success from the beginning and every ... journalists and people they came and came. Everybody clapped their hands and it was so fantastic. And then you thought – why don't you just do some more? It is so good, it is a success

and why shouldn't we do something for another group? And also you were in a pressure for sensation. You know you are a success and then you should keep on being success.

Vit governmentalitet

G: It's very hard because this group ... maybe it's so with any group, but if you treat other people as if they are children they will become children and if you are equal and you say we have a responsibility together and coach people to do their best then they will become the best. It's so simple. But in Denmark we have seen a lot of example that Danes who were very confused in their own minds had an inner pressure for changing these people. Because we think that we are much better, living better, have better norms, are more white. You don't think that a civilised world like Denmark and Sweden as well can be thinking like that but we are thinking like that.

I: Can you explore that further ... develop that further what you mean?

G: I think we are ... we have this white way of thinking that our civilisation is just better than others and it's so grounded in all of your way of thinking that when you meet someone from another culture you are blindly, you are so blind about their qualities and their abilities and it's not that we want to be like that but we are not able to be equal. And therefore we are not able to be with people from other countries and make them offers – education offers, employment offers – because we think that we are better than them.

(...)

G: I will say this in Danish because it is very hard to express. It is an industry. Also in Denmark. An industry of courses. A project industry that has developed in a period of Denmark's history characterised by high unemployment. It has created employment for a lot of Danes. Not at least the Danish language teaching. All sorts of people who were academics and teachers, unemployed, were employed in a time when there was high unemployment. Because they said we shall teach the foreigners Danish. And that is to say there is something crazy about the whole thing. As crazy as in South Africa, somehow living on these people down there who barely can get money from the White aid project. But it is not good for them. That must be said, mustn't it?

I: I can speak English and you can speak Danish if you want to?

G: Yeah OK.

I: Like you talked about this earlier how people in Denmark look upon themselves as if they are better than the persons who have migrated to Denmark, and that there is a white way of thinking and this project industry and all that. How do you see your own role in all that?

G: I believe that in between I have been white, with all the stupidity, as well. I think ... I am a Dane. And ... um ... I think I have been white as well. But I hope I also have been a fair playmate in many other situations.

I: How do you think about it? Is there a way out of it?

G: It's very hard because most of us are totally blind. Because we have all this political correctness and it prevents us from being really critical. We say the right things but we can't see ourselves from the outside and ... I think it is impossible really. Do you see what I mean? Because even if you are very much aware of being white and correct and then you are part of a system and a way of thinking.

Harem lades ner 1997. Gitte Olsen lämnade projektet två år tidigare när det bytte ägare och döptes om till Zick Zack. Vad hände då med deltagarna? Initiativtagaren har inte kartlagt eller gjort någon uppföljning av deltagarna, men har haft kontakt med flera av de personer som deltog i projektet sedan Harem avslutades. En person undervisar i danska språket och en annan i sömnad. Få personer arbetar dock med textilhantverk. Majoriteten arbetar inom städbranschen enligt Gitte Olsen. Initiativtagaren själv fortsatte inom samma bransch som tidigare: reste runt och föreläste om sina erfarenheter av projektet, fick anställning som språklärare, arbetade deltid som utbildningskonsult, tröttnade snart på att undervisa och blev då rekryterad till en annan stad för att starta upp nya projekt. Ett projekt som arbetade med datautbildning riktade sig till ”unga män, invandrare och flyktingar”. Ett annat projekt fokuserade på stickning och datautbildning för att utveckla elektroniska stickmönster. Målgruppen var ”invandrarkvinnor med ingen eller låg utbildning”.

I: Many of the textile projects got EU fundings ...

G: Yes. We all did.

I: How do you think that has affected this phenomena sort of?

G: Yes. It was a kind of a gold fever, wasn't it? I think so. That we should all dig for the gold and the more money we could take to our projects the more we could feel that we were successful. But in fact I think that it was, perhaps you shouldn't write because it is political. It is too dangerous to say that those money wouldn't have helped at all. But what I really think helps is that people gather together and do something together, exactly what happened in South Africa. Those women organized themselves in groups. No Whites came and asked them to do it. They did it because they wanted to survive and they had the thought that if they stood together they could manage. And also I think at one moment we had some of that kind in Harem. We stood together and knew that if we didn't have a lot of customers we couldn't have the salary in the end of the month. That was something of the real thing. But we have all been doing a lot of projects gaining money from the society and from the social fund and things and nothing has come out of it because it has just given some Swedish or Danish (inaudible) work for (inaudible) and they could say “Oh, we are so good”.

I: But at the same time you can see that something has come out of it?

G: Yes, because we did as we did because we were not more ... we couldn't ... we thought that was right of course at that moment.

1. Inledning

Jag hade varit med och delat rovet. Alltså måste jag vara med och ta ansvaret.
Sven Lindqvist, Terra Nullius (2005)

Why not develop a certain degree of rage against the history that has written such an abject script for you that you are silenced? Then you begin to investigate what it is that silences you, rather than take this very deterministic position – since my skin colour is this, since my sex is this, I cannot speak.

Gayatri Chakravorty Spivak (Landry and MacLean 1996:62)

Ingens land – ”Terra Nullius” – är titeln på författaren Sven Lindqvist nyutkomna bok om Australiens koloniala historia. Vem äger egentligen territoriet? frågar sig Lindqvist. Genom historien har koloniserare tagit mark i besittning. Att betrakta marken som obebodd, som ingen människas land, ett jungfruligt landskap, har varit utgångspunkten för koloniala maktanspråk på landområden runtom i världen. Kolonialismens historia har präglats av markkonflikter. Detta avspeglas i nutidens geografi och internationella maktrelationer. Koloniala tankestrukturer är också tydliga i samtidens diskurser och dess subjekspositioner. De synliggörs bland annat i vilka som gör anspråk på territoriet och anser sig ha kunskap om hur individer skall agera inom detta. Vidare reflekteras de i vilka som agerar statens förlängda arm och som iscensätter rollen att åtgärda den Andre. En diskursiv effekt är att individer tillskrivs positionen den Andre och framställs som ett exotiskt passivt objekt. På samma sätt framstår ett konstruerat kollektivt ”vi” som aktiva subjekt. I denna avhandling synliggör jag dessa strukturer genom att placera Sverige i en postkolonial kontext.

Denna studie handlar om vithet. Mer specifikt handlar avhandlingen om konstruktionen av ”vit kvinnlighet”. Studien utgår från 1990-talets arbetsmarknadspolitiska åtgärder och utbildningsinsatser med inriktning på textilhantverk som riktade sig till målgruppen ”invandrarkvinnor”. Ytterst handlar den om att göra upp med min egen historia. Lindqvist väcker frågan om kollektiv skuld och försoning. Statsskulden och nationalförmögenheten vandrar vidare från generation till generation, skriver Sven Lindqvist. Frågan är om skuld kan gå i arv på samma sätt, om kommande generationer är ansvariga för sina föräldrars historiska handlingar.¹ Lindqvist menar att den som tagit del av fördelarna med att födas in i en privilegierad position i Sverige också måste ta ansvar för de historiska övergrepp som Sverige har begått.

¹ År 1998 framförde till exempel den svenska regeringen en offentlig ursäkt för hur staten behandlat samerna genom historien. Det var till exempel först 2000 som svenska staten erkände samer, romer, judar, tornedalingar, samt sverigefinnar som minoriteter. Regeringen ratificerade då Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (www.samer.se, www.regeringen.se).

Den postkoloniala teoretikern Gayatri Chakravorty Spivak anser att det är viktigt att inte stanna vid detta och bli passiv och uppgiven inför historien. Spivak talar om "unlearning one's privilege as one's loss" (Landry & MacLean 1996:4f). Spivaks poäng är att om rasism är inlärd så går rasism också att läras eller vänjas av.² Att avstå sina privilegier och lära av (unlearn) handlar om att kritiskt arbeta sig tillbaka genom sin historia, radera ut inlärd fördomar och förutfattade meningar. Det innebär samtidigt att få kännedom om och acceptera att det finns annan kunskap än den som privilegierade grupper haft tillgång till. Denna kunskap har dock varit oåtkomlig för privilegierade grupper då de varit styrda och låsta av sitt perspektiv. Det handlar inte bara om "information som vi inte har fått ännu, utan snarare kunskap som vi inte är utrustade att förstå som en följd av våra sociala positioner" (Landry & MacLean 1996:4). Med denna insikt följer ett ansvar att försöka lära in ny kunskap om den Andre. Det handlar om att bli medveten om sina begränsningar, att problematisera och erkänna sin position.

Människor som befinner sig i en privilegierad subjektsposition kan inte bryta maktförhållandet enbart genom att inkludera och "ge röst" åt den Andre. Istället måste de som har privilegierade subjektspositioner "lära om", det vill säga revidera sin tidigare kunskap. Målet är att försöka få inblick i hur fördomarna uppstod och fick status som obestridd, given, normerande kunskap. Spivak menar att en verklig dialog mellan människor endast kan uppnås genom att lära av sina privilegier. För att bryta hierarkierna krävs en insikt om att den Andre är en jämbördig samtalspartner. För Spivak innebär detta att försöka tala till den Andre på ett etiskt sätt så att personen ifråga ges möjlighet att svara och föra en dialog. Spivak hävdar att etik inte är ett kunskapsproblem utan snarare en fråga om relationer (Landry and MacLean 1996:5).

1.1. Syfte

Syftet med avhandlingen är att analysera och dekonstruera de diskurser som artikuleras och de subjektspositioner som iscensätts i texter, utsagor och handlingar som producerats om textilprojekt som inrättades i Sverige under 1990-talet och som riktar sig till målgruppen "invandrarkvinnor".

Genom att analysera vilka subjektspositioner som initiativtagarna till textilprojekten tillskrivs, identifierar sig med respektive positionerar sig mot vill jag studera hur "vit kvinnlighet" konstrueras.

Tidigare forskning om migration, "invandrare" och så kallad etnocentrism i Sverige har fokuserat på nationalism (Brnic 2002), rasism och rasifiering (Sawyer 2000, 2003, Neergard 2002, de los Reyes, Molina och Mulinari 2002), samt strukturell diskriminering (de los Reyes och Kamali SOU 2005:41) för att nämna några perspektiv. Tanken är att genom att introducera Hages teori om vit

² Läras av, vänjas av, lära av motsvarar i denna studie engelska språkets ord "unlearn".

governmentalitet istället försöka analysera dessa utbildningar och arbetsmarknadsåtgärder utifrån ett nytt perspektiv som betonar vithet. På så sätt vill jag placera Sverige i en internationell kontext och en historia av kolonialism och vithet. Så sent som 1999 konstaterade Alexandra Ålund att "någon systematisk diskussion om etnocentrism har inte förts i Skandinavien" (Ålund 1999:51). Den begränsade forskning som har bedrivits om "invandrarkvinnan" har bidragit till att befästa stereotypa bilder av en "traditionsstyrd, mångsidigt underordnad och passiv invandrarkvinna" (Ålund 1999:51). Bente Alver och Oyar Øyen understryker också att den så kallade eländighetsforskningen kan ha haft cementerande effekter (Alver och Øyen 1998:57). Det saknas kunskap om vithet i Sverige. Ruth Frankenbergs studie (1993), "White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness", uppmärksammade mig på behovet av forskning om konstruktionen av "vit kvinnlighet" i Sverige.

Vit governmentalitet är ett teoretiskt redskap för att förstå textilprojekten i en postkolonial kontext. Utgångspunkten är att vithet är en historisk konstruktion av normer, koder, smak och kroppslighet. Vithet är kumulativ och kan således förvärfvas men endast till en viss gräns. Ingen individ kan uppnå fullkomlig vithet då det i grunden är en fantasi. Vithet måste, på samma sätt som kön/genus, "etablera illusionen av sin egen uniformitet och identitet" (Hage 1998:58, Butler 1990,1993). Studien utgår vidare från Judith Butlers teoretiska begrepp genealogi och performativitet. Detta innebär att det inte finns något essentiellt kön eller genus, utan att kön/genus skapas i iscensättningen. Individer *är* inte könskategorier utan *görs* till "kvinnor" och "män". Kön/genus är en normerande struktur som kräver ständig återgestaltning för att reproduceras (Butler 1990). På motsvarande sätt måste vithet reproduceras. Det sker dock diskursiva förskjutningar. Diskursen både begränsar genom att vara en given struktur och möjliggör förändring eftersom en exakt imitation av tidigare akter är omöjlig. Tecknen i diskursen kan förskjutas vilket bidrar till att normer undermineras/subverteras (Laclau och Mouffe 2001/1985).

Centrala frågeställningar i studien är:

Vilka är de centrala momenten i de diskurser som konstruerar "vit kvinnlighet" och som tillskriver individer subjektpositionen vit guvernör?

Hur relaterar vithet till territorium?

Sker det några förskjutningar av tecknen i diskursen?

Hur kan "vit kvinnlighet" och kategorier som "invandrarkvinna" och "svenskhet" problematiseras och omförhandlas?

På vilka sätt iscensätts "vit kvinnlighet" i textilprojekten?

Vilken funktion har subjektpositionen "invandrarkvinna"?

På vilket sätt har de diskurser som artikuleras påverkat initiativtagarnas val av målgrupp, verksamhetsinriktning och metod – språkutbildning enligt hantverksmetoden – och vad säger detta om konstruktioner av vithet?

1.2. Avgränsningar

Denna studie avgränsas till Sverige under 1990-talet. Med anledning av att det är en diskursanalys kommer jag att dra såväl historiska som internationella paralleller, men det är främst denna ovan nämnda kontext som avhandlas. En intervju utfördes i Danmark men jag kommer inte att skriva om Danmark eller dess migrationspolitik. Jag har heller inte för avsikt att göra någon ingående analys av arbetsmarknadspolitik eller migrationspolitik i Sverige, utan kommer endast att beröra detta.³ Förutom dessa avgränsningar i tid och rum finns teoretiska och metodologiska avgränsningar som begränsar studiens omfattning. Att ha ett diskursanalytiskt perspektiv och arbeta med dekonstruktion medför att jag avgränsar mig till vissa specifika diskurser och utesluter andra möjliga tolkningsmöjligheter.

Det är viktigt att understryka att detta inte är någon utvärdering. För utvärdering av den här typen av projekt se till exempel Heléne Thomssons och Linda Hoflunds studie (2000) ”Vem ska hjälpa vem? En kritisk analys av arbetsmarknadspolitiska åtgärder riktade till kvinnor med invandrarbakgrund”.

Ytterligare en viktig avgränsning är att jag inte har intervjuat deltagarna i textilprojekten. Detta skriver jag mer utförligt om i kapitel 2 ”Metod och material”.

1.3. Teoretiska utgångspunkter

Denna avhandling baserar sig främst på diskursanalys (Laclau och Mouffe 2001, Winther Jørgensen och Phillips 2000) samt antropologen Ghassan Hages teori om vit governmentaltitet (Hage 1998). I detta avsnitt skall jag redogöra för studiens teoretiska ramverk. Först följer en presentation av diskursteorins terminologi, samt en beskrivning av teorin om vit governmentaltitet och dess centrala begrepp. Vidare problematiserar jag Hages teori och resonerar kring det forskningsfält som benämnts som kritiska vithetsstudier. Därefter följer en diskussion om användbarheten av teorin om vit governmentaltitet i den kontext som denna avhandling fokuserar på – Sverige under 1990-talet – samt en genomgång av tidigare forskning som pekar på teorins relevans. Denna etnologiska studie är också inspirerad av forskning som bedrivits inom de områden som kommit att benämnas som postkoloniala feministiska studier, ”cultural studies”, ”gender and development studies” samt ”white womanhood”. I synnerhet har jag influerats av Chandra Talpade Mohantys (1991) kritik av ”västerländska feministiska studier av kvinnor i tredje världen” och ”kvinnor” som analyskategori. Det som jag har tagit fasta på i de studier som brukar klassificeras som postkoloniala eller postkolonial feminism är dekonstruktion och diskursanalys, hur språket är struktu-

³ För en historisk genomgång av migrationspolitik och arbetsmarknadspolitiska åtgärder se till exempel Svanberg och Tydén (1992), de los Reyes (1998, 2002, 2005a), Lundh och Ohlsson (1999), Thomsson och Hoflund (2000), Mattsson (2001a), Borevi (2002), Hertzberg (2003).

rerat i hierarkiska dikotomier. Men jag har också inspirerats av idén om stereotypernas dubbelhet och betydelse i konstruktionen av den egna identiteten (Hall 1997, Mörck 2002). Postkolonial forskning har också visat vilken betydelse och inverkan den koloniala historien har på vilka diskurser som är verksamma idag och hur dessa diskurser styr vilka subjekspositioner som är möjliga att iscensätta.

*Diskursanalys*⁴

En diskurs kan på enklast möjliga sätt beskrivas som ett speciellt sätt, en särskild ordning för att samtala om, förstå och tolka världen (Winther Jørgensen och Phillips 2000:7). Diskursanalys är både ett teoretiskt och metodologiskt förhållningssätt som inte går att skilja från varandra.

Det finns flera olika diskursanalytiska inriktningar men samtliga bygger på socialkonstruktionism och förenas kring sin syn på språkets funktion. Utgångspunkten för diskursanalys är att språket är strukturerat i olika mönster. Tanken är att ingenting kan förstås utanför språket, utan att allt får en mening och innebörd genom vår användning av ord och kategorier. Det finns således ingen objektiv sanning, eller något bakom diskurserna, som forskningen kan blottlägga. På motsvarande sätt finns det inga givna grupper eller kollektiva identiteter utan dessa skapas i politiska processer. Det finns dock en fysisk materiell verklighet men den får endast mening och kan bara begripliggöras genom vår användning av språket. Syftet med diskursanalysen är att studera diskurserna i sig och analysera hur människor konstruerar verkligheten genom språket så att den framstår som objektiv och given. Diskursanalysen kan uppmärksamma vilka olika konsekvenser användningen av diskurserna kan få i form av ojämlika förhållanden.

En annan central utgångspunkt är att subjektet är fragmenterat och decentrerat. Identitet är vidare relationell. I diskurserna finns ett antal subjekspositioner som individer tillskrivs. Individer *är* alltså inte en given sammanhållen identitet, utan diskurserna *tilldelar* och *inskriver* individer i olika subjekspositioner som styr hur man kan tala, agera och förhålla sig till andra individer. Människor använder ord och kategorier strukturerade i speciella inbördes system – diskurser – för att förstå och förklara omvärlden, samt för att skapa representationer av verkligheten. Samma ord, till exempel begreppet ”kvinna”, får olika innebörd beroende på vilka andra ord som det länkas samman med och avhängigt vilken diskurs som artikuleras. De olika diskursanalytiska perspektiven skiljer sig åt beträffande synen på subjektet i relation till diskurserna. Ernesto Laclau och Chantal Mouffe betraktar i likhet med Michel Foucault ”individen som determinerad av strukturerna” (Winther Jørgensen och Phillips 2000:24). Medan Foucault samt Laclau och Mouffe betraktar subjektet som helt styrt av diskurserna, så utgår

⁴ Samtliga avsnitt som redogör för diskursanalys och som följer nedan bygger på Winther Jørgensen och Phillips (2000) ”Diskursanalys som teori och metod”.

andra inriktningar som kritisk diskursanalys och diskurspsykologi från att subjektet använder diskurserna som ”resurser där de skapar nya sammansättningar av ord” (ibid).

Alla tre diskursanalytiska inriktningar som nämns ovan vänder sig dock mot Foucaults monologism, det vill säga att ”identifiera en och bara en kunskapsregim i varje historisk epok” (2000:20). Istället bygger dessa tre perspektiv på tanken att det finns flera olika diskurser som är verksamma parallellt.

Diskursteori

Jag har valt att utgå från Marianne Winther Jørgensens och Louise Phillips beskrivning och tolkning av Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes diskursteori. Framförallt av den anledningen att diskursteorin är användbar i studier av ”gruppbildning och kollektiv identitet” och ligger nära Foucaults syn på makt som produktiv.⁵ Jag anser dock till skillnad från Laclau och Mouffe att subjekten *använder sig av* diskurserna samtidigt som de också inskrivs i olika subjekspositioner.

Diskursteorin opererar med några centrala begrepp som jag härnäst skall försöka förklara närmare då jag använder mig av flera av dessa termer i avhandlingstexten. Dessa begrepp är diskurs, ekvivalenskedjor, artikulation, tecken, moment, element, flytande signifikanter, nodalpunkt och tillslutning. Diskursteorin är en poststrukturalistisk teori och bygger på tanken att språket består av ett system av tecken, där ”tecknen inte får sin betydelse av verkligheten utan av varandra i ett strukturellt nätverk” (Winther Jørgensen och Phillips 2000:17). Tecknen är alltså relationella. Orden är dock inte helt fristående och kan inte ha vilken innebörd som helst, men samtidigt kan orden aldrig ”fixeras i en enda fastställd betydelse” (ibid). Element är ”de mångtydiga tecken som inte slutgiltigt fått sin mening fixerad” (2000:34). Element har till skillnad från moment ännu inte artikulerats inom en diskurs. Alla tecken som artikuleras inom en diskurs benämns således moment. Winther Jørgensen och Phillips skriver:

Diskursen etableras genom att betydelse utkristalliserar kring några *nodalpunkter* (1985:112). En nodalpunkt är ett privilegierat tecken kring vilket de andra tecknen ordnas och från vilken de får sin betydelse. Inom till exempel läkarvetenskapen är ”kroppen” en nodalpunkt kring vilken många andra betydelser utkristalliserar (Winther Jørgensen och Phillips 2000:33).

⁵ ”Makt uppfattas inte som något någon är i besittning av och som denna kan utöva över andra, utan är det som över huvud taget frambringat det sociala. (...) Det är makten som frambringat den kunskap vi har och våra identiteter och de relationer vi har till varandra som grupper eller individer. (...) Makt är inget som kan tänkas bort: vi är beroende av att leva i en bestämd social ordning och denna är alltid konstituerad av makt. Men vi är inte beroende av att leva i en bestämd social ordning, och uteslutningen av andra ordningar är också en del av maktens verkan” (Winther Jørgensen och Phillips 2000:45).

Flytande signifikanter är ”element som i särskilt hög grad är öppna för tillskrivning av olika betydelser”. Winther Jørgensen och Phillips beskriver flytande signifikanter som ”tecken som olika diskurser försöker ge innehåll åt på just sitt sätt” (2000:35). De antyder att det handlar om en kamp mellan olika diskurser att ge tecknen olika innebörd och betydelse. En *diskurs* kan beskrivas som ett försök att fastställa en betydelse, skapa entydighet och att reducera antalet möjliga tolkningsmöjligheter genom att länka samman ett antal tecken i en inbördes ordning. ”Diskursen etableras som en totalitet (...) genom att utesluta alla andra möjliga betydelser som tecken kan ha och de andra möjliga sätt som de kan vara relaterade till varandra på” (2000:33f). Diskursen är med Winther Jørgensens och Phillips ord en tillfällig fixering av tecknen, en så kallad tillslutning, ett tillfälligt stopp i tecknens betydelsebildning. Tillslutningen är aldrig permanent (2000:33f). Diskurser är instabila och förändras ständigt, men de är samtidigt tröga och ett resultat av kollektiva processer (2000:150f).

Och på grund av den alltid potentiella mångtydigheten är varje muntligt eller skriftligt uttryck (ja, varje social handling som vi senare ska se) i viss mån en artikulation eller nybildning, för även om det bygger på tidigare fixeringar av betydelser, alltså diskurser där tecknen blivit moment, så är ett uttryck aldrig bara en upprepning av något redan etablerat (Laclau och Mouffe 1985:113f, Winther Jørgensen och Phillips 2000:36).

Winther Jørgensen och Phillips beskriver *artikulation* som en beskrivning, eller som ett ”sammankedjande av element som ger dem en ny identitet” (2000:133). Diskurs definieras i diskursteorin som ”den strukturerade totalitet som är resultatet av denna artikulatoriska praktik” (Winther Jørgensen och Phillips 2000:33, Laclau och Mouffe 1985:105) En *ekvivalenskedja* slutligen länkar samman olika tecken och ger dem därigenom betydelse och innehåll. Ett centralt begrepp i diskursteorin, som fått kritik då det är oklart vad som avses, är det *diskursiva fältet* eller *det konstitutiva yttre*. Det diskursiva fältet beskrivs av Winther Jørgensen och Phillips som ”en reservoar av betydelse-tillskrivningar som tecken har haft eller har i andra diskurser, men som ignoreras i den specifika diskursen för att skapa entydighet” (2000:34). Jag har inte för avsikt att använda detta begrepp, men kommer däremot att utgå från att det finns flera olika diskurser som överlappar varandra och som är motstridiga.

Diskurserna är dessutom materiella (Winther Jørgensen och Phillips 2000:42, Laclau och Mouffe 1985:108). Winther Jørgensen och Phillips skriver att grupper konstitueras inte bara lingvistiskt utan också materiellt sett i det fysiska rummet, vilket uttrycks genom egna institutioner, egna specifika platser och så vidare (2000:42). En annan viktig poäng är att alla individer inte har samma tillträde till olika diskurser (2000:135).

Diskurser, dess räckvidd och avgränsning, är en teoretisk konstruktion. Winther Jørgensen och Phillips förslag är att betrakta diskurs som ett analytiskt

begrepp och att identifiera diskurser med hjälp av tidigare forskning. De understryker dock att det är viktigt att ”göra ett visst översättningsarbete så att de olika angreppssättens filosofiska premisser, teorier och metoder inte strider mot varandra” (2000:141).⁶

Governmentalitet

Det engelska begreppet *governmentality* är uppbyggt av de två orden *govern* och *mentality*. *Govern* kan översättas till att styra, regera, leda, bestämma. *Mentality* betyder just mentalitet, men kan också innebära fantasi, inställning, eller läggning (Hultqvist och Peterson 1985). Begreppet är Michel Foucaults och syftar på olika tekniker för maktutövning som hänger samman med en specifik kunskapsform.

Foucault defines government as conduct, or, more precisely, as “the conduct of conduct” and thus as a term which ranges from ”governing the self” to “governing others”. All in all, in his history of governmentality Foucault endeavors to show how the modern sovereign state and the modern autonomous individual co-determine each other’s emergence (Lemke 2000:2f).

En tänkbar översättning av termen skulle kunna vara styrningsmentalitet, vilket den också blivit översatt till på norska. Jag har dock valt att behålla begreppet *governmentalitet* då det ligger närmare Foucaults ursprungliga franska term *governmentalité* samt är den översättning som förekommit mest inom forskning som publicerats i Sverige. Thomas Hylland Eriksen skriver att ”*governmentalitet* er en styrningsform som er blitt en del av mentaliteten” (Eriksen 2004). Kenneth Hultqvist och Kenneth Peterson (1995) anser att Foucaults begrepp kan översättas till ökad styrbarhet. De skriver vidare att den moderna staten och dess institutioner karakteriseras av att maktutövningen är decentraliserad och liberaliserad till skillnad från tidigare styrelseformer som kännetecknades av ett centrerat styre. De menar att begreppet ”klargör det som är specifikt för modern maktutövning, nämligen att all påverkan, all styrning, till syvende och sist grundas på en kunskap om det som är maktens föremål” (Hultqvist och Peterson 1995:25). För att kunna styra krävs vad Hultqvist och Peterson kallar en förhandsinställning, ett förhållningssätt till den/det som ska styras eller påverkas.

Foucault skriver i ”*Disciplin och straff*” om hur det uppstod nya former av disciplinering av kroppen under 1700-talet. Till skillnad från att som tidigare disciplinera genom fysiska bestraffningar och tvång utifrån, började man under denna tidsperiod istället att fokusera på själen och en inifrån-styrning som innebar att mentalt bearbeta individer så att de disciplinerade sig själva av egen vilja (Foucault 1995/1979). Foucault skriver att ”det är styrningens taktik som

⁶ Se till exempel Lena Martinsson (1997) eller Magdalena Peterson (2003) för tidigare etnologiska studier som kombinerar Judith Butlers teoretiska utgångspunkter med diskursteori. Se även Marie Nordbergs kommande avhandling (2005).

gör det möjligt för den ständiga definieringen och omdefinieringen av vad som är inom statens område och vad som inte är, det offentliga versus det privata osv” (Foucault 1994 översatt av Sjunnesson 2003:14). Hultqvist och Peterson talar om framväxten av den autonoma expertisen (Hultqvist och Peterson 1995:31). Governmentalitet åsyftar relationen mellan stat och individ. Ghassan Hage understryker att det inte handlar om formell statlig makt, utan snarare om, som Hage själv uttrycker det, en känsla av att individen har den legitima rätten att styra och utöva makt över andra individer i vardagen, till exempel vilka individer som har rätt att befinna sig på ett territorium och ej (Hage 1998:46).

Vit governmentalitet

Vit governmentalitet är ett teoretiskt begrepp som har utarbetats av antropologen Ghassan Hage i ”White Nation. Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society” (1998). Termen är en vidareutveckling av Michel Foucaults, Pierre Bourdieus och Jaques Lacans teoretiska arbeten. Jag skall här sammanfatta huvuddragen i Hages teoretiska ramverk för att sedan föra ett mer detaljerat resonemang om vit governmentalitet i övriga delar av avhandlingen.

Hage, som främst är verksam i Australien, använder begreppet för att kritiskt analysera debatten om mångkulturalism, nationalism och migration i Australien. I debatten polariseras onda, intoleranta rasister mot goda, liberala, toleranta mångkulturalister. Dikotomiseringen av de två grupperingarna är problematisk då den förflyttar fokus från likheterna mellan dem menar Hage.⁷ Den grupp som benämns rasister framställs som en avvikande minoritet. Deras sätt att tänka och agera framstår därigenom som avskilt från majoritetsbefolkningens värderingar och handlingsmönster (Hage 1998:76). Hage bekräftar att gruppernas åsikter går isär gällande vad och vem som skall få tillträde till det nationella territoriet. Vidare har de helt skilda ståndpunkter gällande stödet för respektive emot mångkulturalism. De har dock samma utgångspunkt gällande synen på sig själv och den Andre. Hage påvisar att de förenas i sin uppfattning av sig själva som nationens vita regenter, vilka anser sig ha rätt att bestämma över det nationella territoriet och styra över immigranter och Aboriginies. Vidare har de tagit patent på att oroa sig över nationens utveckling.

Hage påvisar att såväl rasister som mångkulturalister betraktar Aboriginer och människor som har migrerat till Australien som etniska, exotiska passiva objekt. Den grupp som kallas ”invandrare” utgör enligt detta synsätt ett problem som skall åtgärdas av ett vitt subjekt. Medan de som omnämns rasister anser att det finns för många invandrare inom det nationella territoriet så vill de så kallade mångkulturalisterna istället öka invandringen. Båda intar dock positionen att värdera och styra över den Andre. Hage menar att förhållningssättet grundar sig på en fantasi om en vit nation, vit överhöghet samt vit ledning i ett mångkultu-

⁷ Se också Thomas Hylland Eriksen (1993).

rellt samhälle. Hage betraktar själva debatten om mångkulturalism som en ritual där denna vita fantasi iscensätts (1998:242). Hage skriver att ”White multiculturalism works to mystify, and to keep out of public discourse, other multicultural realities in which White people are not the overwhelming occupiers of the centre of national space” (Hage 1998:19). Hage anser att andra multikulturella realiteter är möjliga, men att fantasin om vit governmentaltitet som präglar debatten om mångkulturalism döljer detta.

Clearly, there is a need for rethinking a new cultural politics capable of recognising and dealing realistically with the sense of cultural loss from which neo-fascism is being fed. The main thesis of this book is that the dominant White culture which prevails in Australia today, as in all societies dominated by a European cultural tradition and imbued with the tradition of “tolerance” and “cultural pluralism”, unless it opens up to the decentralising effect migration and globalisation have had on the status of Whiteness, is unable to provide such a new politics because it is itself built on the negation of this loss (Hage 1998:26).

Övergången från en assimilationspolitik till fokus på mångkulturalism i Australien är ett resultat av demografiska och sociokulturella förändringar, snarare än ett förändrat förhållningssätt hos människor i ledande positioner som betraktar sig själva som vita, enligt Hage.

Nationell tillhörighet

Ett centralt uttryck som Hage använder sig av är *nationalistiska exkluderande praktiker*. Hage är kritisk mot de traditionella sociologiska definitionerna av rasism, enligt vilka rasism framstår som ett mentalt fenomen som är åtskilt från praktiken. Som antropolog trycker Hage på hur rasistiska tankestrukturer iscensätts i vardagshandlingar. Hage skriver att ”racism on its own does not carry within it an imperative for action”. Enligt Hage handlar det snarare om individens intentioner samt om personens privilegierade position i relation till territoriet. För att förstå hur rasism omsätts i praktiken krävs också att man beaktar den rumsliga aspekten. ”The classification of an object as undesirable always assumes the existence of a space where the undesirable is defined as such” (Hage 1998:37). Att objektifiera eller förflytta en oönskad individ är exempel på nationalistiska exkluderande praktiker. Hage skriver att ”det är oförmågan att representera och inkorporera nationens vilja som gör den Andre till ett nationellt objekt”. Många människor har åsikter om hur nationen bör vara och vad som är önskvärdt och ej inom det nationella territoriet. Det är dock inte alla individer som agerar ut dessa föreställningar och börjar förflytta och förändra de människor som man föreställer som icke önskvärda i nationen (Hage 1998:46).

Hage skiljer därför mellan två olika former av nationell tillhörighet: *passiv tillhörighet* respektive *styrande tillhörighet* (governmental belonging). Passiv tillhörighet innebär att individen drar nytta av nationens resurser, att personen

ifråga försöker passa in i och känna sig hemma i nationen. Styrande tillhörighet åberopas av människor som har inkorporerat statens vilja på ett sådant sätt att de uppfattar den som sin egen. De föreställer sig vidare att det är deras rätt att iscensätta denna vilja för att bidra till att nationen förblir deras hem.

Talet om ”antingen ... eller” som har använts för att skildra människors föreställningar och uppfattning om sin nationella tillhörighet är en skrivbordskonstruktion enligt Hage. I praktiken är nationell tillhörighet kumulativ och ojämnt fördelad inom nationen. Människor definierar sig själva som mer eller mindre nationella i relation till hur de uppfattar andra individer (Hage 1998:52). På samma sätt fungerar vithet vilket jag skall redogöra för i nästa avsnitt.

Vithet

Jag har valt att översätta ”white governmentality” till vit governmentaltitet. Vad innebär då termen ”vit” i Hages tolkning av begreppet? ”Vit” i denna mening syftar delvis på hudfärg men innefattar också en rad andra faktorer. Det är viktigt att betona att vithet inte är en essens. Det är inte något som människor har eller ej, utan vithet är en historisk konstruktion. Definitionen av ”vit” är kontextuell. Hage skriver att vithet är en ”fantasy position of cultural dominance born out of the history of European expansion”. Hage hävdar att vithet har blivit synonymt med västerländsk civilisation och dominans över den Andre.

Vithet beskrivs av Hage som en aspiration. Människor kan ackumulera vithet och bli mer eller mindre vita. Detta gäller dock endast till en viss gräns. Ingen individ kan uppnå fullkomlig vithet då det i grunden är en fantasi. Till och med vit hudfärg är kumulativ, menar Hage som refererar till Jonathan Warren och France Twines forskning om hur gränserna för vithet förskjuts.⁸ Hage menar dock att det underlättar att ”ha” ”vit hudfärg” för att inkluderas i subjektspositionen vit aristokrati. Det är dock ytterst de sociala attribut som en individ innehar som styr vilken grad av vithet man kan uppnå.

Vithet som symboliskt fält

Whiteness operates as a symbolic field of accumulation where attributes such as looks, accent, “cosmopolitanism”, “Christianity” can be accumulated and converted into Whiteness (Hage 1998:232).

Vithet kan alltså illustreras som ett fält. Inom detta fält för människor en kamp om dominans. Målet är att dominera fältet och utgöra dess aristokrati. Aristokratin har nämligen tolkningsföreträde att definiera såväl fältet som dess aktörer.

⁸ Enligt Hage visar Warren och Twine i sin studie av USA att vithet inte är en fast kategori utan att människor som tidigare har definierats som ”icke-vita” idag inkluderas i kategorin ”vit” i USA. Warren, Jonathan and France Twine (1997) ”White Americans, the new minority? Non-Blacks and the ever-expanding boundaries of whiteness” in *Journal of Black Studies*, vol 28, No. 2, 1997.

Hage beskriver det som om aristokratin har en karta över idealiserade typer. Den härskande gruppen definierar inte bara vad som till exempel är god respektive dålig smak. Aristokratin utövar också symboliskt våld mot andra aktörer inom fältet.⁹

Fältet är dynamiskt genom att det består av olika former av kapital, till exempel kulturellt eller ekonomiskt, som kan förvärfvas och omvandlas till symboliskt kapital. Kulturellt kapital representerar enligt Bourdieu ”summan av värderad kunskap, stilar, social och fysisk karakteristik, samt praktiskt beteende”. Symboliskt kapital definierar Bourdieu som ”erkännandet och legitimerandet som ges en person eller grupp för det kulturella kapital som de har ackumulerat”. Så långt Bourdieu.

Hage analyserar nationen och talar därför om nationellt kapital istället för kulturellt kapital. Nationellt kapital kan vara utseende, smakpreferenser, tid personen befunnit sig på det nationella territoriet, förmåga att tala det nationella språket för att nämna några variabler. Syftet med att öka sitt nationella kapital är att omvandla det till nationell tillhörighet (Hage 1998:53). Individen strävar alltså efter att få bekräftelse och erkännande på nationell tillhörighet. Hages term nationell tillhörighet motsvarar således Bourdieus begrepp symboliskt kapital. Värdet av det nationella kapitalet är flytande. Tack vare att kapital går att förvärva så framstår maktkampen om nationell tillhörighet inom fältet som en demokratisk process (ibid:63). Paradoxen är att den är allt annat än demokratisk.

”Kulturell härkomst och bekräftelse från aristokratin har större betydelse än formellt medborgarskap och statligt erkännande” hävdar Hage (ibid:49ff). En immigrant kan öka sin nationella tillhörighet i den nya nationen genom assimilation. Vilken grad av nationell tillhörighet som en individ lyckas uppnå styrs dock av personens habitus.¹⁰ Hage skriver att ”a national subject born to the dominant culture who has accumulated national capital in the form of the dominant linguistic, physical and cultural dispositions will yield more national belonging than a migrant” (ibid: 53f).

Det nationella kapitalet måste dock förvärfvas på rätt sätt för att kunna omsättas till nationell tillhörighet. Det vill säga på det sätt som aristokratin har definierat. Detta är således inte mängden nationellt kapital som en person har anskaffat som styr graden av nationell tillhörighet, utan snarare *hur* en individ ökar sitt nationella kapital. Här framträder det som Hage benämner aristokratin

⁹ Hage noterar att Bourdieu anser att aristokratin inte är en homogen härskande klass. Inom aristokratin förhandlar individer som har olika tillgång till kapital och resurser om makt (Hage 1998:55).

¹⁰ Bourdieu definierar habitus på följande sätt: ”Dessa båda förmågor – dels förmågan att producera klassificerbara praktiker och produkter, dels smaken, dvs förmågan att särskilja och värdera dessa praktiker och produkter – definierar habitus, och det är i relationen dem emellan som den representerade sociala världen, dvs rummet av livsstilar, konstitueras” (Broady och Palme 1994:298).

logik. Det högst värderade nationella kapitalet inom fältet går inte att förvärva. Aristokratin värderar nämligen essens som det främsta nationella kapitalet.

No matter how much national capital a “Third World-looking” migrant accumulates, the fact that he or she has acquired it, rather than being born with it, devalues what he or she possesses compared to the “essence” possessed by the national aristocracy. The later are those who, in Bourdieu’s parlance, only have to be what they are as opposed to those who are what they do. They are nationals and behave nationally because they are born nationals, as opposed to the other groups who have to behave nationally to prove that they are nationals (Hage 1998:62).

Genom denna logik försäkras sig aristokratin och alla som tillskrivs ”vita” subjektpositioner att enbart ett fåtal individer kan dominera fältet (Hage 1998: 64). För att kunna ha övertaget över fältet krävs också att aristokratin överför sina specifika föreställningar om nationen och nationell identitet på andra aktörer inom fältet. Aristokratin måste också framställa sina åsikter som om de vore nationens värderingar. En sådan åsikt är att de bör härska fältet. Genom detta tillvägagångssätt så lyckas de bli representanter för den nationella viljan, skriver Hage (ibid:65ff). ”It aims to transform itself from an interested party in the struggle to the natural disinterested protector and guardian of an equally natural national order” (ibid:67).

Whiteness is itself an ideal that the nationalists have to struggle to achieve. If some nationals achieve recognition as essentially White, this is only because they have succeeded in dominating the national field. Their domination operates as a mode of symbolic violence whereby the very idea of questioning the naturalness of their Whiteness is censored from the field (Hage1998:68).

Kritik av Hages teori

Som Mats Lindqvist (2004) poängterar i sin kritik av Fredrik Hertzbergs avhandling (2003) är det problematiskt att förena diskursanalys med teorier som baserar sig på andra vetenskapliga premisser, som till exempel fenomenologi. Detta styrs också av vilken form av diskursanalys som studien bygger på. Givet de diskursanalytiska utgångspunkter som jag har baserat den här studien på så anser jag att vissa delar av Hages teori, som bygger på Pierre Bourdieu, inte är förenliga med detta perspektiv. Detta gäller dock inte alla Bourdieus begrepp. Jag kommer att använda termer som smak, aristokrati och inkorporera som främst brukar förknippas med Bourdieu. Det symboliska fältet är ett problematiskt begrepp som jag dock inte avser använda. Jag undviker termen fält både i Bourdieus mening och så som den används i diskursteorin. Däremot bygger jag vidare på tanken att de som tillskrivs subjektpositionen vit aristokrati för en kamp om tolkningsföreträde. Hages resonemang, som baserar sig på Bourdieu, om att nationellt kapital kan omvandlas till nationell tillhörighet finner jag användbart för denna studie.

Ytterligare ett problem med att Hages kategorier den vita guvernören och aristokratin är att de framstår som fasta essentiella subjekt med intentioner. Utifrån diskursteorin betraktar jag istället dessa kategorier som subjektspositioner vilka tillskrivs individer genom att diskurser artikuleras.

En annan term som förekommer i Hages text är ”non-english speaking background” (NESB), vilken inte går att använda i denna kontext då språksituationen ser helt annorlunda ut i Europa i allmänhet och Sverige i synnerhet jämfört med länder som till exempel Australien, USA, Canada och Nya Zeeland.

För övrigt kommer jag att bruka Hages teoretiska begrepp. Det som jag främst har tagit fasta på i Hages teori är de delar som bygger på Foucault.

Kritiska vithetsstudier

Den teoretiska termen vithet är problematisk som analytiskt begrepp. För det första ger begreppet associationer till hudfärg och riskerar att framstå som en statisk, oföränderlig, essentiell egenskap. För det andra finns det en fara i att studier om vithet institutionaliserar och befäster en maktordning även om syftet är motsatsen. Les Back och Vron Ware (2002) poängterar att studier om vithet kan likställas med ”American Whiteness Studies” då det nästan uteslutande är i USA som denna forskning har bedrivits. Inriktningen brukar benämnas kritiska vithetsstudier, hädanefter förkortat CWS.

Forskare som var verksamma inom vad som betecknats som black feminism uppmärksammade att forskning om så kallad ”ras” och senare ”etnicitet” främst fokuserat på studier av den Andre vilket medfört att vithet osynliggjorts och framstått som ett homogent, neutralt begrepp. Forskare som till exempel bell hooks framhöll vikten av att betrakta vithet som en privilegierad symbolisk position och att individer tar ansvar för den makt som denna position. Ett sätt är att dekonstruera vitheten. Några centrala verk inom CWS är till exempel Ruth Frankenberg (1993), Richard Dyer (1997), David R. Roediger (1991, 2002). En av de mest uppmärksammade studierna är Ruth Frankenbergs ”White Women, Race Matters”. Frankenberg menar att vithet är ett rasprivilegium som ger strukturella fördelar. Det är vidare en ståndpunkt från vilken vita människor betraktar sig själva och andra. Vithet refererar också till ett set av kulturella praktiker som vanligtvis inte benämns (Frankenberg 1993:1). Genom att tala om vithet så tilldelas alla individer en plats i rasismen och dess relationer (1993:69). Frankenberg menar att koloniala och rasistiska diskurser är verksamma och producerar föreställningen om ett ”autonomt vitt västerländskt subjekt” (1993:17).

Det var först i slutet av 1990-talet som forskning om vithet började publiceras i Australien. Den baserades främst på litteratur publicerad i USA (Docker and Fischer 2000, Gale 2000, Schech and Haggins 2000, Neilson 2001). Två studier som har varit viktiga för min förståelse av vithet och mitt förhållningssätt till

vithet är Fiona Nicolls artikel (2000) och Aileen Moreton-Robinsons studie "Talkin' up to the White Woman. Indigenous Women and Feminism" (Moreton-Robinson 2000a). Nicolls främst för att studien belyser vikten av att "komma ut" och inta en ståndpunkt och skriva i första person singularis. Moreton-Robinson analyserar hur "vita australiensiska kvinnor har konstruerat aboriginier i etnografi och feministiska skrifter" (Moreton-Robinson 2000a, 2000b). Moreton-Robinson skriver:

As beneficiaries of colonisation, white feminists have been able to challenge and remake themselves through the state and other institutions. White feminist alliances with the state maintain the centrality of the subject position middle-class white woman in policies and programs designed for all women (Moreton-Robinson 2000a:182).

Forskningsfältet om vithet är diversifierat. Vron Ware och Les Back belyser att forskare aktiva inom CWS arbetar utifrån helt olika perspektiv och målsättningar (Back and Ware 2002). Medan vissa forskare strävar efter att avskaffa vithet helt, ställer sig forskare som till exempel Homi Bhabha kritisk till detta (Bhabha 1998). Bhabha varnar för att det symboliska privilegiet som idag benämns vithet istället skulle anamma nya former. Bhabha skriver att ett av Foucaults främsta argument var att "the place of power is always somehow invisible, a tyranny of the transparent" (Bhabha 1998:2). Bhabha fortsätter: "Indeed, once abolished, could whiteness not continue its "nationalist" career under the guise of "civility", "secularism", "tolerance" or even the "national culture" (Bhabha 1998:24).

Vron Ware och Les Back betonar vikten av att inte framställa vithet som en fast, oföränderlig kategori, utan att belysa vithetens ambivalens och komplexitet. Det är således ett projekt som måste syfta till att dekonstruera maktrelationer snarare än att befästa dem. Vidare anser de att det är centralt att inte skilja informanternas position från den position som etnografen själv har då risken är att forskaren framstår som helt utanförstående vad som brukar benämnas rasrelationer (Back and Ware 2002:40).

En av de första avhandlingar som arbetat vidare utifrån Ruth Frankenbergs studie i Sverige är Anita Brnic avhandling "Speaking of Nationality" (2002). Brnic visar att informanterna associerar att se "svensk" ut med en speciell sorts utseende. Symboler som blond, blåögd och vithet är centrala för informanternas förståelse av "svenskhets" och nationalism (Brnic 2002:139ff). De talar dock inte explicit om hudfärg och vithet utan använder istället kategoriseringar som "svart" för att fastställa hur en "svensk" inte "är". För några informanter aktualiserades begreppet "ras" först i samband med resor till länder som till exempel USA (Brnic 2002:144). Lena Sawyer (2000) visar i sin avhandling "Black and Swedish" att vithet är en kategori som används av informanterna för att uttrycka tillhörighet till "svenskhets". I Sverige har också bland andra Katarina Mattsson (2004) respektive Jesper Fundberg (2001, 2004) skrivit om vithet och försökt att

problematisera begreppet och relatera det till så kallad ”svenskhet”. Andra som berör vithet är Paulina de los Reyes och Diana Mulinari (2005).

Användbarheten av Hages teori i andra kontexter

Australien kan framstå som ett specifikt fall med tanke på den ”White Australian Policy” som etablerades i och med bildandet av nationalstaten Australien och som formellt kvarstod fram till mitten av 1970-talet. Frågan är vilken relevans Hages teori har för den kontext som denna studie är förlagd till, nämligen Sverige under 1990-talet. Är det möjligt att överföra Hages teori som utformats utifrån en specifik kontext, Australien, till en annan kontext, Sverige?

Hages huvudpoäng är att utvecklingen i Australien inte är något specifikt för Australien utan snarare ett internationellt fenomen som kännetecknar alla samhällen som domineras av ”en europeisk kulturtradition genomsyrad av tolerans och kulturpluralism” (Hage 1998). Hage hävdar att migration och globalisering i olika former har förändrat maktstrukturen i en rad nationalstater och gett upphov till nyfascism och ökad oro över så kallade ”icke-europeer”. Problemet är att nationalstaterna förnekar en rasistisk historia utmärkande av förtryck av minoriteter. En konsekvens av att nationalstaten fokuserar på mångkulturalism är att vit governmentaltet inte kan problematiseras. Hage efterlyser ”en ny kulturpolitik som kan hantera vithetens förändrade status och erkänna känslan av kulturell förlust från vilken nyfascism får bränsle”. Hage anser att nationen måste öppna upp för de decentraliseringseffekter som migration och globalisering har haft på vithetens status (Hage 1998:26, se även Ang 2001:107). Ien Ang och John Stratton argumenterar i likhet med Hage att människors känslor av ”förlust av vitt rasmonopol” inte kan hanteras inom diskursen om mångkulturalism (Ang 2001:107). Hage vidmakthåller att andra mångkulturella realiteter är tänkbara.

Are Whites still good for Australia? Have they been living in ghettos for too long? Are they dividing Australia? Do we need to have an assimilation program to help ease them into the multicultural mainstream? Clearly, it's time for Third World-looking Australians to do the “worrying about the nation” number. And let's face it, there's plenty to worry about (Hage 2000:247).

Australien och Sverige skiljer sig på en rad olika sätt, men som jag skall visa finns också stora likheter mellan nationalstaterna beträffande förhållningssättet till termer som ”ras”, mångkulturalism, nationalism, minoriteter och ursprungsbefolkning. Både Australien och Sverige har haft stora problem med hur bofasta minoriteter som levt på territoriet har behandlats genom historien. Utan att gå närmare in på Australiens migrationspolitik, skall jag kortfattat sammanfatta de stora dragen. För mer detaljerad kunskap se till exempel Ang (2001).

Efter andra världskriget kom ”ras” att bli en laddad kategori och raderades ur officiell terminologi i såväl Sverige som övriga regioner i Europa (Sawyer 2000, 2003). Ordet ”ras” används fortfarande i svenska lagtexter som en följd av att

Sverige har ratificerat internationella konventioner där termen ”ras” förekommer. (www.do.se, ”Varför används ordet ras?”, 021017). Svenska staten kategoriserar individer utifrån begrepp som ”etnicitet”, medborgarskap och födelseland (Sawyer 2000). Detta kan jämföras med USA där ”ras” är ett privilegierat tecken i diskursen om mångkulturalism. I Australien däremot är begreppet ”ras” också frånvarande i diskursen om mångkulturalism. Istället kategoriseras människor utifrån kategorier som ”etnicitet”, nationellt ursprung, födelseland, samt vilket språk som talas i hemmet. (Ang 2001:105). Ien Ang och John Stratton menar liksom Hage, att tanken om ”ras” var central i konstruktionen av nationell identitet i Australien.¹¹ Ang och Stratton analyserar diskursen om mångkulturalism som de visar framstår som synonym med icke-rasism, tolerans och harmoni. De menar dock att diskursen grundar sig på tanken om kulturella skillnader. De skriver att det handlar om vit mångkulturalism – kulturell mångfald inom en ”vit” ”ras” (Ang 2001:105). Skiftet från termen biologisk ”ras” till ”etnisk” avspeglar detta. De skriver att det är centralt att konfrontera nationalstatens historiska konstruktion och uppbyggnad kring det privilegierade tecknet ”ras” och rasism vilket talet om mångkulturalism inte gör.

Att vara eller bli amerikan är främst en ideologisk handling skriver Brett Neilson (2001), det vill säga att acceptera ett set av principer, snarare än att anpassa sig eller assimileras till en enhetlig amerikansk kulturell identitet. Neilson sammanfattar att medan amerikansk nationell identitet är konstruerad runt universella ideologiska principer och demokratiska ideal så är australiensisk identitet uppbyggd kring tanken om kulturell homogenitet och enhetlig ”rasidentitet”. Begreppet ”ras” är frånvarande i diskursen om mångkulturalism i Australien, istället framställs så kallade etniska grupper som statiska enheter som berikar nationen upp till den nivå där de anses utgöra ett hot mot vitheten och istället måste assimileras.

Talet om mångkulturalism och mångfald har också kritiserats i Sverige (Ålund och Schierup 1991, Gerle 2000, de los Reyes 2001, Mattsson 2001a, 2001b, Carlbom 2003, Ronström 2004, Norrbacka Landsberg 2005, Martinsson och de los Reyes 2005).¹² Samtliga menar, i linje med Hage, Ang och Stratton, att mångfaldsdiskursen är problematisk genom sin fokusering på kulturell olikhet.¹³

¹¹ Brett Neilson skriver också att mångkulturalism är en teknik för nationsbyggande. Neilson menar att såväl förespråkare som motståndare till mångkulturalism utgår från samma antagande, nämligen tanken om nationell enhet. Medan motståndarna hävdar att nationell enhet hotas av mångkulturalismen då den skapar en nation av stammar, anser förespråkarna att mångkulturalism skapar möjligheter till pluralism av kulturer som samexisterar inom en nation (Neilson 2001).

¹² Observera att jag anser att det finns flera problem med Carlboms studie, vilket jag dock inte har möjlighet att gå in på i detalj här. I korthet använder sig Carlbom av samma diskursiva moment som antropolgen själv kritiserar och positionerar sig som vit guvernör i sina uttalanden om den Andre som problem som måste åtgärdas.

¹³ Fredrik Hertzberg identifierar ett paradigmskifte i svensk politik i slutet av 1990-talet. Den politiska linjen byggde på att fokusera på termen mångfald istället för på begreppet mång-

Precis som i Australien, beskrivs så kallade etniska olikheter som berikande i Sverige av såväl myndigheter som arbetsmarknadens parter (de los Reyes 2001:178). Paulina de los Reyes skriver att USA och talet om diversity som lönsamhetsstrategi utgjort förebilden för mångfaldsdiskursen som den framträtt i Sverige. Ålund och Schierup framhåller att det finns en rad paradoxer med talet om mångkulturalism. Ålund uppmärksammar vidare att denna trend, att social ojämlikhet förstås i termer av kulturell skillnad och att termer som kultur, ”etnicitet” och ”ras” uppfattas som något essentiellt, är något karakteristiskt för de flesta europeiska länder (Ålund 1999:105). Paulina de los Reyes och Gerle varnar också för att talet om mångfald och mångkulturalism osynliggör olika former av ojämlikhet och diskriminering. Gerle skriver att ”det är tänkbart att såväl en invandrarelit som delar av det svenska etablissemangent liksom representeranter för populistiska strömningar kan ha intresse av att tala om hoten eller utmaningarna mot respektive kulturarv och religion för att dölja andra konflikter” (Gerle 2000:14).

Mångkulturalism och valfrihet – för vem? frågar sig etikforskaren Elisabeth Gerle. Med utgångspunkt från debatten om friskolor resonerar Gerle om värdekonflikter i Sverige. Gerles utgångspunkt är att Sverige, liksom övriga nationalstater, befinner sig i en omvandlingsprocess där den nationella gemenskapen försvagats som en följd av globaliseringen. Denna process synliggör latent värdekonflikter i samhället.¹⁴ De kristna och muslimska friskolorna ifrågasätter till exempel synen på religion som något privat och avgränsat genom sin utgångspunkt att religion istället är något som genomsyrar hela livet, såväl det privata som offentliga. Gerle, liksom de los Reyes, samt Ålund och Schierup, varnar för att använda begreppet mångkulturalism avskiljande och menar att en ensidig fokusering på det annorlunda och exotiska gör det svårare att se det gemensamma. I nästa avsnitt skall jag belysa tidigare forskning som pekar på att Hages teori har relevans i studier av Sverige.

kultur, vilket Hertzberg tolkar som ”ett medvetet försök till distansering från de diskurser (...) som förespråkar hierarkisering och/eller separation och har etnisk identitet och kulturell tillhörighet som bärande begrepp” (2003:65).

¹⁴ I boken ”Mångkulturalism – för vem?” synliggör Gerle att Sverige ratificerat konventioner och resolutioner som är motstridiga. EU-konventionen ger föräldrar rätt att uppfostra sina barn enligt vilken religion de vill. Samtidigt har Sverige skrivit under FN:s resolution om barns rättigheter gentemot sina föräldrar. Enligt svensk lag skall svensk skola vara konfessionsfri och lära ut samtliga religioner i religionsundervisningen, kritiskt tänkande och fostra demokratiska medborgare. Jämställdhet är ett klart uttryckt mål i läroplanen. Samtidigt fick friskolor rätt till offentliga bidrag i Sverige från och med 1992 och ”köns-segregerar” vissa delar av undervisningen (2000:175).

Sverige homogent?

”Vi svenskar lever ju i en så oändligt mycket lyckligare lottad situation. Vårt lands befolkning är homogen, inte bara i fråga om rasen utan också i många andra avseenden” Tage Erlander 1965 citerad i Catomeris (2004).

Uppfattningen om Sverige som ”etniskt” homogent har präglat den politik som har bedrivits mot grupper som samer och tornedalingar menar Rune Johansson (1999). Johansson skriver att politiken har karakteriserats av ”försök att undertrycka avvikande kulturyttringar” (Johansson 1999:339). I avhandlingen ”Black and Swedish” (2000) uppmärksammar Lena Sawyer föreställningen om att Sverige är ett land undantaget konflikter och främlingsfientlighet. Detta grundar sig på en retorik om att Sverige var homogent fram till andra världskriget och att rasismen är en följd av den ökade invandringen till Sverige.

Rasism förläggs genomgående till andra kontexter utanför det ”svenska” samhället – Nazi Tyskland, Sydafrika, USA. Också när rasism förekommer i Sverige beskrivs det som något specifikt för avvikande grupper i samhället. Sawyer skriver ”If at all in Sweden, racism was most often described as the violent behaviours of deviant, confused, unemployed boys and men who live in small rural communities” (Sawyer 2003:17). Sawyer tolkar detta som ett sätt att upprätthålla den nationella berättelsen och bilden av Sverige som moraliskt, solidariskt och antirasistiskt. Rasbegreppet är tabu i Sverige och förbinds med språket och våldet hos extrema nynazistiska grupper skriver Sawyer.¹⁵ Som en följd av detta kategoriseras grupper som samer, finlandssvenskar, judar, romer och så vidare som minoriteter.

”Svart” är också en term som inte förekommer i diskursen utan istället används ord som ”färgad” eller ”invandrare”. Sawyer uttrycker en medvetenhet om att Sverige hade en perifer roll i den atlantiska slavhandeln och kolonialismen med avseende på de få kolonier som Sverige hade i de områden som idag benämns Ghana, USA och Karibien, men skriver samtidigt att om den koloniala länken till rasism inte håller så är länken till europeisk rasism och nationsbyggande desto starkare. Sawyer poängterar att Sverige har en historiskt komplicerad kolonial relation till å ena sidan sin befolkning, samt å andra sidan till grannländerna (Sawyer 2000).

Sveriges roll i kolonialismen, både avseende råmaterialförsörjning och arbetskraft, har uppmärksamrats i ett flertal antologier. Ofta framhålls missionen och vetenskapens centrala roll, men också militärernas deltagande i plundringen. Flera författare visar hur koloniala diskurser präglat Sveriges förhållande till omvärlden. Se till exempel ”De Andra” (Jonsson 1993), ”Globaliseringens kulturer” (Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn 1999), ”Svenska överord” (Granqvist 1999), ”Sverige och de Andra” (Faye och Mc Eachrane 2001), ”Maktens

¹⁵ För mer detaljerad kunskap om nationalsocialistiska, fascistiska och högerextremistiska grupper i Sverige historiskt se till exempel Löw (1999).

(o)lika förklådningar” (de los Reyes, Molina och Mulinari 2002), samt ”Det ohyggliga arvet” (Catomeris 2004) för att nämna några.¹⁶ Sawyer visar i sin studie (2000) att missionen samt resenärer och handelsresandes berättelser hade en central roll i spridandet av diskurser om afrikaner och ”ras”. Människor bosatta i Afrika kategoriseras som ”afrikaner” och beskrivs i termer som ”negrer”. De framställs som omoderna, outvecklade, ointelligenta, vilda primitiva lekfulla barn i diskursen. Dessa stereotypa bilder av den farlige men romantiserade ”negern” återkommer också i barnböcker under 1900-talet i Sverige.¹⁷

Sawyer betonar att koloniala diskurser om termer som ”ras” och ”svart” idag används för att stämpla personer som avviker från, som författaren uttrycker det, ”svensk medelklass vita standarder för kulturell normalitet” och exkludera dessa från nationen. I studien finns flera exempel på samtida fascination för så kallad svarthet i det offentliga Sverige, i såväl reklam som samhällsinformation. På motsvarande sätt används kategorin ”vit” av informanterna i studien för att skriva in sig i en maktposition. Vithet är också ett sätt att uttrycka tillhörighet till ”svenskhets” menar Sawyer (Sawyer 2000). Maria Eriksson Baaz visar i avhandlingen ”The White Wo/Man’s Burden in the Age of Partnership” (2002) att retoriken om Sverige som anti-imperialistisk och solidarisk nation utmärker det svenska biståndet. Eriksson Baaz skriver:

Att den koloniala historien har format försöken att definiera ”det svenska” och ”svenskhets” reflekteras inte minst i den ”anti-imperialistiska identitet” som präglar det svenska biståndet. Svenska biståndsgivare framställer sig ofta som mindre paternalistiska och mer respektfulla i relation till sina biståndspartners. Dessa föreställningar speglar en mer utbredd retorik som återspeglas i utrikespolitiken (...) (Eriksson Baaz 2001:164).

Mekonnen Tesfahuney (1998) skriver att eurocentrism och uppfattningar om ras är centrala i både akademiska och populära diskurser vilket påverkar migrationspolitiken i såväl Sverige som andra länder i ”väst”. Katarina Mattsson (2004) relaterar vithet till den rasistiska världsbild och koloniala historia som forskaren menar har präglat Europa och europeiska bosättningsområden. Termer som ”vit”, ”europé” och ”kristen” är utbytbara begrepp i denna diskurs. Med hänvisning till Dyer (1997) framhåller Mattsson den särställning som hudpigment och ögonfärg haft i rasbiologiska teorier. Mattsson anser att vithet är ett privilegiesystem som ger fördelar och makt på en global nivå. Ingvar Svanberg och Mattias Tydén (1992) menar att intresset för rasfrågor, folktyper och nationalkaraktärer gick hand i hand med nationalismen och Europas industrialisering under 1800-talet. Den rasbiologiska forskningen legitimerade etnocentrismen. Svanberg och Tydén

¹⁶ För en studie om missionen se Claesson (2001) ”Kinesernas vänner: En analys av missionens berättelse som ideologi och utopi”.

¹⁷ För mer detaljerad kunskap om denna diskurs om ”afrikaner” se vidare Pieterse (1995) och Berg (1997). För analys av ”orientalism” se Said (1997) och ”populärorientalism” se Berg (1998).

skriver att "det svenska folket karakteriserades som en skyddad och därmed förhållandevis 'oblandad' germansk folkgrupp" (Svanberg och Tydén 1992:266).

Tankar om vithet och svarthet har varit centrala i konstruktionen av en "euro-peisk" identitet och legitimerat behandlingen av "afrikaner" genom historien (Loomba 1998). Ania Loomba skriver att "theories of race, and racial classifications were often attempts to deal with the 'hybridisation' that was a feature of contact zones everywhere" (Loomba 1998:119). Författaren varnar för att reproducera tal om en global "vit" kultur eller kolonialism som homogena fenomen (Loomba 1998:10).

Trots formellt avskaffande av begrepp som "ras" så visar nyutkomna avhandlingar (Brune 2004, Grinell 2004) på hur föreställningar om ras, liksom självbilden av Sverige som modernt och synen på den Andre som omodern, traditionell och annorlunda är aktiv än idag. Mai Palmberg (2000) analyserar fördomar om Afrika publicerade i skolböcker tryckta på 1980-talet. Det är en problemorienterad bild som framträder i skolböckerna. Afrika polariseras mot "väst". Palmbergs slutsats är att dessa skildringar präglas av stereotyper om "afrikanen" och dennes fattiga, traditionella livsstil. Ord som betonas är korruption och konflikter. U-hjälpen framställs som den nya missionen (Palmberg 2000:26).

Klas Grinell visar i sin studie av "omvärldsbilden i svensk utlandsturism" hur central dessa tankar varit i konstruktionen av en modern "svensk" självbild. Brune, som har analyserat media, anser att statistiska kategoriseringar av människor som "invandrare" och "svensk" förstärker föreställningar om en nation och ett folk. Brune betraktar dem som en form av institutionell rasism. Irene Molina har studerat boendesegregation och rasifiering. Molina sammanfattar att "empiriska resultat från flera studier har visat att teoretiskt och metodologiskt finns det skäl att benämna boendesegregationsprocesser i sin etniska dimension i Sverige som stadens rasifiering" (Molina 2001:77).

Strukturell diskriminering

I ett historiskt perspektiv är det ändå slående att nutidens invandrare i långt mindre grad än sina företrädare under tidigare sekler nått det svenska samhällets elitskikt. Detta faktum, som måste tillskrivas den etnocentrism som sedan 1800-talet utvecklats i nationalstaten Sverige, innebär bl.a. att invandrare ännu är klart underrepresenterade i beslutande politiska organ eller bland högre privata och allmänna befattningar. Arbetslösheten bland invandrare är högre än bland infödda svenskar, och svårigheterna är omvittnade vad gäller att få yrkesmässiga meriter värderade för vad de är (Svanberg och Tydén 1992:344).

Under 2005 har ett flertal utredningar och delbetänkanden presenterats som behandlar frågan om strukturell eller institutionell diskriminering i Sverige.¹⁸ De

¹⁸ Det är bland andra rapporten "Bortom Vi och Dom – Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering" (SOU 2005:41) som redigerats av Masoud Kamali

driver dels argumentationen att Sverige karakteriseras av strukturell diskriminering, dels menar de att det görs en åtskillnad mellan olika grupper av ”invandrare”. Masoud Kamali ser paralleller mellan synen på integration i Sverige och Europa och menar att det ”kristna Europa framställs som överlägsen de andra i världen” (SOU 2005:41). Anita Göransson har lett den del av maktutredningen som studerat ”invandrades möjligheter att nå maktpositioner på olika områden i det svenska samhället, näringsliv, politik, förvaltning, organisationsliv, massmedier, kultur och vetenskap” (Ds 2005:12). Studien bygger på intervjuer och en enkätundersökning med svar från cirka 1800 personer som klassificeras som ”svenska toppchefer”.

Göransson hävdar att toppskiktet i samhället präglas av homogenitet och konformitet och skriver att ”varken kvinnor eller utlandsfödda representeras på toppen som motsvarar deras andelar i befolkningen”. För att nå toppositioner krävs att personer ”neutraliserar” sin bakgrund alternativt använder sin bakgrund som en tillgång genom att göra karriär inom till exempel så kallade ”invandrarorganisationer” eller som migrationsforskare. Göransson skriver att ”de som lyckats har försökt ’neutralisera’ sin utländska bakgrund genom hög anpassning – man blir ’supersvensk’ som några av dem kallar det – eller också kompenserar man med andra tillgångar såsom extra hög social bakgrund, extra hög utbildning och extra arbetsinsatser”. Slutsatsen är att det finns en hierarki som baserar sig på vilken region i världen en individ har migrerat från.

De som varit här längst är främst nordiska och sydeuropeiska arbetskraftsinvandrare samt östeuropeiska flyktingar. Även iranska och chilenska invandrare är etablerade här sedan länge och är ofta högutbildade. Bland toppcheferna dominerar dock helt personer från nordiska och andra europeiska länder. De som är födda i övriga Norden eller i Nordamerika är kraftigt överrepresenterade i förhållande till sin andel i befolkningen, medan däremot kategorin ”Övriga världen” är starkt underrepresenterad på toppositionerna (Göransson DN debatt 050621).

Studien visar att högst upp i hierarkin återfinns människor som är födda i Norden eller Europa och längst ner människor som kategoriseras som ”utomeuropeiskt födda”. Det finns flera studier som pekar i samma riktning. Studier om ”invandrarkvinnor” i Sverige har främst genomförts av forskare som Wuokko Knocke, Alexandra Ålund, Paulina de los Reyes, Eskil Wadensjö samt Susanne Mason. Eskil Wadensjö, som har gjort en komparativ studie av ”invandrarkvinnans” situation på arbetsmarknaden under 1960-talet jämfört med 1990-talet, betonar att ”invandrarkvinnor” inte är någon homogen grupp utan understryker tvärtom

och Paulina de los Reyes. Se också rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram ”Makten och mångfalden. Eliter och etnicitet i Sverige” (Ds 2005:12), samt betänkandet ”Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige” från utredningen (SOU 2005:56) om strukturell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet (<http://www.regeringen.se/sb/d/5073/a/46188>). För en kunskapsöversikt av tidigare forskning om ”diskriminering av invandrare i arbetslivet 1990-1996” se Höglund (1998).

att det finns stora skillnader mellan individer som hänger nära samman med vilket land personen har migrerat från. Wadensjö skriver att

(...) invandrarkvinnor från närliggande länder i Norden och Västeuropa har en ställning på arbetsmarknaden som överensstämmer med svenska kvinnors medan invandrarkvinnor från andra delar av världen har en betydligt svårare situation. Det gäller framförallt de invandrarkvinnor som kommit under 90-talets lågkonjunktur (Wadensjö 1997:212).

Tidigare forskning om "svenskhets" och "invandrarskap" i skolan

Ett flertal avhandlingar som bedrivits på olika skolarenor – grundskola, Komvux, Folkhögskola, SFI – visar samma resultat.¹⁹ För det första att fokuseringen på det "svenska" i undervisningen är ett sätt för majoritetssamhället att konstruera en homogen identitet och att upprätthålla denna norm. För det andra att kategorin "invandrare" är central i denna process av normskapande. Kategorin "invandraren" fyller två funktioner, dels beskriver den indirekt det normala genom att tillskrivas det avvikande, dels legitimerar kategorin skolans uppgift att fostra och korrigerar individer.

Marie Carlsson (2002) som studerat svenskundervisningen för invandrare, SFI, menar att den präglas av ett uppifrånperspektiv och en fostrande attityd gentemot deltagarna. Att såväl lärare som skriftliga dokument och läromedel fokuserar på "det svenska" tolkar Carlsson som en pågående konstruktion av normativ "svenskhets". Carlsson menar att det är ett sätt för majoritetssamhället att bearbeta sin egen identitet. En effekt av detta är att deltagarnas brister betonas och undervisningen fokuserar på att korrigerar deltagarna. På samma sätt konstaterar Ann Runfors (2004) att grundskolesystemet baserar sig på "svenskhets" som norm och att alla som avviker från denna norm kategoriseras som annorlunda och i termer av brist. Runfors har i sin studie av tre grundskolor i Stockholm visat på hur invandrarskap formas i skolan. Runfors visar att kategorin "invandrarbarn" konstrueras i relation till elever som klassificeras som "vanliga barn" och "svenska barn".

Ali Osman (1999) kommer till liknande resultat genom att studera en annan skolarena, folkhögskolan och Komvux. Osman tar avstamp i kursen om mångkulturalism och visar utifrån intervjuer med elever och lärare att begrepp som "kultur", "etnicitet" och "invandrare" används för att konstruera elever som inte är födda i Sverige som annorlunda. "Icke-Europeer" och "Icke-västerländska" "kulturer" framställs i detta tal som liktydiga med problem.

Ett pågående avhandlingsarbete av socialantropologen Rickard Jonsson pekar också på att kategorin "invandrarkille" bidrar till att legitimera skolans funktion "att förmedla rätt kunskap, språk och värderingar" (Jonsson 2004:6). Jonsson

¹⁹ Ämnena som dessa studier utförts inom är etnologi, socialantropologi, sociologi, samt pedagogik och psykologi.

fältarbetar för närvarande i en högstadieskola utanför Stockholm med syfte att problematisera kategorin ”invandrarkillen”.

Två andra forskare som dekonstruerat begrepp som ”invandrare”, ”invandrarkvinna” och ”invandrarkillar” i Sverige är Ylva Brune (1998, 2000, 2002, 2004), och Anna Bredström (2002). Några pågående avhandlingsarbeten som ligger nära min studie är etnologen och etnicitetsforskaren Riikka Norrbacka Landsberg diskursanalys av mångfald inom näringslivet, etnologen Urban Ericssons projekt om ”hur massmediala representationsformer bidrar till att uppmana och framställa stereotypa identitetspositioner i ’förortsfältet’” samt etnologen Charlotte Hyltén Cavallius som skriver om samma typ av åtgärder som behandlas i denna studie.²⁰ Ytterligare en studie som arbetar med liknande projekt och arbetsmarknadsåtgärder ur ett ekonomihistoriskt perspektiv är Julia Peraltas pågående avhandlingsarbete.

1.4. Disposition

Här följer läsanvisningar till avhandlingens upplägg. Studien är uppbyggd av totalt nio kapitel. Studien inleds vidare med en prolog och avslutas med en epilog. Avhandlingen är indelad i tre delar: *vit heteronormativitet, vita subjektspositioner* samt *”vit” mångkulturell nation*. Första delen behandlar diskurser om textilhantverk som specifikt ”kvinnligt” och särskilt lämpligt för ”invandrarkvinnan”. I denna inledande del analyserar jag tankar om segregering för återintegrering utifrån teorier om heteronormativitet och homosocialitet. Den andra delen dekonstruerar vita subjektspositioner. I tredje delen studerar jag vithet i relation till föreställda platser och nationella territorier. Givetvis överlappar och tangerar dessa ämnen varandra, men det är dessa tre teman som står i fokus i respektive del.

Studien inleds med en prolog om förebildsprojektet ”Harem”. I prologen problematiseras textilprojektets uppkomst och spridning. Prologen ger också viktig bakgrundskunskap inför kommande kapitel. Jag ringar in några av de ämnen som kommer att behandlas i avhandlingen: utformningen av textilprojektet, spridningen av idén, inriktningen på målgrupp, val av metod – språkutbildning enligt hantverksmetoden – och slutligen vit governmentaltitet och textilprojektets relation till projektindustrin.

I detta första kapitel har jag presenterat studiens syfte, avgränsningar och teoretiska utgångspunkter. Studien tar avstamp i Ghassan Hages teori om vit governmentaltitet (Hage 1998), diskursanalys (Winther Jørgensen och Phillips 2000, Laclau och Mouffe 2001/1985) och Judith Butlers teoretiska begrepp

²⁰ För publikationer se till exempel Ericsson, Molina och Ristilammi (2000) ”Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter”, Norrbacka Landsberg (2005) ”Konsten att se nya kunder”, Hyltén-Cavallius (2004) ”Hemslöjdens nationaliteter och kön”. Se även en presentation av Ericssons pågående forskning på www.antro.uu.se/personal/ericsson_urban.html

genealogi och performativitet (Butler 1990, 1993). Avhandlingen är också inspirerad av forskning som bedrivits inom de områden som brukar klassificeras som postkolonial feminism, "White Womanhood" och "Cultural Studies".

I kapitel två "metod och material" diskuterar jag urval och källkritik. Delar av avsnitt 2.1. har tidigare publicerats i form av en artikel (2002) "Forskningsetiska representationer och 'invandrar'-positioner" i antologin *Etnisk komplexitet*. I detta avsnitt problematiserar jag etnografiska beskrivningar av människor som har migrerat till Sverige. Genom att analysera tidigare forskning från 1970-talet och framåt om "invandrare" och "svenskar" vill jag uppmärksamma läsaren på de diskurser som har artikulerats och som har bestämt forskarnas perspektiv i olika faser av forskningsprocessen. Det är tre faser som diskuteras: etnografiska miljöbeskrivningar, beskrivningar av studiefältet samt forskarens förhållningssätt till informanten vid deltagarobservation. Den övergripande målsättningen med detta avsnitt är att bredda diskussionen om forskningsetik. Etnologiämnets närhet till nationalism präglar fortfarande viss etnologisk forskning. Jag visar också på att de forskningsetiska problem som aktualiserades i kritiken av antropologins medverkan i koloniseringen fortfarande existerar.

Vit heteronormativitet

Den första delen *Vit heteronormativitet* analyserar föreställningar om segregering för återintegrering utifrån teorier om heteronormativitet och homosocialitet.

I kapitel 3 *Segregering för återintegrering* placerar jag initiativtagarnas berättelser om textilprojekten i en internationell och historisk kontext av bland annat flickskolor och så kallad könssegregerad skolslöjd. Jag belyser att de argument och tankar som initiativtagarna använder sig av för att motivera inriktningen på textilhantverk utgör en heteronormativ diskurs om textilhantverk som specifikt "kvinnligt" och trähantverk som specifikt "manligt" vilken har en lång tradition och historia. Som jag skall visa är det en vit heteronormativ diskurs som grundar sig på den uppdelning som gjordes mellan hem och arbete, mellan reproduktion och produktion, i 1800-talets England. Det forskningsperspektiv som jag ansluter mig till tar sin utgångspunkt i det viktorska England och industrialiseringen och försöker visa på utbredningen av så kallade borgerliga ideal om en "manlig" familjeförsörjare och en "kvinnlig" hemmafru. Dessa ideal spreds såväl inom nationerna till landsbygd och så kallade slumområden som mellan nationerna. De fick spridning över världen genom kolonisering och filantropisk fostrande verksamhet som mission i kolonierna samt senare i form av internationella rekommendationer avseende bistånd. Vidare problematiserar jag 1990-talets parallella politiska inriktning på mainstreaming och särorganisering. Slutligen gör jag en genomgång av tidigare forskning om vad som brukar benämnas köns/genusarbetsdelning och visar på vilka problem som en forskning som grundar sig på en heteronormativ diskurs medför samt vad Judith Butlers

teori kan tillföra. Utifrån Butlers teori blir ”kvinnlighet” istället något som diskursivt konstrueras och iscensätts med hjälp av det textila hantverket. Arbetsdelningen är därigenom central för hur så kallat kön/genus uppfattas och görs.

Vita subjektpositioner

I den andra delen *Vita subjektpositioner* analyserar jag subjektpositionerna vit guvernör och vit aristokrati. Detta gör jag dels genom att visa hur initiativtagarna identifierar sig själva i intervjuerna, dels genom en analys av hur media positionerar initiativtagarna. Jag ger också konkreta exempel från deltagarobservationerna på hur initiativtagarna agerar. För att ytterligare fördjupa förståelsen för de smaknormer som subjektpositionen alternativ vit aristokrati är uppbyggd kring analyserar jag modekataloger från företaget Gudrun Sjödén.

Kapitel 4 *Vit guvernör* analyserar det vita guvernörskapet och den kamp om tolkningsföreträde som förs mellan subjektpositionerna vit alternativ aristokrati och vit etablerad aristokrati. Här för jag dels ett resonemang om vilken funktion textilprojekten och initiativtagarna fyller i media, dels analyserar jag diskursiva moment i reportagens struktur – upptäckaren, ”invandrarkvinnan” förr, upptäckten och omvändandet, ”invandrarkvinnan” nu, vittnesmålet om omvändandet, framgångssagan samt den hindrande byråkratin. Jag analyserar också vad som händer när initiativtagaren intar rollen som ”invandrarkvinna” eller ”man”.

Kapitel 5 *”Vit” komplexitet* belyser vithetens mångtydighet och subjektpositionernas ambivalens. Jag visar vilka subjektpositioner initiativtagarna tillskrivs, intar och iscensätter i intervjusituationen och vid deltagarobservationerna. Några identiteter är mer framträdande än övriga subjektpositioner. Detta uttrycks tydligast genom att informanten inkluderar sig i dessa grupperingar genom att tala om sig själv i pluralis – ”vi”, ”oss”. Det är dock olika vad informanterna lägger in för betydelse och mening i den specifika kategorin. I detta kapitel analyseras också hur stereotyper om ”invandrarkvinnan” används i konstruktionen av en alternativ vit subjektposition. Jag visar på stereotypens dubbla, ambivalenta karaktär vilket avspeglas i mångtydigheten i talet om ”invandrarkvinnan”. Hon framställs dels som ett offer, dels som en hjältinna beroende på vad initiativtagarna vill uttrycka om sin egen identitet. Slutligen analyserar jag hur diskurserna materialiseras genom att studera rekryteringsprocessen av deltagare till textilprojekten. Vilka inkluderar respektive exkluderar initiativtagarna från subjektpositionen ”invandrarkvinna”?

I Kapitel 6 *Gudrun Sjödén-kadern* diskuterar jag koloniala föreställningar om den Andre som genuin textilhantverkare och färgstark fond som de framträder i modekatalogerna från Gudrun Sjödén. Genom att klä sig i Gudrun Sjödéns uniforma stil iscensätter initiativtagarna vithet och markerar sin status som alternativ vit aristokrat. De smaknormer som initiativtagarna vill att ”invandrarkvinnorna” skall anamma är explicita i dessa skrifter. Jag analyserar också be-

gäret efter den Andre och tanken om berikandet av ”andra kulturer” utifrån bell hooks och Ghassan Hage.

”Vit” mångkulturell nation

I studiens tredje och avslutande del *”Vit” mångkulturell nation* avhandlas diskursen om vit mångkulturalism och bilder av en ”vit” mångkulturell nation. Det är främst initiativtagarnas uppfattningar om plats och nationellt territorium som analyseras i relation till vithet. Jag studerar vilka geografiska och mentala rum som utgör nationalstaten Sverige i diskursen och vad detta säger om vithet. Jag analyserar också hur individer kan ackumulera sitt nationella kapital. Initiativtagarna beskriver hur en individ bör agera inom territoriet Sverige. Studiebesök är ett vanligt förekommande inslag i projekten. Jag har identifierat tre olika former av studiebesök: externa studiebesök, studiebesök mellan projekten samt studiebesök till projekten.

Kapitel 7 *Studiebesök i Sverige* skildrar de externa studiebesöken. Initiativtagaren iscensätter det vita guvernörskapet genom att ta med sig deltagarna ut från projektet i den så kallade förorten till stadskärnornas centrum eller landsbygden i syfte att ”integrera dem i det svenska samhället”. Som jag skall visa har specifika platser och rum reserverats för iscensättningar av vithet. På motsvarande sätt iscensätts den Andre på platser som faller utanför det konstruerade ”vita” nationella territoriet. Textilprojekten har funktionen av att vara en sluss mellan dessa diskursivt materialiserade rum. Vidare dekonstrueras stereotypen om den isolerade ”invandrarkvinnan”. Individer som tillskrivs subjektpositionen vit guvernör guidar den Andre in i den föreställt ”vit” mångkulturella nationen genom att undervisa i vad som i diskursen framställs som typiskt ”vita” aktiviteter.

I Kapitel 8 *Rollspel och regissörer* fördjupar jag analysen av de upplysande aktiviteter som textilprojekten ägnar sig åt. Jag visar att teater och rollspel har använts för att disciplinera och uppfostra den Andre i vithet. Jag ger flera exempel utifrån deltagarobservationerna på hur en vit heteronormativ diskurs om ”invandrarkvinnan” som fostrande moder och maka med dålig hälsa materialiseras i knipövningar och bröstundersökningar. Utgångspunkten har varit att deltagarna skall tränas i vithet inom textilprojektens väggar innan de kommer ut i nationen. Jag studerar vilka som tillskrivs positionen upplysare och som bjuds in till textilprojekten samt vilka situationer som initiativtagarna identifierar som mest kritiska. Slutligen beskriver jag egna upplevelser av situationer där vit governmentaltitet har iscensatts inom textilprojekten.

Kapitel 9 *Modevisning och marknad* behandlar de två andra formerna av studiebesök – studiebesök mellan projekten och studiebesök till projekten. I detta kapitel studerar jag det utbyte som funnits mellan textilprojekten, liksom andra former av ”vita” nätverk. Jag analyserar vilken funktion de modevisningar,

marknader och multikulturella aftnar som textilprojekten anordnar för sina medlemmar och studiebesökare har. I kapitlet dekonstrueras talet om framgång och tolerans. Språkets roll diskuteras. Utställandet och uppvisandet av den Andre inför dem, som utifrån diskursen om vit mångkulturalism inskrivs i subjektspositionen vit alternativ aristokrati, sätts in i en kolonial historisk tradition av utställningar av koloniala artefakter. Vidare uppmärksammar jag subversiva handlingar.

Epilog – Det tredje rummet

I den avslutande epilogen – Det tredje rummet – redogör jag för ett försök att omsätta avhandlingens slutsatser och teoretiska utgångspunkter i praktiken. Installationen ”Det tredje rummet” undersöker människors föreställningar om det offentliga rummet och relationer till platser. Tillsammans med ett 30-tal personer som också flyttat till Stockholm från olika delar av världen besökte jag under tre års tid 25 platser i Stockholm. Vid varje träff guidade en deltagare de övriga på en personligt utvald plats. Vi filmade mötena ur våra egna perspektiv. Resultatet av projektet presenteras i form av en installation med titeln ”Tredje rummet 59°N; 18°Ö”. Installationen ingår i vandringsutställningen ”Please Disturb!”. Genom att presentera samtliga skriftliga texter om installationen vill jag visa på svårigheterna att påverka vilken kontext och diskurs som texten artikuleras i.

Slutligen för jag en diskussion om min roll som diskursivt positionerad och ger en bild av hur jag har arbetat för att försöka ”unlearning one’s privileges” i Gayatri Chakravorty Spivaks mening. Parallellt med avhandlingsarbetet, som främst bedrivits i Sverige, har jag i efterhand kunnat konstatera att jag genomfört en form av multilokalt fältarbete i en internationell kontext. För mig har fysiska förflyttningar i rummet varit ett sätt att synliggöra alternativa diskurser. Samtidigt har detta inneburit ett befästande av privilegierade subjektspositioner. Genom att fysiskt förflytta mig i världen med ett EU-pass artikuleras diskurser om vithet som tillskriver mig subjektspositionen ”svensk medborgare”. Denna subjektsposition ger mig tillträde till speciella rum och privilegier. Samtidigt tillskrivs jag subjektspositionen ”invandrare”, en subjektsposition som exkluderar mig från specifika platser och situationer. Båda subjektspositionerna materialiseras på olika sätt i skilda kontexter beroende av vilka diskurser som de artikuleras genom och avhängigt vilka diskurser som genomkorsar varandra. Ett annat sätt har varit att försöka komma i kontakt med flera olika vetenskapliga discipliner och teoretiska inriktningar. De tvärvetenskapliga forskningssammanhang och internationella forskningsmiljöer som jag har sökt mig till har ytterligare synliggjort vilka diskurser som jag artikulerar och vilka subjektspositioner som jag tillskrivs.

2. Metod och material

I första avsnittet av detta kapitel redogör jag för materialet som avhandlingen bygger på, hur jag har gått till väga för att samla in materialet samt vilka kriterier jag haft för urval av informanter, textilprojekt och media material. De materialkategorier som studien baseras på kan delas in i sex kategorier:

1. Bandade och transkriberade intervjuer.
2. Fältanteckningar från deltagarobservationer och studiebesök.
3. Skriftliga dokument.
4. Mediamaterial.
5. Modekataloger och Hemma-kataloger från företaget Gudrun Sjödén som utkommit under perioden 1992-2004.
6. Vetenskaplig litteratur.

De kvalitativa metoder som jag har använt mig av för att samla in materialet är *intervju* och *deltagarobservation*. Jag har också använt mig av *diskursanalys* som dels är studiens teoretiska bas, dels metodologiska riktlinjer som styr forskningsprocessen och insamlingen av materialet. Som jag visade i kapitel 1 är teori, metod, men också ”filosofiska (ontologiska och epistemologiska) premisser angående språkets roll i den sociala konstruktionen av världen” sammanlänkande i diskursanalysen (Winther Jørgensen & Phillips 2000:10). Vidare analyserar jag vilka roller och positioner som jag tilldelades respektive iscensatte vid insamlandet av materialet. Denna problematik fördjupas ytterligare i det andra avsnittet av detta kapitel.

I andra delen av kapitlet står min egen roll i forskningsprocessen och forskningsetiska aspekter i fokus. Jag problematiserar etnografiska beskrivningar av människor som har migrerat till Sverige. Som ett led i detta gör jag en diskursanalys av tidigare etnologisk forskning om ”invandrare” och ”svenskar”.

Analysen visar att forskningen har styrts av två konkurrerande diskurser – en vit mångkulturalistisk diskurs och en diskurs som betonar att alla kategorier är sociala konstruktioner. Jag visar på att de forskningsetiska problem som aktualiserades i kritiken av antropologins medverkan i koloniseringen fortfarande existerar. Etnologiämnet växte fram som en del av nationsbyggandet. Disciplinens närhet till nationalismen präglar ännu etnologisk forskning. Genom att analysera studier som har publicerats från 1970-talet och framåt vill jag synliggöra vilka diskurser som har bestämt forskarnas perspektiv i olika faser av forskningsprocessen. Det är tre faser som diskuteras. För det första etnografiska miljöbeskrivningar. För det andra beskrivningar av studiefältet. För det tredje forskarens förhållningssätt till informanten vid deltagarobservation. Avsikten med denna analys är att bredda den forskningsetiska diskussionen. Framförallt är

det en metod för att förstå historien och försöka hitta ett eget förhållningssätt till dessa svåra frågor. Jag skriver om problematiken med att som forskare ”ta seden dit man kommer” och reflekterar över hur de positioner och roller som jag tilldelades vid deltagarobservationerna kan ha påverkat slutresultatet. Avslutningsvis skriver jag om frånvaron av deltagarnas röster i denna avhandling.

2.1. Material

Första kontakten med textilprojekten knöts i samband med att jag arbetade som ämnessakkunnig på kulturdepartementet mars 1999. Mitt uppdrag bestod av att samla in fakta till en skrift om social ekonomi (Social ekonomi i praktiken 1999). Hösten 1999 kontaktade jag det projekt som jag sedermera kom att följa via deltagarobservation.²¹ Med anledning av att jag har anonymiserat detta projekt kan jag här inte gå in på detaljer om varför valet föll på just detta textilprojekt. I samband med att jag antogs till doktorandutbildningen vid etnologiska institutionen påbörjade jag fältarbetet. Jag genomförde deltagarobservationer under två månaders tid (000110-000321) enligt en överenskommelse om samarbete som träffades mellan mig och textilprojektet hösten 1999. På detta stadium låg fokus på textilprojektet i sig och deltagarna i projektet. Inledningsvis planerade jag att följa några människor som deltagit i utbildningen – från deras inträde i ett specifikt textilprojekt och i deltagarnas fortsatta verksamheter under efterföljande år. Utifrån det material som jag erhöll vid deltagarobservationerna kom jag dock att bli allt mer intresserad av initiativtagaren, personalen och de studiebesökare som projektet tog emot. Den vetenskapliga debatten under denna tidsperiod pekade på problematiken med så kallad eländighetsforskning och att fokusera på ”invandrarkvinnor”. Vidare blev jag intresserad av diskursanalys och att dekonstruera begrepp som ”invandrarkvinnor”.

I slutet av mars tvingades jag avbryta deltagarobservationerna. Initiativtagaren meddelade mig att textilprojektet önskade avsluta pågående deltagarobservationer och med anledning av detta avbröt jag forskningsarbetet om textilprojektet omgående. Som en följd av detta anordnades också ett möte den 7/4 – 00.²² På mötet diskuterade vi bland annat hur det påbörjade samarbetet skulle kunna

²¹ Under samma period besökte jag tre arbetsmarknadspolitiska projekt som riktade sig till kategorierna ”invandrare”, ”turkiska kvinnor”, samt ”afrikanska kvinnor”. Jag intervjuade initiativtagarna om verksamheten och blev visad runt i lokalerna, samt träffade några av deltagarna. Anteckningarna från studiebesöken och intervjuerna kommer inte att användas i avhandlingen men kunskapen som jag inhämtade har legat till grund för den fortsatta forskningsprocessen. Detta gäller speciellt urvalet, att jag valde att avgränsa studien till arbetsmarknadsåtgärder och utbildningsinsatser riktade till ”invandrarkvinnor” och textilhantverk. Dessa två kriterier har väglett mig i det fortsatta sökandet efter potentiella projekt att studera.

²² Förutom jag själv, min handledare vid etnologiska institutionen och initiativtagaren närvarade också den informella ledaren och en styrelsemedlem från textilprojektet. Den formella ledaren är initiativtagaren. Den person som i texten benämns som den informella ledaren är en anställd i textilprojektet.

utvecklas i en annan form, eftersom flera anställda varit kritiska till den forskningsmetod som hade använts inledningsvis. Mötet avslutades med att jag ombads formulera ett brev, av vilket det skulle framgå vilken information som jag hade samlat in samt vilka önskemål jag hade om hur jag skulle vilja bedriva fortsatt forskningsarbete i samarbete med textilprojektet. Jag avslutar brevet med följande önskemål:

Min avsikt är att göra en komparativ studie och inleda samarbete med fler projekt under 2000. Relationer har dock utvecklats med flera deltagare och anställda, vilka jag anser är viktiga att följa upp i någon form för alla inblandade parter. Jag har frågat några av deltagarna om jag får intervjua dem och flera av dessa har tackat ja. För mig känns det viktigt att följa upp dessa etablerade kontakter, samt att få möjlighet att tacka övriga deltagare för den tid som jag har fått följa verksamheten och betona att det har varit givande och lärorikt.

Jag vill således göra intervjuer med de deltagare som tackat ja till detta och besöka (textilprojektet) innan vårterminens slut för att träffa övriga deltagare.

Ett annat önskemål jag har är att intervjua (initiativtagaren). Jag skulle vara glad om någon annan i personalen vill föra ett samtal eller bli intervjuad, speciellt intressant finner jag anställda vara som tidigare själva deltagit i (textilprojektets) verksamhet.

Jag skulle också vilja ta del av det tidningsmaterial/ den urklippssamling som (textilprojektet) sammanställt från 1992- , samt andra dokument och skriftliga källor.

Med vänliga hälsningar och förhoppning om fortsatt samarbete

Anna Lundstedt, doktorand etnologi Göteborgs universitet/ Arbetslivsinstitutet

(Brev till personal och styrelsemedlemmar, ”Mitt svar till (textilprojektet) rörande frågor om fältarbete”, 000511)

Jag besökte textilprojektet ytterligare en gång efter att styrelse och personal mottagit detta brev. Vid personalmötet bad initiativtagaren de anställda som tidigare själva deltagit i verksamheten att inte närvara ”eftersom det inte berör er”. Jag fick ta del av övriga personals synpunkter på forskningssamarbetet och hur de hade upplevt deltagarobservationerna. Av detta framgick bland annat att personalen hade olika erfarenheter av att ingå i studien och skilda åsikter om forskning, huruvida textilprojektet skall vara öppet för utomstående och oberoende granskning. En tid efter personalmötet (7/6-00) kontaktade jag initiativtagaren per telefon som meddelade att de behandlat frågan på ett flertal möten utan att komma fram till något svar. Styrelsen menade att beslutet åvilade de anställda och att de stödde personalens eventuella beslut. Med anledning av att organisationen arbetade efter principen om total konsensus och personalen var oeniga så lyckades de aldrig komma till något beslut i frågan. Som en följd av att jag avbröt deltagarobservationerna fick jag inte tillträde till att intervjua de deltagare som jag planerat och kommit överens med om ett samarbete. Initiativtagaren berättade på telefon att de inte berört frågan om att forsknings-

samarbetet avbrutits över huvud taget med deltagarna. Jag kommer att återkomma till de omständigheter som ledde fram till detta längre fram i kapitlet.

Sökvägar skriftliga dokument och tryckt material

När samarbetet med textilprojektet avbröts började jag söka liknande textilprojekt med samma målgrupp. Några sökvägar som jag använde mig av på internet var sökmotorer som Google och Yahoo samt EU:s databank över beviljade projekt. Jag har främst använt mig av arkiven Affärsdata, Mediarkivet, samt Presstext. Jag kombinerade sökord som: invandrarkvinn*, textil, hantverk, slöjd, sömnad, arbetslös*, textilprojekt, arbetsmarknadsåtgärder, utbildning, svenska utbildning, projekt, EU-projekt och så vidare. Andra sökord som jag har använt mig av är respektive projektnamn, ortnamn, nyckelpersoner och initiativtagares namn, namn på projektägare eller medfinansiärer. Efterforskningarna resulterade i att jag fann ett 40-tal projekt med samma inriktning på verksamhet – textilhantverk – och målgrupp – ”invandrarkvinnor”.

Det skriftliga materialet består av dokument som: ansökningshandlingar, projektbeskrivningar, utvärderingar, rapporter, uppsatser, brev, dagbok, utskick till stödföreningens medlemmar, informationsmaterial utställningar samt utskifter från textilprojektens hemsidor internet. En del av detta skriftliga material har jag fått direkt från informanterna. Dagboken är ett sådant skriftligt material.

Den så kallade dagboken är anteckningsböcker med handskrivna anteckningar som förts dagligen i ett textilprojekt och som främst syftat till kommunikation inom personalgruppen. Med anledning av att initiativtagare och lärare endast var anställda på deltid och arbetade olika dagar så var dagboken ett medel för att redogöra för övriga anställda vilken verksamhet som bedrivits under dagen. Det är främst tre personer som har skrivit och läst dagboken under de år som projektet var verksamt. Där finns anteckningar om deltagarnas närvaro, frånvaro, olika aktiviteter och uppgifter som de utfört, produkter som har producerats och vem/vilka som har beställt dessa, besök som de mottagit, kontakter med myndigheter, frågor som rör praktiska och administrativa spörsmål. I samband med att nya deltagare antagits till projektet så finns anteckningar om förnamn och land. Jag analyserar detta material på samma sätt som övrigt, det vill säga utifrån en diskursanalytisk ansats.

Forskningsmaterialet som har insamlats från deltagarobservationerna består av skriftliga dokument som exempelvis verksamhetsberättelser, scheman, protokoll från personalmöten, deltagarförteckning, adresslista anställda, diverse inbjudningar till utställningar, soppkvällar, dagordning årsmöte. Huvudmaterialet från deltagarobservationerna är anteckningar som förts från cirka 25 deltagarobservationer utförda under perioden 10/1 – 21/3 – 00. Information och kunskap om verksamheten har också inhämtats genom kortare samtal med personal och deltagare. Deltagarobservationerna har främst utförts dagtid då jag följt den

löpande verksamheten och undervisningen i (textilprojektets) lokaler i (område), men också kvällstid i samband med att (textilprojektet) arrangerat uppträdanden och utställningar samt mottagit studiebesök.

Mediamaterialet utgörs av totalt cirka 120 tidningsartiklar, fotografier som publicerats i samband med artiklarna, samt 14 inslag som sänts i TV och radio. Reportagen finns bandade och arkiverade hos Statens ljud- och bildarkiv. Jag har studerat dessa och transkriberat delar av reportagen vilket också finns dokumenterat. De 14 reportagen är hämtade från Sveriges radio P1, SVT1, SVT2, samt TV4. Programmen är till exempel: Rapport, Mosaik, Alice Bah samt Freja. Inslagen i TV och radio är av fyra slag:

1. Nyheter om aktuella utställningar som textilprojektet medverkar i.
2. Personal eller deltagare från textilprojektet medverkar i debattprogram eller morgon-TV i egenskap av att de representerar projektet och gör reklam för textilprojektet.
3. Kända personligheter och politiker besöker textilprojektet i samband med att de marknadsför sig själva och sin politik i förorten.
4. Reportage om projektet eller initiativtagaren.

Samtliga TV- och radioreportage handlar om ett specifikt projekt. Detta speciella projekt skildras i två tredjedelar av alla tidningsartiklar som jag samlat in. Resterande tidningsartiklar handlar om övriga textilprojekt. Bland de övriga 40-tal projekten finns ett fåtal som aldrig uppmärksammats i media. Det är dock möjligt att lokalpress har skildrat dessa projekt utan att det kommit till min kännedom. Min avsikt har inte varit att vara heltäckande på något sätt, vare sig gällande textilprojekt eller beträffande artiklar. Det är ofta samma journalister som rapporterat om projekten över tid. Artiklarna har publicerats både i dags- och kvällspress, rikstäckande- och lokaltidningar, fackpress, samt i diverse tidsskrifter (månatliga och veckovisa). Som exempel kan nämnas:

Dagens Nyheter (DN)
Svenska Dagbladet (SvD)
Aftonbladet
Expressen
LO-tidningen
Tidningen Vi
Vår Bostad
Bang
Nerikes Allehanda
Sydsvenska Dagbladet (SvD)
Göteborgsposten

För en fullständig förteckning se litteratur- och källförteckningen. Artikelns placering i dagspress kan till exempel vara någon av följande avdelningar: Allmänna, livsstil, kultur, kvinna, ekonomi. Tidningsartiklarna har samma typ av

innehåll som de reportage som sänds i TV eller radio. Pressartiklarna följer således samma struktur som de TV- och radioinslag jag beskrev ovan. Det är till exempel korta nyheter om utställningar, marknader, modevisningar, att textilprojekten startats eller beviljats anslag, diverse priser och andra utmärkelser som textilprojekten eller initiativtagarna tilldelats. Det är också reportage om specifika individer som varit involverade i verksamheten – deltagare i textilprojekten, initiativtagare som startat verksamheten, eller personal. Flera reportage behandlar textilprojekten i sig och dess funktion.²³ Detta är ett skäl till varför jag valt att publicera samtliga källor beträffande pressmaterialet. Ett annat skäl är att källförteckningen är en historisk dokumentation som jag vill göra tillgänglig för forskare och andra intresserade. Vidare röjer inte publiceringen av källorna informanternas identitet då det är så många personer som varit inblandade i textilprojekten och jag endast har intervjuat en bråkdel av dessa.

Kriterier för urval av projekt

För att hantera den stora mängd skriftligt material som jag har samlat in har jag haft ett antal kriterier som textilprojekten skall uppfylla för att ingå i studien. Det första kriteriet var att textilprojektet skall rikta sig till målgruppen ”invandrarkvinnor”. Ett andra kriterium var att verksamheten som projektet bedriver skall vara en kombination av teoretisk och praktisk undervisning i svenska språket och textilhantverk. Det skiljer sig mellan projekten hur stor betoning de har lagt på språkundervisning respektive textilt hantverksarbete, men dessa två moment finns med i samtliga projekt i studien. En gemensam nämnare är att projekten också har haft schemalagd undervisning med teoretiska ämnen som till exempel samhällskunskap, matematik, data, hälsa/friskvård, yrkespraktik, Kooperation och starta eget kunskap. Projekt som riktar sig till målgruppen ”invandrarkvinnor” men som har fokus på till exempel vård- och omsorg, matlagning, trädgårdsarbete eller dylikt har sorterats bort och finns inte med i analysen.

Samtliga projekt i studien har varit tidsbegränsade. De har startats och avvecklats under 1990-talet (med undantag av ett textilprojekt som startades i slutet av 1980-talet). Det är få projekt som fortfarande är verksamma. Det är endast två av de textilprojekt som jag har studerat som finns kvar i samma form, det vill säga med samma inriktning på verksamhet och målgrupp. Jag har gjort studiebesök i två av de projekt som fortfarande var verksamma i början av 2000-talet. Det största textilprojektet har haft upp emot 80 deltagare och en personalgrupp bestående av cirka 15 personer. De minsta textilprojekten har endast haft 10-12 deltagare och verksamheten har letts av en initiativtagare och några deltidsanställda. Projekten har delfinansierats av flera parter. Finansiärerna har varierat över tid. De har ofta varit delfinansierade av EU Mål 3 under någon fas.

²³ För den som är mer intresserad av detta framgår genre och innehåll till viss del av tidningsartiklarnas titlar. Se litteratur- och källförteckning.

Nationell/regional/lokal motpart skiftar. Det finns också projekt som tagit del av öronmärkta pengar från Integrationsverket, Storstadssatsningen och liknande. De drivs främst i regi av icke-statliga organisationer (Non-Governmental Organisations, NGO:s). Det kan vara studieförbund (kyrkans, arbetarnas), folkhögskolor eller ideella organisationer. Majoriteten har startats utanför de etablerade institutionerna, men det finns också projekt som drivits i kommunal regi. Projekten lokaliserades främst i de tre största städerna i Sverige – Stockholm, Göteborg, Malmö – och dess angränsande närområden. De var belägna nästan uteslutande i landets södra delar. Samtliga utom fyra projekt uppkom i städer. Övriga fyra fanns i mindre samhällen.

Intervjumaterialet består av sex bandade djupintervjuer med nio personer (som startat totalt sju projekt).²⁴ Jag har också utfört kortare telefonintervjuer med handläggare på EU-kontoret och Skatteverket. Dessutom har jag nedtecknat samtal som jag förde med anställda under deltagarobservationerna.

Urval initiativtagare

Jag kontaktade initiativtagarna till de projekt som jag fann mest information om och som jag utifrån materialet antog fortfarande var aktiva. Samtliga tillfrågade tackade ja.²⁵ Eftersom jag redan hade så stort material i form av anteckningar från deltagarobservationerna, skriftliga källor, media material, orienteringsintervjuer och studiebesök, var jag främst intresserad av att få mer specifik information om respektive projekt genom att samtala direkt med initiativtagarna. Framförallt ville jag lära mer om hur initiativtagarna tänkt och resonerat kring utformningen av projekten och öka kunskapen om deras erfarenheter av textilprojektet. Djupintervjuerna gjordes för att öka komplexiteten i materialet. Intervjuer utfördes under perioden juni-september 2001. Intervjun med initiativtagaren till Harem utfördes på ett hotellrum i Köpenhamn 021202. Övriga intervjuer utfördes i informanternas hem, arbetsplatser samt på ett café. Jag träffade respektive informant vid ett tillfälle. Intervjuerna är mellan en och tre och en halv timmar långa. Hälften intervjuades individuellt och hälften i par. Vid två tillfällen utfördes parintervjuer med två personer samtidigt.²⁶ Jag utarbetade

²⁴ Som jag nämnde inledningsvis har jag också nedtecknade orienteringsintervjuer med tre projektledare. Jag har ytterligare tre bandade djupintervjuer som jag valt att inte ta med i avhandlingen. Dessa band finns arkiverade men intervjuerna är inte transkriberade. Intervjuerna gjordes med initiativtagaren till ett snarlikt projekt, en person som utvärderat detta projekt, samt en anställd som deltagit i ett av projekten som ingår i studien. Med anledning av att sistnämnda person deltagit i projektet och inte var insatt i projektets uppkomst valde jag att inte ta med denna intervju.

²⁵ Vi träffades inom någon månad från det att första kontakten togs via telefon. En initiativtagare som skulle vara bortrest på semester hänvisade istället till en anställd i projektet (det vill säga den bandade djupintervju som jag valt att inte ta med i avhandlingen).

²⁶ För ett resonemang om fördelar med individuell intervju respektive parintervju se till exempel Andersson (2004). Åsa Andersson skriver att fördelarna med parintervjuer var att de gav mer komplex information genom att informanterna ”där kunde falla varandra i talet,

frågelistor utifrån vad jag hade observerat under den första fasen, deltagarobservationen. Frågelistor var uppbyggda kring ett antal teman och främst tänkta som ett stöd.

Kategoriseringar och namngivning

Studien utgår från Judith Butlers teorier om genealogi och performativitet. Butler skriver bland annat följande om namngivning och kategoriseringar:

The naming is at once the setting of a boundary, and also the repeated inculcation of a norm. Such attributions or interpellations contribute to that field of discourse and power that orchestrates, delimits, and sustains that which qualifies as "the human" (Butler 1993:8).

Namngivning och benämning medför således ett normerande. Det finns alltid en risk med att använda kategorier. Butler förespråkar strategin att:

(...) lägga beslag på och omdisponera själva identitetskategorierna, inte bara att ifrågasätta "kön", utan artikulera hur mångfalden av könsdiskurser sammanstrålar i "identitet" för att göra denna kategori, i alla dess former, permanent problematisk (Butler 1990 citerad i Rosenberg 2003:56).

I avhandlingen problematiserar och dekonstruerar jag diskurser och kategorier. Samtidigt är jag dock delaktig i att konstruera begrepp och kategorisera människor genom att jag benämner dem i den etnografiska redogörelsen. Med hänsyn till denna problematik anser jag att det är viktigt att i så stor utsträckning som möjligt undvika användningen av kategoriseringar som "kvinna", "man", "hon", "han" och så vidare. Av denna anledning har jag valt att inte ge informanterna pseudonymer, utan benämner endast initiativtagarna med en bokstav.²⁷ Det är endast i de fall som personen själv betonar sin identitet som till exempel "kvinna" som jag kallar individen för "hon", "kvinna", "henne" och så vidare. Detta gäller främst informanterna, men kan också gälla deltagare i textilprojektet eller enskilda forskare som explicit skriver om sin identitet i vetenskapliga texter.

Citationstecken

Som en följd av att jag utgår från diskursanalys som teori och metod betraktar jag alla begrepp som diskursiva. Samtliga termer är således konstruktioner och borde vara omgivna av citationstecken. Med anledning av att detta skulle bli ohållbart

prata sig samman, kommentera och ifrågasätta varandra". Andersson menar att denna situation gav mer utrymme för klargöranden och reflektion genom att det inte bara var forskaren utan också informantens "kompis som ibland ställde följdfrågor och gjorde alternativa tolkningar av det som sades". Samtidigt kunde inte informanten "kontrollera vilken information som framkom och på vilket sätt det skedde" vilket medförde att parintervjuerna var "potentiellt mer utsatta situationer för informanterna" (Andersson 2004:33).

²⁷ Samtliga informanter utom Gitte Olsen, initiativtagare till Harem, är anonymiserade i studien. Anledningen till att jag inte har anonymiserat Harems initiativtagare är att projektet är så välkänt.

för textens läsbarhet har jag valt att sätta citationstecken runt specifika begrepp som jag har som målsättning att dekonstruera och som jag finner centrala för analysen. Det är dels begrepp som har med så kallat kön/genus att göra, dels termer som härrör från invandra* respektive svensk*. Det handlar till exempel om ord som ”invandrarkvinna”, ”kvinna”, ”man”, ”kvinnlighet”, ”invandrare”, ”svensk” och så vidare. Det gäller även ord som ”vit”, ”svart”, ”ras”, ”etnicitet” samt olika nationalitetsbeteckningar. Syftet med detta är att göra läsaren extra uppmärksam på dessa begrepp. Jag vill genom detta understryka att dessa termer är konstruktioner som jag har för avsikt att problematisera. Analytiska begrepp som den Andre och vithet, vit heteronormativitet, liksom Hages teoretiska begrepp vit guvernör, vit aristokrati och vit governmentaltitet har jag inte satt inom citationstecken. Detta gäller även diskurserna vit heteronormativ diskurs samt vit mångkulturalistisk diskurs.

Dekonstruerad spegelbild

Inledningsvis var tanken att jag skulle följa deltagarna från inträdet i respektive projekt och på deras fortsatta väg. Men utifrån den kunskap som deltagarobservationerna genererade har fokus förskjutits från deltagare till projektens initiativtagare. Jag valde istället att analysera diskurser, dekonstruera begrepp och studera initiativtagarna. Genom deltagarobservationerna fick jag inblick i hur ett av textilprojekten var uppbyggt och kunde använda denna kunskap i ett senare skede av forskningsprocessen och som underlag för de fortsatta intervjuerna med övriga initiativtagare. Detta medförde att vi hade en något så när gemensam bas och referensram och därigenom kunde jag hänvisa till vanligt förekommande situationer i den dagliga verksamheten. Det ursprungliga syftet med studien var således aldrig att studera initiativtagarnas identiteter. Att avhandlingen har kommit att handla om initiativtagarnas roll är snarare ett resultat av de faktorer som jag berättar om i detta kapitel. Fokus har således förflyttats från deltagarna till initiativtagarna.

Frågelistan som jag sammanställde inför intervjuerna bestod främst av frågor som rörde projektet, verksamhetsinriktningen, samt målgruppen/deltagarna. Utgångspunkten för intervjun var att informanten tagit initiativ till att starta ett textilprojekt riktat till målgruppen ”invandrarkvinnor”. Den innehöll endast ett fåtal frågor om initiativtagaren själv, men trots detta kom intervjuerna främst att handla om initiativtagarnas identiteter. En fråga gällde deras yrkes- och utbildningsbakgrund. Några andra frågor syftade till att ringa in deras internationella erfarenheter och kunskap om de områden som deltagarna migrerat från. I intervjuerna använde initiativtagarna målgruppen ”invandrarkvinnor” som en motbild.

På samma sätt som initiativtagarna använde deltagarna som en motbild så använde de mig som en spegelbild i intervjusituationen. Med detta menar jag inte

det faktum att informanten förhåller sig till mig som forskare i intervjusituationen, utan snarare en identifikation med mig som individ och de subjekspositioner som jag tillskrevs i intervjusituationen beroende av vilka diskurser som artikulerades. I den mest inkännande delen av forskningsprocessen, präglad av försök att betrakta problematiken ur initiativtagarnas perspektiv, så anammade jag själv denna uppfattning och tänkte att ”den här informantens identitet skulle ha kunnat vara *en* av mina möjliga framtida identiteter”. Detta var också något som slog mig vid första mötet med respektive initiativtagare. Jag fick en déja vukänsla. De påminde om mina arbetskamrater och släktingar – samma klädstilar, accessoarer, frisyrier. Också de hem som jag besökte karaktäriserades av samma inredningsstilar som ovan nämndas hem. Det framgick ganska snart att vi var införstådda med samma koder och smaknormer. Det tog sig subtila uttryck som följande exempel: en informant som förberett lunch i sitt hem bjöd mig på vegetarisk gratäng. När jag blev serverad rätten, innan jag ens hunnit fråga om den innehöll kött, vände sig initiativtagaren till mig och sade ”Det är inget kött nej. Tänk att jag anade det”. En annan informant erbjöd mig att vi skulle dela på en flaska rött vin. Ytterligare en initiativtagare ville att vi skulle träffas för att samtala på ett café i en stadsdel som jag själv brukar uppehålla mig i. Det tog sig konkreta uttryck som att initiativtagarna inkluderade mig i talet om ”oss” och ”vi”. Informanterna försökte hitta minsta gemensamma nämnare mellan sina identiteter och mina.

Här framträder den etnografiska forskningsprocessens paradox. På ett inledande stadium eftersträvar forskaren en inkluderande identitet i syfte att få tillträde till forskningsarenan och för att förstå informanterna ”inifrån”. Samtidigt kräver forskningsprocessen att forskaren distanserar sig från arenan och informanterna på ett senare stadium för att kritiskt kunna analysera materialet ”utifrån”. Jag använde mig till exempel av klädkoder och andra smaknormer inför mötet med informanterna. Däremot var jag noga med att skapa en intervjusituation som gav utrymme för både mig och informanten att iscensätta multipla identiteter. Detta gjorde jag bland annat genom att problematisera och dekonstruera kategorier i intervjusituationen. Det var informantens position som initiativtagare till projektet som stod i fokus. Innebörden och tolkningen av denna roll var dock en relativt öppen fråga för informanterna.²⁸

Jag var tydlig med att betona min ambivalens inför fixerade kategorier. ”Vit kvinnlighet” är *en* subjeksposition som jag tillskrivs och har fostrats i genom att

²⁸ Som jag kommer att visa i kapitel 4 distanserade sig informanterna från det ansvar och de privilegier som positionen initiativtagare medför i termer av ekonomi, företräde att definiera, rekrytera, leda arbetet och så vidare. Ett sätt var att lokalisera privilegier till en annan plats och en annan subjeksposition. De betonade till exempel sina identiteter som ”arbetslös”, ”kvinna” och ”feminist” i en ”patriarkat struktur”. De använde sig också av uttryck som att ”det här kan låta diskriminerande eller rasistiskt men ...”. Lena Sawyers studie visar också att informanterna använder sig av denna strategi genom att lokalisera rasism till en andra kontexter (Sawyer 2000).

födas in i en postkolonial struktur, men min identitet är liksom andra individers uppbyggd av flera motstridiga subjektspositioner. Jag tog inget eget initiativ till att positionera mig genom att berätta om mina upplevda identiteter, de kontexter jag lever i eller de subjektspositioner som mina vänner tillskrivs. Däremot gjorde jag olika typer av motstånd mot att kategoriseras av informanterna. På samma sätt som under deltagarobservationen försökte jag göra motstånd i intervjusituationen mot att inkluderas i flera av de kategorier som informanterna tilldelade mig. Jag använde olika tillvägagångssätt. Ett sätt var att be initiativtagaren utveckla sitt resonemang och förtydliga termer som ”vi svenskar” och definiera begrepp och kategorier som ”oss kvinnor”. Ett annat sätt var att ta konkreta exempel från olika situationer som jag dokumenterat under deltagarobservationerna, fråga om projektet som informanten startat präglats av liknande förhållanden och hur de i så fall hade förhållit sig till detta. På så sätt fann jag att den kvalitativa intervju gav mig större förhandlingsutrymme och möjlighet att inta fler positioner än vad som varit möjligt under deltagarobservationerna där jag upplevde att rollerna var låsta.

Givet de begränsningar som omger den kvalitativa intervjun avseende form och maktrelationen mellan forskare och informant, så har metoden flera fördelar också för informanterna. Den kvalitativa intervjun öppnar upp för ett reflexivt förhållningssätt som möjliggör för individen att inta flera olika ståndpunkter då flera konkurrerande diskurser artikuleras. Jag försökte sträva efter att ge informanten utrymme att tala om olika ämnen utan att bli avbruten. Detta ledde till att initiativtagaren förde en dialog med sig själv, vände och vred på problematiken, samt betonade såväl fördelar som nackdelar med sitt resonemang. Metoden, att försöka få informanterna att dekonstruera begrepp och problematisera kunskap, kunde ha fått motsatt effekt och lett till att informanterna slutat berätta. Ett möjligt utfall skulle ha kunnat vara att informanterna valt att avbryta intervjun på samma sätt som informanterna valde att avbryta deltagarobservationerna och det forskningssamarbete som vi påbörjat. En tänkbar anledning till att metoden fungerade i intervjusituationen var att vi har liknande utbildningsbakgrund.

Samtidigt som informanterna inkluderade mig i olika kategorier så exkluderade de mig från andra. På så sätt använde de också mig som en motbild. När initiativtagarna uppmärksammade att jag inte bekräftade eller instämde i deras resonemang om till exempel ”svenskhets” och nationalism så härledde de detta till två identiteter – ”generationstillhörigheten” och ”forskaren”. Samtliga informanter betonade sin egen identitet som ”äldre” och att underströk att vi har olika generationstillhörighet. Min roll som forskare var en annan sådan markör som de lyfte fram vid de tillfällen som de positionerade sig själva som praktiker.

Under avhandlingsarbetets gång har jag reflekterat över ett flertal frågor som jag skulle vilja ta upp då jag anser att det är viktigt att arbeta vidare med denna problematik inom etnografisk forskning. En fråga rör den etnografiska redogörelsens problematik och användningen av analytiska kategorier. Även om de

teoretiska utgångspunkterna är att analysera och dekonstruera diskurser, så kräver slutanalysen att forskare generaliserar och fixerar instabila kategorier och begrepp. Som forskare bidrar jag därigenom till att låsa fast individernas subjektspositioner i den färdiga texten. Risken är att informanterna framstår som en stereotyp, homogen grupp. En annan fråga rör det svårlösta etiska dilemmat mellan individens intresse och allmännyttan av forskningsresultaten. I nästa avsnitt skall jag behandla denna fråga mer ingående.

2.2. Forskningsetiska positioner och ”invandrar”-representationer

”Invandrare” är alltså ett otympligt begrepp för alla dessa människor, men det finns ju inget annat sätt att tala om dem som icke-svenskar (Ehn 1986:17).

Under 1980- och 90- talen genomfördes ett flertal etnologiska studier i Sverige om ”invandrare” och ”svenskar” (se t ex Ehn 1981, 1986, 1992, Alsmark 1992, Daun 1989, Daun & Ehn 1988, Arnstberg 1998 m fl).²⁹ I dessa texter artikuleras två konkurrerande diskurser, dels en diskurs som betonar att kategorier är sociala konstruktioner, dels en vit mångkulturalistisk diskurs som baserar sig på en kolonial tankestruktur om vithet och den Andre. I fokus för denna forskning stod människor som identifierade sig med flera olika grupperingar. Kultur framställdes i flera av dessa texter som något platsbundet. En utgångspunkt var att det är problematiskt att ”ingå i flera kulturer”. Denna utgångspunkt avspeglar sig till viss del i boktitlar som *Det otydliga kulturmötet. Om invandrare och svenskar på ett daghem* och *Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten*. Detta perspektiv framgår dock tydligast av de metaforer som flera av dessa författare använde sig av. I texterna talar de om konfrontation mellan ”invandrare” och det ”svenska samhället”, om att ”invandrarna krockar mellan två kulturer”. Författarna skrev vidare om ”tvåfrontskrig” och om den ”klyfta” som ”invandraren” påstods befinna sig i. När studiens resultat gav vid handen att de förväntade konflikterna aldrig kommit till stånd förklarade till exempel Billy Ehn detta med att ”invandrarna är kulturellt återhållsamma” (Ehn 1992:56).

Det uttalade syftet med studierna var att problematisera ”svenskhets”. Etnologernas strävan var att påvisa begreppets relativitet, att innebörden av ”svenskhets” skiftat i såväl tid som rum. Ett vanligt angreppssätt var att polarisera ”svensk” mot ”invandrare”. Forskarna fokuserade främst på skillnader mellan ”invandrarna” och ”svenskarna”. I de etnologiska miljöbeskrivningarna skildrades situationer där skillnader mellan dessa konstruerade ”två kulturer” aktualiserades (se t ex Ehn 1992:197). Dessa forskare använde vidare ord som ”bland-

²⁹ Delar av detta kapitel har tidigare publicerats i form av en artikel. Se Lundstedt, Anna (2002) ”Forskningsetiska positioner och ’invandrar’-representationer” i Berg, Magnus, Reinvelt Riina och Ytrehus, Line Alice (red), *Etnisk komplexitet. Nordliga länder och kulturvetenskapliga perspektiv*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige. För en analys av Dauns texter se Ågren (2002).

äktenskap”, ”andragenerationsinvandrare” och skrev att ”invandraren försvenskas”. En effekt av denna metod var att ”invandrarna” skildrades som ”främmande”, ”avvikande” och ”exotiska”. ”Invandrarna” beskrevs utifrån ett bristperspektiv, utifrån vad de *inte* var. Flera av forskarna definierade människor som migrerat till Sverige i termer av ”icke-svenskar”. De kategoriserade informanterna som ”svensk” *eller* ”invandrare”. Problemet är att denna dikotomisering utesluter möjligheten för en individ att identifiera sig som *både* svensk *och* invandrare. En annan konsekvens blev att forskarna oavsiktligt reproducerade bilder av en homogen svenskhet. Detta förhållningssätt är förenat med en rad metodologiska och forskningsetiska problem vilket skall belysas i det här kapitlet.

Syftet med denna diskursanalys av tidigare forskning är att problematisera etnologiska beskrivningar av människor som har migrerat till Sverige. Citaten som presenteras här är hämtade från etnologiska verk som har författats från slutet av 1970-talet och framåt av etnologer verksamma i Sverige. Inledningsvis vill jag också betona att avsikten med detta tillvägagångssätt inte är att peka ut enskilda forskare. Orsaken till att jag främst har valt texter av författare som till exempel Gunnar Alsmark, Billy Ehn och Orvar Löfgren är att dessa utgör en kunskapsbas inom etnologin och används på grundutbildningarna i etnologi och angränsande discipliner. Texterna har därigenom nått en bred läsekrets i Norden. De citat som analyseras i denna text belyser en forskningstradition som grundstudenter skolas in i och som styr vårt sätt att tänka kring dessa frågor. Syftet är att uppmärksamma vilka diskurser som artikuleras och som har bestämt forskarnas perspektiv i olika faser av forskningsprocessen. Här kommer framförallt tre faser att belysas. Tydligast speglas kanske denna problematik i de etnologiska miljöbeskrivningarna. Forskarens beskrivningar av ”studiefältet” är också en sådan fas. Forskarens förhållningssätt till informanten vid deltagarobservation är ytterligare en sådan situation.

Den övergripande målsättningen med avsnittet är att bredda diskussionen om forskningsetik. Som denna text kommer att visa omfattar forskningsetik mer än att få ”informantens samtycke” och att ”ta hänsyn till informantens rätt till privatliv”.³⁰ Forskningsetik handlar också om på *vilket sätt* forskare skildrar människor. De forskningsetiska problem som aktualiserades i kritiken av antropologens medverkan i koloniseringen existerar fortfarande (Dahl & Smedler 1993:17). Även om denna diskussion har pågått sedan 1960-talet så kvarstår många olösta frågor. I detta avsnitt kommer jag inte att ge några färdiga lösningar utan snarare väcka ännu fler frågor. På ett generellt plan handlar det om att öka medvetenheten om diskursernas inverkan på forskningen och att visa hur

³⁰ Den forskningsetiska debatten inom antropologin och etnologin har främst fokuserat på reciprocitet, det vill säga återföring av forskningsresultaten till informanterna samt att gengälda samarbete och tjänster (Dahl & Smedler 1993).

andra forskare har hanterat dessa komplexa frågor. På ett personligt plan handlar det om att försöka hitta ett eget förhållningssätt för att kunna förändra forskningsinriktningen. Etnologiämnets historiska närhet till nationalismen präglar fortfarande etnologisk forskning. Vad är kunskapsmålet när ”invandrare” skildras som ”de främmande andra”?³¹ Reflektioner över vilken position forskaren intar och vad detta ställningstagande leder till måste börja långt tidigare än vid författandet av den vetenskapliga texten.

Föreställningar om ”svenskhet” och ”icke-svenskar”

I en och samma etnologiska studie går det att finna två konkurrerande diskurser. Den ena diskursen gör gällande att ”svenskhet” är kontextbunden. Enligt denna linje är så kallad etnicitet en konstruktion, människor är aktörer och seder något som konstant förändras. Den andra diskursen om vit mångkulturalism, som framträder efter en närläsning av texten, gör gällande att det existerar en ”svenskhet” som delas av alla ”svenskar”. Medan studiens syfte ofta formulerades i enlighet med den första linjen så ingick de kategoriseringar som analysen byggde på i en vit mångkulturalistisk diskurs.³² De två parallella diskurserna synliggörs bland annat i Billy Ehns 1980-tals studier av en fabrik respektive ett daghem (Ehn 1981, 1986). Dessa två linjer återfinns också i två 1990-tals artiklar: Gunnar Alsmarks ”Landet lagom. Några aspekter på svensk kultur”, samt Orvar Löfgrens ”Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV har gjort Sverige svenskt” (Alsmark 1992, Löfgren 1992).³³

Gunnar Alsmark och Orvar Löfgren har i ett flertal skrifter haft som mål att dekonstruera föreställningar om ”svenskhet”. Ett syfte är att visa hur ”kulturbundna dessa svenska vanor och rutiner är” (Alsmark 1992:27ff, Löfgren 1996:67). De vänder sig mot generaliseringar om ”svenskhet”. Författarna varnar för ”hur lätt det är att projicera sin egen delkulturella värld på en nationell folkgemenskap” (Löfgren 1992:159). Löfgren diskuterar i sammanhanget en text som författaren menar speglar ”referensramen hos en medelålders vit medelklass-

³¹ Flera olika debatter har uppmärksammat problematiken med att forskningen använder människor som ”de främmande avvikande andra” för att spegla normer. På 1970-talet debatterades till exempel klassfrågan. Feminismen har belyst att forskare genom historien har definierat ”kvinnan” som den andre. Forskningspolitik gällande frågor om så kallat kön/genus och sexualitet har inom etnologin främst debatterats av Britta Lundgren, Inger Lövkrona, Lena Martinsson, Birgitta Meurling med flera (Lundgren 1990, 1996, Martinsson 1997, 1998, Lundgren, Lövkrona & Meurling 1999). Två av de första studierna som problematiserade heteronormativitet var Martinsson 1997 samt Lundahl 1998.

³² Denna problematik återfinns också i till exempel ”Tusen år av invandring” (Svanberg & Tydén 1992) där författarna dels betonar rörelse och identitetens föränderlighet ur ett konstruktivistiskt perspektiv, dels hemfaller åt diskussioner om ”ursprung”. Se vidare flera 1990-tals avhandlingar som till exempel Öhlander 1996.

³³ De citat som redovisas i artikeln som denna text bygger på (Lundstedt 2002) är främst hämtade från skrifter och artiklar. I Ehns (1975) respektive Alsmarks avhandlingar (1979) är språket mer nyanserat och referenserna rikligare.

intellektuell". Författarna reflekterar över hur lätt det är att en "borgerlig självförståelse" framställs som något som gäller för alla människor som lever i Sverige (Alsmark 1992:43, Löfgren 1992:159). Alsmark uppmärksammar vidare att migration har påverkat Sverige genom alla tider. Spridandet av teknik, yrkeskunskap, sagor och sägner är inget nytt fenomen (Alsmark 1992:47, Svanberg & Tydén 1992). Författaren poängterar vidare vikten av att skilja mellan vardaglig praxis och normativa lagar och förordningar. Ett centralt misstag som etnologer gör i analyserna av "svenskhets" är att förväxla det typiska, allmänna med det specifika, menar Alsmark (1992:46). Löfgren skriver att "gränserna mellan vad varje svensk bör veta och vad man i verkligheten delar med sina landsmän är diffus" (Löfgren 1992:159).

Forskarnas mål har varit att bryta ner stereotyper och föreställningar om "svenskhets". Alsmark redogör dock inte för var dessa stereotyper återfinns eller för vilken vetenskaplig metod densamme har använt sig av för att undersöka dessa. I sina försök att bryta ner schabloner förmedlar Alsmark och Löfgren nya stereotyper.³⁴ Stilistiskt använder sig Alsmark och Löfgren ofta av ironi. Påståenden och resonemang beläggs sällan med referenser. Detta skrivsätt kan medföra att läsaren intar ett mindre kritiskt förhållningssätt till dessa texter än till andra verk som uttalat gör anspråk på att vara vetenskapliga till sin karaktär.³⁵ I egenskap av forskare agerar de dock utifrån en privilegierad position. Med vetenskaplig auktoritet skriver Alsmark om "vårt levande svenska kulturarv". Löfgren skriver om "den kulturella delaktighet som förenar svenskar" men understryker samtidigt att "detta kulturarv varken är evigt eller självgående" (Löfgren 1992:160).

Ibland framgår det inte av artiklarna vilket material som Alsmark respektive Löfgren grundar sina analyser på. Vem "svensken" är preciseras aldrig i studierna. Däremot får läsaren goda insikter i vilken kunskap och vilka erfarenheter en "svensk" bör ha. Författare, skådespelare och sportpersonligheter, med "manlig" köns/genusidentitet, utgör enligt Alsmark "vårt levande svenska kulturarv". Alsmark upprätthåller genom detta en bild av en homogen "svenskhets" som delas av alla individer oberoende av andra bakgrundvariabler. Läsaren får vidare information om vilka forskarna exkluderar från kategorin "svensk" och som enligt desamma inte delar denna föreställda "svenskhets". Löfgren polariserar "svensk" mot "norrman" och "engelsman". Alsmark konstaterar att "hur svensken karakteriseras beror på vem man jämför med". I artikeln kritiserar

³⁴ Angela Rundqvist har i en artikel uppmärksammat hur Sigurd Wallin och Brita Stjernswärd skapat stereotyper genom sina "generaliserande bilder av hur överklassen "egentligen" är" trots att syftet tvärtom har varit att bryta ner stereotyper (Rundqvist 1989:144f).

³⁵ Åke Dauns studie av "svensk mentalitet" är ett exempel på en sådan text som har debatterats i flera vetenskapliga artiklar. Karl-Olov Arnstbergs texter likaså, varför dessa ej kommer att behandlas här. För en analys av Dauns texter se Evaldsson och Forstorp (1999) samt Ågren (2002). För en diskussion om Arnstbergs texter se Hertzberg (1999).

Alsmark den onyanserade metoden att använda sig av ”utländska observatörer” för att beskriva den ”svenska kulturen”. Samtidigt framhåller Alsmark att intervjuer med ”utländska observatörer” ”hjälp oss bort från hemmablindhet” och använder sig av denna metod själv (Alsmark 1992:30ff). Alsmark kontrasterar ”svenskar” mot ”kineser”, ”italienare” med fler. Detta framställningssätt bygger på att läsaren inte identifierar sig med någon av kategorierna i texten – ”japan”, ”grek”, ”thailändare” och så vidare. Framställningssättet bygger på att läsaren identifierar sig med ”vi” och ”vårt” i texten. Författaren arbetar med dikotomier och skriver på ett sätt som inte ger läsaren någon möjlighet att inta flera parallella positioner samtidigt, att till exempel identifiera sig *både* som ”svensk” *och* som ”kines”.

Ett annat karakteristiskt drag för de texter som har diskuterats här är användningen av passivum. Som Alsmark och Löfgren själva har skrivit är schabloner kontextbundna såväl historiskt som geografiskt. Syftet med ironin är att läsaren skall reflektera över stereotyper. Denna omvändandets princip är dock problematisk då den bygger på att alla läsare rör sig med samma bilder. Detta stilgrepp förutsätter att läsaren delar forskarens förförståelse. Frågan är vilken effekt denna typ av text får om läsaren inte har stereotyper eller förutfattade meningar om ”kineser” eller ”konfliktundvikande japaner” sedan tidigare? Artikeln riktar sig till en målgrupp som har gjort samma erfarenheter som forskaren. Om så inte är fallet, riskerar Alsmark att reproducera och skapa stereotyper om ”kineser”, ”italienare”, ”thailändare”, ”greker”, ”amerikaner” samt ”japaner”.³⁶

Genom att artikulera en vit mångkulturell diskurs har således etnologisk forskning bidragit till att upprätthålla bilder om en föreställd gemenskap och en homogen ”svenskhet”. Ironiska skildringar har bidragit till detta. Metoden att använda ”de andra” som en motbild är ytterligare en bidragande orsak. ”Svenskhet” kräver motbilder, avvikande subjekspositioner för att kunna befästa normalitet. Tanken om den främmande Andre är beroende av föreställningen om en grupp kända individer eller företeelser. Vilka som av forskaren inkluderas i den kända, så kallade normala gruppen är dock sällan uttalat. Problematiken består i att i denna process av inkludering respektive exkludering upprätthålls hierarkiska strukturer. I utpekandet av en ”svag” grupp befästs samtidigt bilden av en ”stark” grupp. I diskursen om vit mångkulturalism exkluderas den ”exotiska” Andre från denna konstruerade gemenskap som definieras i termer av vithet och ”svenskhet”. Föreställningen om ”svenskhet” grundar sig på tanken att det finns något som *inte* är ”svenskt”. ”Svenskhet” och ”svensk” är beroende av motpoler. Forskarna har dikotomiserat kategorin ”svenskar” mot ”icke-svenskar”. Som har

³⁶ Renato Rosaldo skriver om problematiken med att antropologiska bilder leder till att skillnader mellan kulturer förstoras. Rosaldo skriver vidare att ett distansierande angreppssätt *kan* fungera i syfte att exotisera normer och det välbekanta, men menar att faran är att exotiserande stereotyper exotiseras och därmed motverkar syftet (Rosaldo 1987).

skildrats ovan har människor som lever i andra nationalstater fått representera "icke-svenskarna" inom etnologisk forskning.

Ett annat angreppssätt har varit att polarisera "svensk" mot "invandrare". 1986 författade Ehn *Det otydliga kulturmötet. Om invandrare och svenskar på ett daghem*. Syftet med studien var att studera "hur invandrarna används, symboliseras, ritualiseras och omformas av majoritetskulturen i uppbyggnaden och försvaret av ett fungerande samhälle". Ehn strävade vidare efter att "förstå hur svenskarna betraktar sig själva". En central frågeställning i studien var "vilka roller tilldelas främlingarna i Sverige?".

Passivum är vanligt förekommande i Ehns text. I inledningskapitlet skriver Ehn att "invandrarna" "exotiseras", "betraktas", "används" och "omvandlas" (Ehn 1986:10f). Ehn skriver inte av vem eller vilka "invandrarna" exotiseras eller vilket material som stöder detta. Etnologer har traditionellt använt sig av två olika tekniker för att skapa trovärdighet och legitimera texten. En frekvent metod är att, som Ehn, använda passiv form. En annan metod är att inte precisera vem subjektet är utan istället använda ord som "man". Enligt Billy Ehn och Barbro Klein är den äldsta tekniken att tona ner subjektiviteten och skriva i generaliserande ordalag. En annan teknik, skriver de, är att skapa auktoritet genom att "ge personliga vittnesbörd" (Ehn & Klein 1994:20).

Barnen som Ehn studerar är födda i Sverige, identifierar sig som "svenskar" och säger uttryckligen till forskaren att de kommer från Sverige. Trots detta kategoriserar forskaren informanterna som "invandrarbarn". Ehn har inte undersökt informanternas medborgarskap utan har istället utgått från föräldrarnas identitet. I studien ingick barn vars föräldrar hade levt i Sverige i tjugo års tid. Föräldrarna hade vidare migrerat från fjorton olika stater. De poängterade själva för forskaren att även om de hade migrerat från samma stat som en annan informant, så hade de levt i olika regioner och under skilda förhållanden. Trots att informanterna understryker heterogeniteten förbises detta av forskaren. I tabellform presenteras informanterna i studien exempelvis som "bolivianer", "chilener", "polacker", "finne", "finsk-etiopter", "tornedaling" (Ehn 1986:130f).

Kategorisering av människor är en ofrånkomlig del av forskningsprocessen. Ett av Ehns bidrag till forskningen var att bryta ner "invandrar"-kategorin i underkategorier som till exempel nationalitetsbeteckningar. Ehn försökte att utgå från informanternas identitet och kategoriseringar av sig själva istället för att klassificera informanterna efter medborgarskap. Problemet är att Ehn genom att utgå från vit mångkulturell diskurs vidhöll uppdelningen av informanter i kategorierna "svensk" och "icke-svensk". Positionerna var därigenom låsta redan på förhand, innan Ehn mötte informanterna. Forskarens teoretiska perspektiv begränsade således informanternas handlingsutrymme. Ehn reflekterar över forskningsfrågorna och skriver till exempel att "Kanske får jag de svar mina frågor förtjänar. Både Guilda och Violetta 'kommer från' Sverige i den meningen att de är födda här" (Ehn 1986:130f), men i slutändan kategoriserar forskaren ändå

människor som är födda i Sverige, har levt under en längre period i Sverige, identifierar sig som ”svenskar” och har svenskt medborgarskap som ”icke-svenskar” (Ehn 1986:17). Ehn exkluderar således ”icke-svenskarna” från ”svenskhetens”-kategorin. Forskaren använder ”invandrarna” som motbild till ”svenskarna”. Här ligger den grundläggande problematiken. Att kategorisera människor som ”invandrare” eller ”svenskar” medför problem. Denna dikotomisering utesluter möjligheten för en individ att identifiera sig som *både* ”svensk” och ”invandrare”.

Etnologiska miljöbeskrivningar – ”svart hudfärg” och ”huckle”

Det främsta problemet är dock inte kategorierna i sig utan *innebörderna* som kategorierna tillskrivs i diskursen om vit mångkulturalism. Att kategorierna dikotomiseras i en hierarkisk relation och tillskrivs olika innebörder synliggörs tydligast i de etnologiska miljöbeskrivningarna.³⁷ Innebörden av en kategori går bland annat att urskilja i en analys av miljöbeskrivningar, närmare bestämt genom att studera vad forskaren lyfter fram och vad som utelämnas i beskrivningen av olika människor. Av miljöbeskrivningarna framgår också vilken diskurs som artikuleras, vilka subjekspositioner som forskaren tillskrivs och iscensätter samt ur vilket teoretiskt perspektiv forskaren betraktar sin omgivning. Ehn och Klein poängterar att miljöbeskrivningar är subjektiva och styrs av forskarens ideologiska utgångspunkter. Författaren styrs också av stilistiska och vetenskapliga konventioner, skriver de (Ehn & Klein 1994:7ff). I Ehns daghemsstudie finns en miljöbeskrivning av den så kallade förorten och dess invånare.³⁸

Förorten. Långt mer än hälften av invånarna i förorten är, 1983, utländska medborgare från ett nittiotal olika länder. Anhopningen av fysionomier, hudfärger, språk och klädstilar är påtaglig. Redan på tunnelbanan från innerstan förvarnas man om brokigheten och väl framme känns det som om man var i ett annat land (Ehn 1986:15f).

Ett problem med den här typen av framställningar är att det inte framgår vilket material som författaren baserar sina iakttagelser på och om det som beskrivs har

³⁷ Den fysiska miljön har givits stor uppmärksamhet i etnologiska texter då den har betraktats som betydelsebärande. Karakteristiskt är sökandet efter återkommande mönster och typiska situationer. Sättet att författa miljöbeskrivningarna har dock förändrats över tid. Ehn och Klein har skrivit om denna utveckling. I de äldre etnologiska miljöbeskrivningarna skildrades seder, föremål, byggnader, redskap och klädedräkter. Uppräkningar av till exempel inventarier och arbetsmoment är typiskt för dessa. Människorna beskrevs som ”rollnehavare med typiska sysslor”. Idealet var att forskaren skulle skriva opersonligt och belägga sina iakttagelser med referenser. Efterkrigstidens etnologer eftersträvade istället att uttrycka inlevelse och subjektivitet. Inspirationen hämtades bland annat från litteraturvetenskapliga text- och stilanalyser. Senare miljöbeskrivningar utmärks av subjektivitet och ironiska anspelningar på stereotyper. De påminner om kåserier och karikatyrer. Karakteristiskt är också iakttagarens närvaro, ”ett ’man’ som ’gissar’ och ’funderar’” (Ehn & Klein 1994:17).

³⁸ Citatet finns även återgivet i sin helhet i Lundstedt (2002).

inträffat vid ett tillfälle eller om det är en sammanställning av ett flertal olika observationer. Författaren använder ett generaliserande språk och ord som ”full av, fullklistrade, klungor av, överallt, fullastade”.³⁹ Ehn skriver inte om miljöbeskrivningen uteslutande baseras på observationer eller om han har erhållit denna information genom samtal med de människor som skildras i texten.⁴⁰ Forskaren skildrar en människa i texten som ”turk” från Kulu. Eftersom det är svårt att se detta enbart genom observationer kan vi som läsare dra slutsatsen att Ehn har pratat med denna person. Frågan är dock om det i övriga fall är informanterna själva som i vissa fall har uppgett att de ”kommer från” en speciell region (Mellanöstern, Sydeuropa, Latinamerika) och andra gånger från en stat (Turkiet, Grekland) eller om det är forskaren som har gjort dessa antaganden. Vad har Ehn annars baserat dessa antaganden på? Och vad har miljöbeskrivningen och de uppgifter som ges i denna för relevans för studiens syfte? Och varför har inte forskaren uppgett var exempelvis de ”blonda, tuggummituggande skolflickorna” ”kommer från”, deras nationalitet eller hudfärg?

Ehn skriver att ”det känns som om man var i ett annat land”. En faktor som författaren menar bidrar till denna upplevelse är ”brokigheten” och ”anhopningen av fysionomier, hudfärger, språk och klädstilar”. Ehn preciserar inte vilket ”annat land” han avser. Underförstått finns denna brokighet varken i innerstan eller i det land som utgör normen i texten. Författaren skriver exempelvis att människorna pratar ”högt i timal”, med ”höga röster” och ”ropar”. Ehn skriver vidare om ”krims- krams”. I kategorin ”krims-krams” ingår till exempel en porslinskatt. Av texten framgår också att författaren inte räknar tyger, mattor och bonader till denna kategori. Ehn skriver vidare om ”sydländsk yra” och att det nästan blir ”upplopp”, men utvecklar inte vad han menar med detta. Genom att forskaren använder värderande ord och koloniala termer som ingår i en vit mångkulturell diskurs framstår visst beteende som normalt respektive avvikande, rätt och fel.

I vissa fall definierar Ehn individerna utifrån kön/genus – ”kvinnor, män, flickor, killar”. Andra gånger beskrivs personerna utifrån generationstillhörighet – ”barn, ungdomar, tonåringar, kvinnor, män”. Enbart i ett fåtal fall skildrar forskaren människornas hud-, hår- och ögonfärg – ”svart, tatuerad, svarthåriga, blond, mörkögda”. Klädseln som Ehn uppmärksammar är ”hucklen och pösiga chalvar-byxor” samt en ”färgsprakande klänning”. Andra attribut som nämns i texten är ”tuggummi” och ”radband”. Frågan är varför författaren inte skriver om

³⁹ Annick Sjögren har identifierat två olika former för hur etnologiska beskrivningar kan byggas upp – summerande respektive specifika. Summerande beskrivningar karakteriseras av att ”det som beskrivs används som modell av eller exempel på många liknande fall” samt att de författas i presens. Typiskt för specifika beskrivningar är att de är kontextbundna, återger en unik händelse och skrivs i imperfektum. Oftast använder etnologer dessa båda former i en och samma text (Sjögren 1989).

⁴⁰ Forskarna Billy Ehn och Lila Abu- Lughod har skrivit om sin sk köns-/genusidentitet i de texter som behandlas här och därför har jag valt att benämna Ehn som ”han” och Abu-Lughod som ”hon”.

”turken från Kulu” respektive domarens generationstillhörighet, hud-, hår- och ögonfärg, klädsel, genus och så vidare?

Den subjektsposition som tillskrivs tolkningsföreträdare i diskursen och som utgör normen ”kommer” inte från ovannämnda regioner, ”har” inte ”svart hudfärg”, ”är” inte ”mörkögd”, har inte tatueringar, är inte klädd i klänning, chalvar-byxor eller huckle, har inte radband och tuggar inte tuggummi. I ett avsnitt i boken skriver forskaren om sin egen identitet. Av detta citat framgår också hur Ehn uppfattar informanterna:

Ofta kände jag mig löjlig och malplacerad, som man i en kvinnovärld, som akademiker i ett lågstatusyrke, som privilegierad svensk bland invandrare, som innerstadsbo i en beryktad förort (Ehn 1986:14).

1981 utförde Ehn en studie av ”invandrare” och ”svenskar” på en läkemedelsfabrik.⁴¹ I denna kategoriserar Ehn enbart ”invandrarna” utifrån nationalitet: ”tunisiern Ali, greken Theo, serben Janko, marockanen Hassan, colombianen Sergio, palestiniern Ferhad, turken Süleyman samt två afrikaner”. Genom att en vit mångkulturalistisk diskurs artikuleras så presenteras övriga informanter utan någon nationalitetsbeteckning i texten som ”Sune, Glenn, Kaj, Robert, Stig”.

I fabriksstudien skildras ”invandrarna” som känslomässiga. Ehn skriver till exempel att ”när något eller någon gick honom på nerverna mörknade han och såg ut som om han skulle kunna slå avdelningen i bitar”, men att denna person annars kramades, ”sjöng högt och smäktande” (Ehn 1992:200ff). Ehn skriver att ”de svenskar som inte slöt sig bakom ett skyddande skal av skepsis och ointresse såg verkligen invandrarna som olika personligheter” (Ehn 1992:194). Av studien framgår att ”svenskarna” på läkemedelsfabriken inte utgör någon homogen grupp. I delar av analysen förbiser dock Ehn denna iakttagelse. Ehn skriver att ”bland svenskarna existerade en föreställning om att invandrare var” på olika sätt. Vidare står att ”i svenskarnas ögon var han dubbelt belastad, både som utlänning och som ’dålig kamrat’” (Ehn 1992:197).

Tanken slog mig att de båda turkarna kommit överens om att förkroppsliga två olika kynnen och att inte visa någon nära samhörighet, att de ville göra detta för att splittra svenskarnas turk-kliché. Ingen av de två männen var angelägen om att framstå som i första hand turk. I Süleymans fall var dock hans bakgrund svår att glömma. För svenskarna var han ”svartskallen” personifierad, med svart krulligt hår, mörkbruna ögon, mustasch och ljusbrun hy. Det hjälpte inte att han skaffade sig stålågade glasögon av modell ”teknisk produktionschef”. När Süleyman satte upp glasögonen i pannan, nöp serben Janko i baken, smackade med läpparna och gjorde en av sina oefterhärmliga ”sydländska” gester med en glimt av okynne i blicken, då översköljdes de svenska arbetskamraterna av närvaron av främmande kultur (Ehn 1992:195).

⁴¹ Materialet från denna studie har också publicerats i artiklar under 1990-talet.

Sociologen Diana Mulinari har uppmärksammat att variationer mellan individer inom en ”grupp” ofta förbises av forskare i forskningsanalysen. Faran med detta, menar Mulinari, är att forskningen riskerar att framställa ”invandrare” respektive ”svenskar” som en homogen grupp.⁴² Därmed reproducerar forskare stereotyper som får representera alla individer som identifierar sig med respektive kategori (Graham 1993, Mulinari 1999). Det föreligger också en risk att begrepp som används inom forskningen blir statiska offentliga definitioner. Vetenskapliga begrepp övertas ofta av makthavare och media. En sådan utveckling kan medföra att människor tvingas agera i överensstämmelse med dessa kategorier. Flera forskare varnar för att negativa definitioner kan bli självuppfyllande (Ålund 1988, Dahl & Smedler 1993:23ff, Graham 1993:64ff, Behar & Gordon 1995).⁴³ Mulinari vänder sig vidare mot forskningens sammanblandning av vardagsbegrepp och vetenskapliga termer. Mulinari skriver att ”även om vardagsbegrepp används i kritiskt syfte så ger de ideologisk legitimitet till talet om ras och etnicitet” (Mulinari 1999:44ff). Antropologer och sociologer har uppmärksammat en tendens att ”ras”-begreppet har kulturaliserats (se t ex Mulinari 1999:44f).

Position och situation

I de etnologiska avhandlingar som publicerades under 1990-talet framträder en ökad reflexivitet kring denna problematik (Lindqvist 1991, Svensson 1993, Berg 1994, Ristilampi 1999/1994, Lindholm 1995 m fl). Generationstillhörighet, kön/genus, klass, utbildning, yrke, politisk åskådning och regional identitet var några variabler som beaktades i de etnologiska studierna om migration och etnicitet som författades under denna period. Syftet med flera av avhandlingarna

⁴² I studien ”Vem ska hjälpa vem? En kritisk analys av arbetsmarknadspolitiska åtgärder riktade till kvinnor med invandrarbakgrund” intervjuade bland andra psykologerna Heléne Thomsson och Linda Hoflund totalt 216 personer. 151 av dessa personer kategoriserar forskarna som ”kvinnor med invandrarbakgrund”. Övriga informanter kallas helt enkelt för ”42 kvinnor och män med ansvar för olika slags åtgärder” och ”23 kvinnor som arbetar som projektledare”. Forskarna skriver inte om dessa personers bakgrund, utom i de fall ”vi uppfattar att två själva har invandrarbakgrund”. De påtalar vidare i en not att ”detta är högst subjektiva antaganden från vår sida”. Det framgår inte av studien vilka som forskarna inkluderar respektive exkluderar från kategorin ”kvinna med invandrarbakgrund”. Vid ett seminarium på ITAFU 30/8 2000 berättade Thomsson om hur de hade gått till väga för att komma i kontakt med informanterna och förtydligade då att de inte hade vänt sig till alla ”kvinnor med invandrarbakgrund”. Samtidigt som forskarna artikulerar en diskurs som betonar att kategorier som ”invandrarkvinna” är konstruktioner, så har de själva använt sig av en vit mångkulturalistisk diskurs och medföljande inkluderings- och exkluderingspraktik i urvalet av ”kvinnor med invandrarbakgrund” (Thomsson och Hoflund 2000:14ff).

⁴³ Sociologen Alexandra Ålund skriver att feministisk forskning med inriktning på migration har bidragit till att framställa ”invandrarkvinnor” som hjälpbehövande offer. Forskningen har främst fokuserat på problem och brister hos människorna som har migrerat till Sverige. Ålund menar att detta beror på etnocentrism och efterlyste redan på 1980-talet ett perspektivbyte. Forskare borde anlägga ett resurs- och motståndsperspektiv istället för att bedriva ”eländesforskning” och fokusera på problem, menade Ålund (Ålund 1988:33).

under 1990-talet var att skildra begreppens komplexitet. Identitet kom att bli en central term. Forskarna fokuserade på hur identitet konstrueras och omförhandlas i olika kontexter. Studierna visade vidare att gruppen av människor som identifierar sig med ett och samma begrepp är heterogen. Inom vad som utåt sett framstår som en homogen grupp finns makthierarkier. Underordnade människor har sina egna "subordinates" (Dahl & Smedler 1993:16). En individ kan parallellt vara både under- och överordnad andra människor. Det är därför viktigt att ställa sig frågan i vilken kontext individen är marginaliserad och "svag" och i förhållande till vem? Etnologisk forskning visade att "invandrar"-begreppet får olika konsekvenser för olika människor och är beroende av vilken *position* individen intar i en specifik *situation*. En slutsats var att begreppen och dess konsekvenser är *kontextbundna*.

I Beatriz Lindqvist avhandling "Drömmar om vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier" problematiseras såväl klass som politisk åskådning. Författaren skildrar heterogeniteten inom vad som utåt sett kan framstå vara en homogen grupp. Forskarens slutsats är att "etnicitet" endast är relevant i speciella sammanhang, till exempel när en grupp individer vill manifesteras en gemenskap utåt. Andra identitetsskapande faktorer som klass har dock större genomslagskraft för identifikationen inom gruppen. Stereotyper om den Andre finns också i Lindqvist text. Till skillnad från de "chilenska flyktingarna" som skildras på ett nyanserat sätt stereotypiseras "orientaliska kvinnor" som forskaren betraktar på avstånd. Lindqvist positionerar sig dock i texten. Lindqvist skriver "detta för mig irrationella beteende", vilket medför att författarjaget blir tydligt. Frågan är dock vad denna miljöbeskrivning som använder koloniala begrepp och föreställningar tillför avhandlingen?

Jag frapperas av att det är så mycket folk ute på gatan till skillnad från i Fosiedal. Konsumbutikerna är stängd eftersom det är helg. En orientalisk kvinna draperad i ett vitt tygstycke och huckle envisas i att försöka öppna dörren till affären trots att det är alldeles uppenbart att det är stängt. Jag går vidare och funderar över detta för mig irrationella beteende. (...) Vi ser oss omkring och utväxlar information om gemensamma bekanta. Kolla den där!, utbrister Antonio och pekar på en turkiska eller assyriska? som går förbi i påsbyxor, klänning, färggrann kofta och huckle (Lindqvist 1991:173f).

I början av 1980-talets riktade "lesbiska, färgade kvinnor utanför akademien" kritik mot "vit medelklassfeminism". Kritikerna, som främst var verksamma i USA, England och länder i "tredje världen", framhöll att begrepp och teorier som feministisk forskning utvecklats var etnocentriska. De menade att "vita feminister reproducerat snarare än utmanat dominerande rasistiska ideologier genom att kvarhålla stereotypa bilder om de svarta". "Invandrarkvinnorna har kommit att stå för patriarkaliska kulturella eftersläpningar och negativa motbilder", skrev de vidare (Ålund 1988, Behar & Gordon 1995). Den forskningsetiska debatten har

också gett uttryck för att forskningens fokusering på marginaliserade grupper är problematisk. Forskningen riskerar att upprätthålla informanternas underordning genom att skriva om marginaliserade individer på mikronivå som om de vore frikopplade från diskurserna. Det är därför viktigt att beakta maktstrukturerna i analysen. Risken är annars att forskningen befäster informanternas underordning (Dahl & Smedler 1993:20). Flera forskare har betonat att begreppsanvändningen dock kan bidra till att uppmärksamma individer som inte synliggjorts tidigare i samhällsdebatten. På sikt kan detta generera forskningsmedel och ökat ekonomiskt stöd samt upprättelse till dessa grupperingar. Lindqvist har reflekterat över denna problematik i *Etnologiska visioner*. ”Det var svårt för mig att frigöra mig från tankar om att människor som utsätts för vetenskapliga utredningar, i synnerhet svaga grupper, kan bli utpekade som samhällsproblem och bli föremål för speciella åtgärder” (Lindqvist 1993:244).

Flera etnologiska forskare har försökt att hantera detta genom att fokusera på informanternas egna definitioner av sig själva. I den etnologiska avhandlingen *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld* synliggör Gunborg A Lindholm (1995) en grupp människor som kallar sig ”resande”. Lindholm använde sig av informanternas egen definition av gruppen istället för att skriva om ”tattare” som Birgitta Svensson gör i sin avhandling *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (1993). Svenssons avhandling baserades främst på arkivmaterial och forskaren använde därför den terminologi som återfanns i offentliga dokument.⁴⁴ Lindholm ”ger röst” åt några få utvalda människor inom ”resandekollektivet” vilket ger dem ett stort utrymme att definiera innebörden av ”resande”-kategorin. Att problematisera urvalet av informanter är centralt i denna typ av studier. Frågan är hur forskare hittar och kommer i kontakt med informanter som identifierar sig med en kategori som inte existerar i offentliga statistiska definitioner? Ett vanligt sätt för forskare att komma i kontakt med ”invandrare” har varit att gå via ”invandrarföreningar”. Det finns dock problem med detta tillvägagångssätt. Ett problem med att söka informanter via till exempel ”invandrarföreningar” är att informanternas handlingsutrymme begränsas redan på förhand. Forskarens ämnesval och sökande efter ”invandrare” styr vilka identiteter och roller som informanterna kan inta. ”Invandrare” kan vara en möjlig identitet. Människor tillskrivs dock en rad parallella subjekspositioner vilket är svårt att fånga i en och samma studie. Vilken identitet som människor intar i olika situationer styrs av forskarens frågor och vilka diskurser som artikuleras.

I Magnus Bergs avhandling *Seldas andra bröllop* intervjuas flera människor som är aktiva i ”invandrarföreningar”. Samtliga informanter har invandrat till Sverige från Turkiet och innehade turkiskt medborgarskap vid undersöknings-

⁴⁴ Ett syfte med Svenssons avhandling var att belysa hur identiteter och utanförskap konstrueras i kulturmöten och genom konfrontation.

tillfället (Berg 1994:74). Bergs syfte var inte att visa hur saker och ting *är* utan att skildra ”de unga turkarnas” *berättelser om hur det är* (Berg 1994:16). I avhandlingen belyser Berg bland annat informanternas historiesyn, hur informanterna tolkar historien, vilket var ett nytt, användbart angreppssätt. Identitet och kultur blir i denna avhandling något som omförhandlas och skapas av bland andra informanterna. Detta konstruktivistiska perspektiv, som genomsyrar texten, avspeglas dock inte genomgående i valet av terminologi.⁴⁵ Informanterna talar om sig själva som ”mångkulturella och tvåkulturella” (Berg 1994:159f). I avhandlingen benämner Berg informanterna som ”turkar” och ”andragenerationsinvandrare”. Termen ”andragenerationsinvandrare” har utsatts för hård kritik vilket Berg också diskuterar i avhandlingen (Berg 1994:24). Kritikerna menar bland annat att begreppet ”andragenerationsinvandrare” är stigmatiserande. De har vidare frågat sig vad syftet är med att kategorisera människor som andra-, tredje- och fjärde- generationsinvandrare? Frågan är varför människor som aldrig själva har migrerat skall kategoriseras som ”invandrare” och vad de har gemensamt med människor som har migrerat till Sverige? Begreppet betecknar enbart att det är föräldrarna som har utvandrat från en nationalstat till Sverige.

Vad är då kunskapsmålet med att forska om människor som ”invandrare”? Syftet kan till exempel vara att synliggöra en grupp människor. Men forskarens syfte kan lika gärna vara att spegla samhällets normer genom ”de främmande andra”. Att skildra informanterna som ”de andra” kan också vara ett stilgrepp. I sin avhandling gör Berg till exempel en symbolisk samt en reell resa vilket skildras i en ramberättelse. Denna omvändelseprocess, i vilken forskaren reviderar sina tidigare föreställningar om det främmande, beskrivs på följande sätt i inledningskapitlet:

Jag tror rentav – jag säger det öppet och i renaste allvar – att den här berättelsen kan erbjuda en insiktsfull och viktig sidobelysning av det liv, som tas för självklart i en moderniserad västvärld – ett liv som, med sina sorger och glädjeämnen, gärna gör anspråk på att vara det enda tänkbara och möjliga, men som trots allt endast är en regional period i en världens historia. Det levs också andra liv, till exempel av Selda, Ali och deras släktingar och vänner. Lär man sig något om dessa, ökar man inte bara sin förståelse för det som kan verka främmande; man vinner också insikter om sig själv och sitt eget liv. Det är min övertygelse (Berg 1994:9f).

Berg använder här passiv form på samma sätt som Alsmark och Ehn. ”Liv som tas för självklart”, ”liv som gärna gör anspråk på att vara det enda tänkbara och möjliga”, ”kan verka främmande” – av vem? Även om detta är ett medvetet stilgrepp så är metoden problematisk. Berg utgår från att läsaren rör sig med samma bilder och har gjort samma erfarenheter som forskaren. Denna omvändandets

⁴⁵ Undantaget är termen ”svenskturkar”. För en diskussion om denna typ av terminologi se vidare Garlén, Claes (2001), ”Dubbla etniska identiteter jämföras med bindestreck”.

princip grundar sig på en hierarkisk ordning. I detta exempel ställs ”främmande” ”andra liv” som representeras av Selda, Ali samt deras släktingar och vänner i motsats till det liv som författaren förutsätter att läsaren lever. Problemet är att genom att en vit mångkulturalistisk diskurs artikuleras så framstår det som om det finns en självklar uppfattning om ”västerländskt” liv som delas av alla människor som lever i en region vid en viss tidpunkt. Detta synliggörs i både Bergs, Alsmarks och Ehns texter.

I etnologisk litteratur framställs ofta ”invandraren” som bunden till en geografisk plats. Platsen är vanligtvis en av ”miljonprogrammets förorter” utanför Stockholm, Malmö eller Göteborg (se t ex Ehn 1986, Berg 1994). En möjlig förklaring till varför etnologer har skildrat ”invandrare” på detta sätt hänger samman med etnologiämnets historia och hur det etnografiska studiefältet har konstruerats historiskt. En annan tänkbar orsak är de diskurser som artikuleras och som styr forskarens position och perspektiv. En tredje orsak har att göra med i vilka situationer som iscensättandet av ”invandrar”-positionen är möjlig. I etnologiska studier har subjektpositionen ”invandrare” främst iscensatts i geografiska rum som forskarna, utifrån diskursen om vit mångkulturalism, inte har reserverat för ”svenskhet”.

”Fält”-konstruktioner och nationalism

Folklivsforskningen, etnologin, växte fram i slutet av 1800-talet med syfte att insamla ”nationell folkkultur”.⁴⁶ Parallellt etablerades antropologiämnet i koloniserande stater som England och Frankrike. Nationalismen och frånvaron av kolonier var en bidragande orsak till varför etnologin etablerades tidigare i Sverige än granndisciplinen antropologi. Gemensamt för ämnena var en tanke om att ”påverkan utifrån ledde till sönderfall” (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996, se även Amit 2000:11). De båda ämnena förenades vidare av den evolutionistiska tanken om att alla kulturer genomgick samma utveckling. Båda disciplinerna intresserade sig för ”exotiska förhistoriska kulturstadier”. Etnologerna lyfte fram allmogen som representanter för detta föreställda ursprungliga kulturstadium. Antropologerna menade å sin sida att ”nu levande primitiva naturfolk” i de koloniserade områdena utgjorde ett tydligt exempel på detta (Dahl & Smedler 1993:16ff, Ehn & Löfgren 1996, Löfgren 1996).⁴⁷ Den relativt sena industrial-

⁴⁶ Tillskillnad från övriga länder i Skandinavien slogs etnologi och folkloristik samman till ett ämne i Sverige. Ämnet fick en stark ställning genom det samtida parallella genomslaget av idéer om värdet av ”ett nationellt kulturarv” och gemensamma traditioner. Detta avspeglas bland annat i uppbyggnaden av en rad institutioner som museer och folklivsarkiv vilka uppstod i slutet av 1800-talet.

⁴⁷ Denna diskussion tar sig tydligast uttryck i konflikten om vilken disciplin som hade rätten att studera ”samerna” och hur dessa skulle klassificeras – på Naturhistoriska riksmuseet eller Nordiska museet? Medan etnologin klassificerades som ett humanistiskt ämne kom antropologi, som inledningsvis låg nära disciplinerna geografi och naturvetenskap, att sorteras under samhällsvetenskap (Dahl 1993 & Smedler, Löfgren i Ehn & Löfgren 1996, Eriksen 2000). För mer detaljerad genomgång av arbetsdelningen mellan disciplinerna se vidare Löfgren i Ehn och Löfgren 1996.

seringen och urbaniseringen i Sverige medförde att allmogen kunde studeras genom "fältarbete". Antropologisk forskning bedrevs inledningsvis från skrivbordet. Olika rapportörer i kolonierna och resenärer försåg antropologerna med andrahandsinformation. Med Malinowski och andra samtida antropologers nya sätt att införskaffa empiriskt material skedde ett paradigmskifte inom antropologin. Denna metod byggde på att forskaren själv skulle "ge sig ut i fält" för att observera "de primitiva naturfolken". Den grundläggande tanken var att forskaren måste ge sig "ut" från universitet och komma nära de människor som studeras för att förstå dem och kunna skildra en konstruerad autentisk verklighet "inifrån" (Ehn i Ehn & Löfgren 1996:115, Mulinari 1999:51f).

Det etnografiska "fältarbetet" bedrevs vanligtvis lokalt på en avgränsad plats. Klassiska antropologiska texter inleds ofta med en beskrivning av ankomstscenen, hur forskaren tar sig in på "fältet", det vill säga platsen som skall studeras. Idealet inom antropologin var tidigare att forskaren skulle tillbringa lång tid i "fält". Orsakerna till att forskaren borde stanna minst ett år på platsen var flera. Dels tog det lång tid att resa till studieområdet, införskaffa utrustning och anställa tolkar eller assistenter. Dels tog det lång tid att lära sig ett nytt språk och bygga upp förtroenden och relationer till informanterna. Främsta orsaken var dock att syftet med "fältarbetet" var att fånga återkommande inslag i vardagslivet. Med anledning av detta var det en fördel för forskaren att uppleva alla årstider på platsen. Socialantropologen Ulf Hannerz skriver att "fältarbete" har fungerat som en antropologisk "initieringsrit". Som en följd av detta har antropologerna därför ofta haft en romantiserad inställning till "fältet" och informanterna, menar Hannerz (2001).⁴⁸ Samhällena som studerades kännetecknades av "ansikte mot ansikte"-relationer och muntlig kommunikation. Ett annat särdrag enligt Hannerz var att informanterna inte förflyttade sig geografiskt i någon större utsträckning (Hannerz 2001). Ett flertal studier gjordes dock om nomadiserande grupper av människor vilket strider mot denna historieskrivning. Men forskarna var än mer mobila än informanterna och införstådda med att de skulle "lämna fältet". Forskarens vardagsliv levdes på en annan plats utanför "fältet".

⁴⁸ I de etnologiska avhandlingarna uttrycker flera forskare en önskan att identifiera sig fullt ut med informanterna, att "bli som de". Annette Rosengren, som i början av 1990-talet författade en avhandling om livet i "Asketorp" skriver: "Jag ville bli en av Asketorpsborna och i likhet med en del antropologer började jag 'go native'. Jag blev osäker om giltigheten av mina grundläggande värderingar. (...) För att bli mer lik Asketorpskvinnorna permanentade jag håret och lät en Asketorpsväninna styra mina inköp av kläder. Det sinnestillstånd jag genomgick kan liknas vid en förälskelse" (Rosengren 1991:38). Ann Kristin Carlström, som skildrat polisens spaningsarbete i Stockholm, skriver att en "förutsättning för fältarbetet var att jag blev en av dem", att författaren anammade gruppens värderingar. "Den första tiden i fält kände jag en stark längtan efter att bli som spanarna. Jag ville också ha tjänstevapen, köra bil som de, hitta i stan som de, kunna skugga en bil i samspel med andra utan att bli upptäckt eller avhängd, diskutera busar, bilar och adresser med de andra, spela innebandy och dricka öl på puben" (Carlström 1999: 36f).

”Fältet” blev en gräns-metafor, menar sociologen Diana Mulinari. Gränsen drogs mellan subjekt och objekt, forskaren och informanten. Forskarna skildrade informanterna som fångade i såväl det geografiska rummet som i sina egna kroppar, skriver Mulinari (Mulinari 1999:52, Amit 2000:8). Gränsen skar också genom tid och rum. Forskarna talade om fältet som något ”där ute”, ”där borta”. Universitetsmiljön, i vilken merparten av det analytiska arbetet genomfördes, kom att representera ”här inne”. Dessa binära oppositioner var också hierarkiska, skriver Mulinari (Mulinari 1999:51f).

Reflexivitet och representation

Vid andra världskrigets slut och i samband med den påföljande avkolonialiseringsprocessen tilltog kritiken mot antropologiämnet.⁴⁹ Den auktoritära och hierarkiska relationen mellan forskare och informant uppmärksammades. Kritikerna menade att antropologerna använt sig av människor utan att ge något i gengäld. Antropologerna hade varit beroende av kolonialismen och verkat i dess tjänst genom sina kartläggningar av de koloniserade. Disciplinen kritiserades för att ha exotiserat informanterna och framställt dem som främmande ”infödingar” utan någon egen historia. Några kritiker menade att antropologerna använt informanterna som negativa motbilder för att konstruera bilden av en ”stark homogen kolonialmakt”. Kritiken födde självvransakan och självkritik beträffande forskningens politik och etik och ledde till vad som i efterhand kommit att benämnas ”antropologins kris” (Clifford & Marcus 1986:8ff, Ekströmer 1993, Dahl & Smedler 1993:16f, Rosaldo 1993, Eriksen 2000).

Etnologiämnet påverkades av den antropologiska reflexivitets- och representationsdebatten. Men det var få etnologiska institutioner som gjorde upp med ämnets förflutna. I dåvarande Västtyskland tvingades emellertid etnologerna bemöta kritiken som en följd av etnologins närhet till nazismen. På grund av den tilltagande urbaniseringen blev det dock allt svårare också för etnologerna i de nordiska länderna att legitimera ämnets existens. Löfgren menar att etnologerna ”försökte länge legitimera ämnet gentemot myndigheter och bidragsgivare genom att skjuta fram tidpunkten för när det kulturella sönderfallet skulle upphöra” (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996:45). Detta aktualiserade frågan om vilka människor som antropologerna och etnologerna skulle studera istället för ”de exotiska primitiva vildarna” respektive ”den utdöende exotiska allmogen”. Antropologin inriktade sig på ”kulturer som avviker från de mönster som

⁴⁹ Kritikerna var dels makthavare i fd kolonier som kämpade för eller hade vunnit självständighet, dels intellektuella verksamma i de framväxande politiska rörelserna i de koloniserande staterna, som ex ”chicano”-rörelsen samt ”négritude”-rörelsen. Världsordningen och uppdelningen mellan ”West/ the rest” ifrågasattes, främst västs representationer av andra samhällen och tanken om att väst skulle representera, ”ge röst” åt människor bosatta i de koloniserade områdena. Kritiken riktade sig främst mot antropologens roll i kolonialismen och senare konflikterna i Algeriet, Vietnam och Latinamerika.

dominerar i det västerländska industrisamhället” (Dahl & Smedler 1993, Eriksen 2000). Etnologin influerades av antropologiska metoder som deltagarobservation och andra samhällsvetenskapliga ämnen som sociologi.

”Fältarbete” var för etnologer länge ett samlingsord för insamlandet av redskap och andra föremål. På 1970-talet fick dock det etnologiska begreppet ”fältarbete” en ny innebörd genom influenser från antropologin och kom främst att associeras med metoden deltagarobservation. Den etnologiska forskningen fokuserades på maktrelationer, på dominerade eller dominerande ”sub-” eller ”delkulturer” (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996:53ff).⁵⁰ Etnologerna försökte finna ”marginaliserade” människor i ”lokala fält” att ”ge röst” åt. ”Nu hamnade samhällets periferi i fokus och det gällde att finna samhällen som var så ’exotiska’ eller ’antropologiska’ som möjligt”, skriver Löfgren (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996:52).⁵¹

Vissa grupper och miljöer ansågs mer subkulturella än andra, till exempel tonåringar, barn, kvinnor och invandrare. (Medelålders medelklassmän blev följaktligen det minst subkulturella man kunde tänka sig.) I tiden låg även ett intresse för avvikande minoriteter (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996:55).⁵²

Platsbunden kultur

Etnologerna ställde lokalsamhället mot ”storsamhället” eller ”majoritetssamhället”. Denna dikotomisering medförde att ”majoritetssamhället” framstod som homogent. Problemet var också att forskarna förbisåg att människorna som levde i ”lokalsamhället” samtidigt levde i och utgjorde en del av ”majoritetssamhället”. Enligt detta synsätt är *platsen* och *kulturen* synonyma. *Kulturen* är bunden till *en* plats. ”Minoritetskulturen” polariseras mot ”majoritetskulturen”. För att kunna förklara migrationsflöden beskrev forskarna därför ”invandrare” som ”bi-kulturella”. Slutsatsen var att eftersom ”invandrarna” lever på två olika platser, två olika ”fält”, så ingår de i två olika kulturer.

Billy Ehn var en av de första som genomförde ”fältarbete” på två platser. I samband med sitt avhandlingsarbete om ”jugoslaver i ett dalsländskt pappersbrukssamhälle” studerade Ehn informanterna i både dåvarande Jugoslavien och i Sverige (Ehn 1975). Det ”bi-lokala” fältarbetet kom att förändra den etablerade

50 Ehn har skrivit om etnologins ambivalenta karaktär, att det inom etnologisk forskning dels finns en linje att representera ”marginaliserade” grupper gentemot ”storsamhället” och visa på ”delkulturers” ”normalitet”, dels en linje att genom kulturanalysen ”exotisera” det välbekanta och självklara för att visa hur kulturbundet det är” (Ehn i Ehn & Löfgren 1996: 167ff).

51 Samtidigt fick teorier om ”individuellt aktörskap” genomslag och etnologerna fokuserade på att studera människors värderingar, tankesätt och föreställningar (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996).

52 Löfgren har uppmärksammat att etnologiska studier av ”arbetare” ofta avgränsats till lokala miljöer, att jämföra med studier av borgerligheten som skildrats som nationell och därigenom inte avgränsats geografiskt (Löfgren i Ehn & Löfgren 1996:62).

bilden av "fältet" som "lokalt". Migrationsstudierna och nya kommunikationer ledde till att forskningen generellt började att fokusera på flöden (Clifford 1997, Amit 2000:13ff, Hannerz 2001). Detta gav också upphov till en forskningsdiskurs som gjorde gällande att alla människor är i rörelse. I slutet av 1980-talet började antropologer att tala om "multilokala" eller "translokala fältarbeten". "Translokalt fältarbete" innebar att antropologerna samlade in material på flera olika platser istället för på en och samma. De "translokala" platserna kunde vara sammanlänkade genom såväl en individ som ett fenomen (Hannerz 2001). Detta synliggör att "fältet" är en social konstruktion. "Fältet" är något som forskaren konstruerar vid skrivbordet (Mulinari 1999:43, Amit 2000:14).

Faran med talet om "translokala fältarbeten" är att föreställningen om kulturens platsbundenhet lever kvar. Det vill säga tanken att en plats är liktydigt med en kultur, att flera platser är synonymt med flera kulturer. Evaldson och Forstorp skriver att detta förhållningssätt grundar sig på föreställningen om ett "absolut och statiskt samspel mellan plats, folk och språk". Genom att ställa frågor om "särart och härkomst" begränsar forskaren informantens handlingsutrymme, menar de vidare (Evaldsson & Forstorp 1999:160). Forskarens teoretiska utgångspunkter påverkar framställningen av "invandraren" som geografiskt bunden till den så kallade förorten. I avhandlingen *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet* gör Per-Markku Ristilammi upp med bilden av förorten. Författaren analyserar diskurser om bostadsområdet som uppfördes under miljonprogrammets 1960-tal och invånarna i Rosengård (Ristilammi 1999/1994).

*Deltagarobservation och dold observation*⁵³

Vilka forskningsetiska riktlinjer finns då för metoder som deltagarobservation och dold observation och hur har forskare förhållit sig till dessa? Det är problematiskt att använda etnografiska metoder som deltagarobservation i situationer som innebär fysiska eller psykiska risker för forskaren. Och frågan är

⁵³ Begreppet deltagarobservation belyser forskarens dubbla personlighet (Rosaldo 1993:180). Deltagarobservation är en grupp av metoder då graden av deltagande respektive observerande kan variera (Hermerén 1996). En vanlig beskrivning av deltagarobservation är att forskaren deltar i den sociala miljö som skall studeras och observerar hur människor agerar. Det vill säga "learning by doing" (Dahl & Smedler 1993, Öhlander 1999). Människors motiv, känslor, tankar, reflektioner kan inte studeras genom denna metod (Berg 1994, Öhlander 1999). Styrkan med deltagarobservation är att forskaren kan studera det icke-verbala, den levda förkroppsligade och gestaltade praktiska erfarenheten (Amit 2000:12). Öhlander poängterar att forskaren genom deltagarobservation kan nå kunskap om vardagliga rutiner som tas för givna av dem som studeras, känslig information som människor inte uttrycker verbalt, samt att den ger möjlighet att jämföra ideal med hur människor agerar i praktiken (Öhlander 1999). Den främsta fördelen är att forskaren, genom att delta och observera miljön som studeras, kan hitta nya ingångar i materialet vilket kan leda till att nya forskningsfrågor väcks. Abu-Lughod upptäckte till exempel poesins betydelse i informantens liv vilket hon ej tror hade varit möjligt om hon hade utfört en strukturerad studie (Abu-Lughod 1986).

om de inte är omöjliga att använda sig av vid studier av grupper vars ideologi bygger på intolerans (Dahl & Smedler 1993:19, Alver & Øyen 1998). I Norge har folkloristen Anne Eriksen skrivit om problematiken att studera medlemmar i partiet Nasjonal Samling som varit aktiva nazister under världskriget med kvalitativa metoder (Eriksen 1995).⁵⁴ En kvalitativ metod som deltagarobservation bygger på att forskaren visar informanterna respekt och öppenhet. Det finns dock en inbyggd motsättning mellan viljan att visa informanterna respekt och viljan att kritiskt granska ett fenomen. Att lyssna med respekt till informanter som har åsikter och värderingar som skiljer sig från forskarens egna är svårt, skriver Dahl. Ännu svårare är att skildra dessa på ett trovärdigt sätt. Dahl anser att detta är svårast ju närmare forskarna befinner sig situationer som påminner om deras egen vardag (Dahl & Smedler 1993:19ff). Detta har lett till att flera etnologer har valt att utföra dold observation.⁵⁵ Billy Ehn har använt sig av dold observation vid ett flertal tillfällen, bland annat i samband med läkemedelsstudien på 80-talet. Ehn har vidare handlett två doktorander som tog anställning och genomförde dold observation på två olika arbetsplatser, som sjukvårdsbiträde på långvården respektive i en hamn (Ferrer 1981, Björklund 1984).

Deltagarobservation och dold observation har behandlats i den forskningsetiska debatten och ifrågasatts som metod (Dahl & Smedler 1993). Redan 1982 utarbetade Humanistiska Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet vägledande forskningsetiska riktlinjer för kvalitativ forskning om de rättigheter och skyldigheter som forskningsprocessen medför.⁵⁶ Två sådana riktlinjer avser att skydda informanten – kravet om *informerat samtycke* och *informantens rätt till privatliv*.⁵⁷ Samtidigt måste forskaren se till majoritetens intresse av att ny kunskap genereras till nytta för många. Forskarens uppgift är också att kritiskt granska fenomen och institutioner. I vissa fall kan en minoritetsgrupp ha behov av att

⁵⁴ Lena Gerholm har skrivit om etnologers rädsla för att med kvalitativa metoder som till exempel deltagarobservation studera "det onda" och lyft fram problematiken med att legitimera åsikter som forskaren inte delar (Gerholm & Gerholm 1993, Eriksen 1995).

⁵⁵ Hermerén (1996) skiljer mellan deltagarobservation och dold observation. Dold observation kan delas in i dels en "starkare typ", dels en "svagare typ". Den "starkare typen" kännetecknas av att A observeras av B men A vet inte om detta. Den "svagare typen" definierar Hermerén som att "A observeras av B, B vet om detta, men B vet inte exakt vilket syftet med A:s undersökning är".

⁵⁶ 1991 anordnades ett symposium om forskningsetik och antropologi på Stockholms universitet. I Norge har Bente Alver drivit dessa frågor under slutet av 1990-talet (Alver & Øyen 1998). Trots att HSFR:s riktlinjer funnits i skrift i snart 20 års tid har dessa frågor haft en marginell roll i avhandlingsförfattandet.

⁵⁷ Informerat samtycke innebär i stora drag att den som studeras har rätt att få relevant information om forskningsprojektet för att kunna ta ställning till eventuell medverkan och eventuellt givande av samtycke. Informanten har också rätt att veta vad dessa uppgifter skall användas till, att informationen skall behandlas konfidentiellt och inte utnyttjas för annat än forskningsändamål. Med *rätt till privatliv* eller så kallat individskydd avses att forskaren bör visa respekt för dem som studeras och att ingen individ får utsättas för fysisk/psykisk skada, kränkning eller förödmjukelse. Se vidare Hermerén 1996 eller Alver och Øyen 1998.

forskningen granskar makteliten, vilket kan krocka med individens rätt till privatliv. Karl-Olov Arnstberg och Billy Ehn anser att HSFR:s riktlinjer har ”påverkat forskarens handlingsfrihet”. De menar vidare att ”wallraffa” kan krävas för att kritiskt granska och nå kunskap om olika grupper, institutioner och organisationer (Ehn 1981, 1992, Ehn i Ehn & Löfgren 1996:118, Arnstberg 1997:36ff). Hermerén anser att det är viktigt att skilja mellan forskning och journalistik på grund av att oseriös forskning kan leda till en framtida förtroendekris för vetenskapen. Företag kan exempelvis vägra att samarbeta med forskare som en följd av hur de behandlats av forskare tidigare. Forskaren måste således också väga in konsekvenser som forskningen kan få på lång sikt för olika aktörer (Hermerén 1996:138).

Att strikt följa forskningsetiska rekommendationer betyder i vissa fall att forskning ej är genomförbar. Det finns en rad problem med att följa rekommendationerna vilket har uppmärksammats inom den forskningsetiska debatten (Dahl & Smedler 1993, Alver & Øyen 1998).

Informerat samtycke

Etnografiskt forskningsarbete bygger på öppna undersökningsmetoder. Detta innebär att syfte och inriktning ändras med studiens gång. En effekt av denna metod är att det är svårt att på förhand precisera vilka forskningsetiska problem som kan uppstå. Metoden medför också att informanterna inte får en fullständig bild av vad de egentligen ger sitt medgivande till (Dahl & Smedler 1993:11ff). Antropologen Stefan Molund poängterar att ”principen om självständigt informerat samtycke inte överensstämmer med fältforskningens realiteter” (Molund 1993:99ff). Principen om informerat samtycke grundar sig på ett individualiserat integritetsbegrepp och att de som studeras har förförståelse av forskningsprocessen (Dahl & Smedler 1993:13). Molund menar att även om den som studeras är självständig i relation till antropologen, så påverkas informantens beslut att ge samtycke eller ej av relationer till tredje part. Till grund för informantens ställningstagande att medverka ligger ofta förhållanden som att informanten samarbetar för att någon annan *inte* gör det. Informanten kan också använda forskaren som megafon för att föra fram sina särintressen (Molund 1993:99). Dahl frågar sig vidare om alla inblandade i studien måste ge samtycke eller om ”det är OK att forskarens närvaro accepteras av hierarkiska representanter för lokal makt och auktoritet?”. Molund skriver med anledning av detta att ”om samtliga medlemmar måste samtycka kan hon lika gärna byta yrke”. Författaren menar att det faller sig naturligt att forskaren samarbetar med dem som är intresserade och engagerade i forskarens arbete. På samma sätt undviker forskaren att studera eller stöta sig med de som ej vill ingå i studien (Molund 1993:99ff). Detta har också medfört att informanterna sällan har varit representativa för samhället som studerats (Eriksen 2000). Trots att vissa indi-

vider inte gett samtycke så är det ofta ofrånkomligt att integrera dessa i studien. Problemet ligger i att forskaren studerar system av relationer och därigenom, genom tredje person eller genom direkt observation, får uppgifter om människor som de själva inte skulle ha gett (Molund 1993:99).

Som Bente Alver poängterat så har informanterna aldrig kontroll över hela forskningsprocessen, vilket leder till att ett formellt godkännande från informanterna att delta i studien framstår som en paradox. Samma sak gäller forskarens löfte till informanterna om att läsa texten innan den publiceras. Vad är det som informanten skall läsa igenom? Är det den transkriberade intervjun? Är det de citat som används i den färdiga texten? Eller är det avhandlingen?⁵⁸

Informantens rätt till privatliv

Dold observation måste inte vara forskningsetiskt problematisk per automatik. Att till exempel använda dold observation vid ett politiskt massmöte är rimligt med tanke på svårigheten att informera samtliga närvarande om sin roll som forskare, menar Hermerén. En fotbollsmatch kan vara en annan sådan situation då dold observation kan legitimeras. Om dold observation är forskningsetiskt problematiskt eller ej är beroende av en rad faktorer. För det första hänger det samman med vilka tekniska hjälpmedel som används. För det andra får forskaren enligt de forskningsetiska riktlinjerna inte lämna ”missvisande eller direkt falska uppgifter om sin verksamhet, så att de studerade får en felaktig eller missvisande bild av syftet med undersökningen” (Hermerén 1996:136). För det tredje beror det på *var* och *hur* observationen utförs. Det är avhängigt om forskaren kommer i konflikt med den studerades rätt till privatliv. Det vill säga om studien utförs på en plats som informanterna betraktar som privat. Ett exempel på detta är de dolda observationer som Ehn genomförde på 1970-talet hemma hos en familj i Polen 1996 skrev Ehn en text om sina erfarenheter från de deltagarobservationerna som utfördes under ett halvårs tid. Ehn skriver om *sina* upplevelser av bristen på privatliv. Han menar att ”sådant får man stå ut med och i efterhand ger det en glans av äventyrlighet som blir en del av den goda historien om fältarbetets strapatser” (Ehn 1996:121f, Lundstedt 2002:58f).

På 1970-talet uppstod en trend inom antropologin att författa självbekännelse-litteratur. Inspirerade av psykoanalysen författade antropologerna böcker cirka tio år efter ”fältarbetet” genomförts och avhandlingarna publicerats.⁵⁹ Deras avsikt var tvåfaldig. Dels ville de belysa etiska problem som forskningen hade genererat. Dels ville de reflektera över hur forskaren hade påverkat informan-

⁵⁸ Marie Nordberg skriver om problematiken med informantkommentarer på vetenskapliga texter. Återkopplingen försvåras dels av maktförhållandet mellan forskare och informant, dels av forskarens och informantens olika professionalism. Forskaren är införstådd med teorier och arbetssätt på ett annat sätt än informanten (Nordberg 2000:186).

⁵⁹ Se till exempel Paul Rabinow 1977, samt för översikt av verk som till exempel Briggs 1970, Ehn och Klein 1994.

terna och vice versa. Forskarna lyfte ofta fram misstag som de gjort och betonade hur naiva de varit tidigare. Gränsen mellan ”självbiografiska bekännelser” och en ”subjektiv analys av forskarrollen” är dock hårfin. ”Uppriktigheten kan vara ett kamouflage” påpekar Ehn och Klein i *Från erfarenhet till text* (Ehn & Klein 1994:48). Alla detaljerade redogörelser av ”fältarbetet” och forskningsprocessen kan överskugga centrala forskningsetiska frågor om positionering och reflexivitet, som exempelvis frågor om vilken hänsyn forskaren har tagit till individens rätt till samtycke och privatliv. Eller frågor om hur forskaren har bemött informanterna. Eller vilket handlingsutrymme forskaren har gett informanten. Hur forskaren positionerar sig och bemöter informanterna är en annan faktor som styr ”invandrarens” handlingsutrymme. Etnologen har ingen given plats på ”fältet” utan intar positioner och roller. Genom detta över- och underordnar sig etnologen informanterna. Vilka positioner har då etnologerna intagit när de använt sig av en kvalitativ metod som deltagarobservation? Och hur har detta påverkat skildringarna av dem som benämnts som ”icke-svenskar”?

Etnologens positionering vid deltagarobservation

I etnologiska avhandlingar redogör ofta forskarna för vilka situationer de deltagit i. ”Jag deltog i politiska möten och poesiaftnar, dansade på fester, åt grillat kött på stora bjudningar och hjälpte folk att sy folkdräkter”, skriver Beatriz Lindqvist (Lindqvist 1991:18). Av Magnus Bergs avhandling framgår att forskaren har utfört deltagarobservation vid bland annat fotbollsmatcher, sömnadskurs och i samband med firandet av den turkiska nationaldagen. Berg besökte till exempel ”turkiska föreningslokaler” samt ”islamiskt centrums moské” (Berg 1994:14).

På motsvarande sätt skulle en beskrivning av de deltagarobservationer som jag genomfört i textilprojektet kunna se ut på följande sätt. Verksamheter och situationer som jag har deltagit i är till exempel personalmöten, studiedagar, upphandling av utbildningsplatser, intervjuer av nya deltagare, morgonsamlingar, olika former av textilt hantverksarbete i verkstaden, morgongymnastik, filmvisning, köksarbete som matlagning, disk och städning, administrativt arbete som medlemsutskick, försäljningsarbete i textilprojektets butik, mottagande av studiebesök, olika typer av undervisning. SO-teman som jag har följt är ”hälsa” och ”kultur” och vid terminens början pratade jag själv vid två sådana tillfällen om forskning, skolsystem och etnologi. Fem fredagar har jag följt ”söka-jobb – kursen” och arbetsmarknadsträningen, dit bland andra tre arbetsgivare har bjudits in för att tala om respektive yrke. Jag har också deltagit i verksamheter kvällstid när textilprojektet har mottagit studiebesök från en ideell förening och arrangerat middag för ett politiskt parti. Dessutom har jag gjort deltagarobservationer i samband med att textilprojektet haft utställningar och olika former av arrangemang utanför schemalagd lektionstid.

Ungefär så här beskrev jag deltagarobservationerna i brevet som jag skickade till personalen i textilprojektet efter att deltagarobservationerna hade avbrutits. Vissa anställda reagerade på denna skildring. Deras reaktion var att de inte kände igen sig i mina beskrivningar. De vände sig inte mot själva redogörelsen i sig, jag hade ju de facto varit på plats vid dessa tillfällen, men de kände sig däremot främmande inför formuleringen att jag hade *deltagit* i dessa verksamheter. Ingen förnekade att jag hade deltagit i den meningen att jag sydde, lagade mat, gjorde morgongymnastik och så vidare. Däremot handlade deras upplevelser om *hur* jag hade deltagit. De som var kritiska mot deltagarobservationen som metod ansåg att jag hade *observerat* mer än jag deltagit.⁶⁰ Innan studien inleddes hade vissa anställda föreställt sig att jag skulle vara som ”en av dem”, som en i *personalgruppen*, det vill säga agera så som tidigare *praktikanter* hade deltagit i verksamheten. Här berörs något centralt, nämligen vilken roll som forskaren tilldelas vid deltagarobservationen och hur densamma förhåller sig till denna kategorisering. Jag skall återkomma till hur jag hanterade detta, men vill dröja kvar vid frågan om hur tidigare forskare har förhållit sig till denna problematik.

Det är sällsynt att forskarna skriver om *på vilket sätt* de har deltagit och om det finns situationer som de *inte* kunnat delta i. Det är vanligt förekommande att etnologer inte för anteckningar öppet. Detta döljer dock inte det faktum att forskaren i slutändan skall producera en text om de människor och det fenomen som observeras.⁶¹ Läsaren får således inte veta *varför* etnologerna inte har fört anteckningar öppet. Läsaren får sällan veta *hur* forskaren har positionerat sig på ”fältet” eller hur detta kan ha påverkat slutresultatet. Med positionering avses här att reflektera över sin forskarroll i olika faser av forskningen. Att positionera sig är inte liktydigt med att konstatera maktskillnader mellan forskare och informant, skriver Mulinari. Mulinari anser vidare att ”det är att teoretiskt förstå hur dessa skilda erfarenheter skapar kontexter för vad som kommer att sägas, vad som kommer att frågas efter, och vad som kommer att förbli outtalat” (Mulinari 1999:49). Positionering innebär inte att redogöra för essentialistiska kategoriseringar. I ett flertal etnologiska texter skriver forskare om sina identiteter som till exempel ”kvinna, man, svensk, forskare” och så vidare (Carlström 1999, Ehn 1986, Lindqvist 1991, Rosengren 1991 m fl). Detta säger dock ingenting om vad det innebär att inta dessa olika positioner eller på vilket sätt de har gjort detta.

⁶⁰ De anställda som var positiva till forskningssamarbetet menade att det hade varit nyttigt och lärorikt att någon utifrån kommer och studerar verksamheten, att på så sätt få möjlighet ”att se sig själv utifrån”. Min närvaro hade fått dem att reflektera över sig själva och sitt beteende, ”hur man behandlar andra människor” berättade de.

⁶¹ Magnus Öhlander skrev sin avhandling om ett gruppboende för ”äldre dementa”. Öhlander förde t ex anteckningar öppet inför de boende, men dolde anteckningsboken inför personalen (Öhlander 1996).

”Forskarens personliga närvaro i observerade sociala situationer tas för given och är sällan något som problematiseras”, skriver Billy Ehn.⁶²

Neutral position?

Idealtypen i metodlitteraturen är att forskaren skall ha ett neutralt förhållnings-sätt, röra sig fritt mellan olika grupperingar av informanter och skildra ”allt”. I praktiken är detta ej genomförbart, vilket framgår tydligt av studien *Veiled Sentiments*, som behandlar ett beduinsamhälle i ett ökenområde i västra Egypten. I denna etnografiska studie redogör antropologen Lila Abu-Lughod för sin positionering på ”fältet” och reflekterar över hur denna kan ha påverkat slutsatserna. Det är en av få etnografiska studier som skildrar denna problematik.

Överlag finns få metaböcker författade om deltagarobservation och ”fältarbete”. ”Fältet” är omgärdat av mystik. Etnografiska metoder framställs i flera metaböcker som omöjliga att lära ut i skrift. Deltagarobservation måste enligt författarna erfaras och upplevas på ”fältet”. De metaböcker som finns fokuserar främst på teknik och tillvägagångssätt. Problemet är att de skildrar ideal och inte problem som forskaren konfronteras med i realiteten.⁶³

Etnologer använder sig ibland av avvikande åsikter för att skapa diskussioner med informanterna. I många fall är dock inte detta möjligt. Informanterna kan kräva av forskaren att densamma intar en specifik position för att över huvud taget få genomföra studien. Abu-Lughod beskriver hur hon inledningsvis försökte inta en neutral position och röra sig fritt mellan olika grupperingar av individer. För att få tillgång till information var forskaren tvungen att positionera sig. Abu-Lughod valde att visa lojalitet med en av grupperingarna i samhället. Å ena sidan möjliggjorde ställningstagandet att forskaren fick tillgång till viss information. Å andra sidan ledde det till att hon uteslöts från andra grupperingar och sammanhang (Abu-Lughod 1986). Dahl (1993) skriver att forskarens aktiviteter kan komma att tolkas av informanterna som ställningstaganden mot eller med olika parter. Att inkluderas i en grupp leder oftast till att forskaren exkluderas från andra grupper. Om forskaren erhåller respekt eller ej beror inte bara på densammans eget agerande. De kontaktpersoner och nätverk som har lett forskaren in på ”fältet” styr också hur informanterna bemöter forskaren (Rabinow 1977, Abu-Lughod 1986:11f).

Som jag nämnde inledningsvis var mitt intresse främst att följa deltagarna i textilprojektet. För att få tillträde till verksamheten var jag dock tvungen att organisatoriskt arbeta min väg in i projektet genom hierarkin uppifrån. Detta innebar att den person som jag kontaktade var initiativtagaren. Vid första mötes-

⁶² Ehn skriver vidare: ”I likhet med andra etnologer har jag skrivit ganska lite om mina erfarenheter av deltagarobservation. Det är som om det finns en underförstådd överens-kommelse mellan kollegor att man inte snokar för mycket i varandras sätt att skapa empiriskt material” (Ehn i Ehn & Löfgren 1996:116ff).

⁶³ Se till exempel Bernard 1995, Spradley 1980, Öhlander 1999.

tillfället mötte den informella ledaren mig i dörren och det visade sig senare att hon alltid var närvarande vid initiativtagarens sida när beslut skulle fattas. Detta möte påminde främst om en anställningsintervju där de intresserade sig mer för mig som person än för min forskning. Nästa steg var således att få ett godkännande från initiativtagaren som behövde bekräftelse från den informella ledaren. Därefter ombads jag skriva ett introduktionsbrev till personal och styrelsemedlemmar. Efter godkännande från styrelsen blev jag inbjuden till ett personalmöte. Först efter detta fick jag träffa deltagarna. Jag var således tvungen att förankra studien och få medgivande av alla styrelsemedlemmar och anställda för att över huvud taget komma i kontakt med deltagarna. Initiativtagaren presenterade mig endast för deltagarna som ”Anna skall vara här hos oss och titta vad vi gör”. Textilprojektets ledning gav aldrig deltagarna någon möjlighet att ta ställning till om de ville inleda ett samarbete och ingå i en forskningsstudie. Jag fann detta problematiskt och bad därför två lärare om att få berätta om avhandlingsprojektet för deltagarna, vilket jag gjorde vid två lektionstillfällen. På det stadiet, när beslut redan fattats om forskningssamarbete och jag fått tillträde till verksamheten, handlade det snarare om ensidig information än om kommunikation. Flera deltagare visade dock intresse av att medverka och ingå i studien som var tänkt att pågå under flera års tid.

En annan svårighet handlar om vilken roll forskare tilldelas när man kommer in i en organisation. Första tiden som jag deltog i projektet var före terminsstart och det var således enbart personal som jag kom i kontakt med. Jag tilldelades då till exempel ett eget postfack bland övriga anställda inne i initiativtagarens rum. Vidare erbjöds jag hänga kläderna på samma plats som personalen. Jag deltog vid personalmöten och studiedagar och åt lunch tillsammans med personalen. Inledningsvis tillskrevs jag alltså rollen praktikant och inkluderades i personalgruppen. På samma sätt som Abu-Lughod gjorde, så försökte jag inta en neutral position som forskare. Ett sätt var att föra anteckningar öppet. På så sätt försökte jag markera att min roll var att studera, observera och beskriva. Genom detta tillvägagångssätt hoppades jag kunna markera att jag var utanförstående och inte ämnade ta ställning för någon i konflikter som uppstod inom personalgruppen. Rollen forskare var dock inte möjlig att iscensätta i projektet. De flesta anställda hade rekryterats via informella kanaler och flera umgicks även utanför projektet. Vissa anställda accepterade att jag rörde mig mellan olika grupperingar medan andra avkrävde att jag inte avvek från gruppens värderingar. Jag insåg på ett tidigt stadium att jag inte sympatiserade med personalen i flera frågor, men undvek att uttrycka mina åsikter. Som jag såg det bestod min roll av att försöka förstå och lära mig mer om projektet och dess verksamhet. Resultatet blev att jag antecknade mer och mer och blev förhållandevis tyst. I efterhand går det att se att de anställda som var kritiska mot deltagarobservation som metod aldrig gav sitt medgivande till att jag i egenskap av rollen *forskare* skulle få studera verk-

samheten, de var aldrig intresserade av att ingå i någon vetenskaplig studie.⁶⁴ Vad den kritiska delen av personalgruppen gav sitt medgivande till var att jag skulle iscensätta rollen som *lärarpraktikant* och anamma gruppens värderingar och koder.

Jag föreställde mig också inledningsvis att det skulle vara möjligt att röra mig fritt mellan olika grupperingar av anställda och deltagare. Vid terminsstarten, när deltagarna kom in i verksamheten, försökte jag att främst fokusera på deltagarna. Jag undvek i det längsta att positionera mig vilket jag upplevde skapade osäkerhet hos alla inblandade parter. Såväl personal som deltagare avkrävde mig lojalitet. Även för vissa deltagare var det oklart vad forskningsrollen innebar. Ju längre tid jag befann mig i verksamheten, desto mer ohållbart blev det att delta i både personalmöten och undervisningssammanhang. Abu-Lughod valde att visa lojalitet med en grupp. Detta medförde att hon fick tillgång till viss information men uteslöts från andra grupperingar. En konsekvens av att jag slutligen valde att visa lojalitet med de personer som tillskrevs subjektspositionen ”invandrarkvinna” var att jag exkluderades från hela textilprojektet. Därigenom fick jag inte tillgång till någon information. På samma sätt som deltagarna aldrig styrde över mitt inträde i verksamheten, så kunde de heller inte påverka den informella ledarens och initiativtagarens beslut att avbryta forskningssamarbetet.

Som jag skall visa i avhandlingen så fanns det främst två subjektspositioner som var möjliga att iscensätta i textilprojektet genom att en vit mångkulturalistisk diskurs artikulerades. Individerna i textilprojektet tillskrevs subjektspositionerna vit guvernör eller ”invandrarkvinna”. Jag försökte hitta olika strategier för att subvertera den subjektsposition som jag tillskrevs. Ett sätt var att distansera mig från personalgruppen och försöka inta positionen som deltagare, det vill säga fysiskt inta samma platser som deltagarna i klassrummen, matsalen och så vidare.

Forskaren väljer inte fritt från en uppsättning positioner utan ingår i en kontext av sociala hierarkier. Relationen mellan forskare och informant är alltid asymmetrisk. Forskaren observerar de som studeras och uppmanar dem att tala sanning, men undanhåller ofta fakta om sitt eget personliga liv. För att få tillgång till information krävde informanterna att Abu-Lughod inte avvek för mycket från deras värderingssystem. Hon tvingades därför ge sken av att hon sympatiserade med informanterna även då hon hade avvikande åsikter. Abu-Lughod tyckte att detta var påfrestande eftersom det kändes som om hon ljög för informanterna. Detta löste sig dock med tiden, skriver författaren. Hon intog successivt den position och identitet som informanterna tilldelat henne. På så sätt ”ljög” hon inte längre utan ”blev” den som hon var där i den specifika miljön, menar hon. Abu-

⁶⁴ I arbetslivsstudier är det brukligt att forskaren kontaktar ledningen och fackliga ordföranden för ett godkännande att studera ”dem på golvet”. Medan ledningen vanligtvis ger full access till de anställda så brukar den på sin höjd ge sitt medgivande till att själv medverka i form av kortare intervjuer. Framförallt är det få personer i chefspositioner som godkänner att de skall ingå i en deltagarobservation där en forskare iakttar deras vardagliga arbete.

Lughod antog till exempel en ”arabisk identitet”. Abu-Lughod menar att hennes forskning styrdes av att informanterna kategoriserade henne som ”adoptivdotter, kvinna, gäst och ogift”. Informanterna tilldelar forskaren status och kategorier med hänsyn till olika bakgrundsfaktorer och normer (Dahl & Smedler 1993:15, Amit 2000:12). Detta styrs också av vilka diskurser som artikuleras och vilka subjektpositioner som tillskrivs individer. Den status som Abu-Lughod fick avspeglades exempelvis i klädseln som hon fick bära (Abu-Lughod 1986). Klädsel och andra attribut inordnar således forskaren i en intern hierarkisering (Lundstedt 1999). Dahl anser att forskningsetik måste handla om ”vem man tolkas vara” av informanterna också (Dahl & Smedler 1993:19). Abu-Lughod poängterar att deltagarobservation är en process av socialisation lika mycket som observation (Abu-Lughod 1986:22).

Hur långt forskaren skall gå för att få tillgång till information är dels en forskningsetisk fråga, dels en fråga om kunskapsmål. Abu-Lughod valde att spela teater, anpassa sig till de rolluppsättningar som fanns i den specifika miljön som studerades samt försöka smälta in i miljön. För mig var det aldrig aktuellt att inta den roll som jag tilldelades i studiemiljön. Till skillnad från Abu-Lughod som befann sig i en välavgränsad miljö i ett ökenområde, så var min studie förlagd till den stadsmiljö som jag vid den tidpunkten levde i till vardags. De nätverk jag hade och de rum och som jag rörde mig i genomkorsade de rum och nätverk som informanterna nyttjade. Det var alltså inte möjligt att inta den identitet som jag tillskrevs. Och framförallt anser jag att det är en forskningsetisk fråga att problematisera de privilegierade ”vita” subjektpositioner jag som forskare tillskrivs.

Att ”ta seden dit man kommer”

Ytterligare en idealtyp i metodlitteraturen är att forskaren bör ”ta seden dit han kommer” (Ehn i Ehn & Löfgren 1996). Problemet är att denna rekommendation inte tar hänsyn till de maktrelationer som finns inom de grupper som studeras. Rekommendationen bygger vidare på en tanke om att det finns *en* sed för samtliga individer i en grupp. Frågan är vems sed forskarna ska ta dit de har kommit? Andra frågor som detta reser är vilka som har utformat seden och vem som tjänar på att denna upprätthålls? Pondera vidare att seden innebär att forskaren förväntas utöva makt över andra människor. En annan etisk fråga är i vilken utsträckning som forskaren bör delta i konfliktsituationer eller vid utövande av förtryck. Genom att inta en position så över- respektive underordnar sig forskaren andra individer. Forskaren kan i vissa situationer komma att användas av informanterna för att legitimera makt utåt mot andra grupperingar. Jag skall här ge ett exempel från deltagarobservationerna på just detta.

Textilprojektets initiativtagare kom fram till mig en dag och frågade om jag vill följa med på ett möte senare samma eftermiddag för att ”se hur det går till”. Mötet på förvaltningen visade sig vara en upphandling om projektets fortsatta

uppdrag och finansiering. Tjänstepersonerna öppnade mötet med att framföra en rad kritiska synpunkter på projektets verksamhet och administrativa hantering. Textilprojektets initiativtagare hade inte förvarnat förvaltningen om mitt deltagande och jag blev snart varse att min närvaro användes av initiativtagaren för att legitimera projektets seriositet och fortsatta existens. Initiativtagaren till textilprojektet inledde mötet med att presentera mig för tjänstepersonerna. Jag berättade att jag forskade om projektet och hade för avsikt att skriva en avhandling. En av de tre tjänstepersonerna frågade ”hur länge?” Jag svarade minst fyra år varpå samma person vände sig till initiativtagaren och textilprojektets informella ledare ”Oj, så pass länge skall ni leva?”.⁶⁵

Definitionen av ”svaga grupper” kan också användas av myndigheter och diverse aktörer som ett argument för att inte tillåta forskaren insyn i verksamheter som ”svaga grupper” ingår i. Ett problem är att dessa aktörer kan komma att fungera som självutnämnda ”gate-keepers” mellan ”svaga grupper” och det omgivande samhället. Som jag nämnde i inledningskapitlet är deltagarnas röster frånvarande i denna studie. Detta framtvängades av händelseförloppet vid deltagarobservationerna och är en effekt och konsekvens av hur studien utvecklades. Det ursprungliga syftet var att följa ett antal deltagare från deras inträde i ett specifikt textilprojekt och i deras fortsatta väg på arbetsmarknaden. Med anledning av att jag tvingades avbryta deltagarobservationerna fick jag inte heller tillträde till att intervjua de deltagare som jag planerat och kommit överens med om ett samarbete. Initiativtagaren och personalen i textilprojektet menade att deltagarna var deras ansvar och objektivifierade därigenom deltagarna. Personalen kom på detta sätt att fungera som gate-keepers. Deltagarna fick ingen information om varför samarbetet avbrutits eller om jag skulle komma tillbaka till projektet. Vid ett tillfälle när jag sammanträdde med initiativtagaren, den informella ledaren och en styrelsemedlem i textilprojektets lokaler, kom några av deltagarna fram till mig och frågade var jag hade varit och om jag inte skulle komma tillbaka till textilprojektet. Som jag beskrivit tidigare skrev jag brev och deltog vid ett möte ytterligare i syfte att få tillgång till att samtala med och intervjua deltagarna, men utan resultat. Det var en forskningsetisk fråga att inte kontakta deltagarna utan ledningens kännedom. Denna utveckling av studien ledde också till att jag började intressera mig för de diskurser som möjliggjorde denna struktur.

⁶⁵ Under den tid som jag genomförde deltagarobservationer informerade ofta initiativtagaren om min forskning vid studiebesök och offentliga presentationer. Forskningen framhölls då främst som ett mått på textilprojektets uppnådda resultat. Efter att forskningssamarbetet avbröts redovisades dock inga uppgifter i verksamhetsberättelsen om att jag hade studerat projektet under två månaders tid.

Deltagarnas röster

Paulina de los Reyes och Diana Mulinari, vilka förespråkar en intersektionell forskningsstrategi som betonar alteritetstänkande, polyfona berättelser, subalternas röster och motdiskurser, uppmärksammar faran med att ignorera så kallade subalternas röster. De hänvisar bland annat till Stuart Hall (1992) som markerar att det finns en risk att reproducera ett essentiellt ”svart” subjekt genom att fokusera uteslutande på vithet (de los Reyes och Mulinari 2005:98). Paulina de los Reyes och Mulinari skriver ”att ignorera dessa röster är att reproducera maktens objektifiering av en underordnad andra” (ibid 2005:93).

Av olika skäl som jag redogjort för i detta kapitel har jag inte inkluderat deltagarnas röster.⁶⁶ Jag är medveten om de problem som Hall, Spivak, Mulinari och de los Reyes med flera uppmärksammar. Utifrån ett diskursanalytiskt perspektiv går det att identifiera problem med delar av postkoloniala feministiska studier och den intersektionalitetsforskning som baserar sig på ett marxistiskt perspektiv och som opererar med fasta, förutsägbara kategorier och identiteter. Problemet är att dessa kategorier framstår som oföränderliga och essentiella i den meningen att människor *är* en specifik identitet. Frågan som jag vill väcka är – är det givet vem den Andre är? Utgångspunkten för diskursanalysen är att grupperna inte är givna på förhand. Det är således inte självklart vilka individer som intar rollen som initiativtagare/personal respektive deltagare i textilprojekten. Det enda som är möjligt att utgå från på förhand är en analys av de diskurser som är verksamma och de hierarkiska subjektspositioner som dessa diskurser tillhandahåller. Rollen initiativtagare har till exempel företräde att definiera textilprojekten och positionen deltagare. Initiativtagaren har makt att exkludera och inkludera individer i eller från detta fysiska, separata, materialiserade rum. Vidare besitter initiativtagaren olika former av resurser som möjliggör att textilprojekten kan startas och vara verksamma.

Jag anser att studien och analysen måste utvisa vilka subjektspositioner som är relevanta att studera. Utgångspunkten för denna studie är att analysera vilka olika subjektspositioner som iscensätts inom ramen för textilprojekten. Jag är vidare intresserad av att analysera vilka subjektspositioner som initiativtagarna tillskrivs, identifierar sig med respektive tar avstånd från. Som studien kommer att visa är det inte enbart deltagarnas röster utan också den etablerade byråkratins röster – till exempel finansiärer och utvärderare – som inte finns med i denna studie. Att dessa röster inte finns representerade i studien är dels en konsekvens av den teoribildning som jag använder mig av, dels en tidsmässig avgränsning då det inte är möjligt att göra allt i en och samma studie. Vidare är mitt mål att dekonstruera kategorin ”invandrarkvinna” liksom vithet. Som jag har visat i detta

⁶⁶ Jmfr Eriksson Baaz som skriver om problematiken med att ”excluding the ‘partners’” (2002: 40). Se även Frankenberg (1997/1993:16ff) och Brnic (2002:5ff).

kapitel finns det flera problem med att som forskare ha ett förhållningssätt där man försöker ge röst åt eller synliggöra olika grupper av människor.

Metodologiskt var det vidare mer hanterbart att studera initiativtagarna än att följa både initiativtagare och deltagare. Samtliga textilprojekt, utom tre, var avslutade och initiativtagarna hade inte haft någon uppföljning av och endast undantagsvis någon fortsatt kontakt med deltagarna. En viktig skillnad mellan deltagare och initiativtagare var att individen som startat projektet var en och samma under hela tidsperioden som textilprojektet pågick. Denna person intog själv initiativtagarrollen och fanns med hela tiden i projektet medan deltagarna har varierat över tid och endast funnits kortare tidsperioder i projekten. Studiens utfall stödjer också denna avgränsning. Komplexiteten visade sig också genom att i vissa projekt hade tidigare deltagare blivit anställda. Detta visar att det är situationellt och inte självklart vem som tillskrivs positionen den Andre. Vidare ändrades vilka som inkluderades i kategorin deltagare över tid. Från att kriteriet för deltagarna var ”invandrarkvinna” till ”invandrare” till ”arbetslösa och långtidssjukskrivna kvinnor” och så vidare. Detta visar också att initiativtagarna inte verkar i ett vakuum utan att de ingår i en struktur. Det innebar bland annat att finansiärer och institutioner påverkade vilka grupper som definierades som ”svaga” för tillfället. Därmed inte sagt att de som deltog i textilprojekten saknade en rad resurser. Sammanfattningsvis menar jag att diskursanalysen kan ha en subversiv funktion även om inte deltagarnas röster är närvarande i studien. Denna kritiska analys av vithet och dekonstruktion av begrepp som ”invandrarkvinna” samt min tolkning av deltagarobservationerna kan betraktas som subversiv.

Tidigare forskning om deltagarnas perspektiv

Det finns flera studier från 1990-talet och framåt som fokuserar på arbetsmarknadspolitiska åtgärder och utbildningsinsatser utifrån deltagarnas perspektiv (Franzén 1997, Osman 1999, Carlsson 2002, Thomsson och Hoflund 2000). Samtliga studier framhåller problem och brister med åtgärderna. Den främsta kritiken rör utformningen av åtgärderna, att de grundar sig på stereotypa uppfattningar om deltagarna som den Andre. Som en följd av detta har inte deltagarna själva varit med i utformandet av projekten. ”Invandrar”-kategorin tillskrivs en rad negativa egenskaper som deltagarna måste förhålla sig till. Forskarna menar att problemet inte ligger på individnivå hos de individer som kategoriseras som ”invandrare”, utan anser att problemet till deltagarnas arbetslöshet snarare står att finna i majoritetssamhällets struktur.

Marie Carlsson (2002) har studerat SFI-utbildningen och intervjuat deltagare som migrerat till Sverige från Turkiet. Deltagarna har både positiva och negativa erfarenheter av undervisningen. Å ena sidan ger SFI-utbildningen tillträde till fler arenor i samhället vilket deltagarna uppfattar som positivt. Å andra sidan har del-

tagarna en annan självbild än den som de tvingas förhålla sig till i undervisnings-sammanhangen. Deltagarna tillskrivs egenskaper som ”passiva” och ”bakåtsträvande”. Deltagarna är också kritiska till normen om ”svenskhet” och jämställdhet som undervisningen präglas av.

Elsie C Franzén (1997) följde tillsammans med forskaren Zsofia Nestler 42 personer som migrerat till Sverige från 21 länder under perioden 1992-1995. Syftet med studien var att studera ”flyktingars arbetssökarprocess”. Forskarna följde informanterna från tiden på flyktingförläggningen och därefter minst tre gånger per år i de kommuner som de flyttat till. Franzén visar på en rad byråkratiska regelverk och krav på betyg och intyg som hindrar informanterna från att få arbete eller antas till utbildningar. Väntetiderna för att börja studera svenska språket var långa. Informanterna beskriver hur de hamnar i en moment 22-situation. För att få jobb krävs svenska språkkunskaper och Sfi-betyg, men för att få svenska språkkunskaper och Sfi-betyg krävs ett jobb där de kan praktisera språket. Franzén beskriver hur deltagarna passiviseras, blir bidragsberoende och skuldsatta, samt hur deras drömmar slås ner genom att handläggare säger att de inte är realistiska. Franzén menar att problemet är att informanternas aktörskap och tidigare erfarenheter inte beaktades utan att utgångspunkten är att ”flyktingen” är en ”nollställd prototyp”. Efter några år hade informanterna internaliserat tjänstepersonernas uppfattning att de var ”illa rustade för att möta den svenska arbetsmarknaden”. Efter fem år hade majoriteten endast kommit till Arbetsförmedlingen.

Ali Osman (1999) pekar också på att människor som kategoriseras som ”invandrare” internaliserar problembeskrivningar. Osman har intervjuat 33 elever i sin studie av Komvux och folkhögskoleutbildningen i Sverige. Samtliga informanter talar om sig själva i termer av en fast, homogen identitet. Osman menar att deltagarna som kategoriseras som ”utom-europeiska invandrare” har internaliserat uppfattningen av ”utom-europeiska invandrare” som annorlunda och ett problem. Deltagarna som inte är födda i Sverige beskriver sig själva som offer för fördomar som människor som är födda i Sverige ger uttryck för. Det är bilder där den Andres så kallade kultur framställs som ett hot, som annorlunda och underlägsen.

Två studier som fokuserar på ”invandrarkvinnor” och egenföretagande är Mason (2002) och Abbasian (2003). Saeid Abbasian har intervjuat 16 personer som migrerat från Iran, Chile och Turkiet om deras motiv till att starta eget företag. Informanterna menar att strukturella skäl som arbetslöshet och diskriminering är några faktorer till att de startade eget. Abbasian menar att samtliga personer har använt sig av ”klassresurser” som utbildning, arbetslivserfarenhet och ekonomi. Ett problem med den här typen av studier som utgår från kategorin ”invandrarkvinnor”, som är en subjektsposition som tillskrivs individer i en vit mångkulturalistisk diskurs, är att forskarna fokuserar uteslutande på människor som har migrerat till Sverige från specifika regioner. I Abbasians fall Chile, Iran

och Turkiet. Genom att inte problematisera kategorin ”invandrarkvinna” så styrs forskarens urval av informanter och riskerar på sikt att befästa den stereotypa kategorin. Mason reflekterade över denna problematik under EU-projektets gång vilket analyseras ingående i avhandlingen ”Life in the Labyrinth”.

”Invandrar”-representationer

I detta kapitel har problem med att peka ut subordinerade grupper diskuterats. Vidare har betonats att konstruktionen av ett homogent kollektivt ”vi” som tanken om ”svenskhet” grundar sig på är problematisk. Etnologins historiska närhet till nationalismen och senare fokusering på subkulturer kan ha bidragit till detta perspektiv. Genom att en vit mångkulturalistisk diskurs har artikulats och denna tillskriver individer olika subjekspositioner så har människor som har migrerat till Sverige exkluderats ur den föreställda kollektiva ”svenska” gemenskapen i texterna. Människor som har migrerat till Sverige har definierats som ”icke-svenskar” i ett flertal etnologiska studier. Etnologiska forskare har använt ”invandrarna” som motbild till ”svenskarna”. Denna dikotomisering utesluter möjligheten för en individ att identifiera sig som *både* ”svensk” *och* ”invandrare”. ”Svenskhet” är reserverad för kategorin ”svenskar” i dessa texter. ”Icke-svenskarna” har vidare skildrats som känslomässiga, ”främmande”, ”avvikande” och ”exotiska”.

Vem som utpekats som avvikande är också avhängigt betraktarens teoretiska perspektiv. De etnologiska forskarnas utgångspunkter har styrt informanternas handlingsutrymme. Genom att på förhand definiera informanten som den avvikande Andre har forskarna begränsat informantens möjlighet att inta olika identiteter. Diskursen om vit mångkulturalism har styrt ämnesval, forskningsfrågor, urval av informanter och forskarens förhållningssätt till desamma. Detta framgår framförallt av de tre faser i forskningsprocessen som har diskuterats i detta kapitel. I avgränsandet av det så kallade studiefältet har forskarna framställt ”invandrarna” som geografiskt bundna till förorten. I miljöbeskrivningarna har informanterna skildrats som fångade i essentialistiska kategoriseringar. Forskarna har skrivit om situationer som de har deltagit i vid deltagarobservation och dold observation men inte *på vilket sätt* de har deltagit. De flesta har inte redogjort för sin positionering eller hur denna styrt forskningsresultaten. I detta kapitel har jag också problematiserat idealet att inta en neutral position som forskare och tanken att ”ta seden dit man kommer”. Jag har beskrivit hur min positionering vid deltagarobservationerna ledde till att forskningssamarbetet avbröts och att studien tog en annan inriktning. Från att inledningsvis ha intresserat mig för deltagarna kom jag att fokusera på vithet och de diskurser som tillskriver individer olika subjekspositioner. I detta kapitel har jag problematiserat en rad metodologiska och etiska dilemman. Jag anser dock att det är viktigt att genomföra den här

typen av forskning eftersom samhällsintresse och allmännyttan överstiger de problem som jag tagit upp.

Ett tänkbart sätt att arbeta vidare med dessa frågor är att fortsätta på den linje som Lindqvist, Ristilampi med flera etnologer som publicerat sig under 1990-talet har påbörjat. Syftet med flera avhandlingar publicerade under 1990-talet och framåt har varit att dekonstruera begrepp, kategorier och relativisera dess innebörder. Författarna har utgått från att människor intar flera parallella identiteter och positioner. Reflexivitet, etik och diskursanalys har kommit att betonas allt mer i senare avhandlingar (Mason 2002, Vallström 2002, Andersson 2003, Peterson 2003, Gradén 2003, Runfors 2003 m fl). Forskningen kan uppmärksamma diskurser som ligger till grund för konstruktionen av "vi" och den Andre istället för att reproducera och befästa kategorier och stereotyper. Forskare är också delaktiga i denna process vilket detta kapitel har uppmärksammat. Det är en forskningsetisk fråga att arbeta vidare med detta. Det är också angeläget att fråga sig vilka individer som drar fördelar av att dessa kategorier upprätthålls?

1. Vit heteronormativitet

3. Segregering för återintegrering

3.1. Mainstreaming och säråtgärder

Det är främst två företeelser som bidrog till att jag intresserade mig för textilprojekten och som jag vill uppmärksamma läsaren på i detta kapitel.

För det första väcktes mitt intresse för textilprojektens relation till konfektionsindustrins utveckling i Sverige under efterkrigstiden. Med tanke på textilindustrins nedgång i Sverige, medföljande arbetslöshet inom tekoindustrin, samt efterföljande utlokalisering till så kallade låglöneländer i Asien, Östeuropa och Baltikum, samt uppkomsten av ”sweat shops” i storstadsregioner i länder som USA och Australien för att nämna några (Ross 1997, Thomas 2001) är det intressant att projekten valde att inrikta sig på textilhantverk. Det är endast en artikel av samtliga som jag har analyserat, som ifrågasätter just inriktningen på textilt arbete (LO-tidningen 980618 ”Ute och tassar i gråzonen”).

För det andra. Sett till de generella politiska riktlinjer som finns för att verka för jämställdhet i arbetslivet och utbildningsväsendet, samt den explicita politiska viljan att bryta traditionella så kallade köns/genusroller, är det tänkvärt att textilprojekten beviljades finansiering under 1990-talet för en verksamhet som utslutande riktar sig till ”invandrarkvinnor” och som syftar till att utbilda deltagarna i textilhantverk.

Det finns paralleller mellan den politik som berör migration och den politik som behandlar jämställdhet. Generellt sett har det skett en utveckling över tid från fokus på individen till strukturen, från säråtgärder till generella åtgärder. På 1980-talet definierades jämställdhet främst som en fråga som berörde ”kvinnor”. Cirka tjugo år senare definierar Kvinnomaktutredningen jämställdhet som en fråga för hela samhället (SOU 2000:18). På motsvarande sätt var integration tidigare främst en fråga för ”invandrarna” medan den idag definieras som en angelägenhet för hela befolkningen (Lundh och Ohlsson 1999, Samuelsson 1993, Hertzberg 2003). Jämställdhet är ett prioriterat område i Sverige och 1994 togs politiskt beslut om mainstreaming.

Den internationella termen mainstreaming har på svenska översatts till jämtegrering, men det är främst det engelska begreppet som förekommer i politiska dokument och skrifter. Mainstreaming kan beskrivas som en ”metod för att integrera jämställdhetsfrågorna på alla politikområden”.⁶⁷ Metoden har fått kritik, främst för att ge upphov till effekter som går på tvärs med dess syfte – istället för

⁶⁷ ”Mainstreaming av jämställdhet innebär att verksamheten, såväl den politiska som den verkställande delen av arbetet, ska genomsyras av ett jämställdhetsperspektiv på alla nivåer och inom alla områden och att utvecklingsarbetet utförs av ordinarie personal. Cheferna har ansvar för att så sker i såväl förvaltande uppgifter som i utvecklingsarbete” (Jämställdhetsperspektiv inom alla politikområden – Mainstreaming 2000).

att jämställdhetsperspektivet genomsyrar alla områden så osynliggörs ”kvinnors” behov liksom ojämlika förhållanden mellan ”kvinnor” och ”män”. Utifrån dessa argument menar kritikerna att det är viktigt att behålla viss särorganisering. I Sverige är det inte tillåtet att bedriva positiv särbehandling eller så kallad kvotering på de områden i arbetslivet som berörs av diskrimineringslagarna.⁶⁸ Könskvotering har dock förekommit i arbetslivet (SOU 2000:18).

Det anmärkningsvärda är att samtidigt som mainstreaming prioriteras så har staten uppmuntrat särorganisering. Ekonomiskt stöd riktas parallellt till å ena sidan så kallade brytprojekt på arbetsmarknaden som följer en mainstreamingpolitik och å andra sidan könssegregerade arbetsmarknadspolitiska åtgärder, utbildningar, föreningar och organisationer som endast är öppna för kategorin ”kvinnor” enligt en radikalfeministisk särartspolitik. Värt att uppmärksamma i sammanhanget är att ideella föreningar som endast riktar sig till ”män” måste betala skatt då de exkluderar kategorin ”kvinnor” och ej uppfyller det öppenhetskrav som krävs för att bli skattebefriad.⁶⁹ Problemet är att särartstänkandet och segregering kan leda till diskriminering och segregering även om avsikten varit motsatsen. På så sätt riskerar säråtgärder att reproducera den struktur som den strävar efter att förändra.⁷⁰

Heteronormativitet och homosocialitet

En mer precis definition av begreppet homosocialitet skulle kunna vara samkönade vänskapsband, som inbegriper bland annat lojalitet, identifikation, gemensamma erfarenheter eller allianser, men som också måste betraktas som ett moraliskt system av normer och förväntningar (Ambjörnsson 2004:320f).

Heteronormativitet bygger på tanken om två kön/genus och kan beskrivas som ett antagande om att heterosexuella relationer är det normala, naturliga och dominerande levnadssättet (Butler 1990, Bertilsdotter 2001, Rosenberg 2002, Ambjörnsson 2004). Fanny Ambjörnsson skriver att heteronormativiteten består av en ”tudelad princip som simultant premierar vänskapsband mellan samma kön samt begär till den tänka motsatsen” (Ambjörnsson 2004:127). Med termen heteronormativitet åsyftas också ”de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som något enhetligt, naturligt och allomfattande. (...) Heteronormativitet är aktivt normerande, och allt det som faller utanför stämplas som avvikande och är/blir därmed fel” (Rosenberg 2002:

⁶⁸ 1980 tillsattes JämO. ”Jämställdhetslagen gäller för både kvinnor och män. Men det står i första paragrafen att lagen siktar till att förbättra främst kvinnornas villkor” (www.jamombud.se).

⁶⁹ Se till exempel ”Sällskapet Idun i Stockholm måste betala skatt eftersom föreningen inte är öppen för kvinnor. Det har både länsrätt och kammarrätt beslutat” (Dagens Nyheter 010118).

⁷⁰ Jmfr Lena Martinssons kritik (2000, 2001). Martinsson menar att forskning och politik som syftar till att öka jämställdhet kan få motsatta effekter och istället reproducera kategorier och positioner.

100f). Rosenberg menar att relationer och beteenden som stämplas som avvikande från normen bestraffas, vilket tar sig olika former av uttryck – allt från stereotypisering och marginalisering till osynliggörande (ibid).

Diskriminering och särorganisering

Det dubbla förhållningssätt som finns beträffande mainstreaming och säråtgärder kan delvis förklaras utifrån hur kategorin ”kvinnor” har särskiljts från kategorin ”män” genom historien.⁷¹ Individer som har kategoriserats som ”kvinnor” utifrån en heteronormativ diskurs har exkluderats från stora delar av det offentliga livet genom historien. En konsekvens av detta är att kategorin ”kvinnor” inte haft lika rättigheter som de individer som definierats som ”män”. De skilda villkoren har bland annat gällt arbetsliv och utbildning – till exempel rätt till egen försörjning, rätt till utbildning, rösträtt och rätt till politisk representation (www.jamombud.se). Maud Eduards identifierar tre rättigheter som engagerat kvinnorörelsen genom historien: rätt till arbete, rätt till politiskt inflytande, samt rätt till kroppslig integritet (SOU 2000:18). ”Kvinnor” har därför systematiskt särorganiserat sig då de inte haft tillträde till föreningslivet.

Från början av 1800-talet bildades filantropiska fruntimmersföreningar och bibelsällskap för fruntimmer. De första sammanslutningarna organiserades främst kring frågor som berörde välgörenhet och religion, men också ”äkenskapet, familjen, barn och kvinnor” (SOU 2000:18, Lökken 2002). Textilhantverk var ett annat område som föreningar bildades kring. 1874 grundades Föreningen Handarbetets vänner (HV) av Sophie Leijonhufvud-Adlesparre, som har beskrivits som en av ”kvinnorörelsens pionjärer” då hon bland annat också tog initiativ till Fredrika Bremerförbundet. Syftet med HV var att ”ge tyngd åt denna kvinnornas förbisedda konst, som de textila arbetena var uttryck för” (Lundahl 2001).

I forskning och utredningar som publicerats i Sverige framhålls att den organiserade föreningsverksamheten medförde att ”kvinnor tog sig ut på den offentliga arenan”.⁷² En annan diskursiv effekt som inte rönt lika stor uppmärk-

⁷¹ Denna dubbelhet går också igen i förhållningssättet gentemot ”invandrarföreningar”. Föreningarna skall ej särbehandlas men får ha de öronmärkta medlen kvar. (Samuelsson 1993)

⁷² Se t ex artikel ”Hemslöjden – en kvinnlig maktsfär” i tidskriften *Genus* 1-04 från konferensen *Den feminina textilen* på Nordiska museet, november 2003. Louise Waldén, som forskar om hemslöjdens relation till samtida kvinnorörelse, menar att ”kvinnor använde det textila som arena för att skapa en maktsfär i tider då de varit utestängda från stora delar av samhället” och i en tid då de saknade medborgerliga rättigheter (*Genus* 1-04, beviljade anslag Riksbankens jubileumsfond www.rj.se/23093.htm 050704). Waldén pekar på att de byggde upp egna institutioner och föreningar som svensk Hemslöjd, Svenska Hemslöjdsföreningars Riksorganisation, Handarbetets vänner, Sätergläntan m fl Johanna Rosenqvist, doktorand vid institutionen för konst- och musikvetenskap, Lunds universitet, menar att ”hemslöjden var under 1800-talet en framgångsrik särartsstrategi. Det var ett sätt att föra fram kvinnor i det offentliga rummet” (*Genus* 1-04). Se också etnologiska studier som Salomonsson (1998) och Lökken (2002) samt SOU 1998:6.

samhet i Sverige är att dessa föreningar samtidigt befäste föreställningar om textilhantverk som något typiskt ”kvinnligt”. Genom föreningarna institutionaliserades så kallade borgerliga föreställningar om specifikt ”kvinnliga” ansvarsområden. Som en följd av att den heteronormativa diskursen är uppbyggd kring de två kategorierna ”män” och ”kvinnor” så ter sig grupperna vara homogena. Det ”kvinnliga” framstår som något universellt och heterogeniteten inom kategorierna förbises.

Svensk Hemslöjd hade nära kopplingar till vad som brukar benämnas kvinnorrörelsen (Lundahl 2001). Hemslöjdsrörelsen har haft en ”uppfostrande karaktär” (Danielsson 1991:205f, 265f, Göransson 1993, Klein 1999, Lundahl 2001:96, 121). Det var främst grupper som betecknades som arbetare och småbrukare som skulle fostras och väckas genom kunskap. På så sätt skulle de lära sig den rätta smaken och utveckla sitt sinne för skönhet. Genom att ägna sig åt hemslöjd som bisyssla skulle ”familjer bli kvar på landet och räddas undan städernas slum” (Lundahl 2001:34). Barbro Klein uppmärksammar att ”sådana folk som uppfattats som vandrande eller urbaniserade” och som levt inom Sveriges gränser har exkluderats från Hemslöjdsrörelsen (Klein 1999:182ff). Den så kallade sameslöjden uteslöts utifrån två argument, dels framställdes den som ”estetiskt och hantverksmässigt alltför primitiv”, dels betonades att slöjd inte kan ”förflyttas från sin naturliga miljö”. Sistnämnda argumentet bygger på tanken att ”främmande och exotisk slöjd kan vara inspirerande och högklassig så länge den håller sig inom det egna landets gränser” (Klein 1999:189ff). Rörelsen var en huvudaktör i processen av att konstruera nationella symboler och definiera god smak (Klein 1999, Lundahl 2001). Anita Göransson skriver:

I sk filantropiska associationer samlades följaktligen på 1840- och 1850-talen kvinnor ur borgerligheten och medelklassen för att i nära samarbete med fattigvården skapa arbete åt de fattiga och inympa kristen moral och fosterlandskärlek hos dem. Man drev senare också arbetsstugor för barn och skapade hemslöjdsprojekt som på en gång skulle främja konstnärligt skapande, gärna i fosterländsk anda, och ge inkomster till kvinnor. (...) Filantropirörelsen kan alltså ses som ett element i de borgerliga kvinnornas politiska mobilisering, men samtidigt bidrog den till utformningen av det nya förhållandet mellan klasser och kön. Det är också här vi finner rötterna till dagens socialvård och sociala yrken (Göransson 1993: 142).

Utifrån detta perspektiv framstår filantroperna som medaktörer i den diskursiva konstruktionen av nationen, ”svaga” grupper, synen på landsbygden och slummen samt dess invånare som tillskrevs positionen den Andre. Genom den filantropiska fostrande verksamheten som föreningarna bedrev så legitimerades vad som kan liknas vid en form av kolonisering av de områden som kategoriserades som slum. Detta fenomen har uppmärksammats i internationell forskning, speciellt inom den forskning som kommit att samlas under kategorin

”White Womanhood” och de forskare som betecknats som postkoloniala feminister.

Anne McClintock skriver om hur central 1800-talets borgerliga konstruktion av en familjeförsörjare och en hemmafru var för iscensättningar av kön/genus och förståelsen av kategorin ”ras”. ”Kvinnor”, för vilka lönearbetet var centralt, skildrades som maskulina (McClintock 1995:118). Den så kallade arbetarklassen rasialiserades och beskrevs i samma termer som de koloniserade. I mitten av 1800-talet kom arbetarklassen och slumområdena i städernas utkanter att bli subjekt för filantropi och en uppfostrande mission. På samma sätt som de brittiska kolonierna, framställdes slummen som en problematisk historielös gränsszon och beskrevs i negerande ordalag utifrån vad den inte var.

The depiction of the slums as foreign lands created an impression of apartness and distinctiveness that justified the social policy makers’ voyages of enlightenment and reform. If these areas were strange, undiscovered and uncharted, they could be represented and disciplined without contest (McClintock 1995:121).

Beverley Skeggs (1999) visar i boken ”Att bli respektabel” hur central denna diskurs är i samtida konstruktioner av klass. Skeggs skriver att ”arbetarklasskvinnor alltid ansetts vara ett problem och en lösning då samhällsordningen befunnit sig i nationell kris” (Skeggs 1999:28). Skeggs belyser hur viktig bilden av arbetsklassen som en icke-respektabel, farlig, förorenad, hotfull, revolutionär och patologisk massa varit för konstruktionen av en medelklassidentitet och den så kallade medelklassens självförståelse. Skeggs menar att respektabiliteten har varit den viktigaste markören för att patologisera och konstruera specifika grupper av människor som de Andra. Religionen har använts som en legitimerande metod att rädda den Andre, men andra metoder har också brukats genom historien. Skeggs visar hur ”medelklasskvinnor” har organiserat omvårdnadskurser riktade till ”arbetarklasskvinnor”. Dessa kurser hade ett dubbelt syfte, dels att fostra den så kallade arbetarklassen i borgerlig respektabilitet, dels ett sätt för den uppkallade medelklassen att rekrytera tjänstefolk och hushållsarbetare. Skeggs skriver att ”detta är ett av sätten att upprätthålla klassindelningarna genom att könsindela de yrken som är tillgängliga på arbetsmarknaden” (Skeggs 1999:81). De textilprojekt som är föremål för denna studie kan ses som en utveckling av dessa omvårdnadskurser.

Konstruktioner av ”vit kvinnlighet”

En annan motbild som varit central för iscensättningar av ”vit kvinnlighet” har varit ”kvinnan” som skildrats i termer som orientalisk, muslimsk och underordnad (Ware 1992b). Vron Ware påpekar att även om feministisk forskning intresserat sig för den Andre och ”svart kvinnlighet” så har det främst varit för att framställa brittiska ”kvinnor” som självständiga, frigjorda och beresta resenärer, missionärer samt pionjärer (Ware 1992a, b). James Buzard menar att den

forskning som kommit att sammanfattas som "White Womanhood" har bidragit på två sätt, dels genom att synliggöra "kvinnor" som aktörer i en kolonial kontext, dels genom att visa att en underordning i en kontext inte per automatik leder till en förståelse eller sympati med andra underordnade grupper, som till exempel de koloniserade "kvinnorna". Som en följd av att "kvinnorna" var förbjudna att inneha positioner inom den koloniala administrationen så har tidigare forskning främst betraktat dessa individer som passiva och utan ansvar i den koloniala processen. "White Womanhood" belyser den filantropiska relation som dessa privilegierade "kvinnor" hade med den koloniserade Andre "kvinnan" (Chaudhuri och Strobel 1992, Mills 1992, Melman 1992, Pratt 1992, Buzard 1993, Jones, Herda, & Suaalii 2000). "Kvinnliga" resenärer och kolonisatörer hade en nyckelfunktion i spridandet av viktoriaiska föreställningar om textilhantverk som något specifikt "kvinnligt" i kolonierna. Textilhantverket var både ett sätt att konstruera en egen identitet som "kvinna" i den koloniala kontexten och ett medel för att särskilja sig från den koloniserade "kvinnan" (Jones 2000, 2001). Phillipa Levine skriver:

An orientaling sociology sought to distinguish, and indeed to fix, differences between metropolitan and indigenous women as a rhetoric of hierarchy which secured proper and western femininity to white women (Levine 2000).

Det är främst det brittiska imperiet och dess kolonier som stått i fokus för "White Womanhood". Studierna analyserar relationen mellan kolonisatör och koloniserad och hur denna relation och detta möte mellan metropol och periferi har påverkat synen på "kvinnlighet" och kategorin "kvinna". Ett problem med detta är att centrum- periferi har framstått som fasta positioner. Tidigare forskning betonar att denna dikotomisering är mer komplex än en förenklad polarisering mellan kolonisatör och koloniserad antyder. Margaret Allens (2000) forskning av australiensiska missionärer i Indien under slutet av 1800-talet uppmärksammar det faktum att missionärerna agerade både utifrån positionen koloniserad och från positionen kolonisatör. Australien var formellt en koloni i det brittiska imperiet men bosättarna identifierade sig först och främst som "vita" och hade nära relationer med metropolen och den brittiska armén samt administrationen. Genom att konstruera en "indisk kvinnlighet" så utformade missionärerna samtidigt en specifik kolonial "australiensisk vit kvinnlighet" (Allen 2000).

3.2. "Kvinnligt" textilhantverk

Elisabeth Prügl (1999) betonar den betydelse som biståndsorganisationer och multilaterala organ som FN:s arbetslivsorgan International Labour Organisation (ILO) haft för den globala spridningen av diskursen om textilhantverk som specifikt kvinnligt och något som speciellt lämpar sig för människor från den

region som tidigare kategoriserades som tredje världen.⁷³ Prügl anser att konstruktionen av dikotomin hem/arbete har sina rötter i tre historiska kontexter. Den första är 1600-talets Holland där hemmet arkitektoniskt delades in i en offentlig del – nedervåningen – och en privat del – övervåningen. Den andra kontexten är 1800-talets Storbritannien under den viktorianska perioden, industrialismen och kolonialismen. Genom industrialismen förflyttades arbetet ut från hemmet. Samtidigt köns/genusbestämde hemmet som en feminin trygg sfär. Den tredje är 1900-talets USA där produktionen förlades utanför hemmet och hemmet främst blev en plats för konsumtion. Till skillnad från tidigare forskare menar Prügl att det inte finns något automatiskt samband mellan kapitalismens utbredning och dikotomiseringen av hem/arbete. Prügl hävdar att det snarare handlar om politiska processer och fokuserar i sin studie på ILO-debatter gällande hemarbete. Slutsatsen som författaren drar är att ILO:s regelverk och rekommendationer har påverkat diskursen om textilhantverk som specifikt ”kvinnligt”. Prügl identifierar tre centrala utgångspunkter och förhållningssätt som styr detta. För det första tanken om ”kvinnan” som hemmafru och komplementär arbetskraft. För det andra den indelning som ILO gjort mellan konsthantverk och nyttohantverk. ILO stöttade endast konsthantverk då det inte ansågs konkurrera med modern industritillverkning. För det tredje konstruktionen av ”kvinnor”, så kallade ursprungsbefolkningar samt konsthantverk som symboler för nationella värden och kulturtraditioner. Prügl skriver att på 1960-talet betraktades hantverk som en viktig komponent i den så kallade Tredje Världens utveckling. Biståndsorganisationer erhöll utbildning och teknisk samt organisatorisk assistans till hantverksproducenter. Konsthantverk framhölls vara en lämplig rehabiliterings- och terapimetod för människor som hade mentala och fysiska funktionshinder. Alla kategorier som avvek från normen – ”kvinnor” samt grupper som benämndes ursprungsbefolkningar, handikappade och unga – klumpades samman under kategorin komplementär arbetskraft i diskursen. Som sådan framstod de som ämnade att ägna sig åt konsthantverk.

The type of handicraft skills the ILO recommended that governments teach women were strongly sex-typed, reflecting increasingly global notions of what a homemaker should know. Textile and clothing production predominated, in addition to food-processing (Prügl 1999:74).

Det var främst kategorierna ”kvinnor” och ursprungsbefolkningar som konstruerades som naturligt lämpade för hantverk. Redan 1950 initierade ILO ”the Andean Indian Programme” där experter skulle använda sig av ”indianernas naturliga förmågor att väva”. Programmet syftade till att mynna ut i ett kooperativ då denna samarbetsform ansågs ligga ”indianerna” nära. Detta baserade sig på en stereotyp föreställning om ”indianernas” ”icke-västerländska” värden och

⁷³ Se till exempel Jane L Parpart (1995, 2000) och Gunilla Blomqvist (1998) för en översikt av hur synen på köns/genusroller i relation till arbete har förändrats över tid inom biståndet.

traditionella organisationsformer. ILO rekommenderade regeringar runtom i världen att utbilda ”kvinnor” i textilhantverk som vävning, stickning, sömnad och broderi med mera. Utgångspunkten var att ”kvinnor” hade en naturlig talang för textilhantverk. I vissas fall hänvisades till att det fanns en tradition av att ”kvinnor” ägnade sig åt detta, i andra fall där det inte fanns någon sådan tradition, påpekades att ”kvinnor” borde lära sig textilhantverk med anledning av att de är så energiska och har så lätt att anamma nya saker (Prügl 1999:75). Prügl pekar på filantropiska organisationers, kvinnorörelsens och arbetarrörelsens nära samarbete med regeringar och multilaterala organisationer som ILO i denna fråga.

Governments and charitable organizations created an association between women and certain types of crafts, by delivering handicrafts training through home economics programs. Indeed, many feminists active in nationalist movements had started their organizing as a way to deliver welfare, including crafts training, to poor women and returned to these activities after independence. In addition to providing education and home care skills they continued to promote crafts. Women’s organizations sometimes cooperated with governments in teaching women home economics and crafts skills (Prügl 1999:73).

Prügl betonar att den inhemska marknaden för hantverk var begränsad och uppmärksammar att ILO rekommenderade regeringar att marknadsföra hantverk till turister och för export. Turistsouvenirer i form av textilhantverk har varit centrala i spridandet av diskursen om textilhantverk som specifikt ”kvinnligt” och lämpligt för den så kallade tredje världen.

Bohus stickning

Den här typen av textilprojekt med filantropiska inslag som uppkom under 1990-talet är inte något nytt fenomen i Sverige heller. I början av 1900-talet startades å ena sidan snickarskolor riktad till ”män” och å andra sidan spets- och knypplingsskolor samt vävskolor riktade till ”kvinnor” i svensk Hemslöjds regi (Lundahl 2001:66ff). Terapislöjden kom att bli en metod för att sysselsätta människor som flytt till Sverige efter andra världskriget (Svanberg och Tydén 1992:299ff, Brune 2000, Lundahl 2001:198). Redan på 1930-talet försökte staten åtgärda arbetslöshet genom att utbilda ”kvinnor” i textilhantverk. Ett exempel på detta är Föreningen Bohus stickning upa som bildades 1939.⁷⁴ Föreningen startades av ”kvinnor i ledande sociala positioner”, till exempel landshövdingen, hemslöjdsledaren samt en advokat. Den karakteriserades av ett filan-

⁷⁴ Uppgifterna om Bohus stickning är hämtade från Hägglund, Ulla (1977) ”Bohus stickning 1939-1969. Från nödhjälsarbete till lyxproduktion”. Trebetygsuppsats i konstvetenskap. Göteborgs universitet. Uppsatsen har senare publicerats i form av en bok: Hägglund Ulla (1980) *Bohus stickning 1939-1969*.

tropiskt förhållningssätt vilket tydligast uttrycks genom att ingen ekonomisk ersättning utgick under det första decenniet till mönsterskapare, föreståndare eller avseende lokalerna. Som jag kommer att visa i avhandlingen är det samma föreställningar och tal som återkommer i 1990-talets textilprojekt som i framställningarna av 1930-talets förening Bohus stickning.

Bakgrunden är att Bohusläns yrkesskolor arbetade för att åtgärda den höga arbetslöshet som rådde i länet bland stenhuggarfamiljerna i mitten av 1930-talet. Ett sätt var att starta kurser som riktade sig till ”kvinnorna” i familjerna. Det var bland annat klädsömnad och hembiträdesutbildningar. Utgångspunkten var att ”det gällde att finna en sysselsättning som inte krävde dyra verktyg eller lokaler, något som alla kunde lära sig” (Hägglund 1977:3). Valet föll då på handstickning, vilket baserade sig på tanken att alla ”kvinnor” behärskade detta då de utbildats i stickning genom folkskolans slöjdundervisning. En lärarinna anställdes som reste runt i stendistriktet och undervisade närmare 500 stickerskor på ett trettiotal olika platser. Kommun och stat gick också in som delfinansierare av verksamheten med tiden. Föreningen kom att utvecklas till ett hemslöjdsföretag på 1950-talet och avvecklades slutligen 1969.

Ett centralt diskursivt moment som återkommer över tid är tanken om att ”kvinnor” endast utgör komplementär arbetskraft som kan användas i lågkonjunkturer och perioder av hög arbetslöshet. Detta bygger på normen om ”mannen” som huvudförsörjare och att ”kvinnans” roll är att sköta hem och familj. Utbildning ses härigenom som en tillfällig, kortsiktig åtgärd, arbete betraktas som en bisyssla till hemarbetet och ”kvinnans” lön ses som en extrainkomst. Därav får inte utbildningen vara resurskrävande och måste bygga på någon kunskap och färdigheter som ”kvinnor” redan besitter. På 1990-talet görs aldrig någon undersökning av vad personerna som är föremål för åtgärderna har för kunskaper och intresseområden. Här kommer nästa moment i diskursen in, nämligen föreställningen om textilarbete som specifikt ”kvinnligt” och något universellt som alla ”kvinnor” behärskar. Stereotypen är att textilhantverk är något som ”kvinnor” av naturen är särskilt lämpade för. Frågan är varför någon skall utbildas i en färdighet som man redan behärskar? Här har staten genom utbildningsväsendet och filantropiska föreningar haft en central roll. Textilhantverket är således en kunskap som kategorin ”kvinnor” förväntas kunna. Utbildningen är en indikation på hur textilhantverk har använts för att iscensätta kön/genus. Textila hantverksutbildningar riktade till ”kvinnor” har haft en huvudfunktion i konstruktionen av textilhantverk som något specifikt ”kvinnligt”.

På samma sätt är det alltid personer som definierar sig själva som ”kvinnor” som innehar höga positioner i samhället och som är bosatta i städerna som är initiativtagare till textilprojekten. Medan åtgärderna tidigare främst riktades inom nationen mot grupper som benämndes arbetarklass och småbrukare bosatta i städernas så kallade slum respektive landsbygden, så bedrivs de idag främst i form av internationell bistånds- och missionsverksamhet samt nationellt mot

”invandrarkvinnor”. Det är således samma typ av governmentalitet och förhållningssätt gentemot den Andre. Också i fallet Bohus stickning utvidgas målgruppen successivt till att omfatta andra ”svaga grupper”.

I början var det mest arbetslösa stenhuggares hustrur som stickade, liksom en del fiskarhustrur och ensamstående kvinnor. Särskilt vanligt inledningsvis att handikappade stickade. Kuratorer på sanatorier och vanföranstalter i länet tog kontakt för sina klienters räkning. Några stickerskor var blinda (...) (Hägglund 1977).

Vidare finns stora likheter mellan hur Bohus stickning och 1990-talets textilprojekt framställs i media och uppvisningssammanhang. Pressen skildrade verksamheten som ”fattigvård” och ”nödhjälp till fattiga kvinnor”. Samtidigt underströks att det handlade om konstnärliga plagg och kvalitetsarbeten, ”att alstren inte såg ut som hemmagjorda välgörenhetsartiklar”, ”deras alster ser ej ut som välgörenhet utan detta är konstkvalitet”. Plaggen ansågs som något ”fint”, exklusivt, som höll internationell klass, vilket manifesterades genom att kända personligheter som kungligheter och filmstjärnor klädde sig i Bohus Sticknings plagg. Som jag skall visa i kapitel 9 ”Modevisning och marknad” är detta karaktäristiskt för hur 1990-talets textilprojekt beskrivs i media. En annan likhet är den filantropiska karaktären, att projekten eller föreningarna arbetar ideellt inledningsvis och successivt strävar efter att anta formen av ett företag.

Textilarbetets betydelse

Rozsika Parker visar i sin historiska studie av broderi från 1200-talet och framåt att textila hantverksprodukter har varit ett materiellt uttryck för att manifestera iscensättningar av ”kvinnlighet”. Parker anser att även om både broderi och ”kvinnlighet” har förändrats över tid så har broderi och ”kvinnlighet” aldrig separerats. Broderi har dels varit ett medel för att utbilda ”kvinnor” i ”kvinnlighet”, dels ett sätt att konkret befästa att individen har anammat det ”kvinnliga” idealet (Parker 1996:8, 188). Parker uppmärksammar att historiker verksamma under 1900-talet har styrts av samtida uppfattningar om ”kvinnlighet” när de studerat historiska dokument och kommit till slutsatsen att professionella brodöser historiskt var ”män”. Parker drar en annan slutsats:

Mediaeval crafts were certainly open to women, who were, for example, chandlers, painters, ironmongers, netmakers, shoemakers, smiths or goldsmiths. No frontier existed between professional and private life, between domestic and public sphere. The household was the centre of both domestic and mercantile activity; the workshop was in the dwelling place and members of the household worked together at their trade (Parker 1996:46).

Den sociala konstruktionen av textilarbete och textilhantverk som något ”kvinnligt” är ett senare fenomen. Denna process påbörjades enligt Parker under 1500-talet. Olika lagar och regleringar förhindrade människor som kategoriserades som ”kvinnor” att ägna sig åt professionellt hantverk och att delta i högre utbild-

ning. Den senare viktoriaiska uppdelningen mellan hem och arbete, familjeförsörjare och hemmafru är centrala moment i diskursen. Vidare var åtskillnaden mellan konst och hantverk central i denna process. Parker skriver att:

Once embroidery had become an accepted tool for inculcating and manifesting femininity in the privileged classes, with missionary zeal it was taken to the working class. Teaching embroidery to the poor became an aspect of Victorian philanthropy (Parker 1996:173).

Den filantropiska hantverksutbildningen som bedrevs på landsbygden av ”kvinnor” som kategoriserades som medelklass syftade dels till att kontrollera och fostra befolkningen, dels att utbilda och skola individerna i det ”kvinnliga” idealet. Parker menar att det också är ett uttryck för den viktoriaiska romantiseringen av landsbygden. Broderi förknippades med lydnad, godhet och tålmodighet, samt underlydnad och ansågs därför lämplig för ”kvinnor” generellt och för ”arbetarklasskvinnor” speciellt. Denna klassdimension förändrades dock i och med att utbildningen i textil- respektive träslöjd institutionaliserades i början av 1900-talet. Sömnad lärdes då ut som en konstform för medelklassens ”flickor” medan sömnad främst var ett medel att fostra och förbereda ”arbetarklassflickor” för hushållsarbete i hemmet eller som tjänstefolk. Trähantverk riktade sig till ”pojkar”. Under den viktoriaiska perioden kom diskursen om broderi som symbol för ”kvinnlighet” och något naturligt för ”kvinnor” att befästas. Inte ens 1960-talets hippierörelses omtolkning av broderi kom att rubba denna diskurs menar Parker. Parker skriver att ”while hippy embroidery signified loosening the constraints of masculinity for men, for women it simply replaced one feminine ideal with another. Embroidery now connoted not gentility but fecundity”. Ett av de främsta momenten i diskursen är föreställningen om broderi som en specifik ”kvinnlig” arena, som något som stärker banden mellan ”kvinnor”.

Textil har haft en huvudroll i industrialiseringsprocessen och den globala ekonomiska utvecklingen (Parker 1996, Prügl 1999, Thomas 2001, Jones 2000, 2001).⁷⁵ Textilarbetet speglar internationella relationer och förhållanden mellan olika nationer och regioner både avseende materiell fördelning, arbetsdelning och konjunkturer. I litteraturen framhålls främst den betydelse som textil hade historiskt i triangelhandeln, Englands industrialisering, Indiens självständighetssträvanden,⁷⁶ men också textilindustrins samtida betydelse för nationer i regioner som kallas Asien, Nordafrika och länder som Polen, Rumänien och Turkiet.

⁷⁵ För historik över ”den svenska sömnadsindustrien omkring 1900” se Grenander-Nyberg (1983/1948).

⁷⁶ Elisabeth Prügl skriver om den roll som textilhantverk har haft i antikononiala rörelser. Produkterna har ofta fått symbolisera nationell identitet. Som exempel nämner Prügl bland annat Gandhis byindustrier och bojkotten av brittiska textilprodukter (Prügl 1999:60). Se också Bayly (1986) om indisk nationalism och den indiska hantverksproduktionen i relation till det brittiska imperiet.

Andrew Ross menar att industrialiseringsprocessen traditionellt påbörjas med textilindustrin i så kallade utvecklingsländer (Ross 1997).

In the last few decades the clothing industry has declined in almost all first world countries, as garment factories have multiplied across the developing world. Fashion and clothing have, as Entwistle argues, "played a significant role in global relations between nations" and it is increasingly the case that the garment industry is predominantly in the third world, providing the fashion industries of the first world with clothing (Thomas 2001).

I tre av textilprojekten som jag har studerat fanns tankar om att lägga ut produktionen i Baltikum. Ett av textilprojekten skriver uttryckligen att det är mer fördelaktigt att förlägga produktionen i Sverige och att anställa "invandrarkvinnor" som är en billig arbetskraft, då det finns många problem i form av logistik och språk med att lägga produktionen i Baltikum.

Som en följd av att "sweat shops" uppkom i flera av de länder som tidigare dominerat textilindustrin så har dessa förhållanden, liksom olika former av underleverantörskontrakt, varit föremål för såväl forskning som intensiv debatt. Det är främst i USA, men också i till exempel Australien där Thomas har skrivit om människor som migrerat från Vietnam till Australien och deras arbetssituation som sömmerskor och hemarbetare.⁷⁷ Ross skriver att "sweat shops" och så kallad subcontracting är beroende av invandringen. Historiskt syftar termen sweating på systemet med subcontracting, det vill säga underleverantörer och kontraktsanställda. I "No Sweat" (Ross 1997) definieras "sweat shops" på följande sätt:

An employer that violates more than one federal or state labour law governing minimum wage and overtime, child labour, industrial home work, occupational safety and health, workers compensation, or industry regulation (Ross 1997:12).

I Sverige har dessa frågor främst avhandlats inom freds- och utvecklingsforskningen och inom diskussioner om Rättvis Handel, rättvisemärkning och "Rena Kläder"-kampanjen (Bjurling och Furugård 1996, Blomqvist 1998, Axelsson Nycander 1999, Carlström 2002, Rignell 2002, Lindström 2004). Det saknas forskning i Sverige om huruvida hemarbete gällande textilhantverk och någon form av "sweat shops" förekommer i Sverige. Vidare skulle det vara intressant att studera på vilket sätt Sverige skiljer sig från till exempel länder som Australien och USA i detta avseende.

2004 uppmärksammades ett fall i media av en sömmerska som "under perioder hållits inlåst mot sin vilja". Salee Charatanyaki, sömmerska, mönsterritare och modeskapare, reste till Sverige 2000 för att arbeta åt ett företag i Onsala, Göteborg. Enligt DN tvingades Charatanyaki arbeta 14 timmar om dagen mot 1 000 kronor i månaden, fick inte lämna huset ensam, blev successivt allt

⁷⁷ Se även Klein (2002).

mer avskärmad från andra människor och hölls under långa perioder inlåst i huset. Arbetsgivaren beslogtog vidare sömmerskans pass. Detta pågick under fyra års tid. När sömmerskan bad att få resa hem hotade arbetsgivaren med att myndigheterna skulle straffa Charatanyaki då sömmerskan aldrig haft något arbetstillstånd. En före detta vän till företagarparet organiserade fritagning av Charatanyaki och polisanmälde arbetsgivarna. Arbetsgivaren dömdes till att betala 100 dagsböter och sömmerskan som inte haft något arbetstillstånd dömdes till 50 dagsböter för brott mot utlänningslagen (DN 040513 ”Sömmerska hölls instängd hos arbetsgivare”, DN 040514 ”Instängd i fyra år av arbetsgivaren”, DN 040527 ”Inlåst sömmerska kan få upprättelse”, DN 050629 ”Böter för thailändsk sömmerska”, DN:s nätupplaga).

Textilprojekt och träprojekt

Parallellt med uppkomsten av textilprojekten, har det initierats snarlika träprojekt under samma tidsperiod. Dessa projekt som inriktar sig på trähantverk och målgruppen ”män” som har migrerat till Sverige har uppkommit i nära samarbete med textilprojekten. Målsättningen har också i dessa projekt varit att kombinera teoretiska studier med praktiskt arbete. I ett fall är det samma person som tagit initiativ till både ett textilprojekt riktat till ”invandrarkvinnor” och ett träprojekt riktat till ”männen” som ”invandrat”. I de texter som jag har analyserat förekommer två olika typer av kategoriseringar ”invandrarkvinna” samt ”invandrare”. ”Invandrare” är i diskursen synonymt med kategorin ”man”. Två projekt samarbetade bland annat genom att tillverka gemensamma produkter. Träprojektet tillverkade exempelvis solstolar och textilprojektet tryckte tyg och sydde dynor till solstolarna. Övriga projekt har haft andra former av utbyte och samarbete. I vissa fall har de delat lokaler och bedrivit verksamheten vägg i vägg.

Några av de personer som startat textilprojekt har fått kritik för att de startat en verksamhet som exkluderar ”män” som migrerat till Sverige. Initiativtagarna har då föreslagit att någon ”man” skall ta initiativ till att starta en liknande verksamhet riktad till ”män”, vilket i flera fall har förverkligats. Det intressanta är att det inte är textilhantverk som dessa projekt som riktar sig till ”män” har ägnat sig åt, utan olika former av trähantverk – till exempel snickeri, byggnadsarbeten, båtbygge och möbelrenovering. Uppbyggnaden av textil- respektive träprojekten grundar sig på en heteronormativ diskurs om två komplementära kön. De visar också på hur centralt arbetsdelningen är för iscensättningar av kön/genus.

Textil, trä och keramik

Det finns ett textilprojekt som jag har studerat som avviker från övriga. Medan majoriteten av projekten har baserat verksamheten nästan uteslutande på textilhantverk, så har detta projekt haft både textil, trä och keramik på schemat.

Utbildningen ges i form av en kurs på en skola som enbart är öppen för ”kvinnor”. Det finns en lång tradition av trähantverk och keramik på skolan. Byggutbildning initierades samtidigt som skolan startades i slutet på 1970-talet. Inriktningen på trä- och byggkunskap syftade till att bredda ”kvinnors” arbetsmarknad genom att utbilda ”kvinnor” i nya arbetsområden inom vilka de traditionellt inte arbetat. Vardagsteknik har ingått i alla kurser på skolan och i början av varje nytt läsår renoverar elever och personal gemensamt allmänna utrymmen.

Textilhantverk var dock en ny inriktning på skolan och något som många i skolans personalgrupp och elever ställer sig kritiska till då det ”är en traditionell kvinnoyssla” (Intervju initiativtagare). Kritikerna anser att kursens inriktning på textilhantverk förstärker snarare än bryter traditionella köns/genusroller och därigenom motverkar skolans syfte. En av initiativtagarna berättar att ”hela skolan jobbar ju för att förändra och då är det liksom ett steg tillbaka i det här att man ska sitta och jobba med bara textilier”. Men initiativtagarna anser inte att det finns något likhetstecken mellan textilhantverk och traditionell ”kvinnoroll”.

De som startade kursen fick idén till att arbeta med textilhantverk och feministiska studier efter att ha besökt ett textilprojekt i en annan stad som arbetade med just det konceptet. De tre lärare som var involverade i kursen var intresserade av olika former av hantverk, vilket också styrde verksamhetsinriktningen. En av initiativtagarna ville fortbilda sig i tygtryck och samtliga initiativtagare tyckte att detta var ett nytt angreppssätt och en ny variant av textilhantverk.

En markant skillnad mellan denna kurs och övriga textilprojekt som varit fristående och tillfälliga är att kursen ingår i ett större sammanhang. Tanken är att kursdeltagarna skall kunna studera vidare på andra utbildningar som skolan anordnar. Vidare bedrivs många gemensamma aktiviteter på skolan så som möten och ansvar för matsalen, man delar lokaler och så vidare. Det finns en idé om att kursdeltagarna skall kunna praktisera svenska språket utanför lektionstid och knyta kontakter med andra elever och lärare på skolan. Här finns således förutsättningar för den typ av utbyte som flera av de andra textilprojekten har försökt att iscensätta genom organiserat mentorskap.

I utformandet av skolans verksamhet har flera diskurser artikulrats. Samtidigt som skolan arbetar för integration så betonar den segregation och säråtgärder. Jag tänker främst på uppbyggnaden av skolans verksamhet kring kategorierna ”kvinna/man” samt ”invandrare/svenskar” som baserar sig på en vit mångkulturalistisk diskurs. Det tydligaste exemplet är att det finns ytterligare en kurs på skolan med inriktning på hantverk ”där de flesta är svenskor” (Intervju initiativtagare). Denna kurs benämns ”feministiska studier lera och trä” och arbetar uteslutande med trä och lera. Medan bygg och keramik är ämnen som ingår också i andra kurser på skolan, så är det endast kursen som riktar sig till ”invandrarkvinnor” som har textilhantverk och hälsa på schemat.

Skolan har alltid riktat sig till ”invandrare” och en av initiativtagarna menar att det tidigare har varit ”50/50” gällande fördelningen av ”invandrade kvinnor och svenska kvinnor” på skolans kurser. Under 1990-talet startades en kurs speciellt riktad till kategorin ”invandrarkvinnor”. Initiativtagaren menar att detta är en följd av att behovet av språkundervisning i svenska ökade i takt med att skolans kurser blev mer teoretiskt inriktade. Initiativtagaren använder sig också av den diskursiva förklaringen om kulturellt avstånd – att de människor som migrerade till Sverige under 1990-talet kom från andra områden i världen än tidigare. Och initiativtagarna till denna kurs betonar vid ett flertal tillfällen under intervjun också vikten av att ”kvinnorna” ”förändrar sin livssituation”. En av initiativtagarna säger att det är speciellt viktigt att förändra på ”invandrarsidan”.

Samtliga kurser på skolan syftar till att individen skall integrera både det ”manliga” och det ”kvinnliga” i sin person. Sett utifrån att kursen som riktar sig till ”invandrarkvinnor” kombinerar tre olika hantverk, kan det verka som om initiativtagarna har använt sig av en annan diskurs än den heteronormativa. Men denna kurs baserar sig också på tanken om textil som en ”kvinnlig” egenskap och ”trä” som en ”manlig” egenskap. Kursen är liksom övriga textilprojekt uppbyggd kring homosocialitet och tanken om två separata kön.

Initiativtagarna uttrycker att de är medvetna om att ”tanken att textilt arbete traditionellt är kvinnors område” ”säkert är våra fördomar också ... vi som jobbar här”. Vid utformningen av kursen utgick de från att ”textilerna kanske var närmare kvinnorna. Och sedan så var keramiken något som de sett men kanske inte prövat på och ändå vågar sig på något nytt. Och att snickeri och trä var något som kanske var längst bort från kvinnornas verklighet i de flesta länderna”.

Varför textil?

För det första styrdes valet att inrikta sig på textilhantverk av en begränsad budget och minimala resurser. Initiativtagarna menar att olika former av textilhantverk, som tygtryck och broderi, är billiga att genomföra då de i sin enklaste form endast kräver utrustning som nål, tråd, naturmaterial, färg och begagnade telefonkataloger. Samtliga informanter har förhållit sig till det diskursiva momentet att ”kvinnoprojekt inte får kosta pengar”. Flera av initiativtagarna har tidigare erfarenhet av att driva liknande projekt. En informant skriver om sina tidigare erfarenheter på följande sätt, vilket är karakteristiskt för flera av de textilprojekt som jag har studerat:

Kursen genomfördes inom mycket knappa ekonomiska ramar. Begagnade, omoderna symaskiner, mycket begränsat med sömnadsmaterial, flera lokalbyten, problem från skolans sida att få loss extra resurs för erforderlig textillärare och ingen möjlighet att lägga in starta eget-undervisning (Projektbeskrivning bilaga till Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998).

För det andra använder sig initiativtagarna av argument om att textilarbete är enkelt att lära ut och att vem som helst kan lära sig textilhantverk. De bygger detta resonemang på en diskurs om manuellt hantverksarbete som särskilt användbar terapi och undervisningsmetod för ”svaga grupper” och människor med särskilda behov – så kallade funktionshindrade, långtidssjukskrivna, barn, ”invandrare” och ”kvinnor”. Samtidigt använder sig initiativtagarna också av en motdiskurs i syfte att legitimera sin egen professionalitet, samt för att kritisera föreställningar om ”kvinnor” som svaga och ”kvinnligt arbete” som okvalificerat.

Initiativtagarna till textilprojekten använder sig av snarlika argument och förklaringsmodeller till varför de valde just textilhantverk. Initiativtagarnas egna intresseområden och tidigare kunskap har varit vägledande. Några initiativtagare är utbildade textilformgivare, medan övriga har ett uttalat intresse för textilhantverk och ägnar sig åt detta på fritiden. Informanterna har utgått från sin egen bakgrund och sina egna erfarenheter av att växa upp i ett samhälle och utbildningsväsende som karakteriserats av könssegregerad slöjd och undervisning.

Informanterna använder sig också av en vit heteronormativ diskurs om att textilarbete är något specifikt ”kvinnligt”. Genom att denna diskurs artikuleras så framstår textil som något universellt ”kvinnligt”, som något alla människor som identifierar sig som ”kvinnor” behärskar, oavsett tid eller rum. Initiativtagarna hade ingen eller näst intill obefintlig kunskap om textilhantverk och arbetsfördelning gällande de områden som deltagarna migrerat från. En informant skiljer sig från övriga genom att ha studerat och rest i olika områden i vad hon benämner som Mellanöstern. Hon menar att textilarbete och skrädderi är en ”manlig” syssla i denna region.

Beträffande kunskaper i sömnad har kvinnorna mer varierande bakgrund. I ett västerländskt perspektiv är det självklart att kvinnor har basala kunskaper hur man lagar familjens kläder och syr enklare saker till hemmet etc. I många sk utvecklingsländer är det däremot inte ovanligt att männen sköter sömnaden och i all synnerhet en mera avancerad sömnad, skrädderi etc. I ex. Somalia kan kvinnor normalt inte sy, medan det däremot finns andra tekniker som de behärskar (Bilaga 1 Projektbeskrivning Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998).

Initiativtagaren generaliserar och polariserar ”sk utvecklingsländer” mot ett ”västerländskt perspektiv” och använder sig av en diskurs om att sömnad är en kvinnokunskap som alla kvinnor i ”Väst” besitter. Detta grundar sig också på en heteronormativ förståelse av ”kvinnan” som moder och maka med centrala moment som hem och familj. Flera personer hänvisar till vad de sett under turistresor till olika länder, om det var ”män” eller ”kvinnor” som ägnade sig åt textilhantverk. En annan informant som har studerat broderi använder sig av en forskningsdiskurs som framhåller att arbetsdelningen mellan ”kvinnor” och ”män” har skiftat mellan olika kontexter, både historiskt och geografiskt, och ger under intervjun exempel på hur broderi ser ut i olika delar av Europa.

Flera informanter använder sig av båda dessa diskurser parallellt. De talar således om textilarbete som något specifikt ”kvinnligt” för att motivera projektens verksamhetsinriktning, men uttrycker samtidigt under samtalets gång en medvetenhet om komplexiteten gällande den textila arbetsdelningen. De använder sig då främst av sina egna erfarenheter av en ”pappa” som broderade eller hur de har lärt ut olika former textilhantverk till sina ”söner”, men också genom att hänvisa till vetenskapliga studier av ”män” som stickat i specifika regioner och tider. Initiativtagarna understryker att också ”manhaftiga män” som snickare och militär ägnade sig åt textilarbete. ”B: (...) Män knöt ju ryamattor förr, väldigt många män som knöt ryamattor. Det vet jag ju till och med en hög militär som satt och gjorde med (militär) emblem och polisens emblem och folkvagns-emblem”. Följande citat belyser hur två informanter, som samtalar med varandra, förhåller sig till flera olika föreställningar och bilder av ”kvinnlighet” och textilhantverk.

B: Nej, jag vet inte egentligen för ibland tycker jag så här att varför kan inte kvinnor få utveckla sig som kvinnor istället då? Vad är det för fel på att vara kvinna? Vad är det för fel på att ha långt hår och uringad blus eller vad det nu är va.

(...)

A: Ja men då kan jag tycka så här att. Jag menar mina söner broderar ju. Ja, eller inte tonåringarna nu då, men så ja ... Och jag hade en stickkurs som en arbetsmarknadsåtgärd på en bondgård. Det var stickning med alla. Och då började jag med en föreläsning om Hallandsstickning, att det var män som började. Och så talade jag om att ”vi kvinnor vi sticker, och så har vi så dåliga muskler va så att vi får ofta inflammation så egentligen är det ni män som är bra på att sticka” och vi stickade allihop. Och jag tycker nog att det där med hantverk, det ska inte vara ...

B: Nej, det ska inte vara könsuppdelat nej.

A: Nej, jag menar min pappa broderade, han var snickare och väldigt så manhaftig, men han broderade!

B: Man ska ju inte förta det. För vill kvinnorna brodera så låt dem brodera. Det var det jag menade va. Man ska inte se ner på det.

A: Självklart. Nej. Det var ju mycket 68-rörelsen, feministrörelsen. De sade förspilld kvinnokraft. Det är fult att brodera. Det kan ju fortfarande vara så här att brodera inte har ett värde, men det var ju för att det var ett hantverk va. Men ... och lika ... precis som att jag vill bli bättre på att kunna snickra också.

(...)

A: Jag undervisar på (utbildning med inriktning på textilhantverk) och det är mest flickor. Nu var det ingen kille som sökte. Och förr var det så att de som blev textilingenjörer, det var killar. Men inte ens det nu, för textil har inget ... textil är kvinnogöra ... så man blir hellre civilingenjör då.

Utifrån denna vita heteronormativa diskurs föreställde sig några initiativtagare att deltagarna själva delade deras intresse för textilhantverk. Några informanter

menar att det var ”invandrarkvinnorna” själva som uttryckte en önskan om att lära sig mer om textilhantverk.

Från kvinnor som deltagit i dessa utbildningsinsatser har vid upprepade tillfällen framförts önskemål om en praktisk, dem erfarenhetsmässigt närliggande utbildning. De är vana att agera praktiskt och känna en stor tillfredsställelse med det (Bilaga 1 Projektbeskrivning Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998).

Ett dominerande argument rör koloniala föreställningar om den Andre. Initiativtagarna föreställer sig att teoretisk kunskap är främmande för ”invandrarkvinnan”. I diskursen om vit mångkulturalism framstår den Andre som traditionell samt praktiskt lagd och därför särskilt lämpad för manuellt arbete (McClintock 1995). Det är den koloniala bilden av den emotionella, oförstörda, genuina vilden som återkommer i berättelserna om ”invandrarkvinnan”. I diskursen karakteriseras den Andre av hjärta och händer vilket dikotomiseras mot rationalitet och hjärna. Initiativtagarna föreställer sig vidare att det är för sent för ”invandrarkvinnan” att tillägna sig ny teoretisk kunskap i vuxen ålder. Initiativtagarna menar att lösningen är att fokusera på en kombination av praktik och teori. Den centrala tankegången är att språket går genom handen och hjärtat, liksom att kreativitet sprider sig.

Många av dem har skrivits ut från den kommunala sfi-undervisningen på grund av bristande språkliga framsteg, trots att stora ansträngningar gjorts från skolornas sida. För dessa kvinnor, lågutbildade och med dåliga svenskkunskaper är teoretisk utbildning främmande (Bilaga 1 Projektbeskrivning Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998).

Genom att initiativtagarnas utsagor bygger på koloniala föreställningar så framstår det som om det är ”invandrarkvinnan” själv snarare än strukturen som är orsaken till de problem som finns inom Sfi-undervisningen. Samtidigt kan samma koloniala retorik användas av initiativtagarna för att kritisera Sfi-utbildningen, som några av dem tidigare arbetat inom, och dess fokusering på teoretisk kunskap.

Det sista argumentet bygger på föreställningen att ”invandrarkvinnan” är hemmafru och därför särskilt lämpad för textilt hantverksarbete och hushållsnära tjänster. Det bygger på nationalistiska tankar om ett kulturarv som bör föras vidare. Flera initiativtagare talar om att textilhantverk är en kunskap som håller på att dö ut i Sverige då inte dagens ungdomar övertar detta arv. Tanken är att om inte ungdomarna för arvet vidare, så måste någon annan göra detta. ”Invandrarkvinnorna” framstår som lämpliga aspiranter då diskursen gör gällande att de är husliga och hemorienterade. Initiativtagarna talar om att börja där de befinner sig, att utgå från sånt som ”invandrarkvinnorna” kan då de ”bara varit hemma” och är ”hemmafruar” – textilhantverk, barnomsorg, samt olika former av hushållsarbete som städa, tvätta och laga mat. Stereotypen om ”invandrarkvinnan” som hemmafru, utan varken formella utbildnings- eller arbetslivserfarenheter,

grundar sig på initiativtagarnas avsaknad av kunskap om vad hemarbetande innebär i de kontexter som deltagarna migrerat från.

En konsekvens av att den vita heteronormativa diskursen artikuleras är att initiativtagarna föreställer sig att deltagarna i textilprojekten kommer från traditionella samhällen, rurala miljöer karakteriserade av en förtryckande patriarkal struktur. ”Deras kultur och traditioner” framställs vara synonyma med att vara familjeorienterad och huslig. I diskursen sätts likhetstecken mellan traditionell och hantverkskunnig. Flera av textilprojekten betonar att ”invandrarkvinnorna” skapar ”autentiska” mönster med ”ursprung i deras kultur”. Det baserar sig också på den viktorianska konstruktionen av dikotomin familjeförsörjare och hemmafru som jag har skrivit om tidigare i detta kapitel.⁷⁸

Textil medel eller mål?

En skiljelinje går mellan textilprojekten beträffande om de har betraktat det textila hantverket som medel eller mål. Majoriteten av det fyrtiotal textilprojekt som jag har studerat har sett textilhantverk som ett medel för att uppnå något annat – det vill säga att i första skedet lära sig svenska och erhålla kunskap om samhället för att på sikt få jobb. Tre textilprojekt har dock haft textilarbete som företagsidé. Textil har således varit målsättningen för dessa projekt och inte ett medel för att uppnå något annat. Utgångspunkten för dessa tre projekt har varit att bilda en ekonomisk förening med inriktning på textilarbete. Samtliga tre projekt knöt till sig textilformgivare. Ett av projekten utformades efter förlagan Harem och inriktade sig på mattknytning. Ett annat förlades till en gammal industrilokal och arbetade med sömnad och beställningsjobb. Det tredje projektet specialiserade sig på textilhantverk och kvalitetskläder.

Initiativtagaren: Ja. Men det var just detta här att detta skulle inte vara fabriksömnad, detta skulle vara ett högt specialiserat hantverk. För som jag sade vi kan aldrig konkurrera med H&M. Det finns inte en jordisk chans på den nivån om man ska ha en utkomst av det. Det är alltså dyra boutiquer, specialaffärer, skräddarsytt där man kan ta 5 000 för en kavaj, där folk inte tittar på priset, de tittar på kvalitén. (...) Det var alltså en fråga om att producera för de rika.

Flera av textilprojekten ligger någon stans mittemellan denna skiljelinje då de ser textilarbete som ett medel för att lära in teoretisk kunskap, men samtidigt har som delmål att deltagarna i slutändan skall bilda en ekonomisk förening som bedriver textil hantverksproduktion. Även om textilprojekten har betonat att textilhantverk endast är ett medel så har vissa av deltagarna sökt sig till verksamheten i syfte att utbilda sig i textilarbete. Flera deltagare hade fått intrycket att textil hantverkskunskap är något som efterfrågas på den svenska arbets-

⁷⁸ För närmare detaljer om familjeförsörjarideologin och konstruktionen av hemmafrun i Sverige se t ex Hirdman 2001, Göransson 1993, Nyberg 1989, Lökken 2002, de los Reyes och Mulinari 2005.

marknaden. De ville därför utbilda sig i textilhantverk eftersom de inte hade några kunskaper om textilarbete eller erfarenheter av hantverk sedan tidigare. En deltagare i ett textilprojekt berättade för mig att hon deltog i projektet för att lära sig textilhantverk då detta var helt nytt för henne. Hon berättade vidare att hennes ”man” är utbildad skräddare och drev ett eget textilföretag (Samtal med deltagare vid deltagarobservationer och studiebesök). I materialet finns också berättelser om deltagare som har arbetat med sömnad i fabriker i länder som Tyskland, Italien och Bosnien, sömmerskor som haft egna företag, samt deltagare som under en längre tid varit intresserade av och arbetat med olika former av textilhantverk. Dessa personer är dock snarare undantag än regel. Många informanter hade aldrig kommit i kontakt med textilhantverk i någon form innan de började i respektive textilprojekt. Flera initiativtagare uttrycker förvåning över att deltagarna inte kunde sy. Några talar om hur chockade de blev när de upptäckte hur det förhöll sig, att ”invandrarkvinnorna inte ens kunde klippa eller hålla i en sax”. De förklarar detta genom att använda sig av koloniala föreställningar om den Andre som mindre utvecklad. Andra initiativtagare berättar att de har reviderat sin tidigare uppfattning om textilarbete som något universellt kvinnligt och skrattar under intervjun åt sina fördomar och stereotyper och uttrycker en medvetenhet om att dessa förutfattade meningar styr utformningen av projekten.

Alla textilprojekt har haft schemalagd undervisning i svenska språket, oavsett om projektet formellt betraktat det textila hantverket som medel eller mål. Detta grundar sig på en föreställning om att språkkunskaper i svenska är enda vägen till integration. Det är en ensidig integration som åsyftas i diskursen. Det är individen som skall åtgärdas och anpassas till strukturen.

Flinka fingrar

I avhandlingen ”Gender discourses at work” (2004) identifierar och dekonstruerar Gunilla Blomqvist diskurser om genus och arbete i relation till textilindustrin. Kontexten som studien placeras i är utlokaliseringen av textilindustrin till ”tredje världen” och den nya internationella arbetsdelningen. Blomqvist visar dels på hur diskurserna används av olika aktörer i syfte att upprätthålla den internationella arbetsdelningen, dels på hur stereotyper om vad som är en bra respektive dålig ”kvinna” reproduceras och att de fyller en disciplinerande funktion av arbetskraften. Utifrån tidigare studier ringar Blomqvist in några centrala diskursiva moment.

When it comes to low-skill and low-wage export industry sector where many of the female workers are concentrated, such as garments, textile, toys and electronics, the stereotype constructs oriental women as productive, flexible, docile and disciplined enough to do monotonous work for low rates (Blomqvist 2004:50).

Den vita heteronormativa diskursen om ”kvinnor” som särskilt lämpade för okvalificerat, lågavlönat, monotont textilt arbete innehåller följande moment.

Den ”kvinnliga” arbetaren konstrueras som svag, tålmodig, flink, produktiv, flexibel, foglig, disciplinerad, kysk (Blomqvist 2004:9, 39, 50ff, 68, 228, Enloe 1983). Tanken om att de inte ”kvinnor” inte kan anpassa sig till auktoriteter, liksom föreställningen att deras främsta identifikation inte är som arbetare utan som mödrar och hustrur är central i diskursen (Enloe 1983:3). Cynthia Enloe menar att textilarbete främst associeras med grupper som författaren benämner som ”kvinnor, långinkomsttagare och icke-europeer”. Dessa diskursiva moment återkommer i initiativtagarnas tal om ”invandrarkvinnor” och textilhantverk i Sverige. Informanterna talar om textilt arbete i termer som mjukt och otekniskt, att det inte är så resurskrävande eller kräver så stora ytor, samt att det är en syssla som är lätt att samlas kring tillsammans och samtidigt kunna samtala till. Dessa diskursiva moment går att spåra historiskt i hur de olika slöjdarterna har definierats i Sverige.

Mjuk slöjd, hård slöjd och Sameslöjd

Olika slöjdarter har tidigare av hävd delats in i manlig resp. kvinnlig slöjd. De manliga slöjdarterna avsåg material och föremål av tyngre art som krävde mer kraft i handlaget. För dessa slöjdarter fordrades ofta utrustning och lokaler som inte fanns i anslutning till hemmet. Till den kvinnliga slöjden räknades praktiskt taget all hantering av fibrer, garn och tyg. Ett undantag från denna regel var skradderiet, som utövades av män. De senare slöjdarterna kunde nästan helt utövas i hemmet, eller i anslutning till detta, och ansågs särskilt lämpliga för kvinnor, eftersom kvinnorna av tradition var bundna till hemmet för andra uppgifter (SOU 1979:77, s 31).

Slöjd har genom historien delats in i olika arter och kategoriserats som ”manliga” eller ”kvinnliga”. Som citatet ovan anger baserar sig indelningen på stereotyper om ”kvinnliga” respektive ”manliga” egenskaper. Således skiljer en senare uppdelning på olika former av slöjd i två kategorier – hård slöjd och mjuk slöjd. Logiken följer inte de materiella redskapen. Denna uppdelning bygger på en heteronormativ diskurs där två kön/genus ses som komplementära. Av den statliga utredningen från 1979 framgår att kategorin slöjdare främst associeras med den så kallade hårda slöjden, medan övriga betecknas som till exempel knypplerskor, väverskor och brodöser. Vissa former av slöjd, som till exempel halmslöjd, lergodstillverkning, filtsockstillverkning, samt tillverkning av folkdräkter, har dock inte kategoriserats i termer av kön/genus. Ytterligare ett särbegrepp är sameslöjden, som är en beteckning för såväl mjuk som hård slöjd. I utredningen står att ”sameslöjden är direkt knuten till samerna som folkgrupp. Genom denna anknytning till en hel folkgrupp intar sameslöjden en särställning i förhållande till hemslöjden i övrigt” (SOU 1979:77, s 14). Medan mjuk slöjd likställs med tecken som ”kvinna” och ”kvinnligt” så framställs hård slöjd som synonymt med tecken som ”man” och ”manligt”. På motsvarande sätt jämföras

den så kallade sameslöjden med tecknet same och den Andre. Sameslöjden beskrivs i diskursen som utanförstående köns/genuskategorier.

Andrea Amft (2000) har studerat genusarbetsdelningen i samiska hushåll historiskt. Amft konstaterar att föräldrarna överförde föreställningar om vad författaren benämner som kvinnliga eller manliga arbetsuppgifter till sina barn. Det fanns dock arbetsuppgifter som alla personer utförde, men det var då olika färdigheter som lärdes ut. Amft delar in arbetsuppgifterna och ansvarsområdena i ”manligt” och ”kvinnligt”, sådant som ansågs ”alltför kvinnligt” respektive ”alltför manligt”, samt sådant som ”enbart lärdes ut till kvinnor” respektive ”män”. Sömnad kategoriseras som en uppgift som enbart lärdes ut till ”kvinnor”. På motsvarande sätt lärdes endast kunskapen att slöjda ut till ”män”. Av avhandlingen framgår dock att ”män” lärde sig sy och arbeta med läder.

Det intressanta med avhandlingen är att den visar på hur kontextuell och situationell arbetsdelningen var i hushållen. Detta var den ideala arbetsdelningen, men hur den iscensattes i praktiken var en annan sak. Amft menar att det finns en ”stor variationsrikedom mellan olika samiska bosättningsområden, byar och mellan familjer inom samma byar”. Hur arbetet fördelades berodde på hur hushållet var uppbyggt och variabler som antal personer, ålder, civilstånd, köns/genusstruktur och välstånd. Med välstånd avses om hushållet hade möjlighet att ha tjänstefolk. Amft betonar också att det är viktigt att skilja mellan olika kategorier ”kvinnor” och ”män” och att beakta individens inflytande på olika nivåer, till exempel möjlighet att bestämma över sig själva och över andra.

Gränsöverskridanden och omförhandlingar av kön/genus skedde kontinuerligt när omständigheterna krävde detta. Det var vanligt att man hjälpte till med andra arbetsuppgifter. Men in i det längsta använde man sig av olika strategier för att upprätthålla den ideala arbetsfördelningen mellan ”män” och ”kvinnor”. Man lånade ofta in släktingar som arbetade i hushållet säsongsvis. Amft skriver att det var mest ovanligt att de som hade högst status överskred gränserna. Enligt Amft gick ”kvinnor oftare in i den manliga sfären”. De uppfattades i vissa fall som ”manhaftiga”. ”Att en ”pojke” uppfostrades till att utföra kvinnliga sysslor” finns inte i Amfts material.

3.3. Tidigare forskning om så kallad köns-/genusarbetsdelning

Det finns svårigheter med att basera nya studier på tidigare forskning då denna producerats inom ramen för olika diskurser. Den vita heteronormativa diskursen, som grundar sig på tanken om två komplementära, åtskilda kön, har till exempel dominerat forskningen om arbetsdelning och yrkessegregering. Jag vill istället utgå från Butlers teori om hur kön/genus iscensätts och betrakta såväl forskarnas som informanternas berättelser som diskursiva. Frågan är om tidigare forskning om arbetsdelning kan öka förståelsen av uppdelningen mellan textil- och trähantverk? Redaktörerna för Kvinnomaktutredningens delrapport ”Glastak och

glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden” gör en sammanfattning av tidigare forskning om arbetsdelning mellan ”kvinnor” och ”män”. Redaktörerna Inga Persson och Eskil Wadensjö konstaterar följande utifrån tidigare forskningsresultat:

Den kvinnohistoriska forskningen visar att det under alla historiska epoker funnits en klar arbetsfördelning mellan kvinnor och män. Men forskningen visar också att arbetsfördelningen mellan könen förändrats över tiden och varierar mellan olika samhällen. Vad som är kvinno- och manssysslor, kvinno- och mansyrken är inte en gång för alla givet, utan varierar i tid och rum. Det förefaller inte heller finnas några givna biologiska eller ekonomiska förklaringar till stämplingen av arbeten som kvinnliga eller manliga. Fördelningen av arbetsuppgifter mellan kvinnor och män är istället ett resultat av komplexa historiska processer (Karlsson, 1997). Arbetsfördelningen mellan könen i 1990-talets Sverige återspeglar sociala, politiska och ekonomiska processer i det förflutna, men bestäms också av dagens institutioner och regelsystem och av pågående social och ekonomisk omvandling. Oförändrat över tiden är således att det finns en arbetsfördelning mellan könen, men också att aktiviteter som huvudsakligen utförs av kvinnor tilldelas lägre ekonomisk ersättning och lägre status än aktiviteter som huvudsakligen utförs av män (Persson och Wadensjö SOU 1997:137, s 1).

Författarna använder sig dels av en heteronormativ diskurs där termer som ”kvinna” och ”man” liksom begreppet kön/genus framstår som fasta, oföränderliga kategorier, dels av en diskurs som bygger på moment som förändring, variation, kontext, komplexitet samt historiska processer. Inom forskningen talar man om flera olika former av arbetsdelning och segregering: vertikal, horisontell, samt andra systematiska skillnader vilka kan vara ”arbetslöshet, anställningsformer och utträde från arbetsmarkanden”. Forskningen har således utgått från att ”kvinnor” och ”män” är fasta kategorier och fokuserat på hur dessa två diskursivt åtskilda grupper skiljer sig från varandra, mer specifikt på vilka positioner och inom vilka sektorer och yrken återfinns dessa två kategorier.

Christina Jonung (1997) har gjort en översikt av olika teorier om orsakerna till olika former av yrkessegregering mellan ”kvinnor” och ”män” på arbetsmarknaden. Jonung identifierar fyra olika grupper av teorier om yrkessegregering som kompletterar varandra.

Den första gruppen av teorier utgår från faktorer och processer som styr individens yrkesval, till exempel arbetsfördelningen i familjen. Den arbetsdelning som uppstår i familjen i samband med att barn föds och vårdas är central för dessa teorier. Tanken är att människor specialiserar sig inom de områden där de har komparativa fördelar. Smak, begåvning och preferenser styr arbetsdelningen inom familjen och i förlängningen olika yrkesval på arbetsmarknaden. Dessa teorier utgår från att ”kvinnor” och ”män” är olika.

Den andra gruppen av teorier fokuserar på arbetsmarknadens efterfrågan och vad Jonung benämner som könsdiskriminering. Yrkessegregeringen skulle då kunna bero på arbetsgivarnas anställningsbeslut.

En tredje grupp av teorier menar att yrkessegregeringen är en följd av informationsproblem och statistisk diskriminering, det vill säga att ”en grups genomsnittliga egenskaper och inte enbart individuella egenskaper ligger till grund vid sortering av personal” (Jonung 1997:56).

Den fjärde gruppen fokuserar på institutionella faktorer som lagar samt normer och traditioner. Jonungs egen forskning visar att även om arbetsspecialiseringen mellan ”kvinnor” och ”män” har minskat över tid, till exempel genom att ”kvinnor” förvärvsarbetar i mycket högre utsträckning och ”männen” ägnar mer tid åt hemarbete, så har inte arbetsfördelningen av ”kvinnor” och ”män” inom arbetsmarknaden inte förändrats på samma sätt. På samma sätt visar Jan O. Jonssons forskning att ”utjämnningen mellan svenska män och kvinnor i utbildningsnivå inte följts av motsvarande utjämning av utbildningsinriktning” (Persson och Wadensjö 1997:3).

Andrea Amft har identifierat två olika forskningsinriktningar gällande köns-/genusarbetsdelningen. Den första typen fokuserar på att studera ”maktrelationer mellan könen i förindustriella och hushållsbaserade samhällen”. Den andra typen av forskning ”studerar *omtolkningen* av ett speciellt yrkes status, ofta i samband med industrialiseringsprocessen” (Amft 2000:21f).⁷⁹ Amft skriver vidare att tidigare forskning lyfter fram tre olika skäl till varför ett ”kvinnodominerat yrke” blir ”mansdominerat”: mekanisering, vetenskaplig- och expertgöranden.

Inom forskningen används begreppen ”maskulinisering” respektive ”feminisering” av yrken. Lena Sommestad (1992), som har studerat hur köns/genusarbetsdelningen förändrats över tid, menar att arbetsdelningen skall ses som en historisk process. I ”Från mejerska till mejerist” skriver Sommestad att i denna historiska process konfronteras ”motstridiga tolkningar av genus med varandra, men långsiktigt tenderar tolkningarna att renodlas i dikotomier. Manligt och kvinnligt skiljs åt och kontrasteras mot varandra” (Sommestad 1992:264, se också Amft 2000:20). Sommestad studerar hur mejeriyrket ”maskuliniseras” från att tidigare ha varit ett renodlat ”kvinnligt” yrke. Sommestad visar att ”könsarbetsdelning skapas av människor som tolkar och omtolkar arbetens genus utifrån sina historiskt bestämda föreställningar, intressen och erfarenheter” (Sommestad 1992:264).

På samma sätt är forskningen delaktig i denna process genom att diskursivt återupprepa och konstruera kategorierna ”kvinna” och ”man” som konstanta och hierarkiskt åtskilda dikotomier. Problemet är att forskningen använder samma

⁷⁹ Magdalena Petersson gör en översikt av etnologisk arbetslivsforskning som fokuserar på konstruktioner av så kallat kön/genus i avhandlingen ”Identitetsföreställningar” (2003:18f). Petersson nämner bland andra Lundin (1992), Meurling (1997), Carlström (1999), Nehls (2003) m fl. Se även Marie Nordbergs kommande avhandling (2005).

heteronormativa diskurs som informanterna och som återfinns i materialet som analyseras. ”Feminin” likställs med ”kvinnlig” som jämsställs med ”kvinna” och på motsvarande sätt framställs ”maskulin” vara synonym med ”manlig” och ”man”.⁸⁰ Detta är mest tydligt i de fall där forskare skall beskriva arbetsuppgifter som ”båda könen” har utfört. Olika ord används i litteraturen för att beskriva samma uppgift. Således ägnar sig inte ”mannen” som ”syr skor” åt sömnad i Amfts studie. Genom att diskursen om vit heteronormativitet artikuleras karakteriseras textilhantverk av termer som mjukt, otekniskt och icke resurskrävande. Frågan är vad som är mjukt med nålar till exempel eller otekniskt med att hantera en symaskin eller vävstol? Och att som i litteraturen tala om arbetsuppgifter som kan utföras i hemmen – hur mycket plats tar en vävstol? Hur mycket plats behöver man för att tälja?

Författarna benämner individerna ”kvinnor” och ”män”. Läsaren får sällan veta hur informanterna definierar sig själva eller om det är informanterna eller forskarna som kategoriserar en arbetsuppgift som ”kvinnlig” respektive ”manlig”. Ofta finns en diskrepans mellan text och bildmaterial beträffande iscensättningar av kön/genus. Bilderna antyder ambivalens, men av texterna framgår att det fanns en tydlig uppdelning mellan vilka arbetsuppgifter som ”kvinnor” och ”män” skulle utföra. Ofta listar författaren vilka arbetsuppgifter som utfördes av vilket ”kön/genus”, genom detta sker en namngivning och kategorisering och samtidigt ett utpekande av det avvikande onormala. Följande text behandlar ”kvinnligt textilarbete från 1700-talet till 1930-talet i Svenskfinland”.

Räknat i arbetstimmar har det textila arbetet, åtminstone i skärgårdstrakter, dominerat kvinnornas värld. (...) Om också huvudparten av det textila arbetet föll på kvinnornas lott, var inte heller männen överksamma. Segelsömnad och nätknytning var i huvudsak deras arbete. Sockenskräddaren var en av de äldsta yrkesmännen på landsbygden. Stamp och färgning i större skala utfördes av män. Inte heller får man glömma att det var män som tillverkade textilredskapen (Dahl 1987:15).

Istället för att fråga vilket så kallat kön/genus som gör vad – vilken arbetsuppgift, inom vilken bransch eller yrkeskategori – kan man istället utgå från Butlers teori om hur kön/genus diskursivt återskapas och performativt iscensätts. Frågan blir då istället hur kön/genus konstrueras diskursivt genom iscensättningar av skilda yrkesroller. Man skulle då till exempel kunna studera hur individer ägnar sig åt vad jag skulle vilja kalla ”negerande agerande”, vilket innebär att en person utför uppgifter som den person som definieras som den Andre *inte* gör. Det centrala blir då att analysera hur iscensättningar av kön/genus görs i en specifik kontext och situation för att kunna analysera diskursiva förskjutningar. Hantverk har genom historien varit en av de centralaste skiljelinjerna för att diskursivt konstruera och iscensätta kön/genus.

⁸⁰ Se vidare Rosenberg (2003) för kritik av denna heteronormativa logik.

Plantskola

Det är endast en artikel som jag har analyserat som ifrågasätter principen om såråtgärder och att textilprojekten riktar sig uteslutande till kategorin ”invandrarkvinnor” (Bang Nr 2 1999). Samtliga textilprojekt arbetar med feministiskt arbete i någon form. I vissa fall handlar det om att studera ”kvinnohistoria”, i andra fall att undervisa om feminism och bjuda in ”kvinnoorganisationer” till projekten eller fira Internationella kvinnodagen. Det intressanta är att det endast är ett av textilprojekten som jag har studerat som har ett uttalat feministiskt perspektiv. Initiativtagarna talar mycket om sitt feministiska perspektiv och förhållningssätt i undervisningssammanhang i intervjusituationen, men detta är helt frånvarande i de skriftliga dokument som jag har studerat. Två initiativtagare menar att det var en avsiktlig strategi från deras sida, att inte betona den feministiska sidan av verksamheten i ansökan då detta inte genererar pengar utan kan vara något som avskräcker finansiärerna. Som jag kommer att visa i nästa kapitel har initiativtagarna olika förhållningssätt och synsätt på vad feminism och ”kvinnoorganisering” innebär. Däremot finns det likheter mellan initiativtagarnas metoder.

Initiativtagarna beskriver projekten som en form av plantskola. Tanken är att deltagarna skall segregeras tillfälligt, att de måste isoleras så att deras självkänsla kan stärkas, för att sedan återintegreras i samhället igen. Det är således en form av feministisk strategi som bygger på att förändra individen snarare än strukturen. Som jag nämnde tidigare i detta kapitel återkommer talet om att ”man måste börja där de befinner sig” vilket i diskursen innebär att utgå från ”kvinnans” roll som moder och maka.

A: (...) Samtidigt så har ju vikten av att man skall känna sig trygg för att sedan gå vidare. Och jag tycker då att när vi har gjort de här projekten så har vi visat på att vi klarar oss själva, vi bygger våra bord själva. Om man gör de sakerna så utvecklar man ju det här. Jag menar, man måste vara trygg i en grupp för att kunna gå ut i en större grupp. Så jag tycker nog inte att man konserverar det på detta sättet, utan man försöker börja där.

B: De har ju de visionerna med sig ändå va, att det här är typiskt kvinnligt.

I: Har de det?

B & A: Mmmm. Jaa.

I: Men vad är det du vänder dig mot då?

E: Just det här resonemanget att man skall använda människor i sociala experiment som så att säga inte vill vara med på det va. Jag menar det ginge väl an då om de säger ja jättekul nu skall vi testa en massa nya grejer här då, vända upp och ner på det här med könsroller helt och hållet. Man måste försöka anpassa sig till där människor är. Ta bara en sån sak som att få somalier och människor från Mellanöstern att umgås. Det är inte enkelt.

F: Man har ju också det här med kultur och religion va. Tänk på dessa kvinnor som, eller som ville lära sig simma. Som går ner i bassängen iklädda sina kläder

och slöjor och allting. Det är inte så enkelt att tänka sig att sätta en sån person i något väldigt manligt yrke.

Flickskolor

Fram till slutet av 1960-talet fanns speciella flickskolor i Sverige som enbart var öppna för kategorin ”flickor”. Bakgrunden är att ”kvinnor” var utestängda från högre studier vid läroverken och universiteten som enbart var öppna för ”män” (Kyle 1972). Marie Nordström, som följt debatten om samundervisning 1866-1962, skriver att det var första i mitten av 1800-talet som staten började visa intresse av högre utbildning för ”flickor”. Anledningen till statens intresse var främst ett behov av billig, välutbildad arbetskraft i statlig och kommunal verksamhet som skolor, omsorgssektorn, telegraf- och postväsendet (Nordström 1987). Som en följd av detta startades de första flickskolorna i privat regi i städerna under 1800-talet. Den första flickskolan grundades redan 1786 i Göteborg. Eva Lis Bjurman (1995) skriver att det fanns skolor eller så kallade pensioner i städerna som riktade sig enbart till ”flickor” redan i början av 1800-talet. Pensionerna problematiserade den rådande borgerliga genusordningen som byggde på en dikotomisering mellan hem och offentlighet. Pensionerna ifrågasatte att ”kvinnans” givna roll var i hemmet. Bjurman skriver att ”i pensionerna mötte de unga flickorna ett nytt kvinnoideal” och menar att pensionerna utgjorde en ”frizon undan männens maktsfär” (Bjurman 1995:130).

Det var främst fyra argument mot samundervisning som framkom i debatten under 1800-talet. Det första rörde ”kvinnans” roll som moder och hustru och argumentet byggde på att hon måste få rätt sorts undervisning för sin framtida roll, vilket föreställdes endast kunde ges i flickskolorna. Det andra argumentet var hygieniska och medicinska aspekter, att det fanns fara ”för en onormal pubertetsutveckling för flickorna”. Det tredje handlade om att skydda ”flickornas” moral och uppförande. Det sista handlade om ”intellektuella könsdifferenser”. Trots detta startade den första samundervisningen i privat regi 1876. Palmgrenska skolan som den kallades var främst en slöjdskola. I början av 1900-talet uppkom flera samskolor där ”flickorna” skulle undervisas i ”handarbete och för dem anpassad gymnastik. De kunde befrias från ett främmande språk och en del av matematiken och flickorna skulle på detta sätt slippa bli överansträngda” (Nordström 1987, 1996).

Ingela Schånberg anser att flickskolornas utformning kom att bli ett medel för att bevara den patriarkala genusordningen och arbetsorganiseringen (Schånberg 2002). I mitten av 1950-talet startades en försöksverksamhet med den 9-åriga enhetsskolan och samundervisning för ”flickor” och ”pojkar”. I samband med att parallellskolesystemet med bland annat folkskola, praktisk realskola, läroverk och flickskola upphörde under 1960-talet stängdes de sista flickskolorna. De började avvecklas redan i mitten av 1950-talet. Istället infördes en enhetlig obligatorisk grundskola för alla. Hemkunskap och barnkunskap var två nya

ämnen som introducerades i syfte att ”utjämna könsrollerna i hemmen” (Wernersson 1977).

Thorsten Lundberg (1991) skriver att könsroller, jämställdhet och konserverande fördomar var viktiga målområden i läroplanerna 1962, 1969 och 1980. Detta ledde också till att slöjdundervisningen blev gemensam för ”flickor” och ”pojkar” i början av 1970-talet. Ämnet kallades slöjd men var dock fortfarande i Lgr62 uppdelad på två olika slöjdarter – hård och mjuk slöjd (SOU 1979:77). Sedan 1962 benämns arterna textilslöjd, samt trä- och metallslöjd. Tidigare kallade ämnet ”flickslöjd” respektive ”gosslöjd”, senare slöjd för ”flickor” och slöjd för ”pojkar”, samt i senare läroplaner ”manlig slöjd” och ”kvinnlig slöjd”. Thorsten Lundberg skriver att ”studerande, lärare, fackförbund och utbildnings-samordnare har varit helt eniga i den här frågan och ändå har det dröjt till 1988, innan det blev verklighet”. Det var främst två argument som lärarna använde sig av för att fördröja samundervisningen, dels uttryckte de oro för att ”pojkar skulle bli stökigare i textilslöjden”, dels menade man att ”tiden för färdighets-träning minskade i och med att båda slöjdarterna skulle praktiseras på samma tidsperiod” (Lundberg 1991). Karakteristiskt för slöjdutbildningen riktad till lärare har varit uppdelningen efter material- och köns/genus – textilutbildning riktad till ”kvinnor” och trä- och metallutbildning riktad till ”män” (Institutionen för hushållsvetenskaps hemsida www.gu.se). Ulla Johansson (1989) menar att slöjdundervisningen har sina rötter i 1600-talets folkskolor där eleverna undervisades i läsinläring, kristendomslära och slöjd.⁸¹ Slöjdundervisning organiserades också i privat regi och av hushållningssällskapen. Det var först i slutet av 1800-talet som slöjd blev ett officiellt skolämne. Detta innebar ett förändrat synsätt på statens och folkskolans ansvar. Från att tidigare ha fokuserat på religion och läsning, skulle nu staten genom folkskolan också ansvara för att uppfostra barnen för ”ett liv i hemmet”.

Johansson identifierar flera olika tilldelade betydelser som slöjdundervisningen hade för samhällets reproduktion. Eleverna skulle ”skolas i hantverkar-yrket”. Johansson skriver att ”det fanns en oro över att arbetarklassens reproduktion var hotad” som en följd av folkskolans fokusering på det teoretiska. Genom att införa slöjd som ett ämne skulle ”kroppsarbetets status höjas”. Slöjd betraktades också som en metod för att föra vidare ett kulturarv och fostra eleverna i ”moraliska egenskaper som ordning, renlighet, flit och sparsamhet”. Slöjden sågs som en indirekt träning för arbetslivet. Detta ansågs särskilt nyttigt för de rastlösa ”pojkar” som skulle stimuleras såväl intellektuellt som praktiskt för att utvecklas. Vad gällde ”flickorna” så motiverades slöjdundervisningen främst utifrån nyttoaspekter, vilket byggde på tanken om att ”kvinnans” plats var

⁸¹ Ulla Johansson har följt riksdagsdebatten om folkskoleslöjden under perioden 1840-1919. Artikeln ”Folkskoleslöjd – en mångdimensionell historia” (1989) baserar sig på avhandlingen ”Att skolas för hemmet. Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842-1919 med exempel från Sköns församling”.

i hemmet. Johansson skriver att ”i debatten om slöjden finns många uttryck för en kvinnoideologi, som i praktiken legitimerade kvinnans underordnade ställning” (Johansson 1989:15). Vissa debattörer menade att flickslöjden utgjorde ett ”hot mot reproduktionen av den kvinnliga delen av jordbrukets underklasser. Skolslöjden gav flickorna smak för lyxarbeten, broderier och andra onyttigheter” (Johansson 1989:14).

En initiativtagare till ett av de textilprojekt som jag har studerat har gått i flickskola och har positiva erfarenheter av detta. Hon liknar textilprojektet med flickskolan.

B: Jag har själv gått i flickskola och jag får säga det att, idag, jag tror inte jag fattade när jag gick i flickskola vilken bra skolform det var. Om du tittar idag på undersökningarna så står det där att 36% av kvinnor i ledande befattningar har gått i flickskola, medan bara 12 i ledande har gått i samskola va. Jag tror att kvinnorna får lov att komma till tals i en flickskola. Det får de fasen i mig inte i skolan idag. Och är det så. Jag kan ta exempel från min egen dotter. När lärarna ringer hem och säger att hon är så uppnosig och uppstudsigt och hon tar för sig alldeles för mycket och hon dominerar och talar om för alla andra vad de ska göra i klassen va. Du får nog prata med henne lite. Hon får nog dämpa sig lite. Då säger jag ’nej varför skall hon det?’ Det är aldrig någon som hade sagt det här till en kille. Det hade varit helt normalt för honom va.

Andra initiativtagare vänder sig mot de historiska flickskolorna och är kritisk till den verksamhet som flickskolorna bedrev. Initiativtagarna till det textilprojekt som är förlagt till en skola som enbart är öppen för ”kvinnor” menar att denna skola är raka motsatsen mot de traditionella flickskolorna. Initiativtagaren säger att ”flickskolan den formade flickor då så att de blev som flickor skulle vara och intresserade sig för textil och alla de här grejerna då va som flickorna skall göra, eller bör göra ... det som fina flickor ... det som ingår helt enkelt i konceptet.” En gemensam nämnare är att både dåtidens flickskola och 1990-talets textilprojekt utbildar/de eleverna i textilhantverk. En av initiativtagarna menar att det är sättet som undervisningen bedrivs på, liksom målsättningen med utbildningen som skiljer sig mellan flickskolorna och dagens skola som enbart är öppen för ”kvinnor”. Medan flickskolorna fostrade i ”kvinnlighet” bygger 1990-talets textilutbildning istället på en feministisk ideologi som syftar till att individen skall bryta traditionella roller. Den senare undervisningen präglas vidare av ett experimentellt förhållningssätt gällande hantverket.

I: På vilket sätt då?

C: Ja, att (skolan) är ju liksom inte flickskolan utan det är ju nästan tvärtom då.

I: Ja, men det är det här som jag försöker få ihop. Hur kan det vara tvärtom?

C: Ja, inte tvärtom men ... Nej men det är ingen flickskola på något sätt, för flickskolor då skulle man kunna säga vidarebefordrar traditionella, kvinnliga sätt att vara och uppfostrar och fostrar och lär kvinnor vad kvinnor behöver veta. Då. Och (textilprojektet) är ju inte så. Utan det är mera en plats där kvinnor skall

kunna tänka vad de skulle kunna behöva veta själva då. (...) det här att se att OK det var inte bara jag som det var fel på så där utan att det finns ett strukturellt kvinnoförtryck. Och det liksom genomsyrar ju allting (i projektet), det gör det ju.

Samtidigt förenas flickskolorna och textilprojekten av synen på säråtgärder som plantskolor.

C: (...) Men en iransk kvinna som jag tänker på då som kom till skolan och sade att nej jag kan inte lära mig när jag sitter med män i klassrummet för att de ... jag är frånskild och de stöter på mig hela tiden. Ja, såna där grejer. Eller de låter mig inte vara ifred, de skall bara prata själv hela tiden. Jag får ingen plats. Eller jag vågar inte, jag blir för blyg när det är män med för att man har den bakgrund man har för att man har gått i sär- ... flickskola, för att det har sett ut så och så i det blandade klassrummet också. Man känner sig underordnad så där, kan inte komma fram. (...) Det är svårt att se de sakerna då för man är så färgad av de rollerna man har då tillsammans med män då. Och därför kan det vara väldigt skönt att tillsammans med andra kvinnor.

Britt-Marie Berge skriver om hur ”flickor” och ”pojkar” tillfälligt segregeras i nutidens undervisning på daghem och skolor i syfte att ”bryta pojkarnas dominans” (Berge 1998). Elisabeth Gerle uppmärksammar att det idag finns friskolor som tillåter så kallade könssegregerad undervisning trots att detta strider mot läroplanen (Gerle 2000).

Som framgår av detta kapitel så är den här typen av textilprojekt med filantropiska inslag och terapi-inriktning som uppkom under 1990-talet inte något nytt fenomen, varken internationellt eller i Sverige. Redan på 1930-talet försökte staten åtgärda arbetslöshet genom att utbilda ”kvinnor” i textilhantverk. Jag uppmärksammar också att textilhantverk varit centralt för iscensättningar av ”kvinnlighet”.

II. Vita subjektspostioner

4. Vit guvernör

4.1. Media upptäcker upptäckaren

Enligt media upptäcktes ”invandrarkvinnornas” situation och behov i slutet av 1980-talet. De första artiklarna om textilprojekten publicerades redan i början av 1990-talet, men det var först i mitten av decenniet som media började uppmärksamma projekten på allvar.

(Initiativtagaren) som, enligt egen utsago, ”aldrig lidit brist på idéer” och tidigare har jobbat bland annat med internationellt hjälparbete inom (ideell organisation), fann sig själv vid en korsväg i livet och frågade sig åt vilket håll hon skulle gå. Hon såg sig om och upptäckte att världen fanns runt knuten.

– Ibland tycker vi att det är så tjugigt att göra något för omvärlden, resa till Afrika för något hjälparbete. Men det finns ju insatser att göra här hemma också, säger hon. Och hon förklarar att hon ser på sig själv som en som bor i Sverige men arbetar i världen.

(Initiativtagaren) upptäckte alltså invandrarkvinnornas situation och behov. Driftig som hon är samlade hon ihop en styrelse av inflytelserika och liktänkande människor och så var (projektet) igång och en ideell förening bildad (Dagen 981009).

I förrgår kom (namn) och knackade på dörren till (ideella föreningen som planerar att starta textilprojektet, min anm). Hon hade hört talas om (projektet) och ville sätta igång genast.

– Jag har funderat länge på att starta något för människor som behöver stöd. Men jag kan ju inte göra det själv. Nu får jag kanske chansen här. (Namn) är på väg att bli arbetslös till 50 procent på grund av en förslitningsskada som hon fått i jobbet som undersköterska.

Hon är besviken på att kommunen inte hjälper henne till ett annat jobb men tar nu saken i egna händer.

– Jag tycker om att måla och jag är bra på matlagning och att sy kläder. Kanske kan jag bli husmor på (projektet)! (Helsingborgs Dagblad 960822).

(Initiativtagaren) arbetade tidigare på (ideell förening), där hon ansvarade för (plats)verksamheten. Där kläckte hon idén till (projektet).

Det kom oerhört många flyktingar till Sverige i slutet av 80-talet. En grupp kring mig åkte ut till båtarna och hämtade flyktingarna som bjöds in till oss för att lyssna på musik och äta en tallrik soppa. Många äldre välbeställda svenska damer som ägnade sig åt hjälpverksamhet kom och flyktingarna, som ofta var svarta män, kom också. Jag blir varm i hela kroppen när jag tänker på det. Det anses ju så tjugigt att åka till Afrika och jobba med folk men det anses inte lika fint att bry sig om grannen. Idag blir man mörkrädd när man ser vad som pågår i Danmark. Och i övriga världen!

Två volontärer släpps in i lokalen. Två glada och entusiastiska kvinnor. En pensionerad svensk textillärare som hjälper till med att tala svenska i ”syeriet”. Och en svensk sjukpensionär som fixar kaffe, bullar, protokoll och väskhandtag får jag veta (Dagens Nyheter 011220).

Media fokuserar främst på ”upptäckaren”. ”Hon såg sig om och upptäckte att världen fanns runt knuten”. Vem var då upptäckaren?

I (initiativtagarens) ena öra dinglar (projektets) kvinnosymbol ett silversmycke i form av (anonymiserat). Häftigt, sensuellt, lite utmanande, så ska en kvinnosymbol vara, tycker (initiativtagaren). Själv ger hon intryck av att leva upp till den symbolen. Hon är intensiv och engagerad, kallas med rätta för eldsjäl (LO-tidningen 980618).

I berättelserna karakteriseras upptäckaren som feminist. Subjektet framställs som en ”kvinna”, ”hon”. Hon beskrivs i positiva ordalag som utåtriktad, entusiastisk, engagerad, glad och driftig. Hon är en ”glädjespridare, inspiratör och idéspruta”. Hon omtalas som ”projektledaren, som ständigt far runt, pratar, skrattar och kramas med kvinnorna”. ”Upptäckaren” är en eldsjäl som brinner för sitt livsverk – textilprojektet. Hon har en bakgrund inom internationellt bistånd och karakteriseras av sitt humanistiska och filantropiska förhållningssätt. ”Mångfald, integration och kvinnofrågor är viktiga ämnen för (namn)”. Hon är ”engagerad för orättvisor och klyftor i samhället” och ”vill göra en insats för omvärlden”. Hon vill ”bistå de svaga människorna som behöver stöd”, ”bekämpa rasism” och ”hjälpa människor i knipa”. Men varför ”resa till Afrika för något hjälparbete” när det finns ”svarta flyktingar här hemma i Sverige”? Hon omger sig med inflytelserika samt liktänkande människor – välbeställda svenska damer, volontärer, pensionerade textillärare och sjukpensionärer. En genre av artiklar är porträtt av initiativtagaren som mottagit pris för sitt engagemang mot främlingsfientlighet och för mångkulturalism.

Den här typen av reportage har en uppfostrande funktion genom att de utmålar en idealiserad kollektiv gemenskap. De syftar vidare till att konstruera en vit självbild som framställer ”vit kvinnlighet” som synonym med tecken som jämställd och frigjord. En central prototyp är ”invandrarkvinnan” som karakteriseras komma från ”tredje världen” och beskrivs som en ”u-landskvinna” (Minh-ha 1989, Mohanty 1996, Brune 1998, 2000, 2002, 2004). Brune menar att:

de svenska nyhetsmediernas ”invandrare” har och har haft ett slags bruksvärde, åtminstone i den meningen att nyhetshistorier om ”dem” kan tjäna som språngbräda för en rad formuleringar kring vilka ”vi” är och vill vara. ”De” används som redskap för fostran till en nationell gemenskap – en gemenskap som ”de” samtidigt helt eller delvis försätts utanför (Brune 2002:150f).

Brune skriver vidare att den här typen av texter som förvägrar den intervjuade rätten att själv definiera sin identitet och livssituation ofta är ”skrivna av kvinnliga journalister och skrivna med feministiskt patos” (Brune 2000:32). Jag tolkar

det som att reportagen om textilprojekten ytterst är berättelser om den kamp som förs mellan olika individer som tillskrivs subjektpositionen vit aristokrati. Vit aristokrati utgör ingen homogen grupp utan det pågår en förhandling om tolkningsföreträde mellan olika grupperingar inom aristokratin. Artiklarna skildrar en idealtyp av den vita alternativa guvernören som söker avancera och få mer makt. Diskursen tillskriver initiativtagarna subjektpositionen vit alternativ guvernör. För att iscensätta den vita alternativa guvernören krävs motbilder som kan synliggöra allt det som hon inte ”är”. Det är två motbilder som förekommer i diskursen. En motbild är ”invandrarkvinnan” som skildras som passiv, isolerad och framställs ha dålig självkänsla. En annan motbild är en vit etablerad aristokrati – de etablerade institutionerna, den hindrande byråkratin inom offentlig sektor. På motsvarande sätt är det dessa två motbilder som skall åtgärdas. Diskursen gör gällande att problemet är tvåfaldigt. Det första problemet berör individnivån, ”invandrarkvinnan”. Det andra problemet rör strukturen, en etablerad vit aristokrati.

Maria Eriksson Baaz (2001, 2002) forskning om ideella, icke-statliga svenska biståndsorganisationer verksamma i Tanzania visar hur central koloniala diskurser och stereotyper om den Andre är för biståndsarbetarnas identitet och livsstil. Eriksson Baaz problematiserar den uppdelning som gjorts mellan å ena sidan det ”onda” internationella och multilaterala biståndet och å andra sidan det ”goda” alternativa folkrörelsebiståndet. Liksom övrigt bistånd drivs folkrörelsebiståndet av egenintressen, dels i form av ekonomisk status, men också i form av att möjliggöra en viss livsstil och identitet. Eriksson Baaz påpekar att folkrörelsebiståndet inte är alternativt utan en del av det internationella biståndet och att det präglas av samma diskurser som övrigt bistånd (Eriksson Baaz 2001:162f).

4.2. Etablerad vit aristokrati

Eldsjälen (namn), initiativtagare till (projektet), blir just därför sprutande arg när hon tänker på alla miljoner som ska gå till en splitter ny integrationsmyndighet i Norrköping:

– När det skulle löna sig så oändligt mycket bättre att i stället satsa på oss som på ett obyråkratiskt vis sysslar med integration i verkligheten! (Expressen 971116).

Vad är då problemet med den etablerade strukturen? En initiativtagare uttrycker det på följande sätt: ”Det är svårt att arbeta gränsöverskridande i (plats). Arbetsformerna är segmenterade och cementerande, konstaterar (initiativtagaren)” (GP 981008). Diskursen gör gällande att institutionerna karakteriseras av toppstyrning och stelbent byråkrati. Sinnebilden är en medelålders man som aldrig varit i kontakt med de individer som institutionen skall åtgärda. I berättelserna utmålas han som en person som tänker kortsiktigt och endast ser till sin del i systemet. Ytterligare några symboler för det etablerade systemet är Arbetsförmedlingen, facket och Sfi. Med anledning av att tecken som rationell, samhällsekonomisk,

konservativ och uppifrån-perspektiv likställs med denna motbild i diskursen så framstår det som om dessa institutioner fokuserar uteslutande på kortsiktiga åtgärder och generella lösningar med fokus på grupper. Det tycks heller inte finnas någon samordning mellan institutionerna. AF å ena sidan framställs enbart fokusera på statistik och på att sysselsätta människor på den öppna arbetsmarknaden. Facket å andra sidan ser enbart till sina medlemmars intressen och motverkar egenföretagande och kooperativa lösningar. Sfi slutligen fokuserar uteslutande på teori och hjärna. Erhåller då berättelserna någon lösning på problematiken?

Lösningen enligt media är att initiativtagarna till textilprojekten flyttar fram sina positioner och får mer resurser. Därigenom kan en alternativ vit aristokrati utmana den etablerade vita aristokratin och dess tolkningsföreträdare. Lösningen är en alternativ vit guvernör som omdefinierar agendan. Det är en amason som tecknas i diskursen, en kvinnlig krigare. Hon framställs som en känslös feminist som ska iscensätta ett obyråkratiskt integrationsprojekt i det lilla där hänsyn tas till människornas förkunskap och vardagskunskap. Hon förmedlar jobb via sina personliga kontakter och nätverk. Hon har erfarenheter från fältet. Moment i diskursen är: alternativ, nytänkande, helhet, samarbete, flexibilitet, platta organisationer, underifrån, empowerment, hjärta, händer, känslor, långsiktiga lösningar med fokus på nästa generation – barnen, individuella lösningar med människan i fokus, samt utgå från där den lilla människan befinner sig. Lösningen som framhålls är således ett alternativt projekt, finansierat av alternativ källa (EU), i alternativ regi (ideella föreningar/icke-stalig sektor) av den alternativa kvinnan som har arbetat i verkligheten, mött människorna personligen och identifierat deras behov. Det vill säga att lära sig svenska genom vardagssysslor, genom att använda sina händer och sitt hjärta.

I diskursen fokuseras uteslutande på skillnaderna mellan de två stereotyperna – den medelålders ”mannen” och den alternativa feministen. Genom att analysera diskursen utifrån Hages teori om vithet går det dock att urskilja flera likheter mellan subjektpositionerna. Båda typerna tillskrivs subjektpositionen vit aristokrati. Det är en etablerad vit guvernör (medelålders ”mannen”) och en alternativ maktaspirerande vit guvernör (”kvinnliga” feministen). I berättelserna handlar det främst om att omfördela makten inom vit aristokrati. Det är alltså fortfarande toppstyrning. I diskursen framstår det som givet att en vit guvernör skall styra över och identifiera den Andres behov uppifrån. Den stereotypa kategorin ”invandrarkvinna” ifrågasätts aldrig. Vit aristokrati som maktfaktor tas för given och problematiseras inte i diskursen.

4.3. Framgångssagan

Tidningsartiklarna är uppbyggda enligt en enhetlig struktur. Diskursiva moment som återkommer i rapporteringen om textilprojekten är: upptäckaren, invandrar-

kvinnan förr, upptäckten och omvändandet, invandrarkvinnan nu, vittnesmålet om omvändandet, framgångssagan, den hindrande byråkratin. För att illustrera detta följer här ett oredigerat reportage.

Här återfår de sitt självförtroende

Många kan inte läsa. De pratar heller aldrig med en svensk. Flera har misslyckats med sin svenskundervisning. Men på (projektet) i (platsen) får de sitt självförtroende tillbaka. Där tas dessa invandrarkvinnors skaparlust och fantasi tillvara i färgstarka tygtryck med ett annorlunda mönsterspråk. På köpet lär de sig svenska.

Det växer fram tygtryck och självförtroende

Vid tryckborden på (projektnamn) i (plats) arbetar (namn), (namn) och (namn). Under deras händer växer vackra och färgstarka mönster fram. Men det växer också fram något mer ur detta integrationsprojekt för invandrarkvinnor. Nämligen självförtroende.

– Förut hade jag noll. Jag satt hemma, hade inte kontakt med en enda svensk och kunde varken prata eller läsa svenska, säger den iranska sjuksköterskan (namn) som numera skriver dikter och trycker screentryck som om hon aldrig gjort annat.

(Projektet) har riktat in sig på en grupp kvinnor som har extra svårt att ta sig in i det svenska samhället. De är lågutbildade, icke läskunniga invandrarkvinnorna.

– Det finns alltid något varje människa kan, säger (initiativtagaren), (projektets) grundare. Hon är den eldsjäl som varje framgångsrikt projekt behöver. På mjuk (dialekt) berättar hon den fantastiska historien bakom ett av Sveriges just nu mest lyckade integrationsprojekt.

– Jag hade inga pengar alls när jag startade utan samlade saker till en loppis som gav 3 000 kronor. För det köpte jag 1 000 meter tyg från (företag) och började trycka tyger ihop med några invandrarkvinnor. Detta var (år). Lokaler lånades av en skola och symaskiner av ett fritidshem. Varje morgon och eftermiddag bar (initiativtagaren) maskinerna fram och tillbaka.

– Mina armar vet hur mycket en symaskin väger, konstaterar hon utan självömkan. Så småningom växte verksamheten. Nu kan (antal) kvinnor per termin få lära sig svenska på det sätt som (initiativtagaren) förespråkar – via vardagssysslor. Gång på gång kommer det hit kvinnor som inte klarat av någon svensk skolgång alls. Kvinnor som känner sig helt värdelösa inför sina barn. Kvinnor som inte hör ett enda ord svenska talas omkring sig.

Får ekonomiskt stöd

(Projektet) ser deras resurser. Stryka klarar de flesta. Rita mönster är många oerhört duktiga på. Och syr gör en del som om de vore uppfödda med Singer och Husqvarna (vilket de definitivt inte är). Numera har (projektet) också egna symaskiner (begagnade skolsymaskiner). Och ekonomiskt stöds man av (lokalområdets myndigheter). Vi besöker (projektet) som ligger vid (platsen), en torsdag eftermiddag. Under förmiddagen har halva gruppen fått undervisning i svenska, matematik och samhällsorientering och den andra halvan har fått jobba med sina händer. Efter en god vegetarisk lunch framställd av kvinnorna själva, byter

kvinnorna plats. Plötsligt står två kvinnor i dörren och önskar få en rundvandring. De har hört talas om (projektet) och vill gärna se hur det fungerar i verkligheten.

Naturlig träning

(Initiativtagaren) hämtar en av de gamla eleverna och ber henne guida dem.

– Egentligen har vi inte tid för spontana studiebesök, men de ger ju en naturlig svensktjänning för dem som ska berätta om oss, säger (initiativtagaren) som ser möjligheter i det mesta.

– (Initiativtagaren) är fantastisk. Jag blir glad av att vara med henne och glömmer mina problem, säger (namn) som fått vara på (projektet) i flera terminer och snart ska få börja arbeta som försäljare i (projektets) egen butik på (adressen).

Somliga av eleverna har socialbidrag, andra har ALU-bidrag och måste sluta efter sex månader. Om inte (initiativtagaren) griper in och försöker få till stånd en obyråkratisk lösning. Om de tvingas vara hemma ett halvår före nästa ALU tappar de mycket av det de lärt sig. Det här handlar ju bland annat om kvinnor som inte hör ett enda ord svenska omkring sig i sin vardag. Till sin hjälp på (projektet) har (initiativtagaren) i dag flera lärare. Pedagogiken tar hänsyn till elevernas förkunskaper och svenskundervisningen är i vissa grupper helt befriad från grammatiska inslag.

– Integration för mig handlar om det som görs i det lilla. När vi säger god morgon till varandra, när vi sitter ner och dricker kaffe och småpratar, säger (initiativtagaren) som är en mästare på att hitta lösningar på problem.

– Genom att träffa svenskar här på (projektet) blir Sverige mindre farligt för de här kvinnorna. Eftersom vi bara talar svenska här lär sig kvinnorna så pass mycket att de kan ta sig fram i samhället. Och på det viset mår de bättre. Enligt (initiativtagaren)s sätt att se det är det inte bara kvinnorna som får något av henne. Hon lär sig också mycket av dem.

– Jag är djupt imponerad av vad många har klarat av. Och det är inte utan att jag tycker att vi svenskar ibland är bortskämda och lite gnälliga. Ofta får (initiativtagaren) frågan om praktiken på (projektet) leder till jobb för kvinnorna.

– Det händer. Nyligen fick en kvinna som jag skrivit rekommendationsbrev åt jobb inom hemtjänsten. Det var jätteroligt. Men det händer tyvärr alltför sällan.

Bildtext: Tills alldeles nyligen tvättade (projektet)s personal alla tyger hemma i sina egna tvättmaskiner. Men nu både tvättas och fixeras tygtrycken på (projektet).

Upptäckaren framställs som en unik, aktiv individ till skillnad från den upptäckta som beskrivs i pluralis, som en passiv grupp – ”invandrarkvinnor”, ”kvinnor”. Huvudpersonen är en aktiv ”svensk kvinna” som räddar den passiva ”invandrarkvinnan” genom att bekämpa den hindrande byråkratin. Detta gör hon genom att hon är en ”mästare på att hitta lösningar på problem”. Hon tar sig an alla hinder som kan uppstå, ser möjligheter i det mesta och är en ”mästare på att hitta lösningar på problem”. Hon griper in och försöker få till stånd en obyråkratisk lösning. Det är hon som åstadkommer en förändringsprocess genom att bereda

vägen och bistå de svaga. Hon har kunskap om båda världar. Hon har varit där ute i förorten, i verkligheten och mött de verkliga ”invandrarkvinnorna”.

”Invandrarkvinnan” är lågutbildad och har noll självförtroende, känner sig helt värdelös inför sina barn och kan inte ta sig fram. Upptäckaren ser den isolerade ”invandrarkvinnan” och väcker hennes inre dolda resurser, vilket beskrivs i termer som att hon ”får dem att växa”, ”blomma ut” och ”utveckla dem”. Hon ser till de individuella behoven. Hon upplyser. Hon ”stärker deras självkänsla” för att de skall ”hitta styrka och lust att gå vidare ut i livet”, samt ”få mod att satsa igen”. Den vita guvernören omvänder ”invandrarkvinnan” och lotsar henne ut ur det så kallade ghettot och in i det ”svenska” samhället. Först genom omvändandet träder individen bakom kategorin ”invandrarkvinnan” fram. Att det är en process förstärks av ordvalen ”växer fram”, ”blommar ut”, ”träder fram”, ”tar färg”, ”de lär sig”, ”de undervisar”.

Upptäckaren tillåter och ger – här ”får de tala svenska”, ”får de träffa svenskar”, ”får de jobba med sina händer”. I diskursen ter sig ”invandrarkvinnan” passiv. Den Andre ger vittnesmål om att initiativtagaren är fantastisk. Efter omvändandet skriver ”invandrarkvinnan” dikter, ”trycker screentryck som om hon aldrig har gjort annat, ”syr som om de vore uppfödda med Singer och Husqvarna” och ”guidar besökare på svenska”. Det är initiativtagaren som har integrerat ”invandrarkvinnorna” i den ”svenska” nationen och gjort så att ”invandrarkvinnorna” har fått jobb. I berättelserna är det en vit guvernör som ger den Andre plats.

Eldsjälen sliter. Hon är aktiv. Hon kämpar själv utan självömkan. Förr hade hon inga pengar. Då samlade hon in saker till en loppmarknad. För pengarna köpte eldsjälen tyg. Förr tvättade hon hemma, lånade lokaler och symaskiner. Nu har hon egna begagnade skolsymaskiner. Hon är inte längre ensam. Till sin hjälp har hon idag flera lärare. Det är främst en framgångssaga. Alternativa lösningar hyllas i artiklarna. Berättelserna rymmer implicit och explicit systemkritik.

4.4. Initiativtagare och ”invandrarkvinna”

På vägen ut från (projektet) passeras den teoretiska delen av undervisningen. Polskan (!) (namn), lär ut svenska och berättar om det svenskaste som finns – falukorven (DN 991117).

Initiativtagaren skildras nästan uteslutande som ”kvinna” och ”svensk” i media. Ett fåtal undantag finns dock. Endast i ett reportage positionerar journalisten initiativtagaren som ”man”. Personens så kallade köns/genusidentitet nämns endast i förbigående genom att initiativtagaren omnämns som ”han” och ”en man med visioner” (Nerrikes Allehanda 990302). Det är inget som kommenteras ytterligare. Genren är densamma för övrigt. Av reportagen framgår också att tre av initiativtagarna själva har erfarenhet av att migrera till Sverige. I en artikel till exempel står att ”för två år sedan kom hon själv till Sverige som invandrare från

Polen där hon utbildat sig till inredningsarkitekt”. Också dessa tre reportage har samma stil som övriga artiklar. Erfarenheterna av invandring är inget som fördjupas i de tre artiklarna.

Det finns två artiklar som skiljer sig från övriga genom att de främst fokuserar på initiativtagarens erfarenhet av migration. Initiativtagaren kategoriseras i dessa artiklar som ”invandrarkvinna”. I övriga reportage har kategoriseringen ”invandrarkvinnan” varit reserverad för den ”passiva” deltagaren. Här kategoriseras plötsligt både initiativtagaren och deltagaren som ”invandrarkvinnor”. Som jag skall visa medför detta problem för skribenten eftersom genren är uppbyggd kring en aktiv hjältinna – vit guvernör – som skall omvända ett passivt offer – ”invandrarkvinnan”. Skribenterna löser detta genom att försöka skildra initiativtagaren som både vit guvernör och ”invandrarkvinna”. Genom att analysera likheter och skillnader mellan dessa två artiklar och övriga artiklar framträder vilka diskursiva moment som är reserverade uteslutande för kategorin ”invandrarkvinna”.

De två artiklarna är uppbyggda på samma sätt som övriga artiklar. Här skildras initiativtagarens yrkes- och utbildningsbakgrund. Hon har på samma sätt som övriga initiativtagare varit involverad i fler projekt inom projektindustrin. Det är samma diskursiva moment som framträder: kvinnokunskap, textilt arbete, fokus på svenska språket, levande verkstadspedagogik, hur unikt projektet är, talet om initiativtagarens idérikeedom, deltagarnas dåliga självförtroende, egenföretagande och så vidare.

På vilket sätt skiljer sig då dessa två artiklar från övriga artiklar? De skiljer sig främst åt på fyra punkter: familjeorienteringen, aktörskapet, vitheten, samt det jungfruliga.

Den första skillnaden som framträder är familjeorienteringen. Initiativtagarens familjemedlemmar blir relevanta i samma stund som hon skildras som ”invandrarkvinna”. Hennes status som maka och mor understryks. I flera andra reportage betonas att initiativtagaren är frånskild.

För det andra skiljer sig dessa artiklar från övriga beträffande aktörskapet. Hon omnämns här som ”projektledare”. I övriga fall omtalas hon i termer som ”grundaren”. Vidare framställs ”invandrarkvinnan” inte som lika självständig som övriga initiativtagare, utan det betonas att hon har fått hjälp av organisationer och myndigheter och att dessa behandlat henne positivt. Hon omskrivs i passiv form. Detta skall jämföras med hur övriga initiativtagare framställs i media: Eldsjälen ger inte upp utan kämpar aktivt mot etablissemang, ”Allt för att hitta nya vägar in i samhällsapparaten” (Helsingborgs dagblad 960822), hon ”uppvaktar med en bulldogs envishet myndigheterna” (Vi 960328). Eldsjälen ”fick inget gensvar alls. Lyckligtvis bestämde sig (initiativtagaren) för att inte bli nedslagen” (SvD 971017) utan kämpar vidare. Hon är van vid att flytta berg. ”Jag har skapat en värld som jag vill ha den.” En initiativtagare citeras på följande sätt i Dagens Nyheter: ”Jag plågas av att människor har det svårt och här

har jag skapat en värld som jag vill ha den, i det lilla. Min belöning är att se människor nöjda” (DN 031214).

(Finansiär) har inte bidragit med pengar. De var vankelmodiga och tog lång tid på sig att besluta, säger (initiativtagaren), som själv ordnade den suveräna platsen på (plats) genom att övertyga förre chefen för (institution) (namn) om projektets förträfflighet. Därefter fick hon fram pengar av (fyra finansiärer). Sammanlagt har hon fått ihop 1,8 miljoner, det allra mesta från (finansiär) som har AP-fonder att ösa ur. Men mer behövs, så hon ringer runt till alla hon känner som kan ha spik eller bräder på nåt lager nån-stans (DN 980104).

Detta framträder ännu tydligare vid en analys av fotografierna i media. Vanligtvis porträtteras initiativtagaren framifrån i närbild. Karakteristiskt för dessa bilder är att hon ser rakt in i kameran. Också de två reportagen om ”invandrarkvinnan” som initiativtagare innehåller porträtt, skillnaden är att hon inte ser in i kameran utan porträtteras från en sidovinkel.⁸²

Vitheten är en tredje viktig skillnad. I dessa två artiklar betonas att initiativtagaren är en färgstark person, omgiven av färger. Detta är karakteristiskt för beskrivningar av ”invandrarkvinnan”, att hon beskrivs i termer som färg och kultur. I berättelsen indikeras initiativtagarens avsaknad av vithet, att hon avviker från idealet och att hon hör samman med den Andre samt att hon präglas av färg och kultur på samma sätt som deltagarna i projekten. Initiativtagarens ”turkiskhet” lyfts fram. Initiativtagarens ”ursprung” och nationalitet betonas i dessa artiklar men inte omskrivs i övriga.

Den fjärde skillnaden har jag valt att kalla det jungfruliga. Med detta anspelar jag på kolonialistiska föreställningar om terra nullius, ett jungfruligt obebott land. På motsvarande sätt framträder ”invandrarkvinnan” som jungfrulig i diskursen. I övriga artiklar framställs ”invandrarkvinnan” som ett oskrivet blad, blank, helt utan tidigare kunskap eller erfarenheter.

I dessa två artiklar, där initiativtagaren själv har erfarenheter av migration, betonar initiativtagaren tvärtom att ”invandrarkvinnor” har förkunskaper. Hennes gamla kunskap duger dock inte, utan hon måste få ny kunskap enligt dessa två artiklar. På samma sätt som övriga reportage fokuserar dessa artiklar på vad arbetsmarknaden och “det svenska samhället” efterfrågar och att invandrarkvinnorna skall anpassa sig till dessa krav.

Sammanfattningsvis leder dikotomiseringen ”invandrarkvinna”/vit guvernör till att initiativtagaren inte kan inta positionen vit guvernör och positionen ”invandrarkvinna” samtidigt. Detta är en följd av att de utgör varandras motpoler och är beroende av varandra. Den vita guvernörens självständighet framträder vid

⁸² En annan typ är fotografier som är vanligt förekommande i reportagen skildrar initiativtagaren tillsammans med deltagarna. På dessa fotografier gestikulerar och skrattar initiativtagaren och tittar ner på deltagaren som sitter vid bord med uttryckslösa miner. En annan variant är att deltagaren håller i initiativtagarens arm och ser upp på densamma.

fokus på den Andres familjeorientering. Guvernörskapet framstår som aktivt genom att den Andre definieras som passiv och jungfrulig. Vitheten synliggörs i kontrast till det ”färgstarka”.

4.5. Alternativ vit aristokrati⁸³

B: (...) Så vi vann ju respekt inom kommunen så. Men jag tror att de var rädda för oss. För vi kunde peka på att det där är en svaghet i samhället och det där är en svaghet i samhället och det där ska vi inte göra så va. Och då vågade de inte för det kostade för mycket pengar för dem. Men vi hade ju en del kontakter med politiker och de sade att ni har rätt men vi kan inget göra.

Initiativtagarna positionerar sig själva som alternativa. Samtliga är kritiska mot det etablerade undervisningssystemet Sfi. De uttrycker också kritik mot institutioner som Arbetsförmedling, Kommun och Socialtjänst. I intervjusituationen vänder de sig mot makthavare inom offentlig sektor, som till exempel länschefen och socialchefen. Ibland talar informanterna om ”de som sitter på tjänster”. Samtliga makthavare omnämns i intervjuerna som ”män”, ”karlar”, ”han”.

B: Sedan kunde ju socialchefen sitta och tala om att ”ja, det är ju inte så givande för de här kvinnorna att sitta och sy i ett projekt”. Han visste absolut inte. Han var aldrig och besökte oss. Han visste inte vad vi sysslade med. Det spelade ingen roll om jag så berättade tio gånger att det var ett integrationsprojekt så fattade han inte det ändå va. För vi broderade ju. Det värsta var att det var en snygg karl också socialchefen.

B: (...) Jag fick inte igenom det. De skrattar ju åt mig

I: Vilka?

B: Arbetsförmedlingen. Länschefen han sade ”haha tror du att det skulle löna sig?” Det verkar precis som att ”kvinnor nu de har bara kafferep” och lämnar man då in ordet broderi så är det ännu värre för då är det som ett rött skynke för dem. För där har de kanske suttit och sett sina mammor räkna korsstygn och inte haft tid med dem när de var barn.

A: Det är faktiskt så att man blir bemött. Man tror inte att det är sant ibland. När ansvariga då som har ...

B: ... socialchefer bland annat

A: ... bemöter en som att det här är inte något viktigt värt (...).

Informanterna vänder sig mot statistiska mätmetoder och utvärderingar.

A: (...) Man måste alltid ha sån statistik. För det råkade jag ut för i (föregående textilprojekt). ”Mår kvinnorna bättre nu?”. ”Ja”, sade jag. ”Hur ser du det?” Är man van att jobba med människor och skapande verksamhet ...

B: Det märker man ju va.

⁸³ Detta avsnitt bygger både på intervjuer och deltagarobservationer.

A: ... så märker man vad de gör när man börjar och har man en grupp under en längre tid så ser man ju utvecklingen. Men det finns så att säga inga mätinstrument för det här med fritt måleri eller fritt broderi och då går det inte in i statistiken och det är alltid det de går tillbaka till. Men då får man göra utvärderingar och intervjua kvinnorna.

B: Sedan är det ju typiskt kvinnogöra och det finns inte så mycket forskning på kvinnor. Titta bara på kvinnliga sjukdomar – dem hoppar de ju över. Allting forskas på män ... värnpliktiga.

I: Men hur ser man att det har skett en förändring?

B: Det ser du inte.

I: Men kan ni försöka beskriva.

B: De skrattar ju istället för gråter. Det är ju det första. Du ser att de blir mer öppna och börjar prata. Att de försöker prata svenska. Du ser att de vågar ta bussen.

A: Sedan rent om man tittar på vad de gör. När de är instängda och låsta så gör de också såna fyrkantiga grejer, alltså de vågar inte göra någonting fritt, de vill ha en mönsterbild, de är tafatta när de gör det. Sedan liksom brodera ut är ett jättebra uttryck för det är precis det de gör. De använder fler färger.

Initiativtagarna har universitetsutbildning. Det är två olika typer av utbildning, dels textil formgivning, dels universitetsexamen i samhällsvetenskap som socionom, lärare samt legitimerad psykolog. De identifierar sig främst som ”välutbildad”. En initiativtagare karakteriserar sig själv som ”välutbildad familjebehandlare, vältalig med ett stort ordförråd på svenska, socialt välanpassad” (Intervju initiativtagare). En person som arbetat statligt i 20 år berättar om hur hon fick vidareutbilda och omskola sig. Några beskriver sig själva i termer som mångsysslare. De identifierar sig inte med någon specifik yrkesgrupp. Flera initiativtagare har erfarenhet av att frilansa och har arbetat inom olika yrken. En som är utbildad lärare har till exempel arbetat inom bistånd och media. Flera har tidigare själva arbetat inom offentlig förvaltning och etablerad undervisning – socialtjänst, socialkontor, Sfi-undervisning och så vidare.

H: (...) Och framförallt kanske jag har lite lyxpräglad inställning när man har gått i skolan i oherrans många år och jag känner inte att min existens som människa, och min självrespekt står och faller med ett jobb, men så är det för oändligt många människor och jag kan inte säga lättvindligt att skit i det.

(...)

Men alltså för att gå tillbaka till problematiken så är den nästan generell. Och där ska inte jag med min säga med min lättsinniga inställning egentligen till jobb, alltså för mig har det varit viktigare att starta föreningar, starta nätverk, det har jag gjort på a-kassa, på bidrag alltså, men det är viktigare än annat jobb jag gör.

Samtliga är aktiva i ideella föreningar och några talar uttryckligen om sig själva som eldsjälar. Engagerad och aktiv är också ord som de använder för att beskriva

sig själva. Någon har varit politiskt aktiv. De betonar att de har många kontakter och ett stort nätverk.

H: Jag är så kolossalt bra på att skapa kontakter. Det händer i stort sett bara. (...) Jag har flyttat mycket i mitt liv och jag skapar nätverk så fort jag dyker upp någonstans. Jag skulle beteckna mig själv som nomad och det gör att jag blivit väldigt bra på att slå upp mitt tält.

Många av initiativtagarna var endast deltidsanställda på 50 respektive 75 procent i textilprojekten. De berättar att de i realiteten arbetade mer än heltid, vilket innebar att de engagerade sig ideellt i respektive projekt. Några menar att detta var möjligt eftersom projektet endast pågick under en tidsbegränsad period, andra att de hade ett personligt intresse i verksamheten och människorna som deltog i den. Flera av initiativtagarna blev arbetslösa när textilprojektet avvecklades. Någon blev långtidssjukskriven som en följd av arbetsbelastningen. Majoriteten av initiativtagarna har arbetat med andra arbetsmarknadsåtgärder tidigare. Till exempel stickkurs för arbetslösa, samt en kurs riktad till arbetslösa ”invandrare” för att nämna några. Flera av initiativtagarna var själva arbetslösa innan de började arbeta med textilprojekten. Att skapa sysselsättning åt sig själv är en anledning till att de valde att starta textilprojekten. Detta ledde i flera fall till att initiativtagarna fick kontakter och nya anställningar inom projektindustrin.

H: Vi betalade dyrt för utbildning och de hade utbildning fem dagar i veckan. Det som då blev nedskuret hela tiden det var min lön som projektledare (...) Jag fick alltså ut 5 500 i månaden för säkert 50 timmars i veckan. Resten stämplade jag på a-kassa. Och det var aldrig meningen att det skulle vara en födokrok men jag trodde verkligen på idén och jag tror fortfarande på den. Det var så AF fick tag på mig. Jag satt ju på AF och intervjuade eventuella deltagare till projektet och där upptäckte min egen handläggare att jag satt på 75% egen a-kassa. Så jag blev erbjuden jobb och det kunde jag ju inte säga nej till. På det sättet kom jag in på AF. De shanghaiade mig helt enkelt till ett internjobb. Det var lite lustigt. Det är klart att jag sitter här som projektledare och så upptäcker man att hoppsan här har vi en på 75% a-kassa (skrattar) japp det var. Därför fick jag heltidsjobb helt plötsligt.

En annan faktor som styrde inriktningen på projekten var deras intresse för textilt hantverksarbete. Några kallar sig själva konstnärer. Alla utom en informant är intresserade av textilt hantverk och ägnar sig åt detta på fritiden. Några har också vidareutbildat sig inom textilområdet. En informant har gått en distansutbildning i broderi under sex års tid. En annan menar att hon är ”helt fel utbildad” och skulle ha haft ett ”konstnärligt jobb”.

E: Ja jag är ju jag älskar sånt, hantverk, sy och sticka och virka och är rätt så duktig på sånt tror jag. Drejar och gräver.

I: Men var du med i projektet och gjorde det någon gång?

E: Nej nej nej. Där dök jag upp som en sån byråkrat. Nej jag ville inte göra det heller. Jag tror nog att jag kunde betydligt mer än väldigt många av dem när det gäller just textilt hantverk och jag tyckte det att nej man ska inte trycka ner människor mer än nödvändigt. Jag menar de såg ju ändå mig som någon, jag vet inte riktigt hur de ser på en egentligen alltså, men jag tror inte att. Invandrarkvinnor har alltid bemött mig med att de lagar mat och tar hand om mig va och det får de så gärna göra va och jag vill inte visa att jag klarar det själv. Förstår du vad jag menar?

I: Nja, nästan. Ungefär.

E: Jag menar de får så gärna ta över den biten eftersom de älskar att kunna visa att de kan något också. De upplever väldigt starkt att de inte kan något va.

I: Mmm.

F: Ja. Jag är väl inte så konstnärligt lagd som du, men ett stort intresse hela mitt liv.

I: ... för?

F: Ja ... för ... egentligen det här med sömnad och hantverk och sånt va, framförallt textilt hantverk av olika slag. Jag är väl medelintresserad av hälsa också men det är något som jag har haft i mig så att säga utan att ha några fackkunskaper.

E: Ja visst precis. Det är något som väldigt många yrkesarbetande kvinnor lär sig så småningom att man är tvungen att ta hand om kroppen också. Annars funkar det inte.

F: Men sedan har man valt det här yrket så har man väl ett genuint intresse för att stödja människor, att få människor att växa tror jag. Ja inte alla riktigt men de flesta har det och det är väl det som driver en. Jag tycker nog att jag har hamnat rätt. Det är väl läggning, mina personliga erfarenheter från tidiga uppväxt som har gjort det, så på det viset kändes det väldigt naturligt att vara med bakom ett sånt här, ställa sig bakom ett sånt projekt.

Det är således samma diskursiva moment som återkommer i intervjuerna som i media. Problemet är tvåfaldigt också enligt initiativtagarna. För det första den etablerade byråkratiska strukturen och dess makthavare, vilket jag har analyserat i detta avsnitt. För det andra ”invandrarkvinnan” som jag skall analysera i nästa kapitel.

5. ”Vit” komplexitet

H: (...) jag känner mig inte särskilt svensk. Flackat runt över, är lite dåligt uppfostrad kanske, dåligt indoktrinerade, men det är väl i kontakten med kulturer som är helt främmande som min svenskhet visar sig. Vad är det jag har gemensamt med de flesta i min egen kultur som skiljer sig från en annan kultur, även där man ser det så att säga. Och det är ju inte på något sätt som jag ser det att den svenska kulturen är någonting som är bättre, det tycker jag vi har förlorat ganska mycket av vår medmänsklighet och omtanke om andra, många av oss, på vägen.

A: För det var mycket det här med förståelse. För det var ju väldigt roligt ibland. ”Men hur tänker ni?” kunde de fråga oss. Eller ”men ni är ju såna ni svenskar”. Nej, sade jag, det känner jag inte alls igen. För de hade jättemycket fördomar om hur vi var. Och så fick de ”Nej alla svenskar är kanske inte så” va. Det här att de inte hade varit hemma i några svenska hem.

B: Nej, de hade aldrig varit innanför dörren i ett svenskt hem.

Vilka identiteter och roller iscensätter då initiativtagarna i intervjusituationen och vid deltagarobservationerna? I detta kapitel ska jag visa på vithetens komplexitet och subjektpositionernas ambivalens. Jag analyserar också hur stereotyper av ”invandrarkvinnan” används i konstruktionen av ”vit kvinnlighet”. Som jag skall visa är berättelserna om den Andre ytterst en bihandling i den större berättelsen och konstruktionen av vithet och ”vit kvinnlighet” – av en modern, sekulariserad, självständig, frigjord, karriärinriktad ”kvinna”. Initiativtagarna Konflikten mellan yrkesarbete och hemarbete, karriär och familj är mest framträdande i materialet. Jag kommer att ta upp några teman som kretsar kring denna konflikt, till exempel IKEA-bilden. Chandra Talpade Mohanty (Mohanty 1991, 1997, Mohanty i Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn 1999) är kritisk mot hur stereotyper om den Andre används i konstruktionen av ”västerländsk feminism”.

Denna genomsnittliga tredjevärlden kvinna lever ett i grunden stympt liv baserat på hennes feminina kön (läs sexuellt förtryckt) och hennes tillhörighet till tredje världen (läs okunnig, fattig, utbildad, traditionsbunden, religiös, huslig, familjeorienterad, gjord till offer etc.) Detta framställs enligt min mening i motsats till den (implicita) självförståelsen hos västerlandets kvinnor som välutbildade, moderna, med kontroll över sina egna kroppar och sin sexualitet, samt med ”frihet” att fatta sina egna beslut (Mohanty i Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn 1999:198f).

Till skillnad från initiativtagaren till Harem, som explicit talar om vithet, om sin identitet som ”vit” och det koloniala arvet, nämner ingen av övriga informanter vithet eller kolonialism. Däremot talar flera om den Andre som ”svart” och slöjbeklädd. Vitheten finns implicit i berättelserna och synliggörs främst i talet om

den Andre som traditionell, familjeorienterad, kuvad, troende muslimsk ”kvinna”. Initiativtagarna talar om ”invandrarkvinnan” i termer av litenhet: ”den här lilla flickan”, ”lilla Fatima”, ”tjejerna”, ”flickorna”. Detta sätt att gestalta å ena sidan den Andre som ett litet fogligt, hanterbart objekt och å andra sidan sig själv som ett subjekt med förmåga att styra den Andre är typiskt för nationella exkluderande praktiker. Den här typen av framställningar är för övrigt beroende av en plats, ett konstruerat nationellt territorium.

The very idea of an object being imagined as big or small, like “too many” or “too few”, implies that it is imagined against a wider space which defines its size. Here we can also see that it is imagined in relation to the imaginary size of the classifier’s national body. It is in this sense that, within nationalist practices, the mode of classification used always implies an imaginary relation to the nation. The relation between the sizes of imagined bodies implies an embodiment of a relation of power in which the physical bodies are situated (Hage 1998:44f).

I detta kapitel belyser jag också att det är mångtydigt vad informanterna lägger in i kategorier som ”invandrarkvinna” och ”svensk” för att nämna några. Talet om den Andre är inte entydigt. Informanterna talar också om ”invandrarkvinnan” i termer som stark och stolt. Hon beskrivs parallellt med de negativa bilderna som en handlingskraftig, öppen person som är medelpunkten i en stor gemenskap. ”Invandrarkvinnan” framställs således både som offer och hjältinna. Det finns en dubbelhet i berättelserna om ”invandrarkvinnan” vilket inte finns i berättelserna om den andra motbilden – den etablerade byråkratin personifierad av en medelålders ”man”. I media framställs ”invandrarkvinnan” som ett offer, men efter att ha blivit åtgärdad och omskolad i projekten beskrivs hon som en hjältinna.

Initiativtagarna använder sig av offer-hjältinna-stereotypen beroende på vad de vill uttrycka om sin egen position. Stuart Hall (1997) hävdar att stereotyper bygger på en binär struktur. Stereotypen grundar sig på två extremer och refererar lika mycket till en konstruerad verklighet som fantasier. Den ena extremen opererar på en undermedveten nivå medan den andra är medveten och uttalad. Detta förklarar också enligt Hall varför vissa stereotyper kan framstå som paradoxala (Hall 1997:225ff). Katherine Gibson, Lisa Law och Deirdre McKay (2001) har pekat på begränsningarna i de dominerande representationerna av ”kvinnor” som migrerat från ”tredje världen” som offer eller hjältar. Dessa båda representationer av ”invandrarkvinnan” som offer och hjältinna är diskursiva moment som också är synliga i den forskning som bedrivits om ”invandrarkvinnor” i Sverige.⁸⁴ Slutligen analyserar jag hur diskurserna materialiseras genom att studera rekryteringsprocessen, vilka som initiativtagarna exkluderar respektive inkluderar i kategorin ”invandrarkvinna”.

⁸⁴ För en kritisk diskussion om denna forsknings cementerande effekter se t ex Ålund (1988).

5.1. Vithet och ”invandrarskap”⁸⁵

I: Men när du säger ”oss” så nu? Vilka menar du då?

B: Ja, jag menar oss svenskar då.

I: Jo, vilka är ”vi” då? När du säger så ”vi vet det här” och ”våra”.

H: Om man är uppvuxen, alla som har vuxit upp i det svenska skolsystemet till exempel.

I intervjuerna refererar initiativtagarna genomgående till ”oss svenskar”. De talar om sig själva i pluralis när de kommer in på ämnen som Sverige och ”svenskar”. ”Svensk” är en av de mest framträdande subjekspositionerna i etnografin. Det är dock olika vad initiativtagarna lägger in i begreppet ”svensk” vilket jag ska visa i det här avsnittet.

Några informanter identifierar sig som både ”svensk” och ytterligare en nationalitet. Initiativtagarna talar också om sig själva som ”vi svenskar”, ”vi skandinaver”, ”vi i Norden”, ”vi i väst” samt ”den västerländska världen”. Ingen av informanterna talar om sig själv som ”invandrare”. ”Invandrare” är en kategori som är reserverad för den Andre, för ”de främmande kulturerna”. Flera initiativtagare har själva erfarenhet av migration. En initiativtagare identifierar sig som ”svensk” och ”finländare”. Hon talar i intervjun om sina föräldrar som migrerat från Finland till Sverige. Hon säger i förbigående ”så att finskorna, jag är ju en utav dem själv”. Ytterligare några personer har levt kortare perioder och studerat eller arbetat i länder i Europa som England och Tyskland. En av dessa informanter var tidigare gift med en partner som emigrerat från Iran till Sverige. Denna informant har dock aldrig själv varit i Iran. En person har levt i Danmark.

”Engelsk”, ”svensk” och ”europé”

En initiativtagare är gift med en partner som är född i England och har brittiskt medborgarskap. Hon har själv levt i England under längre perioder. Informanten har ett barn som är svensk medborgare, ”svensk med utländsk bakgrund”, och ett barn som är brittisk medborgare. ”Han brukar skriva att han är svensk, nej utlänning med svensk bakgrund.” Hon identifierar båda barnen som ”svenskar”. Om barnet som är brittisk medborgare säger hon att ”Det är ju bara det att han inte har fått bytt sitt pass”. Vid flera tillfällen under intervjun talar hon om sin partner i termer som ”försvenskad”. Vid andra tillfällen betonar hon partners identitet som ”europé”. Hon menar att ”Min man vill ju inte bli svensk. Han säger att ’jag kommer alltid heta engelsmannen i alla människors öron ändå’ så det spelar ingen roll. Och idag skall väl inte det spela någon roll med EU och, det spelar väl ingen roll om jag är engelsk eller vad jag är.”

⁸⁵ Med anledning av att de personuppgifter som framkommer i avsnittet riskerar att röja personens identitet har jag anonymiserat informanterna ytterligare och benämner personerna som p, w, x, y, z i dessa citat. Det gäller främst citat i avsnitt 5.1. men även ett citat i avsnitt 5.3.

Initiativtagaren betraktar sig själv som både ”svensk” och ”engelsk” samt som ”europé”. Vid ett tillfälle under intervjun, när vi pratar om jämställdhet, så distanserar hon sig från kategorin ”engelsk” och säger att ”de har det inte så lätt”. Informanten berättar att på 1960-talet fick hon inte vara klädd i långbyxor på arbetsplatsen, ha en egen checkbok eller ta lån. ”När jag flyttade ihop med min man så fick jag sparken för man fick inte bo ihop med en man utan att vara gift, men min man fick inte sparken”. Hon talar om sig själv som ett en aktör som ändrade på dessa missförhållanden. ”Men det satte jag ju stopp för.”⁸⁶ I vissa fall distanserar hon sig både från ”engelsmännen” och ”svenskarna”. Initiativtagaren beskriver också sig själv som annorlunda i det avseendet att hon identifierar sig med flera nationaliteter samtidigt istället för med enbart en nationalitetsbeteckning. Hon har dock aldrig identifierat sig som ”invandrare”.

X: Nej, aldrig. Jag var accepterad på ett helt annat sätt än vad min man någonsin har blivit här. Av någon underlig anledning så var det så. Det var aldrig någon som ...

I: Vad tror du att det beror på?

X: Det var några som frågade ibland om jag kom från Sydafrika för de tyckte att jag hade en liten annan accent. Nej, jag vet inte om de är mer vana med invandrare där då eller om de accepterar folk på ett annat sätt. Idag har de ju i och för sig problem. Det kommer ju fem hundra asiater illegalt till London varje dag. Det är 165 000 på ett år, som lever gömda då överallt utan skola och sjukvård och pengar. Så då kan jag ju förstå EU som måste sätta yttre gränser och det går ju inte. Pakistanier och kineser och asiater utav alla de slag. Så att det är inte så konstigt att det är rasupplopp där ibland för de har ingenting att göra de här stackars asiaterna.

Här identifierar sig initiativtagaren främst som ”europé”. På så sätt distanserar hon sig från kategorin ”invandrare”. Hon menar att hon har förståelse för att Europeiska unionen ”måste sätta yttre gränser”. Enligt detta synsätt är det den Andre som illegalt tränger sig in på territoriet. ”Invandrare” associeras i citatet ovan med termer som ”illegal” och ”rasupplopp”. ”Invandraren” är synonym med ”pakistanier”, ”kineser” och ”asiater utav alla de slag”. Att det är en vit mångkulturalistisk diskurs som artikuleras synliggörs tydligt i talet om olika nationaliteter och i synen på den Andre – ”de här stackars asiaterna”. ”Invandrare” är således en kategori som reserveras för den Andre. Utifrån berättelsen framgår att hon själv aldrig upplever att hon kategoriserades som ”invandrare” under den period hon levde i England. Däremot har både hon och hennes make blivit definierade utifrån denna kategori i Sverige. De har också blivit föremål för nationalistiska exkluderande praktiker när de flyttade tillbaka till Sverige efter en längre tid i England.

⁸⁶ På liknande sätt berättade människor som immigrerat till kibbutzer i Israel från Norden om hur de hade förändrat villkoren på kibbutzen till sin egen fördel (Lundstedt 1995).

X: (...) Jag tror att svenskarna är minst lika mycket rasister som vad någonsin engelsmännen har varit.

Jag vet när vi hade kommit hit till Sverige, när vi fick en lägenhet så stod det ju (Efternamn) på dörren då och då var det någon som knackade på dörren och sade "(Efternamn) är det finskt?"

Nej, sade jag, det är engelskt.

"Jaså, jaha, det är tur att det inte var en finnjävel".

Jag menar ... jag sade "hade det gjort någon betydelse?"

"Ja, för helvete". Han svor som bara den då. "Då hade vi slängt ut er ur huset här".

"Jaha" sade jag.

"Engelsmän kan vi tolerera lite bättre".

"Jaha, jag får väl vara tacksam för det då" sade jag. "Att du nu gör det då eftersom vi nu råkar komma från England".

Men så sade jag "hade det gjort ... var kommer du ifrån då?". Ja, det var ifrån Värmland någonstans då. Och då sade jag att "fy sjutton jag trivs inte med dem. Du vet jag är ju född här i (stad)". Jag tror att det var (stad i Värmland som han kom ifrån, min anm). "Det var ju tur att det var (stad i Värmland)" sade jag "för hade det varit längre upp så hade det inte gått ihop". Då blev han helt sådär "ja, mmm" och tyckte att jag drev med honom så där och gick in och smällde igen dörren. Men du vet det är ... så är det. Och det är det jag menar att man måste få kunna vara annorlunda.

Den nyblivna grannen utövar här vad Hage kallar nationalistiska exkluderande praktiker. Härigenom iscensätter grannen rasistiska tankestrukturer i en vardagshandling. Grannen åberopar governmental tillhörighet och föreställer sig att det är hans rätt att objektifiera och förflytta oönskade individer från platsen. I detta fall hyreshuset. Syftet med detta är att säkra att nationen förblir hans hem.

The discourse of "home" is one of the most pervasive and well-known elements of nationalist practices. Strangely enough, however, it has become part of an anti-racist common sense to consider "go home" statements as mere "racism". Yet, surely, the expressed wish to send undesirable others to their "home" is as clear a nationalist desire as can be, even if it involves a racial categorisation of those one wishes to see "go home". In the desire to send the other 'home', subjects express implicitly their own desire to *be* at home (Hage 1998:39f).

Grannen positionerar initiativtagaren som den Andre genom att använda sig av en kolonial retorik. Enligt detta synsätt tilldelas nationaliteter olika status utifrån en konstruerad hierarkisk evolutionistisk skala. Grannen rankar således "finskhets" som lägre stående än "engelskhet". Samtidigt kan informanten bemöta detta exkluderande och objektifierande genom att artikulera en vit mångkulturalistisk diskurs samt betona sin identitet som "vit" och "svensk". I denna diskurs är ursprung och rötter centrala moment. Informanten betonar sitt så kallade ursprung genom att berätta för grannen var hon är född.

Berest

Flera initiativtagare talar fler än två språk och några är utbildade språklärare. De har främst rest inom Europa med undantag av två personer. W har liftat och rest genom Europa och Nordafrika. Y berättar att hon har rest till länder som Libanon, Syrien, Jordanien, Turkiet och Indien.

Y: Ja. Jag har rest mycket. Jag har försökt att resa mycket. Jag är fruktansvärt nyfiken. Har läst u-landskunskap och socialantropologi och internationella relationer och ja.

Att vara berest, att ha varit i olika världsdelar, tycks utifrån berättelserna och sättet som de framförs på ge hög status. ”Vit kvinnlighet” är uppbyggd kring tanken om att berikas av ”andra kulturer”. Två initiativtagare pratar i intervjuerna om att deras barn har rest runt i världsdelar som Sydamerika och Asien. En informant menar att ”min generation reste i Europa”.

Z: Ja, jag är väl väldigt typisk. Att jag har varit på turistorter, det närmaste jag har kommit är väl Jugoslavien då som jag då såg innan kriget, var där några gånger innan kriget.

I: Vad tänker du på när du säger turistorter då?

Z: Ja det är inget verkligt liv om man säger så. Det är ett mycket speciellt liv.

I: Men vilka områden är det då i till exempel?

Z: Lite överallt i Europa.

Två personer framhåller att de umgås med vänner som har erfarenhet av migration. En initiativtagare uttrycker att hon känner sig beklämd över att hon saknar ingående kunskap om de områden som deltagarna i projektet har migrerat från. Samtidigt betonar hon att ”jag har alltid känt mycket invandrade människor, folk här i Sverige då. Och jag har varit gift med en man från Iran”. En annan informant uttrycker detta på följande sätt:

W: Projektet var bara en liten del. Jag har funnits i hela min tid i (stad) har jag ju funnits i invandrartäta områden, jag har funnits i invandrarprojekt av olika slag, jag har haft bekanta som har kommit från andra länder, jag har väl haft fler bekanta som har kommit från andra kulturer än som kommer från Sverige.

I studien ”The social construction of whiteness” (1997) analyserar Ruth Frankenberg ”the social geography of race”. Frankenberg intervjuade informanterna om hur de kategoriserade människor i sin omgivning och relaterade till dem under barndomen, samt vilka fysiska landskap de rörde sig i under sin uppväxt. Fysiska landskap kan i denna bemärkelse vara hemmet, gatan, grannskapet, skolan, stadsdelar som de ofta vistades i och så vidare. Syftet med detta var att undersöka ”how physical space was divided and who inhabited it, and, for my purposes, ’who’ referred to racially and ethnically identified beings” (Frankenberg 1997: 43). Frankenbergs slutsats är att rasism inte bara är en ideologi utan ett system av

materiella relationer. Författaren menar vidare att ”rasrelationer” strukturerade alla informanternas liv.

This analysis has some implications for a definition of racism. First of all, it clarifies and makes concrete some of the forms – some subtle, some obvious – that race privilege and racism may take in the lives of white women: educational and economic inequality, verbal assertions of white superiority, the maintenance of all-white neighbourhoods, the “invisibility” of Black and Latina domestic workers, white people’s fear of people of color, and the “colonial” notion that the cultures of peoples of color were great only in the past (Frankenberg 1997:69f).

I textilprojektet som jag följde via deltagarobservation fanns ett tiotal anställda. De talade gärna om internationella platser som de besökt och erfarenheter från turistresor. Initiativtagaren gjorde en längre resa till en världsdel som få i textilprojektet varit i och vid hemkomsten samlades alla anställda i matsalen för att lyssna på hennes berättelser.⁸⁷ Att ha arbetat utomlands eller med internationella frågor var meriterande och gav status inom gruppen. Det var också hög status att känna någon som immigrerat till Sverige. Detta betonades bland annat i kontakterna med media. Vid en nyanställning av en lärare diskuterade personalen den sökandes internationella erfarenheter och några anställda var fascinerade av att hennes partner immigrerat till Sverige. Men alla internationella erfarenheter var inte meriterande inom textilprojektet. Det ansågs positivt bland personalen att behärska flera språk, men det viktigaste var att tala svenska språket flytande. Att vara född i ett annat land eller ha andra medborgarskap än ”svenskt” gav inte hög status. Detta avspeglades till exempel i organisationens hierarkiska uppbyggnad.

De anställda som tidigare deltagit i projektet närvarade endast vid delar av personalmöten eller inte alls. Ingen av dessa personer fanns i textilprojektets styrelse. Bland övriga anställda fanns en person som hade migrerat till Sverige från ett land i Europa. Hon hade bytt efternamn i samband med att hon gift sig med en person som var född i Sverige. Hon menade att ”det är mycket enklare för mig nu när jag ringer till myndigheter”. I projektet kallade hon sig inte för sitt tilltalsnamn utan för ett snarlikt förnamn som ingår i SCB:s lista över de 100 vanligaste namnen i Sverige. Övriga i personalen var införstådda med att hon hade ett annat förnamn än det hon kallade sig för och exkluderade henne vid flera tillfällen från kategorin ”svensk”. Detta aktualiserades framförallt i diskussioner där hon hade en avvikande åsikt än övriga anställda. Personalen menade också att deltagarna vågade vara mer ärliga mot henne i diskussioner om barnuppfostran, aga etcetera än mot övriga lärare. Jag tolkar namnbytet som en strategi för att inkluderas i vit aristokrati. Att byta namn kan betraktas som en subversiv handling. Namnbytet är ytterst ett sätt att distansera sig från kategorin ”invandrare” och manifesterar sin subjektposition som ”vit” gentemot både deltagarna i projektet och de i personalgruppen som tidigare deltagit i projektet.

⁸⁷ Jmfr Pratt (1992) om koloniala reseberättelser.

I berättelserna polariserar initiativtagarna "svensk" mot "invandrare". Deltagarna kategoriseras som "invandrarkvinnor" av initiativtagarna. Många av deltagarna i textilprojekten har svenskt medborgarskap. Ett svenskt medborgarskap ger ingen automatisk status som "svensk" enligt informanterna. Initiativtagarna berättar att deltagarna har bott i Sverige under en längre tid, i vissa fall ända sedan 1970-talet. Tiden som en individ har spenderat på territoriet behöver inte leda till att personen får ökat tillträde till kategorin "svensk".

Konstruktioner av "svenskhets" och "invandrarskap"

I: Alltså var det någon som hade svenskt medborgarskap?

C: Ja, det fanns det. Det fanns flera stycken som hade det. Av olika anledningar tror jag. Ja, jag vet inte riktigt hur, men visst, visst fanns det det. Men det säger inte så mycket, det kanske man har skaffat sig av någon praktisk anledning bara. Det är ju inte så här att "ja, nu känner jag att det är här, det är här jag hör hemma" eller så. Det behöver ju inte betyda så. Men det kan ju vara så. Men det har ingenting med det att göra nödvändigtvis. Nej.

Av detta citat framkommer vad Hage benämner aristokratins logik. Den innebär att det högst värderade nationella kapitalet – essens – inte går att förvärva. Med anledning av att deltagarna har förvärvat sitt nationella kapital så minskar kapitalets värde. Hage hävdar att det är oförmågan att representera och inkorporera nationens vilja som gör den Andre till ett objekt (Hage 1998). Det centrala för att tillskrivas vithet är att "känna sig hemma" på territoriet och att vara lojal med nationalstaten. Vithet är en villkorad inkluderingspraktik. En person som migrerat till Sverige i vuxen ålder exkluderas enligt denna logik från kategorin "svensk". En svensk är "någon som har vuxit upp i Sverige". Att integreras i vithet handlar för informanterna inte bara om att arbeta i Sverige eller att tala svenska språket med sina vänner. Integration handlar för informanterna om att umgås med "rätt" människor, det vill säga människor som är födda och har vuxit upp i Sverige. I slutändan tycks informanterna endast inkludera människor som har svenska som första språk i kategorin vi. "C: De har ju kommit till Sverige i vuxen ålder och det är väl mest, mest är det väl kanske språket va."

C: Ja, någon som är liksom ... någon som är integrerad i svenska samhället på något sätt. Någon som har hittat en del, varit med. Någon som kanske har gått i en skola eller arbetat eller på något vis deltagit i samhällslivet. De här kvinnorna står utanför det för att de har inte varit inne, de kanske har varit i kurser då, en väldigt speciell typ av kurser då med bara invandrare då ja. Och så har de kanske varit i skolan med sina barn på sin höjd liksom eller förskolan med barnen.

Det centrala för informanterna är att en "svensk" talar flytande svenska, en "bra" svenska. Vad betyder då "bra" svenska utifrån aristokratins logik? "Brytning" beskrivs som ett problem av informanterna. "C: (...) Även om de som har svenska som modersmål kan vara ganska torftiga så går ju det hem mycket lättare

än det här med brytning.” Informanterna menar att språket är viktigt för att kunna tillägna sig outtalade koder, normer, värderingar. H betonar språkets betydelse för att kunna tolka ”alla dessa oskrivna regler som finns”. C talar om ”såna här oskrivna saker. (...) som man lär sig, som man fostras till”. ”Du måste ju ha språket för att kunna tillägna dig detta” menar C.

C: Jag kommer tillbaka till det här med svensk grundskola. Jag tror att det har mycket med det att göra. Om du har liksom gått den här, alltså du har vuxit upp ... det har inte att göra med var du är född eller, men om du har vuxit upp med svensk grundskola och gått hela den här grejen. Då kan det nog. Men för den som kommer hit som vuxen och möter, och möter det här och inte kan tillägna sig språket, då är det rätt svårt. Det är ju jättestor skillnad. Om du kommer som barn så får du språket. Du får också hela den här uppsättningen med vad det är som gäller va. Som du lär dig i skolan. Ja normer och från förskolan och allting va. Sättet att vara.

Informanterna återkommer i intervjuerna till betydelsen av en gemensam nationell skoluppföstran – oavsett tidsperiod och geografi. Att ha gått svensk grundskola eller dagis är centralt för att inkluderas i kategorin ”svensk”. Flera initiativtagare hänvisar till en outtalad självklar kunskap. E menar att det är en ”passiv kunskap” som finns hos ”påstår jag alla barn som växer upp här”. Flera initiativtagare beskriver sig själva som godtrogna i relation till deltagarna. En initiativtagare säger att ”Det var så chockartat för mig. Jag blev helt knäckt av det några gånger innan jag liksom fattade att OK alla har inte gått i min grundskola. Eller var det var jag lärde mig detta. Lekis kanske.” En informant kallar detta ”dagiskunskap”. Det intressanta i sammanhanget är att samtliga informanter växte upp innan daghemsverksamheten i Sverige byggdes ut i stor skala. Endast en av informanterna gick i det som vid den tidpunkten kallades lekis. De två yngsta informanterna är födda på 1950-talet och den äldsta är född 1938. Majoriteten av initiativtagarna är födda på 1940-talet. Den yngsta informanten som är född på 1950-talet har ett mer reflexivt förhållningssätt i intervjun. De äldsta informanterna uttalar sig mer dogmatiskt och ändrar inte på sina uttalanden så som övriga informanter ofta gör. Flera av informanterna refererar till ett Sverige som de växte upp i, präglad av moral och etik.

I: Vad menar du att de inte har samma värderingar?

B: Nej, jag tror svenskar ... jag tänker på när jag var barn, då fick man lära sig i skolan att man rörde aldrig någon annans saker. Det var en helt annan moral och etik då. Idag så går du inte och talar om det på samma sätt för barn. Religionskunskapen har försvunnit, kristendomen har försvunnit. De har ingen samlingsstund. Vi hade morgonbön där vi kanske blev ibland totalt utskälda för att vi kom för sent eller för att vi hade misskött oss i skolan eller ... det finns ju inte idag. Så att det blir ju sån helt annan. Man får en helt annan attityd till grejerna.

I denna typ av berättelse där nationens förflutna romantiseras, får ”invandrarna” representera det nya moraliska förfallet. Samtidigt, genom att använda andra berättelser, får ”invandrarna” också representera det gamla förlegade när initiativtagarna framställer samtiden som idealet. ”Invandrarna” får då symbolisera en stereotyp traditionell livsstil, präglad av religion, moral, etik och familjeorientering. Detta sätts i relation till berättelser om en modern sekulariserad nation. H säger till exempel ”till skillnad mot om du kommer från ett land som har väldigt, ja som vi hade för femtio år sedan”. F talar om att ”då går man ju delvis tillbaka till den här äldre kulturen som invandrarna delvis behåller här då”. Initiativtagarna talar å ena sidan om ”den svenska kulturen” i singularis. De menar att det finns en överordnad norm och ett regelverk som alla ”svenskar” är införstådda med och följer. Å andra sidan talar de om ”kulturer” i pluralis och reflekterar över att människor agerar på olika sätt.

C: (...) Och det är väldigt olika för svenskor också. Jag menar man ... du har ju en grupp med svenskor så är ju inte den homogen på något sätt utan du har ju massor av olika individer, kulturer och livsstilar där så men.

H: (...) Men du kommer inte tre timmar för sent på jobbet och säger att jag träffade en kompis här ute som jag inte har sett på tre år, jag måste prata färdigt med honom. Eller min mammas moster var sjuk så jag hade inte tid att ringa. Så jag menar. Det är klart att det skiljer sig en kvart hitan ditan, det gör det ju. Och vissa kommer notoriskt för sent, men man säger ”ursäkta att jag kommer för sent” och man är mycket väl medveten om att man kommer för sent. Så naturligtvis skiljer det sig från person till person men inställningen till tid. Som ... när man jobbar med människor som över huvud taget inte är uppfostrade i traditionen med klocktid då känner man hur präglad man själv är av det. Det är begrepp som likasom inte existerar.

Även om informanterna har ett ambivalent förhållningssätt så strävar de i berättelserna efter att fastställa en homogen kollektiv identitet som ”vit”. Informanterna tänker sig förvisso att det finns en pluralism inom gruppen vi. Den yttre gränsen för detta föreställda vi markerar initiativtagarna genom att fastställa hur annorlunda den Andre agerar. E säger till exempel att ”När man lever i vårt system då så fostras ju de flesta av oss numera i att ta eget ansvar för allting”. Och fortsätter: ”Invandrarkvinnan” däremot ”tar inte gärna egna initiativ” utan styrs av ”chefer eller andra potentater som hela tiden är över och talar om gör si gör så”. På samma sätt försöker H fastställa en homogen identitet genom att tala om den Andres spontanitet. ”H: (...) Den där väldiga skillnaden som vi har mellan arbete och fritid är också ganska extrem. Man går inte och hälsar på kompisar på jobbet. Man sätter sig inte ner och dricker kaffe på en vanlig arbetsplats. Hela familjen och barnen kommer inte in och sitter där en timme. (...)” Implicit gör den Andre detta. H säger att ”även om vi inte är troende protestanter så den protestantiska moralen genomsyrar ju vårt samhälle, arbetsmoralen,

punktligheten”. B säger ”Det är så långt som deras demokratiska tänkande sträcker sig va. De har bara en sida. För de har aldrig fått lära sig att det finns olika viljor och att de gör si och vi gör så. Vi är lika värda för det va. Det ... det ligger så djupt rotat”. Hon menar att demokratiskt tänkande är ”helt naturligt för oss. Vi behandlar alla lika. Och vi tror att det gör alla andra med oss också”.

E: (...) För det är ju nämligen så också att det är så mycket kunskap som vi på något sätt betraktar som så självklart va, som vi lär oss redan på dagis, det vill säga att klippa med det här greppet (visar) klippa med en sax, det här fina när man håller i en penna och ritar. Det ... somalier kan inte det. Och vissa andra kan det inte heller, har inte tillgång till den här finmotoriken. (...) Det var så mycket sånt som gjorde mig rent chockad alltså när man upptäcker det. Att det är så otroligt mycket kunskap som vi har, som i den västerländska världen, jag menar vi har den kunskap som vi behöver för att leva i vår och andra människor har den kunskap som de behöver för att leva i sin värld. Men jag menar det är inte självklart att om du exempelvis kommer från Mellanöstern att du har den kunskapen som behövs för att leva i ett västerländskt modernt samhälle.

F: Tvärtom.

E: Precis. Jag menar jag skulle aldrig klara mig i Somalia.

I: Varför då?

E: Nej därför att jag har inte tillgång till den kunskapen om hur du lever i det klimatet, hur du bygger en hydda, hur du lagar mat, hur du syr dina grejer, hur du väver såna här små band exempelvis.

(...)

E: Och jag menar. Det kan kanske låta som diskriminering när jag säger så men det är inte, det handlar inte om det utan det handlar om att vi har den kunskapen vi behöver i det samhälle vi lever men så om man byter samhälle, då passar helt plötsligt inte kunskapen.

(...)

F: Det är ju ett utvecklingsperspektiv på det här i Sverige som man kanske inte har nått till ännu i vissa länder.

Akademisk utbildning och yrkeskarriär är centralt för initiativtagarnas identitet och informanterna polariserar sig också mot yrkesarbetare som inte har akademisk utbildning. ”Vit kvinnlighet” är konstruerad kring karriär och jämställdhet. I diskursen beskrivs ”invandrarkvinnan” vara en utbildad analfabet, som inte gjort karriär utan varit hemmafru i ett patriarkat samhälle. ”Vit kvinnlighet” polariseras mot ”invandrarkvinnan”. Diskursen är uppbyggd av de klassiska koloniala dikotomierna:⁸⁸

Väst/Orienten

modern/traditionell

religion/sekularisering

⁸⁸ Se till exempel Said 1997/1978, Mohanty 1991, Brune 1998, 2000, 2002, 2004 m fl.

individualism/kollektivism
självständighet/beroende, familjeorientering
demokrati/auktoritärt styre
konsensus/konflikter
linjär tidsuppfattning/cirkulär tidsuppfattning
aktiv/passiv
disciplin, arbetsmoral/spontanitet.

Informanterna talar om "kulturer", "kulturskillnader", "kulturella avstånd", "avlägsna kulturer", "lika kultur" och att något/n "tillhör kulturkretsen". Terminologin ger upphov till frågor om den etnologiska och antropologiska forskningens inverkan på diskursen. "B: Engelsmännen är nog ... de har för lika kultur med oss va. Du får tänka dig mer södra Frankrike någonstans. Där börjar de lite mer tvära kulturella skillnaderna." "H: (...) ... då börjar vi närma oss en kulturell, alltså kulturerna börjar ju likna varandra mycket mer när man börjar närma sig Polen (...) Polen så har man en någorlunda gemensam referensram."⁸⁹ Initiativtagarna talar också om "etniska grupper". Informanterna tänker sig att vissa individer har kommit längre än andra individer. För de informanter som identifierar sig som "svensk" har "svenskarna" kommit längst. Informanten som identifierar sig som "svensk" och "finsk" menar också att "finskorna" kommit längre. Informanten som identifierar sig som "svensk" och "engelsk" menar att "britterna" har kommit längre. Längre än vem är då frågan? Längre än den Andre, i berättelserna handlar det om den främmande "invandrarkvinnan". Det är ett evolutionistiskt kolonialt perspektiv enligt vilket den Andre inte har utvecklats så långt som de individer som identifierar sig som "vita". Detta innebär till exempel enligt E att individer som har vuxit upp i Sverige har en "helt annan abstraktionsnivå än vad människor har i en del andra länder".

För vissa etniska minoritetsgrupper med rötter i ett samhällssystem av helt annat slag än det svenska är svårigheterna än påtagligare. Somalierna är ett exempel på detta. Avståndet till majoritetsbefolkningen är ofta stort och det råder en ömsesidig misstro. Hos många invandrargrupper i (stad) finns ett stort behov av utbildning för att ge möjligheter till arbete eller sysselsättning. Detta gäller i synnerhet lågutbildade kvinnor från mer avlägsna kulturer (Projekt, Bilaga 1 Projektbeskrivning Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998).

Sara Johndotter visar i en analys av media att "somaliska kvinnor" stigmatiseras och framställs som en maktlös grupp. Det är två typer av artiklar som före-

⁸⁹ Se Mattsson (2001) för en analys av talet om kulturavstånd respektive närhet till "svenskheten". Mattsson skriver "Oftast beskrivs skillnaderna i kulturavstånd endast som en skillnad mellan européer och utomeuropéer. I praktiken förs dock resonemangen om kulturavstånd ofta utifrån en tanke om väst, där Västeuropa, Nordamerika, Australien och Nya Zeeland ses som en kultursfär och utomeuropéer egentligen avser icke-västerlänningar" (Mattsson 2001:245).

kommer, dels problembeskrivningar, dels artiklar som skildrar ”undantag-från-regeln”. I berättelserna om den ”somaliska kvinnor” ingår moment som arbetslös, bidragsberoende, ociviliserad, förtryckt, hjälplös, svart, muslim, förtryckt av såväl religion som man, primitivt folk, smutsigt levnadssätt, kulturellt avlägset folk, nomad och boskapsskötare, könsstympning, många barn samt vackra och charmiga (Johnsdotter 1999).

5.2. Speglande identiteter

B: (...) Jag tror aldrig att vi kommer att bli jämställda men det vore väldigt bra om vi kunde få lika värde. Att en tjej har samma möjligheter som en kille. Och sedan tror jag aldrig att invandrarkvinnorna kommer så långt som vi svenska kvinnor har gjort för de har ju en annan bakgrund. Det får vi acceptera. Men om deras döttrar sedan kan komma lika långt som de svenska pojkarna då, då är jag glad.

I: Vad menar du med att de har en annan bakgrund?

B: Jo de har en helt annan uppfostran och en annan bakgrund där kvinnan skall hålla sig i bakgrunden. Det är djupt rotat i deras rötter.

Det koloniala perspektivet är speciellt påtagligt i talet om jämställdhet. Vithet är synonymt med jämställdhet i diskursen om vit heteronormativitet. B tror inte att jämställdhet mellan ”kvinnor” och ”män” kommer uppnås i Sverige men menar att Sverige har kommit jättelångt jämfört med andra länder. B säger vidare att ”invandrarkvinnorna” aldrig kommer att komma ”så långt som vi svenska kvinnor har gjort för de har ju en annan bakgrund. Det får vi acceptera”. B använder sig här av ett centralt moment i diskursen, nämligen tanken om ”invandrarkvinnans främmande patriarkala kultur”. Informanterna uttrycker detta på olika sätt. B säger att ”det är djupt rotat i deras rötter”. H säger till exempel att ”det är ju livsförutsättningar som är så helt främmande från de vi känner”. Flera informanter talar om att ”invandrarkvinnan” lever så som ”vi i Sverige levde förr”. I diskursen finns en stereotyp uppfattning om ”invandrarkvinnan” och hennes föreställda traditionella livsstil som hon sägs tvingas underordna sig. Det är en problemorienterad stereotyp som framträder i diskursen genom att ”invandrarkvinnans” brister betonas. ”Invandrarkvinnorna” framställs i diskursen som en ”svag” homogen grupp. I ansökningarna beskrivs de som handikappade och i behov av hjälp. ”Deras handikapp är trefaldigt: lågutbildade, invandrare kvinnor”.

Målgruppen är lågutbildade invandrarkvinnor som sedan lång tid tillbaka är beroende av försörjningsbidrag/socialbidrag för sin försörjning och som om inte radikala åtgärder sätts in kommer att förbli beroende av fortsatt försörjningsbidrag livet ut. Denna grupp kvinnor utgör en relativt stor grupp av socialkontorens klienter/brukare. Det som skiljer dem från andra klienter är att deras handikapp är trefaldigt: lågutbildade, invandrare kvinnor (Projekt, Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998:3).

C: (...) Och det måste man nästan fråga en person. Men ingen av mina elever har ju någonsin sagt att de känner sig svensk eller så där, eller att de ens skulle vilja göra det. Absolut inte. Det är ju inget ... Men deras barn kommer ju liksom att befinna sig i en helt annan situation. De får ju dubbla ... de växer ju upp.

I: Men när du sade att ”de kände sig inte som svenskar” ...

C: De definierar sig själv som invandrare. ”Vi invandrare”. Vi diskuterade det här otroligt mycket. ”Vad är det för speciellt med att vara invandrare? Vad har du för gemensamt med henne som sitter där?” Ingenting va. Ja visst vi pratade mycket om sånt. Och ”du kanske har mycket mer gemensamt med de där borta på svenskan där i den och den kursen”. Men det finns ändå ... mina elever, de flesta utav dem menar att just som invandrare, ja precis som man kan säga ”som kvinna” eller så här va, så har man vissa erfarenheter som inte svenskarna kan förstå eller något sånt där. Så därför känns det tryggare med andra invandrare. Även om det är en helt vilt främmande från en helt annan del av världen så känner man ändå en slags invandrar-trygghet just. Man har gemensamma problem. Man har problem med språket. Man har gemensamma upplevelser av vad det innebär att invandra till Sverige.

Konstruktioner av ”invandrarkvinnan”

Berättelserna om ”invandrarkvinnan” består av följande moment; hantverkskunnig, landsbygd, patriarkal struktur, u-land, familjeorienterad, har många barn, utbildad, analfabet, hemmafru, isolerad, osynliggjord, svag, dålig självkänsla, flykting, muslim, slöja, samt trefaldigt handikappad.

Migrationen beskrivs som en passiv handling i diskursen – ”invandrar-kvinnan” har migrerat på grund av ”sin man”. Paulina de los Reyes (1998) visar i sin analys av efterkrigstidens arbetskraftsmigration att dessa diskursiva moment återfinns i offentliga dokument redan på 1950-talet. Utlänningslagen 1954 är formulerad utifrån en ”manlig” familjeförsörjare. Paulina de los Reyes skriver att ”kvinnor” utgjorde största delen migranter fram till 1955. Immigrationen till Sverige från till exempel Norge, Finland och Tyskland bestod övervägande av ogifta, skilda ”kvinnor” eller änkor i arbetsför ålder. De var ofta sysselsatta inom industrin – livsmedel, samt textil och beklädnadsindustrin – men också inom handeln, vårdsektorn och med husligt arbete. Husligt arbete var ett ingångsjobb till arbetsmarknaden för personer som migrerat till Sverige. ”Kvinnor” som migrerat från Tyskland tog anställning som hembiträden eller barnflickor. De ”kvinnor” som migrerat från Tyskland kunde inte söka nya tjänster förrän de arbetat ett år som hembiträde i Sverige. Paulina de los Reyes hänvisar till historikern Lars Olsson (1995) som menar att redan före krigsslutet kom okvalificerade yrken och lågavlönade arbetsuppgifter som majoritetsbefolkningen inte ville ha att sammanlänkas med ”invandrarkvinnan”. Paulina de los Reyes skriver att parallellt med att ett nytt kvinnoideal etablerades i Sverige på 1970-talet växte en bild av ”invandrarkvinnor” fram som familjeorienterade, förtryckta, osjälvständiga, och isolerade. Det nya kvinnoidealet byggde på jäm-

ställdhet och lönearbete som norm och därför betonades ”invandrarkvinnans” huslighet.

Jämställdhetskontraktet (...) gav, paradoxalt nog, grund till ytterligare differentiering mellan kvinnor. Trots hög förvärvsfrekvens, eller kanske just på grund av det, definieras invandrarkvinnor bort från kvinnokollektivet. Särskilda yrkesområden, sämre arbetsförhållanden och det faktum att invandrarkvinnor inte ställde samma krav som svenska kvinnor när det gällde barnomsorg eller andra sociala förmåner väger naturligtvis tungt i en period då ett nytt genuskontrakt håller på att förhandlas fram (de los Reyes 1998:22).

Det är således en heteronormativ diskurs: ”invandrarkvinnan” föreställs ha ingått i ett storhushåll och umgåtts i homosociala miljöer, men framställs nu leva isolerad i en heterosexuell relation och borgerlig kärnfamilj och inte har några egna behov eller intressen beträffande självförverkligande, utbildning eller karriär. Den förtryckande ”mannen” utgör ett centralt moment i diskursen om ”invandrarkvinnan”. Föreställningen är att hon kommer från ett land där han varit huvudförsörjaren och att denna struktur slagits sönder genom migrationen till Sverige. Utsagorna gör gällande att hon nu utgör ett hot mot honom.

E: Det är den här passiva kunskapen igen. Den här kvinnogemenskapen i köket när man lagar mat och pratar och umgås, äter ihop, dansar ihop, det är ju det som betyder så oerhört mycket för dem. Jag menar man lever ju inte i en relation till sin man på det viset som vi gör heller där mannen är en person som vi själva har valt och som förhoppningsvis betyder mycket för oss som vän och make och som älskare och vad det nu kan vara. Mannen är en person som försörjer dig och som kanske vistas utanför hemmet större delen av dygnet, som är hemma i alla fall i Mellanöstern om man lever där – han kommer hem och gästspelar. Och hustrun lever sitt liv med sina kvinnliga släktingar och ofta i hemmet dessutom i en stor gemenskap.

I intervjuerna och skrifterna finns också berättelser om personer som är ensamstående, viket jag tog upp i en intervju.

E: Ja då var de väl frånskilda. Ja en etiopisk tjej hon var inte gift och så var det en som var frånskild och ja så kommer jag inte ihåg. Men du vet det är väldigt ovanligt att man inte gifter sig vet du. Man gifter sig, det hör till livet så att säga.

(...)

E: Det är väldigt mycket familj vet du. Det är väldigt mycket familj.

Initiativtagarnas civilstånd kommer upp ett flertal gånger i intervjusituationen trots att jag inte ställer några direkta frågor om detta. Alla utom en informant nämner sin nuvarande eller tidigare status som gift. Flera betonar att de är frånskilda eller omgifna. De talar om partnern i genetiv, som ”min”. Initiativtagarna beskriver hur de intagit rollen som rådgivare gentemot ”invandrarkvinnan” i egenskap av att de ”representerar det skandinaviska”. De talar om sina upplevelser av att ”det är ett problem att frigöra människor” från olika beteenden

som de inte anser är önskvärda. H berättar att ”jag försökte presentera moralen i den kultur som hon har flyttat till”.

H: (...) Men vi använde väldigt mycket av resvägen till enskilda samtal, till rådgivning och snack. (...) Och där på (plats) på luncherna då, där var det väldigt mycket kvinnosnack.

I: Vad menar du då?

H: Om barn, äktenskap, könsroller. Väldigt mycket och där framkom det ofta väldigt tydligt bland många av kvinnorna att de är väldigt lite frigjorda.

I: Hur menar du då?

H: Ja till exempel det att det var självklart att alla pengar som kom in gick till mannen. Sedan fördelade han ut när han tyckte att hustrun behövde pengar.

H: Ja, att här är det den enskilda individen som räknas. Du förväntas, det räknas som positivt att du själv väljer vad du vill göra med ditt liv. Det är inte negativt. Det är positivt. Du förväntas göra det. Man förväntas göra egna val och bestämma över såväl sitt yrke som sin utbildning som var man ska bo.

(...)

H: Du blir inte högaktad av det svenska samhället om du säger ”nej, jag ska inte göra karriär utan jag ska vara hemma och sköta mina föräldrar” medan du i många kulturer är det en självklarhet att man gör det. Att man tar hand om sina gamla föräldrar till exempel.

H menar ”att det är väldigt få samhällen som är så väldigt individualistiska som vårt. Här träffar man sina egna val. Jag bestämmer vad jag ska bli. Jag bestämmer var jag ska bo”.

Konstruktioner av ”vit kvinnlighet”

Diskursen om vit heteronormativitet och konstruktionen av ”vit kvinnlighet” består av moment som karriär, lönearbete, jämställdhet, individualism, självständighet, modern, sekulariserad, väst, aktiv, disciplin, arbetsmoral, linjär tidsuppfattning. Samtliga informanter förhåller sig till denna diskurs.

Konflikten mellan yrkesarbete och karriär å ena sidan och familjeliv och hushållsarbete å andra sidan är tydlig i materialet. Initiativtagarna har ett ambivalent förhållningssätt till karriär och familjeorientering vilket avspeglas genom att ”invandrarkvinnan” både framställs som offer och hjältinna. ”Invandrarkvinnan” representerar ett förflutet kvinnoideal för informanterna som de delvis romantiserar, delvis förkastar och distanserar sig från. På samma sätt distanserar sig informanterna från ”outbildade svenska kvinnor”. E var tidigare handläggare åt en ”kurdisk familj som har 8 barn” som nu brukar bjuda henne på middag.

E: (...) Hon, henne har man försökt att få att gå på svenskundervisning men det har hon sagt att det tänker hon inte fortsätta med men hon vill absolut inte för hon får bara ont i huvudet, hon tycker att vad är det för konstigheter, det har jag ingen lust med. Hon lever i sin familj med alla sina barn och hon tycker att det är under-

bart. Hon kan inte ens dricka en kopp te själv, hon måste ha sällskap när hon gör allting. Och hon är bara till för sin familj. Och hon är familjens medelpunkt och hon har inga andra behov säger hon.

I: Hur ser du på det då?

E: (Skrattar) Vad ska jag säga om det? Jag kan känna mig jätteavundsjuk kan jag säga dig.

I: Hur då menar du?

E: Precis det jag säger. Jätteavundsjuk som sitter där med hela sin stora familj runt sig och bara mår gott. Och alla pussar och kramar på henne och hon har barn i olika storlekar. Allt ifrån en sån här liten då till stora pojkar och flickor. Hon behöver aldrig fundera på vad hon ska göra med sin familj, om hon är behövd eller inte. Det är klart att jag, just i stunden, jag satt och tänkte på det då ”åh vad jag är avundsjuk, åh” och så går jag hem och sätter mig ensam hemma i min soffas och tänker på mitt enda barn som bor långt bortifrån. Nej det finns mycket i den här familjegemenskapen tycker jag som kan göra en fullständigt grön av avund. Allt är ju inte kul i en yrkesarbetande persons liv. Våra liv är ju inte alltid roliga. Och deras liv är inte alltid dåliga. Tvärtom. Så jag skulle önska att om man kunde ta det bästa av deras och det bästa av vårt och göra något nytt.

H: (...) Min uppfattning om somaliska kvinnor, jäklars du vilken styrka. Och som läraren sade ”jag satsar på somaliska kvinnor, inte på männen för de gör ingenting. Det gör de inte hemma heller”. Kvinnorna har alltså utvecklats, en av dem var ensam mamma med sju barn, hon hade slängt ut sin karl därför att det var bättre att ha sju barn än att ha åtta sade hon. Hon klarade alltså ensam sju barn och helhetsstudier. Och dels fanns det en enorm styrka, en vilja och en vana vid att ta itu med problemen, dels fanns det en jättehetta som nästan var lite skrämmande när vi hade lärt känna varandra. Och många av dem har en mycket stolt attityd. Somalierna är, om du frågar andra invandrargrupper, den grupp som står längst ner på skalan socialt sett, så det är präglar väl också deras attityder till omvärlden. (...) Men jag hade alltså tidigare en föreställning om att somaliska kvinnor var underkuvade och så vidare. Nejdå.

Initiativtagarna talar samtidigt om hur beroende ”invandrarkvinnan” är av sin ”man”. ”Invandrarkvinnan” är ”för mycket kvinna”, tafatt och fnittrig enligt informanterna nedan. Genom att en vit heteronormativ diskurs artikuleras så framställs initiativtagarna som oberoende och självständiga. Centrala begrepp i berättelsen är: händig, sliter, kör lastbil, drar fem vagnar, lastar, sätter ihop hyllor, monterar. ”Vi är uppfödda med IKEA” säger informanterna vilket polariseras mot att ”de är inte vana vid det”.

I: Men alltså var det ingen av deltagarna i erat projekt som ville snickra?

B: Nej. De var nog för mycket kvinnor vet du. Det är nog inte så vanligt utomlands. Inte i de länderna.

A: Nej det är så här att när man bygger upp ett projekt så. Ännu mer i (stad) där vi byggde upp stora tryckbord så där (Namn) och jag, vi slet och åkte till IKEA. Vi gick med fem vagnar, lastade in i lastbil. Du vet man körde lastbil och de bara

fnittrade åt oss så här. Och det gör vi ju va, vi sätter ihop bokhyllorna och de var så tafatta så man bara blev så här. Och de fick måla väggarna och ... och de kom ju igång men det var ju så här. Det var sånt motstånd så man blev lite arg ibland då.

B: Kommer du inte ihåg när vi skulle skruva ihop bokhyllorna?

(A & B skrattar).

B: Vi hade ju IKEA-hyllor, papper då också, med bilder, inget språk va. Och de satte ihop allting galet. Fram och tillbaka. De är inte vana vid det.

A: Nej.

B: Det är OK. Vi är uppfödda med IKEA.

Längre fram i intervjun finns en berättelse om den ”lilla vietnamesiskan” ”som varit förtryckt”, men som nu tagit jobb i skogen.

B: Och hon var minsann inte den som var den. Hon gick ut och arbetade i skogen sedan på ett sånt här arbetsmarknadsprojekt. Först var hon personlig assistent på en särskola och sedan gick hon ut och arbetade i skogen.

I: Som planterare?

B: Ja, som skogsröjare. Med motorsåg. Hon var överlycklig. Hon fick 13 000 kronor i månaden.

5.3. Rekrytering – inkludering och exkludering

Invandrare: Någon generell definition av begreppet ”invandrare” finns inte utan begreppet måste varje gång definieras (eller användas på sådant sätt att det klart framgår vad som avses). Det kan gälla till exempel utländska medborgare eller utrikes födda (SIV 1998:2).

Initiativtagarnas vill synliggöra ”invandrarkvinnorna” som de menar är en osynliggjord kategori av människor som ”inte finns registrerade i statistiken”. I detta avsnitt skall jag dekonstruera kategorin ”invandrarkvinna” genom att analysera hur initiativtagarna har tolkat detta begrepp vid rekrytering av deltagare till projekten.

Projektet har varit exkluderande genom att de endast varit öppna för subjekspositionen ”invandrarkvinna”. Det finns individer som har nekats inträde i textilprojektet och det finns de som blivit ombudda att avbryta sin utbildning. Det finns också deltagare som själva har valt att avbryta ansökningsförfarandet eller hoppat av den påbörjade utbildningen. Initiativtagarna har fungerat som grindvakter i denna process genom att de har rekryterat och kategoriserat individer och beslutat vilka som fått delta och ej. Textilprojektet har bestått av mellan 15-85 deltagare. I vissa projekt har antalet intresserade deltagare överstigit antalet utbildningsplatser. I andra projekt har initiativtagarna haft svårt att rekrytera det antal personer som projektet beviljats medel för. I föregående avsnitt analyserade jag diskursen om ”invandrarkvinnan” och visade vilka moment som diskursen består av. Som jag visade är kategorin sammanlänkad med en rad egenskaper.

Dessa föreställningar och antaganden om ”invandrarkvinnor” har legat till grund för initiativtagarnas urval av deltagare.

Flera av projekten hade avvecklats när jag kom i kontakt med initiativtagarna. Jag har därför inte undersökt vilken information eller vilka upprop som gick ut till deltagarna. Endast en av de intervjuade initiativtagarna hade sparat skriftligt material från rekryteringsprocessen. Av de skriftliga dokument som fanns kvar framgår att det fanns en diskrepans mellan den information som är adresserad till deltagarna respektive inblandade myndigheter och finansiärer. Intervjun stärker också denna iakttagelse då initiativtagarna uttryckligen säger att de inledningsvis inte gav deltagarna all information om sina avsikter och målsättningar med projektet. De diskursiva momenten om ”invandrarkvinnan” finns i det skriftliga material som utbyts med diverse myndigheter och finansiärer. Den information som vänder sig till potentiella deltagare ser dock ut på följande sätt:

Kallelse (datum)

Till dig som är kvinna arbetslös, svensk eller med invandrarbakgrund!

Vill du delta i ett spännande projekt med textilt hantverk? (...) Vi söker dig som både är nybörjare eller redan har kunskap. I projektet kommer vi att arbeta mycket med textilt konsthantverk, med mönster och idéer från alla världens hörn. Du kommer även att få lära dig personlig utveckling, samarbete, ledarskap samt företagande med svenska och marknadsföring. När projektet är slut har du möjlighet att gå med i ett hantverkskooperativ eller fortsätta dina studier. (...)

Detta upprop bör jämföras med det språkbruk som används i dokument som riktar sig till myndigheter och finansiärer. I en projektbeskrivning står att i området finns ”en stor kulturell och ekonomisk spännvidd med mycket hög arbetslöshet, cirka 30-40 procent. Detta leder till främlingskap och passivitet. Kvinnor, särskilt invandrarkvinnorna är speciellt utsatta och det finns ett stort uttalat behov att bryta detta”. Målgruppen beskrivs på följande sätt i ansökan till Europeiska Socialfonden Mål 3:

Sammanfattning av projektbeskrivningen: Målgruppen är långtidsarbetslösa kvinnor, främst invandrare. Målsättningen med dessa kvinnor är att arbeta gränsöverskridande beträffande ras, religion, och nationalitet – på ett sätt som vidgar deras vyer, bryter isoleringen och gör anpassningen till det svenska samhället lättare och därigenom skapar vägar till arbetsmarknaden (...).

Jag har också tagit del av de intresseanmälningar och brev som deltagarna skickade till textilprojektet före kursstart. Samtliga brev är uppbyggda enligt ungefär samma struktur. Personen ifråga presenterar sig med namn, uppgifter om födelseår och födelseort, land som personen migrerat från, civilstånd, utbildningsbakgrund och arbetslivserfarenheter, samt andra meriter. Vidare betonar personerna sitt intresse för hantverk och sina erfarenheter av olika former av textilt hantverk. De avslutar med att uttrycka sin önskan om att delta i projektet. Ingen av de tio personerna kategoriserar sig själva som ”invandrarkvinna” eller

använder sig av de diskursiva moment som återkommer i diskursen om ”invandrarkvinnan”.

Vidare följde jag rekryteringsprocessen av nya deltagare i textilprojektet som jag studerade via deltagarobservation. Bland annat satt jag med vid intervjuer av sökanden. Inget av detta material kommer att analyseras här, men materialet har legat till grund för de frågor som jag ställt till initiativtagarna vid intervjuerna. Textilprojektet har explicit riktat sig till målgruppen ”invandrarkvinnor”. Jag har intervjuat initiativtagarna om rekryteringsvägar, antagningsförfaranden och urval av deltagare och personal. Hur kom initiativtagarna i kontakt med deltagarna? Vilka rekryteringskanaler har använts? Fanns det några förbehållna krav för att delta i projektet? Vilka kriterier utgick initiativtagarna från vid rekryteringen? Uteslöts någon person och i så fall varför? Mitt intresse ligger i att analysera vilka personer som initiativtagarna inkluderar och exkluderar från subjektspositionen ”invandrarkvinna” och hur detta motiveras.⁹⁰

Konstruktioner av kategorin ”invandrarkvinna”

Som jag skall visa har begreppet ”invandrarkvinna” ingen motsvarighet i den officiella statistiken i Sverige. Kategoriseringen av individer i ”kvinna” eller ”man” medföljer en person som föds inom nationalstaten Sveriges gränser redan vid födseln genom att individen tilldelas ett personnummer bestående av totalt tio siffror. BB-personalen kategoriserar individen och skickar in uppgift till folkbokföringen om huruvida barnet klassificeras som ”flicka” eller ”pojke” (Bergström 2002, 2004).⁹¹ De första sex siffrorna av personnumret anger individens födelse-tid enligt följande inbördes ordning: födelseår-månad-dag. De resterande fyra siffrorna utgör födelsen-numret. Tredje siffran i födelsen-numret indikerar personens ”kön” genom att ”män” tilldelas en udda siffra och ”kvinnor” en jämn siffra. Det är dock få länder som praktiserar den typ av registrering med personnummer som Sverige har.⁹² Personer som migrerar till Sverige måste därför visa upp någon form av identitetshandling som styrker bland annat kategoriseringen av indi-

⁹⁰ Jmfr Butler (1990, 1993) hur människor kategoriseras utifrån den heterosexuella matrisen.

⁹¹ Helena Bergström, doktorand vid pedagogiska institutionen, Stockholms universitet har studerat konstruktion av normalitet i mötet mellan föräldrar till barn med oklar könstillhörighet och medicinsk personal. Bergström skriver att ”Ett vanligt antagande vi gör är att människor är antingen kvinnor eller män. När ett barn föds bestäms det som en pojke eller flicka utifrån dess könsorgan. (...) Varje år föds ett litet antal barn med könsorgan som gör det svårt att bestämma om det är en pojke eller flicka, så kallade intersexuella. Föreställningen om det självklara könet blir ifrågasatt” (Bergström 2002:57).

⁹² Personnumret infördes 1947. 1967 infördes en fjärde siffra i personnumret. Den fjärde siffran är en kontrollsiffra som räknas ut maskinellt utifrån födelse-tid och födelsen-nummer. Det är endast undantagsvis som personer själva måste anmäla uppgifter till Skatteverket. De flesta uppgifter om individer får Skatteverket från andra myndigheter. Undantagen är namn för nyfödda barn, namnändringar, flyttning inom landet, flyttning till Sverige och flyttning till utlandet. Tidigare ansvarade Svenska kyrkan för registreringen. Från den 1 juli 1991 ansvarar Skatteverket för folkbokföringen (www.skatteverket.se).

videns ”kän”. Identitetshandlingen kan till exempel vara ett födelsebevis eller pass. Om personen saknar identitetshandlingar utreder Migrationsverket personens identitet. För att officiellt registreras som ”invandrad” eller ”utvandrad” måste personen ifråga själv kontakta folkbokföringen. För att få folkbokföra sig som ”invandrad” krävs att man avser vistas i Sverige i minst ett år. Människor som kategoriseras som ”utomnordiska medborgare” måste dessutom ha uppehållstillstånd. Asylsökande som väntar på uppehållstillstånd eller avvisning kan alltså inte registrera sig som ”invandrad” till Sverige.⁹³ Att ha migrerat är således inte synonymt med att officiellt ”invandra” till Sverige.

Kategorin ”invandrare” används inte i statistiken över folkbokförda personer med utländsk bakgrund. Statistiken över det årliga immigrationsflödet är uppdelad på utflyttningsland och medborgarskapsland. Statistiken över invandrarbeståndet i Sverige är indelad efter födelseland och medborgarskapsland. I statistiken används termen utrikes född samt född i Sverige eller född inom riket. Det görs vidare en uppdelning i statistiken mellan svenska medborgare och utländska medborgare (SIV 1998). Sawyer visar exempel på hur människor rutinemässigt kategoriseras utifrån ”nationalitet” och ”etnicitet” av såväl myndigheter som forskare i Sverige. Migrationsverket producerar till exempel problemorienterad information om ”Somalier”. Sawyer menar vidare att de officiella kategoriseringarna påverkar hur människor organiserar sig i ”invandrarföreningar” och hur det omgivande samhället uppfattar dessa föreningar (Sawyer 2000: 71ff).

Genom att studera samtliga begrepp som börjar med invandr* respektive utvandr* i Prismas Nya uppslagsbok (Tolfta aktualiserade upplagan 1994) får vi en uppfattning om hur orden används i det svenska vardagsspråket.⁹⁴ Utvandr* ger endast fem träffar: Utvandra till Amerika men vandra ut i naturen; Utvandrarbygd; Utvandrare; Utvandring; samt Utvandringssvåg. Invandr* däremot ger 24 träffar vilket indikerar att det används oftare i svenska språket än utvandr*. Dels finns termerna ”invandra, invandrarbakgrund, invandring”. Dels finns en rad kategoriseringar av individer som ”invandrare, invandrarbarn, invandrarfamilj, invandrarelev, invandrargrupp, invandrarvinna, invandrarungdomar”. Notera att normen är ”man”. I detta sammanhang är begreppet ”invandrare” synonymt med ”män” som har immigrerat. Vidare återfinns ord som indikerar att ”invandrare” är en negativ kategori, liktydig med problem: ”invandrarfientlig, invandrarbråk, invandrantät”. Något annat som framträder vid en närläsning av begreppen är den

⁹³ Svenskar som vid två mantalsskrivningstillfällen i följd bott i utlandet eller utlänningar som man på goda grunder kan anta ha lämnat landet” registreras som ”utvandrade” (www.skatteverket.se).

⁹⁴ Människor som har migrerat till Sverige har kategoriserats på olika sätt genom historien – från ”utlänning” som var vanligt förekommande under efterkrigstiden till ”invandrare” och senare kategoriseringar som ”flyktingar”, ”immigranter” samt ”de nya svenskarna” för att nämna några. Invandrarverkets förste generaldirektör Kjell Öberg brukar nämnas som den person som introducerade begreppet ”invandrare” i skrift första gången (Svanberg och Tydén 1992: 34f, Samuelsson 1999:170ff).

specialiserade byråkratin som uppstått kring ”invandringen”: ”Invandrarbyrå, invandrarförening, invandrarmyndighet, invandrarlärare, invandrarminister, invandrarorganisation, invandrapolitik, invandrarprogram, invandrarundervisning, invandrarverk, invandringspolitik”. För att ytterligare understryka denna analys kan jag visa hur begreppens innebörd förändras genom att byta ut termen invandr* mot utvandr* och vice versa. En lek med dessa två ord skulle kunna se ut på följande sätt: ”Utvandrarkvinna”, ”utvandrartät”, ”utvandrarungdomar”, ”utvandrarbråk”, ”utvandrarfientlig” och så vidare.

Rekryteringsprocessen

I: Men ... eh. Om man ser då på ”invandrarkvinnor”, vilka är det som söker sig hit då, alltså när de ser den beteckningen. Vilka är det som har kommit till kursen?

D: Jag tror att till viss del så går ju informationen genom många invandrarföreningar. Den allra största delen som vi får hit, sökande, är genom före detta studerande så att säga. Så det går över köksbordet, genom vänskapskretsen och genom föreningslivet. Sedan har vi också kontakter genom med, ja, det kanske har varit arbetsförmedlare eller socialsekreterare eller olika institutioner också som har tyckt att det har varit en möjlighet att komma vidare. Som rekommenderar och så söker de hit, kommer och hälsar på kanske. Vi har mycket studiebesök. Och vi har också haft flera som har gått på SFI-kurser år ut och år in och inte klarat av dem. Och de känner att de kanske vill komma in i svenska språket på ett annat sätt så att säga. Och vill pröva att läsa på ett annat sätt.

Initiativtagarna har använt sig av samma kanaler för att rekrytera nya deltagare till textilprojekten. De har främst vänt sig till myndigheter och institutioner som Arbetsförmedling, AMI och Socialförvaltning. De har också kontaktat diverse vuxenutbildningsanordnare, ”kvinnonätverk”, ”invandrarkonsulter”, samt ”invandrarföreningar” som ”Bosniska föreningen” och ”Somaliska föreningen”. Projektbeskrivningarna lades till exempel ut i Socialkontorets väntrum. ”E: Till en del människor stack vi det i handen.” Vuxenutbildning och AMI gav beskrivningar till sina ”klienter”. Handläggare på Arbetsförmedling och Socialsekreterare på diverse Socialkontor har haft en betydande roll i rekryteringsprocessen och i kategoriseringen av människor som ”invandrarkvinnor”.⁹⁵

En initiativtagare, som själv bodde i det bostadsområde som projektet skulle verka i, rekryterade flera av sina grannar till projektet. Detta projekt skiljer sig från övriga projekt genom att initiativtagaren hade en grupp personer som var intresserade av att delta i verksamheten redan innan projektet formulerades och ansökan författades. Initiativtagaren hade en ”fast kärna” redan vid ansöknings-tillfället bestående av 8-9 personer som hon kände via sina nätverk.

⁹⁵ Se Hertzberg (2003) om arbetsförmedlares föreställningar om ”ungdomar med invandrarbakgrund” och stereotyper om kategorin ”invandrare”. Se även Knocke och Hertzberg (2000).

Efter att ha formulerat en ansökan och beviljats medel har initiativtagarna gått ut med ett upprop. Ofta har delfinansiärer villkorat urvalet av deltagarna. I de projekt som AF har delfinansierat har till exempel ett krav varit att personen skall vara inskriven på Arbetsförmedlingen. I vissa projekt har betyg från SFI-utbildning varit ett krav, medan andra inte haft några krav på språkkunskaper. Initiativtagarna mottog skriftliga ansökningar från personer som var intresserade av att delta i projektet. Därefter har de, tillsammans med representanter från utbildningsanordnare och finansiärer, organiserat informationsmöten där projektet presenterats. Redan på detta stadium ”droppade en del människor av”. Initiativtagarna genomförde intervjuer med kvarvarande personer. E var intresserad av personernas motivation till att delta i projektet, ”kollade om de behärskade de vanligaste räknesätten” och om ”barntillsynen var ordnad”. B säger att ”vi intervjuade och plockade ut dem som vi kunde hjälpa”.

A: Och sedan var det så att AF beordrade kvinnorna att komma till oss. Socialförvaltningen rekommenderade några till oss också sedan när de fick veta vilka vi var. Så de var så att säga beordrade till informationsträff.

B: Vi hade 100 kvinnor som kom till informationsträffen.

I: Oj.

A: Ja och då var det en grupp somaliska kvinnor som reste sig upp och sade att får vi ingen gratis mat så är vi inte med här, sade de.

B: (Förställer rösten och härmar) ”Får vi ingen gratis mat här” sade de. ”Nej”, sade jag ”det får ni inte. Ni får ta med er egen mat eller så får ni gå hem och äta” så. ”Ja får vi ingen gratis mat så får det vara”.

Den filantropiska tanken om att hjälpa människor har varit central i rekryteringsprocessen. Initiativtagarna har vägletts av denna tanke, men samtidigt distanserat sig från det explicita filantropiska förhållningssättet som de säger att de mött inom den etablerade förvaltningen. A berättar att en kurator försökte slussa över ”patienter” till projektet.

A: Det blev så jag kände det när kuratorn ringde att det här är faktiskt ingen öppen dagverksamhet. Ibland kände jag att de vet inte var de ska göra av människor. Det var då vi sade att vi är icke psykologiskt ... sociologiskt utbildade, vi kan inte ta, så det fick vi säga nej till va. Men det var ju det vi höll på med va terapiverksamhet många gånger.

B: Hon behövde ju hur mycket hjälp som helst va den här lilla flickan. Hon hade ju tragiska förhållanden bakom sig. Socialmyndigheten hade tagit ifrån henne barnen och mannen, före detta mannen slog henne och hon var ihop med en ny som var alkoholiserad och drogpåverkad och allt var det var. Hon hade ju allt. Hon behövde ju något helt annat va.

A: Men det finns ju ingenstans vet du för dem. Och då sån här verksamhet, jag vet jag hade textilverkstad i (stad) (år) och då upptäckte jag att det här är ju som (sjukhus inriktat på psykiatrisk vård). Vi kallade det för lilla (sjukhus inriktat på psykiatrisk vård). För det förstod jag sedan de hade ju varit inne på terapier ... då

kände de trygghet. Och då kom de varje tisdag. Och det klarade jag för det var ju bara tre timmar och sedan gick de va. Men man märkte vilket sug det är efter sådan här verksamheter. Och det är då man vill ha sånt här allaktivitetshus för alla. Alla människor mår ju bra. Det skulle finnas ett sådant hus (anonymiserat) med textil och snickeri.

Samtliga initiativtagare har varit noga med att betona att de inte ville ha några deltagare som inte själva valt att delta i verksamheten. Paradoxen är att för att bibehålla sina ekonomiska medel från Socialtjänst och Arbetsförmedling måste individerna som är registrerade delta i någon form av verksamhet.⁹⁶

E: (...) För vi ville absolut inte ha några deltagare vars socialsekreterare hade sagt att de skulle eller var tvingade att gå dit. Och det var en del som sade att ”Min socialsekreterare har sagt att jag måste. Måste jag det?” ”Nej sade vi. Vi vill inte ha några såna deltagare”. Så att på det viset så plockade vi ut.

Flera initiativtagare talar om den korta tidsfrist som de givits av finansierarna för rekrytering av deltagare. Korta antagningsperioder har medfört svårigheter att komma i kontakt med intresserade personer. Initiativtagaren till ett projekt som beviljades EU-medel, berättar att EU-kontoret villkorade ansökningstiden till en och en halv månad. På sex veckor skulle initiativtagaren rekrytera 20 deltagare. Tidsbristen är en bidragande faktor till att initiativtagarna gått via traditionella kanaler vilket lett till det stereotypa urvalet av deltagare. Några initiativtagare har lejt författandet av ansökningarna till ”proffs”, det vill säga handläggare och administratörer inom projektindustrin och den offentliga förvaltningen.

B: Det där är en proffsmänniska som har skrivit det där va.

I: Jaha, det är inte ni som har skrivit det?

B: Nej. Det är inte vi.

(...)

B: Sedan måste man ju formulera de här ansökningarna så att man får pengar. Man måste hålla sig till målbeskrivningen precis va. Det är inte alltid precis som man arbetar som det stod för då hade man inte fått några pengar.

A: Nej du vet i (stad) hette det då att de skulle starta eget för då får man pengar för att starta eget. Men det är så tokigt. Jag har jobbat som designer i alla år. Jag vet att det är stentufft. Så det fattar vi väl att det inte går att driva eget men det gick ändå då.

I: Så det är ett sätt att generera pengar? Det var det jag tänkte.

A: Ja, ja, ja visst.

Detta har lett till att initiativtagarens ursprungliga idéer om målgrupp har fått stå tillbaka i ansökan på bekostnad av att diskursiva moment om ”invandrarkvinnan” har betonats.

⁹⁶ För en analys av arbetslinjen se Junestav (2001).

I: Varför ... målgruppen var ”invandrarkvinnor”...varför specifikt ”kvinnor”?

H: Det handlar om EU-målen.

I: Så det var det som styrde alltså. Så annars hade det kunnat blivit öppet för alla människor.

H: Ja, men visa mig den man som är skicklig på att sy på maskin eller sticka. Det är möjligt att det finns. Men, just den här perioden var det väldigt mycket satsningar på just invandrarkvinnor för det var där pengarna låg. Det var de projekten som gick in helt enkelt. Man kan ju skapa aldrig så många projekt men får man inga pengar till dem så är det ju kört i alla fall. Det händer ingenting.

Flera initiativtagare planerade att vända sig till ”kvinnor” generellt men ändrade målgrupp då de förstod att kategorin ”långtidsarbetslös invandrarkvinna” genererade ekonomiska medel.

H: Därför att bland svenskar fanns det inga som var sy- och stickkunniga. Det fanns helt enkelt inte. Sedan var det naturligtvis en fråga om mål också. Man måste gå på ett visst EU-mål. Arbetslösa invandrarkvinnor var ju penningdragande så att säga. Vi hade också planer på att ta med svenskar men från ett par invandrarkvinnor fick vi veta det ”Gör inte det”.

I: Varför?

H: (...) De trodde att svenskundervisningen skulle bli förflackad om det satt svenskar med. Man ville inte tala om att jag förstår inte vad det betyder när det sitter 15 svenskar i gruppen. Det förvånade mig för jag trodde att det skulle handla om integration i gruppen också. Men det var på uppmaning från invandrarkvinnorna själva. Det är för svårt. Och lärarna lägger ofta då undervisningen på en nivå som passar svenskar omedvetet om det finns svenskar med i gruppen.

H menar att ”arbetslösa invandrarkvinnor var penningdragande”. H säger vidare att deltagarna inte ville ha ”svenskar” i gruppen och att det inte fanns några ”sy- och stickkunniga svenskar” som kunde delta i projektet.

Byråkratisk segregering

F: Det är väl så klart en kvinnovärld och en mansvärld också?

E: Jaaa, det ...

F: Det har ju ni som har jobbat i verksamheten med flyktingar beskrivit på ett väldigt bra sätt. Och det vet man ju ändå. Det är en sån där självklarhet som vi pratade om förut, att kommer man från Mellanöstern – och flera andra länder också – det är ju inte som här i Sverige. Här skulle man aldrig tänka på det sättet vad gäller det skandinaviska som det är frågan om då.

E: Nej, det skulle ju bli rent befängt att starta ett kvinnoprojekt med norska kvinnor. Men när det gäller de här länderna så är det på något sätt så självklart så man inte ens tänker på det.

Genom att använda en diskurs som framställer homosocialitet som något specifikt för ”invandrarkvinnans kultur” framstår ”vitheten” som icke-homosocial. En informant säger att ”kvinnor från de där länderna” inte vill integreras med ”män”.

Samtliga projekt har utgått från denna diskurs. Initiativtagarna menar att det är en "själklar kunskap" som inte ifrågasätts, något som alla som arbetar med "invandrarkvinnor" känner till. F säger att "det är ju en väldigt uppdelad värld va" med "mannen" i rollen som "försörjare" och "kvinnan" i rollen som "hemmafru". Segregationen och säråtgärderna tycks dock handla mer om hur förvaltningssystemet och byråkratin är uppbyggd i Sverige än om "invandrarkvinnans kultur". F menar att medan "män" sorterar under Arbetsförmedling och AMI så sorterar "kvinnor" under Socialtjänstens paraply. "F: Men det är ju en väldigt uppdelad värld va. Männerna var ju de som skulle försörja familjen och kom ju in i Arbetsförmedlingen i AMIs rullor så att säga på ett annat sätt." E understryker att "mitt uppdrag var att jobba med kvinnor".

E: (...) Och i en del utav de här kvinnornas hemländer, Somalia alldeles särskilt men jag tror även Irak, där är det männen som sysslar med det. Med sömnad som yrke naturligtvis, som är skraddare eller vad det nu kallas. Och kvinnor kan inte sy. Och det såg jag förresten när jag var i Damaskus nu att där sitter man på gatan med sin symaskin och det är inga kvinnor som gör utan det är män.

(...)

I: Mmm. Men det är då jag undrar, om det är "män" som har den här kunskapen sedan tidigare, varför då inte satsa på en fortbildning för ...

E: Men vi hade inga män. Jag kom inte i kontakt med några män. Jag kom inte i kontakt med några män. Det var inte mitt uppdrag. Varför skulle jag då bry mig om dem? Mitt uppdrag var att jobba med kvinnor.

Vid deltagarobservationen berättade en deltagare om sin partners sysselsättning. "Han" var utbildad skraddare i landet som de hade migrerat från och hade nu ett eget företag och arbetade som skraddare. Den informella ledaren berättade att "män" sökt till verksamheten men blivit nekade inträde i projektet.

Informella ledaren: Ja, det har varit några enstaka. Men det är väldigt få gånger vi har fått någon förfrågan om att börja här, utan det är mer att de kommer in här och tycker att det verkar kul här. Vi fick någon men vi sade att vi bara vänder oss till kvinnor. Han sade väl inte så mycket. Det kanske inte hade varit så kul heller.

I: Varför?

Informella ledaren: Ja, en del tycker inte om att vara ensam man bland 75 kvinnor. Fast det är ju olika. Det är det. En del av verksamheten är inriktad på kvinnlig samhällsinformation, som kvinnliga barnmorskor, barnsjukdomar och så. Och kvinnomisshandel. Det kunde lika gärna en man höra ... men prova kläder och så? Det blir väldigt mycket så där tjejjigt. Mycket bejakande av de där sidorna. Henna och Body shop.

I: (...) Hur kommer det sig att de här projekten i Sverige riktar sig till "invandrarkvinnor"?

B: Nej det var väl jag som bestämde det.

A: Det var det ju i (stad) när vi startade så gjorde vi bara så gick vi ut och sade att det här är bara för kvinnor då och vi mötte ju motstånd då. När vi sökte projekt-

ledare så var det endast kvinnor och det var en kille som ringde och sade att det är diskriminering och ja okej det är det sade vi, men det står vi för. För vi tyckte att kvinnorna kom inte hemifrån. Och då sade vi att vi ska ha en kvinnogrupp för att stärka kvinnorna. Sedan jobbar vi givetvis på att få ut dem. Men de blir tryggare i gruppen. Och det är en kvinnogrupp. Och det blev ju mycket motstånd mot det. Men det var en man som angrep mig när vi hade information och då sade jag att ni får väl starta en mansgrupp då sade jag. Men det gjorde de inte.

I samtliga projekt som jag varit i kontakt med har initiativtagarna ansett det vara legitimt att diskriminera ”män”. Ett av textilprojekten ingår som en utbildning på en skola som är baserad på principen om positiv diskriminering vilket sanktioneras av svensk lagstiftning. Initiativtagarna beskriver skolan som ett fysiskt rum dit ”män” inte har tillträde. Människor som initiativtagaren definierar som ”transsexuella” har uteslutits från skolans verksamhet. Initiativtagaren tar avstånd från den feministiska inriktningen mot särart där ”man omhuldar kvinnligheten och det här särskilda”, ”det här med kristallkolor, moder jord”. Hon identifierar sig mer med en ”likartinriktning”.

P: Det finns ju män och kvinnor. Det finns väldigt rosa flickor och det finns väldigt kanske blåa flickor också va, men att ja ... någonstans att det finns väldigt många olika ... men att jag tror inte att kvinnor *är* på ett särskilt sätt utan att det är social konstruktion mera.

I: Är det inte social konstruktion då när man liksom, alltså utdefinierar vissa människor. Förstår du vad jag menar?

P: Nej (skrattar).

I: Nähä ... OK ... alltså om man ser ... (skolan) riktar sig till ”kvinnor” väl? Och om ”kön” då är en social konstruktion ... förstår du vad jag menar? Om det finns människor som vill anta en ”kvinnlighet” eller ...

P: Transsexuella eller de som vill byta kön?

I: ... eh ja, till exempel.

P: Ja, den varianten har vi också haft som har sökt hit ja.

I: Vad har hänt då då?

P: Då handlar det också om att, än så länge, biologiskt, att man har gått igenom hela vägen i sin förändring, jag höll på att säga från man till kvinna. Men att det är mycket av det arbetet som görs på (skolan) utgår från erfarenheter. Här är det kvinnors erfarenheter. (...) Och det är klart att vi utesluter männen och det får vi statsbidrag på att göra och det tycker liksom jag att vi får fortsätta göra.

I: Men hur blev det då med de ”transsexuella” som hade sökt hit?

P: Eh ingen utav de fallen har varit färdiga med sin omvandling eller om man ska kalla det för det.

(...)

Vi har haft ett par stycken som har sökt hit och det är klart att det ställer saker på sin spets på diskussionerna och så men vi har ju sagt att man måste ha varit väldigt långt kommet och mycket mer medveten om vad man ger sig in. Och många av de här har sökt en traditionell kvinnomiljö och det är inte riktigt det det

är här. För man vill liksom känna in den här kvinnomiljön så väldigt och vi här ifrågasätter den traditionella kvinnorollen och då blir det en konfliktsituation där va.

På samma sätt bör personalen ”vara kvinnor” enligt flera initiativtagare. I ett dokument står det uttryckligen att ”förslagsgivarna” anser att alla ledare ”bör vara av svenskt ursprung. Detta förefaller vara det enda neutrala alternativet och bör ej förbises” (Förslag till förändrad verksamhet inom (område)processen. Flykting-Invandrarservice. Distrikt 1 vård och behandling 950912).

I sammanhanget bör noteras att samtliga inblandade i den direkta projektverksamheten bör vara kvinnor. Detta är sannolikt en förutsättning för att inte utestänga någon deltagare av etniska, kulturella eller religiösa skäl.

(...) Lämpligt antal deltagare bör vara 10-12 personer. Dessa skall vara kvinnor framför allt med invandrabakgrund och i möjligaste mån boende på (område). I vissa fall kan dessutom krävas att man har varit arbetslös i mer än ett år (Förslag till beslut om textilprojekt för kvinnor adresserat till Kommunstyrelsen, namn, kommun, personalkontoret, arbetsmarknadsenheten 960829).

Flera projekt har förändrat målgrupp över tid till att inkludera flera kategorier av grupper som definieras som ”svaga” i diskursen. Det finns ett tydligt samband mellan definition av målgrupp och finansieringsmöjligheter. Ett projekt som ursprungligen riktade sig till kategorierna ”invandrarkvinnor” och ”bosniska kvinnor” vände sig i ett senare skede till kategorin ”asiatiska kvinnor”. Senare kom också kategorierna ”svenska arbetslösa kvinnor” och ”långtidssjukskrivna svenska kvinnor” att inkluderas i projektet. De deltagare som rekryterades utifrån sistnämnda kategorier (”arbetslösa och långtidssjukskrivna svenska kvinnor”) blev samtidigt utsedda till arbetsledare över de deltagare som antagits i de första omgångarna (utifrån kategorierna ”invandrarkvinnor, bosniska kvinnor, asiatiska kvinnor”). Ett annat projekt som riktade sig till kategorin ”invandrarkvinnor” inkluderade kategorin ”invandrare” i samband med att det fick status som SFI-utbildning. Initiativtagaren skriver om förändringen av verksamheten i ett brevutskick till stödmedlemmarna:

(Projektet) har nu funnits i nio år – år som starkt präglats av en pionjäranda och vilja till förnyelse i integrationsarbetet. Vi kände att tiden var mogen att gå vidare. (...) Vår målsättning är att föra in praktiska moment i svenskundervisningen. Kvinnorna kan fortfarande trycka mönster och sy, men tyvärr inte laga mat, då köket används för SFI-undervisning. (Företag) har skänkt 20 datorer (...) Idag har vi även män i undervisningen, och de använder datorerna med energi och inlevelse. För att öka valmöjligheterna för männen tar vi tacksamt emot era förslag till olika typer av praktisk verksamhet (Brev adresserat till ”bästa medlemmar och vänner till projektet”, undertecknat av initiativtagaren november 2001).

Ytterligare ett projekt förändrade målgrupp över tid. Inledningsvis riktade sig textilprojektet till kategorin ”kvinnor framförallt med invandrabakgrund”. När

projektet äskar nya medel för fortsatt verksamhet ett år senare är målgruppen kategorin ”invandrare”:

Förslaget innebär att 12 nya deltagare tas in. Urvalet bör vara ”invandrare” med ambitioner att skapa sitt eget arbete. Verksamheten skall fortfarande bygga på textil design men detta behöver inte begränsa deltagarnas framtida val av företagsidé etc (Förslag till beslut om fortsättning av textilt arbete i område, namn kommun, personalkontoret, arbetsmarknadsenheten. 970702).

Initiativtagarna till de två projekten skriver att de vill ”öka valmöjligheterna för männen” avseende praktisk verksamhet och att ”textil design behöver inte begränsa deltagarnas framtida val av företagsidé”. De föreställer sig således att den nya kategorin ”invandrare”, vilket implicit är synonymt med kategorin ”man”, inte är intresserade av eller skall ägna sig åt textilt hantverksarbete. Initiativtagarna använder sig här av centrala moment i diskursen om ”kvinnor” som särskilt lämpade för textil hantverksarbete och hushållsarbete.

Exkludering – hela världen?

Initiativtagarnas uttalade ideal har varit att rekrytera deltagare som har migrerat från olika områden i världen. Diskursen gör gällande att det är ”invandrar-kvinnor” från ”hela världen” som deltar i textilprojekten. Samtliga initiativtagare gör någon gång under intervjun en uppräknning av antalet kategorier – religioner, språk, ”kvinnor”, så kallade kulturer och nationaliteter – som ”fanns” representerade i respektive projekt. Föreställningen om ett antal olika, separata ”kulturer” är central i diskursen om ett vitt mångkulturellt samhälle (Hage 1998:122ff).⁹⁷ Med ”invandrare” har informanterna avsett en människa som har migrerat till Sverige. Det är dock inte alla personer som någon gång har migrerat till Sverige som initiativtagarna har varit i kontakt med. ”Det skulle ju bli rent befängt att starta ett kvinnoprojekt med norska kvinnor” säger E. ”Vi har inte haft nordiska länderna” säger D. Människor som har migrerat till Sverige från länder som i diskursen om vit mångkulturalism betecknas som ”industrialiserade” eller ”Väst” har aldrig varit aktuella eller kontaktats av initiativtagarna. Informanterna säger att ”de grupperna är inte så stora” och att ”de har varit här längre” och är ”integrerade på ett annat sätt”. Initiativtagarna inkluderar dessa regioner i vitheten som alltså redan på planeringsstadiet har uteslutits ur rekryteringsprocessen.

D: Nej det tror jag att vi har varit mer införstådda med att det är de nya flyktinggrupperna som kommer (till projektet, min anm). Det är Somalia, det har varit en hel del från Iran, Turkiet, Etiopien. Vi har haft från Kongo, Tanzania. Och sedan har vi då Latinamerika – Colombia, Chile. (...) De flesta har kommit från Latinamerika, olika afrikanska länder, Sydostasien.

⁹⁷ Se närmare kapitel 9, avsnittet Hela världen.

B: (...) Det är mest de som har kommit hit nu på senare tid.

A: Sedan har ju (stad) också en tradition. De hade ju (arbetskraftsimmigration till industri) så det kom ju italienare, tyskar, ungrare, finnar, koreaner.

B: Men de har acklimatiserat sig på ett lättare sätt för det fanns arbetsmarknad för dem. Det var lättare för dem, det var inte så många, de integrerades lättare i skolorna.

B: Det kom inte så många då vet du så att de kunde inlemmas lite mer på ett enklare sätt i samhället. Det var väl nu på ... med Bosnienkriget som det startade, som det blev så oerhört mycket invandrare. För på 50-talet när ungrarna kom till Sverige då startades det också såna här projekt.

”Hela världen” har i detta sammanhang varit synonymt med uttrycket ”u-länder”. E talar om en ”Mellanösternmix”. Begreppet ”invandrare” är synonymt med kategorin ”flykting” i diskursen om ”invandrarkvinnan”. Tecknet ”flykting” likställs vidare med tecknet ”utbildad” i diskursen.

”Lärarynnet” är en subjektspostion som förskjuter tecknen i diskursen om ”invandrarkvinnan”. Det är framförallt högutbildade kritiska ”iranska kvinnor” som förekommer i berättelserna. ”Lärarynnet” beskrivs bland annat som en ”yrkeskvinna som hade satsat på sitt jobb tidigare” men som nu förlorat allt och därför är negativ, missnöjd, bitter och kritisk mot dem som undervisar och leder textilprojektet.

C: (...) När vi jobbade med, när vi hade många iranskor och så här. Och de var ju väldigt kritiska mot lärarnas inställning. Och många tyckte nog att vi var okunniga för att vi inte sade som det var och, de ville ha ett svar, ”är det rätt eller fel?” och så är det ingen som säger det så kan det bli väldigt frustrerande om det är det man väntar sig va och så kommer det aldrig.

Personerna som iscensätter denna subjektspostion subverterar kategorin ”invandrarkvinna” genom att framhålla sin status som akademiker och sin yrkesstatus som lärare. Subjektspostionen ”lärarynnet” utgör ett hot mot försöken att stabilisera vitheten genom att ”lärarynnet” utmanar och konkurrerar om de diskursiva moment som den ”vita kvinnligheten” är konstruerad av. I diskursen likställs subjektspostionen ”invandrarkvinna” med tecknet utbildad, vilka dikotomiseras mot ”vit kvinnlighet” som framstår som synonym med utbildad. I det projekt som jag studerade via deltagarobservation deltog flera deltagare i en valfri ”söka-jobb-kurs”. Vid ett lektionstillfälle kartlade personalen deltagarnas tidigare utbildnings- och yrkeserfarenheter. Flera av deltagarna betonade att de var utbildade lärare. Personalen log till svar och ställde ingen följdfråga. En av deltagarna, som inte fick något bekräftande av personalen, förtydligade sin status ytterligare genom att säga att ”jag brukar umgås med en svensk” och laga ”svensk mat” hemma. I två olika intervjuer talade respektive initiativtagare om den ”iranska lärarynnet” som kritiserat projektet och initiativtagarnas undervisningsmetoder. En initiativtagare säger att en deltagare ”egentligen blev pådyvld

oss av sin socialassistent” och att ”ingenting passade i projektet. Vi erbjöd henne jobb men hon tog det inte. Hon var psykiskt sjuk”. I ett flertal projekt har de deltagare som initiativtagarna talar om som utbildade lärare avbrutit utbildningen och fått praktikplatser eller anställning som lärarassistenter.

För att antas till ett av de textilprojekt som hade textilhantverk som företagsidé skulle personen som sökte ”ha erfarenhet av och vara skickliga i att arbeta med att sy och sticka”. Båda projekten hade problem med rekrytering av deltagare. Problemet, enligt projektansvariga, låg dels hos deltagarna, dels hos EU-kontorets krav på rekrytering av deltagare inom en viss tidsperiod. Initiativtagarna anser att vissa deltagare inte ”besatt den hantverksskicklighet som krävdes”. ”Vissa kvinnor skröt upp sig själv ganska mycket, att de sydde alla sina kläder själv och så vidare och det trodde vi på”. ”Det fanns ett par kvinnor som inte på ett halvår lärde sig sy raksöm”. Initiativtagaren menar att ”det var panik på sluttampen” och att hon därför rekryterade personer som inte var kvalificerade. ”H: (...) ...och som efteråt kan jag säga aldrig skulle ha varit med. Men vi var tvungna för att få EU-pengar och lärarna stod och väntade, undervisningslokalerna, utgifterna började bara att ticka och vi måste ... vi försökte fylla upp helt.”

H: (...) det kom en projektledare från ett projekt med (tre människor som enligt initiativtagaren hade ett fysiskt funktionshinder), tre eller fyra sökande, som hon uppreklammerade och vi var desperata efter deltagare och de var eländiga allihop på att sy. (...) Tre av dem visade sig sedan inte kunna sy en raksöm och knappast kunna lära sig det. Inte på grund av (det fysiska funktionshindret). Det var andra intagningsomgången. Det var väldigt mycket stök i början, folk som började. Bland annat en somaliska som sade att hon inte gjort annat än sytt i hela sitt liv, hon hade sytt kläderna som hon hade på sig, vi hade så lite tid så hon kom med och det visade sig att hon kunde inte hantera och hade väl aldrig rört en symaskin. Och när jag sedan hade ett samtal med henne och sade att det här gick inte så sade hon ... jag sade du måste kunna sy bättre ... ”ja men jag ska ju lära mig att sy” sade hon. Det här med att kunna någonting, för henne innebar det att hon hade viljan att lära sig, hon kunde inte alls. Så vi bytte ut deltagare i början och den där processen fortsatte ungefär en månad. Efter en månad så stabiliserade sig gruppen på 20. Så fick jag ett nödrop från (utbildningsanordnaren) i september eller oktober. Ett par av de kvarvarande gjorde ingenting, lärde sig ingenting, de bromsade hela gruppen eftersom läraren hela tiden fick gå tillbaks. De gjorde samma sneda sömmar och så sprättade de och så log de. Så då fick jag komma ner som slaktare därför att hela gruppen hade stannat upp på grund av jag tror det var fyra.

Fyra personer fick besked att de ej fick förfölja utbildningen. ”Två stycken gick vidare till Samhall. En fick erbjudandet men ville inte. Den fjärde hon bara backade hon ville inte ha någon hjälp alls. Hon bara gick sin väg, ville inte ha någon vägledning (...).” H exkluderade också några personer som hon ansåg var överkvalificerade. H satte därför dessa i kontakt med varandra genom att göra en

adresslista och sammankallade till möte. Ingen följde dock upp hur kontakterna utvecklades.

H: Vi hade med några sökanden som var på Konstfacksnivå redan när de kom men de fick inte vara med.

I: Varför?

H: De var för duktiga.

I: Hur då menar du?

H: Det fanns ingen anledning att de skulle gå igenom nio månaders utbildning.

Projektet som jag följde via deltagarobservation betraktade textilhantverk som ett medel för att lära sig svenska språket och på sikt få sysselsättning. De personer som sökte till projektet skulle vara boende i (kommunen). Tre stadsdelar inom kommunen var prioriterade eftersom de hade bidragit ekonomiskt till verksamheten. Ett annat krav var att deltagarna måste ha organiserad barnpassning. Dessutom skulle personen som sökte vara i behov av utbildning i svenska språket och helst ha "låg skolbakgrund". Många som antogs till projektet hade inte godkända SFI-betyg.

I början av terminen nekade den informella ledaren flera personer inträde i verksamheten. Dessa personer fick avslag direkt efter att ha talat några meningar med den informella ledaren och fick inte göra inträdesprover eller intervjuer vilket var brukligt. En person nekades inträde utifrån motiveringen att personen redan gick en vårdutbildning. Den informella ledaren menade att många söker sig till verksamheten för att de "tycker att det verkar roligt. Det är bättre än att vara hemma, roligare att ha något att göra. Svenskar också som säger att de tycker att det är orättvist att det bara är invandrare som får ha så kul och lära sig att sy och trycka. Då är det viktigt att vi säger att vårt uppdrag är att lära ut svenska".

En annan person, som är född i Sverige och i sammanhanget kategoriserades som "zigenare", exkluderades av den informella ledaren med motiveringen att textilprojektet vänder sig till "invandrare". "Kvinnans" handläggare, som kontaktat projektet för hennes räkning, frågade då var gränsen går för att vara "invandrare". Handläggaren förtydligade i samband med avslaget att "kvinnan" visserligen pratar flytande svenska men inte kan skriva eller läsa. Den informella ledaren pratade med mig om detta efteråt:

Informella ledaren: Men (Namn) vår lärare, hon är invandrare och vi vänder oss inte till henne heller. Vi vänder oss till dem som har behov av att lära sig svenska. Och om zigenaren skulle börja här så skulle hon gå i en grupp med kvinnor som inte kan prata eller skriva svenska och det blir ju väldigt konstigt. Många handläggare ringer och hör sig för. Just för zigeniska kvinnor är det svårt att hitta undervisning. De kan bara gå med kvinnor och man frångår det mer och mer. Det blir mer män och kvinnor tillsammans och det blir ju extremorganisoriskt att först ha alla olika nivåer och sedan olika för män och kvinnor.

Jag påpekade förvånat att textilprojektet hade precis en sån organisationsstruktur som den informella ledaren just beskrivit. Samtidigt gick en lärare förbi och kom in i samtalet.

Informella ledaren: Ja, det är därför de ringer hit. Men vi har inget mansförbud utan det kan komma manliga lärare hit. De ringde från socialhögskolan igår och frågade om vi bara ville ha kvinnliga praktikanter men vi sade att det går bra med manliga också.

Läraren: Det här är fjärde lokalen (projektet) är i. Vi hade en manlig praktikant på förra stället men det var inte så bra. Han var så jobbig. Han gör så där som vissa män gör – att göra allt så komplicerat. Han stod där och räknade och då hade vi hunnit trycka 10 meter innan han hade tryckt klart. Men det berodde inte på att han var man utan han var bara knäpp.

”Dam” på besök

Genom att studera dagboken, som dokumenterar ett textilprojekts verksamhet, går det att öka förståelsen för textilprojektets utveckling över tid. Från att ha riktat sig till en väl avgränsad målgrupp så inkluderas allt fler kategorier av ”svaga” grupper. Av anteckningarna framgår det vilka faktorer som påverkar att inriktningen förändras från språkutbildning till beställningsjobb och hushållsnära tjänster.

Socialekreterare, invandrarservice och diverse myndigheter kontakter initiativtagarna och frågar om textilprojektet kan ”ta sig an” ”kvinnor” och ”patienter”. Arbetsförmedlingen ”skickar dit” en arbetslös konstnär. Studenter som skall ut på praktik ringer initiativtagarna. Initiativtagarna försöker betona att de bedriver utbildning och inte någon terapiverksamhet. Samtidigt kontakter initiativtagarna själva ett annat projekt som arbetar med ”psykiskt handikappade och utvecklingsstörda” och som inriktar sig på sömnadsuppdrag. Projektledarna i detta projekt markerar på liknande sätt som att ”han var inte särskilt intresserad av någon ’hjälp’ eftersom ’han inte kan ta emot en massa olika människor” (Dagboken 18/3).

Det blir successivt allt mer administration för initiativtagarna. De tar emot fler och fler studiebesök från myndigheter och intresserade privatpersoner. Efter att ha haft flera besök samma dag konstaterar de att en ”öppen verksamhet” behövs och bjuder in till öppet hus. Ideella föreningar och skolor vill låna lokalerna. I dagboken finns noteringar om ”damer” som kommer på besök och skänker textilmaterial. De överlämnar tyger, garner, knappar, broderier etcetera. Initiativtagarna vill gärna återgälda detta på något sätt och bjuder dem på kaffe. I gengäld köper besökarna och uppdragsgivarna produkter och lovar att göra reklam för projektet. Projektet och deltagarna får beställningsjobb. Inte bara sådana som anknyter till textilhantverk, utan även så kallade hushållsnära tjänster. Ofta utför deltagarna, ”tjejerna”, dessa tjänster på sin fritid. Tjänsterna kan bestå av allt från att koka kaffe och göra fika till att servera på olika möten som myndigheter har.

Projektet står som värd för olika sammankomster, diskar och serverar. I dagboken finns en notering om ett beställningsjobb som utförts av projektet men där beställaren inte vill betala för tjänsten. Initiativtagarna konstaterar att de ”måste skriva avtal i fortsättningen med kommunen om de skall göra internuppdrag” (Dagboken 8/9).

(Namn) ringde från socialdistrikt och ville att vi skulle sy upp gardiner åt henne. Efter lite diskussion avböjde jag, (vi får inget betalt) men sa att vi kunde åta oss jobbet om vi fick trycka mönster eller brodera på dem först. Jag tycker inte att vi skall vara en ren ”systuga”. Men eftersom hon ville ha det tyg hon köpt blev det inget. Kanske gjorde jag fel? Hon blev i alla fall inte glad, när jag påpekade att det här projektet är en utbildning och att kursplanen måste gälla i första hand (Dagboken 17/8).

Olika myndighetspersoner beställer gardiner, grytlappar med mera till sina tjänsterum eller för privat bruk. I andra fall säljs produkterna som souvenirer. De delas också ut som julklappar till anställda på myndigheterna. Uppdragsgivarna och beställarna framför ofta önskemål om specifika produkter samt hur produkterna skall se ut och deras smak styr således hur produktionen utvecklas. Initiativtagarna betonar att utbildningsverksamheten går först, men ger samtidigt uttryck för att de befinner sig i en beroendesituation gentemot finansiärer och filantroper.⁹⁸ I detta specifika textilprojekt handlade gengtjänsterna och servicen om mindre tjänster som att koka kaffe eller servera på olika möten.

I andra projekt har organiserad cateringverksamhet vuxit fram. Vidare har studiebesök institutionaliserats och blivit en inkomstkälla för ett projekt. I flera textilprojekt har butiksförsäljning vuxit fram. I det projekt som jag följde via deltagarobservation bjöds arbetsgivarrepresentanter för företag som säljer hushållsnära tjänster in till projektet. Syftet var att arbetsgivaren skulle informera om företaget men framförallt att skapa tillfälle för textilprojektets deltagare att söka arbete. Textilprojekten har förmedlat kontakt med arbetsgivare som erbjuder ”invandrarkvinnor” anställningar inom den hushållsnära sektorn. För att projekten skall kunna beviljas nya ekonomiska medel krävs publicitet och resultat, det vill säga att deltagarna startar ett kooperativ, går vidare till annan utbildning eller får någon form av anställning. Majoriteten av projekten har på papperet syftat till att någon form av företag eller ekonomisk förening skulle bildas i slutändan.⁹⁹ Kooperativ är ett centralt ord som återkommer i ansökningarna. I den vita heteronormativa diskursen framstår kooperativ som en ”kvinnlig”, mjukare form av företagande. Initiativtagarna menar dock att de aldrig trodde att bildandet av kooperativ var genomförbart eller en realistisk målsättning. Anställ-

⁹⁸ Ristilampi skriver om denna problematik som jag återkommer till närmare i kapitel 9. För att erhålla resurser krävs att en problemfokuserad bild förmedlas utåt (1999/1994:131).

⁹⁹ Projekten har varit uppbyggda på samma sätt. Personalgruppen har bestått av textil- och språklärare, socionomer samt textilformgivare. Vidare har en designer varit kopplad till projekten. Man har också hyrt in konsulter från till exempel kooperativ rådgivning.

ningarna har i flera fall handlat om deltidsjobb inom den hushållsnära sektorn. Paulina de los Reyes och Diana Mulinari menar att debatten om hushållsnära tjänster i Sverige inte fokuserar ”på dem som utför dessa tjänster utan snarare på vilka som anser sig behöva dem. I den svenska diskussionen är tillgången till hushållstjänster inte i första hand en fråga om klass och/eller etnisk exploatering. Efterfrågan på hushållstjänster motiveras av jämställdheten och kvinnors rättigheter att förverkliga sig genom yrkesarbete” (de los Reyes och Mulinari 2005: 102). I detta kapitel har jag visat att ”invandrarkvinnan” är en motbild som varit central i konstruktionen av ”vit kvinnlighet”. Jag har också visat hur diskursen om vit mångkulturalism har materialiserats samt hur stereotypa bilder av ”invandrarkvinnor” har väglett initiativtagarna i rekryteringsprocessen.

6. Gudrun Sjödén-kadern¹⁰⁰

Slöjan är ett centralt moment i berättelserna om ”invandrarkvinnan”. Att ta av slöjan och ikläda sig ett annat mode är synonymt med frigörelse i diskursen. Initiativtagarna anser att slöja inte är förenligt med de klädkoder som de menar gäller på den ”svenska arbetsmarknaden”. Flera informanter berättar att en förutsättning för att få praktikplats är att ”ta av sig slöjan”. Initiativtagarna beskriver deltagarnas anammande av klädkoderna som en transformationsprocess. Samtidigt som deltagaren iscensätter en ny subjektspostion genom klädedräkten så inkluderas deltagaren i den ”vita kvinnligheten”.

C: (...) Hon som kom första veckan och hade hela den här somaliska munderingen som går från topp till tå så här, den här riktigt långa slöjan så. Och efter ett tag så började hon komma med lilla slöjan, och efter ett tag så kom hon med jeans och efter ett tag så hade hon ingen slöja alls. Det hände en massa grejer och det satte igång ... Det var otroligt provocerande för många andra av somaliska kvinnorna då, som började stöta ut henne. Hon hade jättebra argument för varför hon ville göra det här. Det var viktigt för henne. Hon ville komma någonstans i Sverige. Hon ville utbilda sig. Hon ville skaffa sig ett yrke. Hon tyckte att det jävligt tragiskt att man inte kunde ha sin slöja på sig så där va, men hon tänkte anpassa sig för att hon ville göra någonting bra va. Hon ville utbilda sig och jobba med någonting som hade betydelse för henne och andra människor. Så hon valde. Hon gjorde ett val där. Hon kunde motivera det jättebra. Och hon blev utstött av många andra somaliska kvinnor.

Det är dock inte sjalen *i sig* som framstår som problematisk, utan snarare *hur* personen ifråga bär sjalen. Att bära sjal är samtidigt en markör som manifesterar ”vit kvinnlighet”. Att drapera sjalen löst hängande över axeln eller runt halsen är en form av iscensättande av subjektspostionen vit alternativ aristokrati. Vid deltagarobservationer och intervjuer har flera initiativtagare, anställda i projekten, samt styrelsemedlemmar haft kläder och accessoarer designade av modeföretaget Gudrun Sjödén. Detta är något som de har kommenterat genom att ge varandra komplimanger och prata om den senaste kollektionen. De har också uppmärksammat min klädsel vid ett flertal tillfällen. Gudrun Sjödéns klädmode har kommit att bli en uniform för subjektspostionen vit alternativ aristokrati och ett uttryck för ”vit kvinnlighet”.¹⁰¹ Kläderna signalerar inte bara modemedvetenhet

¹⁰⁰ Kader: en elit eller utvald grupp som utgör kärnan i en organisation och kan skola nya medlemmar. I kommunistisk terminologi även varje enskild medlem av kärngruppen (Vad varje svensk bör veta 1995). Kader: vid försvarsorganisation fast anställd personal, stamtrupp (Prismas nya uppslagsbok. Tofte aktualiserade upplagan 1994).

¹⁰¹ Gudrun Sjödén är i de fall där inte annat uppges synonymt med företaget Gudrun Sjödén.

utan också en livsstil. Som jag skall visa i detta kapitel markerar modet och stilen kollektiv identitet och tillhörighet till alternativ vit aristokrati.

Magnus Mörck och Maria Tullberg vänder sig mot analyser av mode som enbart ett språk.

Alternativet är att lyfta fram den klädda kroppen som ett element i en verklighetskonstruktion som är ett enda flöde av kroppar, diskurser och artefakter. Kläde-
dräkten blir då mindre av en passiv spegelbild och mer av en verksamt kraft (Edwards 1997:11). För att konkretisera: Det är en vrågbild att individer och grupper har identiteter som de sedan försöker uttrycka i kläder och frisyr. Istället är modet en central aspekt i skapandet av identiteten, en process av förändring, motsägelser och konflikter. Det finns inga ursprungliga identiteter som söker sitt uttryck. Kläder är inte expressiva, för att traversera ett resonemang från Judith Butler (Butler 2004). Identitet görs på nytt hela tiden genom upprepning. Just i påklädningen och det kroppsligas nöjande av plaggen materialiseras dessa tillhörigheter av kön, sexualitet eller klass (Mörck & Tullberg 2004:2f).

Såväl press som arbetskamrater uppmärksammar och kommenterar initiativtagare som avviker från den klädstil som ”man förväntar sig av en person i hennes position”. I media omskrivs en initiativtagare på följande sätt: ”Man väntar sig något mer fotriktigt. Men (namn) är elegant och expansiv. En kurvig dam med mycket röda läppar, som älskar vackra saker. Samtidigt är hon en jordnära och praktisk person” (Anonymiserad källa). Initiativtagaren beskrivs i termer som okonventionell, vampig, stark och orädd. Det påpekas att hon gillar att ”klä sig i rött siden med guld, slitsar och pälsbräm”. Fotriktigt mode är ett centralt tecken i konstruktionen av vit alternativ aristokrati. I detta kapitel skall jag analysera detta mode mer ingående.

Det finns flera orsaker till att jag valt att studera det material som producerats av modeföretaget Gudrun Sjödén. För det första synliggörs smakkoder och normer gällande mode, samt vilka egenskaper som tillskrivs ”vit kvinnlighet”. Den typiska Gudrun Sjödén-kunden ringas in i katalogerna. De smaknormer som initiativtagarna strävar efter att ”invandrarkvinnorna” skall anamma är framträdande i dessa skrifter. För det andra åskådliggörs de föreställningar om textilhantverk och synen på den Andre som legat till grund för utformandet av textilprojekten. I modekatalogerna synliggörs moment i diskursen om vit mångkulturalism. En bild som beskrivs ingående i katalogerna är den Andre som textilarbetare och traditionell hantverkare. Denna bild återkommer också i övriga utsagor och texter. Vidare finns några centrala gemensamma nämnare mellan å ena sidan initiativtagarna, anställda, samt styrelsemedlemmar i textilprojekten och å andra sidan formgivaren Gudrun Sjödén. Flera av ovan nämnda är textilformgivare utbildade under samma tidsperiod och vid samma skolor. De tillhör också samma generation. Dessa faktorer avspeglar sig i liknande formspråk, mönster- och färgval, samt val av arbetsmaterial. Textilprojektens produkter och Gudrun Sjödéns textilier påminner om varandra. Som jag nämnde i kapitel 3, så

har initiativtagarna begränsad kunskap om de områden som deltagarna har migrerat från. Detta gäller i synnerhet det textila arbetet och konstruktioner av så kallat kön/genus och sexualitet i dessa regioner. De stereotyper och föreställningar som publicerats i modekatalogerna uttalas också i intervjuerna med informanterna. Produktionen av Gudrun Sjödén modekataloger är slutligen ett exempel på iscensättningar av vit governmentality. Inledningsvis kommer jag att ge en kort bakgrund av företaget för att sedan i kommande avsnitt göra en detaljerad diskursanalys av katalogerna.

6.1. Vita fantasier

1976 öppnade den första Gudrun Sjödén-butiken i Sverige.¹⁰² Modebutikerna har idag utvecklats till konceptbutiker, så kallade upplevelsebutiker som väddar till alla sinnen – syn, doft, smak, hörsel och känsel (SvD 030607). I Stockholm öppnade en butik 2003 som också innehåller blomsteraffär, café och upplevelserum. På trappavsatsen som leder in till butiken ligger rosa rosenblad utströdda. Gudrun Sjödén är idag ett helhetskoncept som präglar allt från kläder och accessoarer till heminredning. Tidigare innehöll kollektionerna också barnkläder ”från 2 år och ända upp till...ja, vuxet” (Höst 1992). Tanken var att kunden skulle kunna klä barnet i samma kläder ”som mamma och mormor” (Vår 1998). Kollektionerna beskrivs som kläder ”för alla generationer kvinnor” (Vår 1993).

Precis som flera av textilprojekten, så har också Gudrun Sjödén en medlemsklubb och anordnar modevisningar och klubbkvällar med underhållning för sina medlemmar ”Gudrun-fans” (Vår 1998). Gudrun Sjödén har till exempel haft föredrag för medlemmarna om produktionen av modekatalogen (Höst 1994). Exempel på ett evenemang som riktar sig till ”speciellt utvalda stammisar” är ”hemma”-kväll där medlemmarna ”pratar heminredning och sömnad” med designern själv (Höst 1997). Butikerna står dock endast för en femtedel av försäljningen. 80 procent av försäljningen sker via postorder och internet. Via postorder når företaget kunder i exportområden som ”övriga Norden, Tyskland,

¹⁰² Samma år utvecklades modeföretaget Mah-Jong. Mah-Jongs manifest var bland annat att materialen skulle vara naturliga, samma modell skulle finnas från år till år, kläderna skulle tillverkas i Sverige, alla åldrar och storlekar skulle kunna bära plaggen. Mah-Jong modet förknippas främst med anti-mode, unisex tanken, Grupp 8 och vänsterrörelsen. Det finns dock flera paralleller mellan Mah-Jong och Gudrun Sjödén. Båda företagen satsade dels på butik i Stockholm, dels på postorderverksamhet ute i landet. Annat som förenar är: dialogen med konsumenterna, inriktningen på ekologiskt hållbar produktion, betoningen av kvalitetsens betydelse och ”hantverkets kulturvärde”, feminismen, de nära kopplingarna till kvinnorrörelsen och ”politisk och kulturell elit”. Hallström Bornold (2003) skriver att Mah-Jong klädde den ”intellektuella vänstern” och ”gav kvinnorrörelsen en uniform”. Vidare studerade formgivarna under samma tidsperiod vid textilkonstutbildningen på Konstfack vilket präglar modet – tanken om modeller för alla kroppar, basmodeller, enkla mönster, ”färgstarkt” mode, ”inspirerade av folkkonst från hela världen”, plagg att använda vardag som fest samt mode som signalerar bärarens frigjordhet (Hallström Bornold 2003). Se även ”Gudrun Sjödén gör kläder för självständiga kvinnor” (VLT 041117).

USA och Storbritannien”. ”Parallellt satsar vi på försäljning och postorder i Finland, Danmark och England. Och överallt finns äkta Gudrun Sjödénkunder – alla med samma livsstil och klädidé” (Gudrun Sjödén Sommar 2001). 2003 nominerade Exportrådet företaget till Årets bästa exportföretag (Dagens Industri 030820, UNT 031108).

En central komponent i marknadsföringen är modekatalogen. Katalogerna fungerar som språkrör för att nå målgruppen. Jag har analyserat tolv årgångar av modekataloger som utkommit under perioden 1992-2004 (samt Hemma-katalogen). Katalogen utkommer fyra gånger per år i samband med att en ny kollektion lanseras: vår, sommar, höst och vinter. Modeteamet besöker nya resmål varje säsong där de fotograferar säsongens kollektion.¹⁰³

Kunden uppmanas att själv genomföra denna resa och får tips om guideböcker och reslitteratur. ”Vad vore en resa utan sightseeing?” (Höst 1995). I katalogen finns information om hur kunden själv kan genomföra denna resa. Där publiceras också utdrag ur textilformgivarens resedagbok och resfotografier på Gudrun Sjödén med medarbetare: ”Gudrun i hotellets ’Heitur Pottur’ ” (Vinter 1999). ”Gudrun och Majs utanför Taj Mahal i Agra” (Höst 1994). Kunden uppmanas att ”drömma dig bort till en vit strand med palmer, färgstarkt klädda människor, en röd sol i horisonten, exotiska röster från ett fjärran tempel...” (Sommar 1997).

Den som bläddrar i en katalog från Gudrun Sjödén sjunker in i en sagovärld. Eller så är det en alldeles verklig värld – bara så fjärran från metropolernas Dressman-uniformer (Du & Co Nr 4 2003).

Modefotografiet, och kanske i viss mån modevisningen, är vi människors (kvinnors?) sätt att enkelt ge oss ut i fantasins och drömmarnas värld. Att på Alladins matta flyga ut till nya spännande länder och ännu inte av oss utforskade miljöer. Att få vara underskönt vackra och unga. Att glömma det prosaiska vardagslivet med städning, dagis, vardagsmiddagar. Att bekymmerslöst få färdas på vida slätter i en skönt värmande sol och tänka bort vårt eget moderna och inrutade liv. (...) Som alltid tog vi oss också tid att berätta om Resan med sommarkollektionen – en flykt i fantasins underbara värld – till det varma sköna ökenlandet Oman (Gudrun Sjödén Sommar 2001:4).

¹⁰³ Geografiska platser som besöks och skildras i katalogerna är till exempel: Cypern (Höst 1997), Tyskland (Vår 1998), Grönland (Vinter 1996), Island (Vinter 1999), Oman (Sommar 2001), Sydafrika (Sommar 2004), Kina (Höst 2004), Vissa säsonger reser modeteamet till flera platser. Några områden som de återkommer till är Italien, Toscana (Höst 1992, Vår 1999), Grekland (Vår 1994, Vår 1995, Vår 1997), Spanien, Mallorca, Andalusien (Vår 1996, Höst 1996), Indien ”och fjärran östern” (Höst 1994, Sommar 1999, Sommar 2000), Portugal, Azorerna (Vår 1993, Höst 1995), Marocko och Atlasbergen (Höst 1999, Vår 2001). Vid ett antal tillfällen ”väljer” de att ”stanna kvar i Sverige”: Norrländska Jämtland (Vinter 2000), Gotland (Vinter 1995, Höst 2001), Österlen (Vår 1998, Vår 2004), Stockholm (1998), Mälardalen (Vår 2004), Dalarna (199), Sörmland (Höst 1996), Lappland (Höst 2000).

Varje katalog är uppbyggd kring ett antal teman som till exempel trädgård eller tema konstnär. ”Etniska kulturer” är ett annat tema som återkommer: ”tema-kollektionerna som är skapade utifrån tre etniska kulturer”, ”tema India, Berber, Afrika” (Vår 2001), tema det orientaliska (Sommar 1997), rysk höst (Höst 2003). Ett tema som anspelar på kolonialism är tema nybyggare (Sommar 2004).

Det har verkligen blivit en vana i mitt klädskapande de senaste åren – att ha ett tema för en viss grupp av kläder. Det sätter fantasin i rörelse på ett så inspirerande sätt. En inspiration som jag hoppas kunna överföra till dig som kund. Att också du plötsligt i fantasin befinner dig någon helt annan stans. Här befinner vi oss antingen i det allmogens svenska Småland. Eller varför inte i de riktiga nybyggarnas Amerika (Sommar 2004).

bell hooks är kritisk mot denna längtan efter det ”primitiva” som uttrycks i reklamen och menar att den hänger intimt samman med ”västs” identitetskris.

Just precis denna längtan efter den sublima njutningen har varit orsaken till att vita i Västerlandet bibehållit en romantisk fantasibild av det ”primitiva”, vilket i sin tur lett till att det ständiga sökandet efter ett verkligt primitivt paradys, vare sig denna plats är ett land eller en kropp, en mörk kontinent eller mörk hud uppfattade som det ideala förverkligandet av en sådan möjlighet (hooks 1999:167f).

bell hooks menar att ”vit kulturell exploatering av svarthet” är en trend som framförallt har synliggjorts i Benetton's reklam (hooks 1999:177). Den Andres kropp projiceras som en utforskad plats för drömmar. Budskapet i reklamen är att ”primitivismen” även återfinns hos det ”vita” jaget, även om den är mer uttalad hos den Andre. Tanken är att den ”vita” konsumentens liv blir mer innehållsrikt och meningsfullt genom att konsumera ”rasmångfald”. bell hooks skriver att till skillnad från tidigare då syftet var att förvandla den Andre till sin egen avbild, så är målet nu istället att förändra sig själv genom att konfronteras med och bli den Andre. Konsumenten tillfredsställer sitt begär efter det ”primitiva” genom att ”äta den Andre” (hooks 1999).

6.2. Mer eller mindre ”svensk”

Gudrun Sjödén har alltid själv varit synlig i såväl text som bild vilket ligger i linje med det personliga uttrycket och önskan att få kunden att känna sig unik och utvald, som en vän till textilformgivaren. Ett led i detta är att i detalj berätta i skrift om produktionsprocessen och tillkomsten av den nya kollektionen (t ex Höst 1994). Ett annat uttryck för detta är att formgivaren själv mannekängar på bild iklädd sina favoritplagg. I katalogen utlyses tävlingar där kunden till exempel kan vinna en resa till Azorerna (Höst 1995). Kunderna diktar och målar sin önskegarderob vid kvällsevenemangen och delar av dessa alster publiceras sedan i katalogen (Höst 1994). Gudrun Sjödén tackar personligen för alla brev från kunder (t ex Vinter 1994). I katalogerna betonas att både textilformgivaren

själv och anställda klär sig i företagets kläder. ”Vi i bantningsklubben har minskat hela tio kilo var, hör och häpna! Därav många flera figurnära plagg i höstens kollektion” (Höst 2001). Det sker en ständig dialog mellan designern och kunderna. Kunderna ger respons på katalogen och kontaktar företaget för att framföra önskemål om nya resmål och produkter. Katalogerna fungerar som ett forum. Textilformgivarens make fotograferar kollektionerna och är med på flera resor. Modeteamet presenteras med namn och deras arbete bakom kulisserna finns med på bild, liksom några bilder tagna av teamet på fritiden. Att modellerna är individer och personligheter understryks genom att deras namn framkommer i bildtexterna. Namnen ingår i SCB:s lista över de 100 vanligaste förnamnen bland kvinnor i Sverige (t ex Pia, Jenny, Matilda, Monica, Malin med flera modeller) (www.scb.se kvinnonamn. Aktualitet 31 december 2003).

Gudrun Sjödén beskriver sig själv som ”blond skandinav” (Sommar 1997). Utseendet kommenteras hos de modeller som avviker från idealet i den vita mångkulturella diskursen – ”svensk”, ”vit” och ”blond”. Kategorier som ”röd-hårig”, ”mörkhårig”, ”sneda ögon”, ”grekiskt påbrå”, ”japansk”, ”irländsk”, ”isländsk” och så vidare betonas i texterna. Med tiden börjar modellernas så kallade ursprung att betonas i katalogerna: ”Petra från Slovakien, Suwana från Los Angeles och Hanna från Stockholm” (Sommar 2004), ”den mörklockiga Caroline, den nordiskt svala Lotta och vår unga ’afrikanska’ från Uppsala, Ida” (Sommar 1997). Modellen i det japanska tehuset som mannekängar kollektionen på temat ”Tokyo” presenteras som ”Maria med sitt japanska ursprung känner sig hemma i tehuset Zui-ki-tei” (Vår 1998). En modell presenteras som ”svenska med rötter i Ghana” (Höst 2000), Lotta ”med en svensk mamma och en pappa som är från Gambia” (Höst 2000). I diskursen om vit mångkulturalism görs en åtskillnad mellan människors grad av ”svenskhets”. Ursprunget betonas i modekatalogen för att markera att de modeller som avviker från normen är mindre ”svenska”. Detta grundar sig på en föreställning om att den Andre är lik men ändå inte. Tanken är att dessa modeller inte är riktigt ”svenska” då de inte uppfyller alla konstruerade kriterier som krävs för att tillskrivas vita subjekspositioner. Hudfärg och hårfärg är två sådana kriterier. Födelseland samt föräldrarnas födelseland är andra avgörande kriterier i diskursen. Ett annat kriterium är svenska språket. ”Marina läser lätt tidning på grekiska då hon faktiskt har sina rötter i den grekiska jorden. Vi andra svenskar förstår inte ett ord” (Vår 1994).

Utrymmet som ägnas åt den Andre i katalogen ökar genom åren. Det sker successivt en förskjutning från fokus på kläderna och modellerna till platsen och människorna som lever på platsen. Modekatalogerna präglas av allt mer exotiserande och exploaterande av den Andre. På 1980-talet börjar turistbilder i små format publiceras i marginalen av katalogen. Fotografierna föreställer stereotypa bilder av människorna som lever på platsen. Gamla byggnader och äldre människor klädda i svart utgör fonden. Modellerna mannekängar på lokala marknader bland grönsaksstånd, nedlagda tågstationer, kloster, bibliotek, restauranger samt

så kallade trottoarkaféer och i bakgrunden skymtar folkmassor. Människorna som lever på platsen får representera det traditionella och omnämns i texten som ”bybarnen”, ”lokala hantverkare”, ”arbetare”. Fotografen håller fortfarande en viss distans. Successivt förs dock den Andre fram i förgrunden. Bildformatet blir större och kläderna får en allt mer tillbakaskjutet roll. Fotografierna upptar ett dubbelsidigt uppslag. Modeteamet tar steget in i människors hem. Nu skildras den Andre sida vid sida med djur och får representera natur och det vilda.

6.3. Den Andre som traditionell hantverkare

Bilden av den Andre som traditionell hantverkare återkommer genom åren. Målgruppen för katalogerna är den moderna kvinnan. Den Andre får representera det traditionella, den som bevarar och upprätthåller det genuina manuella arbetet när kolonialismen, industrialismen och moderniteten har trängt undan hantverkskunnande och yrkesskicklighet i den region som i katalogerna benämns Väst. ”Här i Indien har aldrig metoden att färga med växter aldrig försvunnit som hos oss. Traditionen har levt vidare” (Sommar 1997).

Höstens manchester kommer inte längre från Sverige, utan tillverkas som mycket annat i Fjärran Östern. Nästan ingen textiltillverkning finns i Sverige längre. Vi har ju blivit ett land där bara s k kunskapsföretag överlever. En bister sanning för alla oss som ägnat livet åt textilproduktion och design (www.gudrunsjoden.com).

Sommarens kollektion har skapats med mycket etnisk inspiration från kulturer både hemmavid och långt borta i det färgstarka Asien. Jag ville dessutom använda gamla textila tekniker som blocktryck och knytbatik medan teknikerna ännu behärskas av yrkesskickliga hantverkare. För snart är väl konsten att trycka och väva för hand borta ... Tack alla indiska hantverkare för att ni fortfarande väver, broderar och trycker och är så skickliga! (Sommar 2001:5).

Renato Rosaldo benämner denna längtan efter det traditionella som kolonisatören själv har förstört genom modernisering för ”imperialistisk nostalgi” (Rosaldo 1993). Anne McClintock menar att dyrkan av händer var utmärkande för den viktorianska imperialismen (1995:162). McClintocks resonemang om fetischism och dubbelmoral under den viktorianska eran kan delvis förklara den fascination för manuellt arbete som återfinns i Gudrun Sjödén-katalogerna. McClintock menar att tidigare forskning har underskattat kategorin ”hemmafrun” och dess roll i konstruktionen av en homogen så kallad borgerlig identitet. McClintock understryker att ”hemmafrun” konstruerades parallellt med ”the economic man” och främst fyllde funktionen av status- och gränsmarkör gentemot andra grupperingar i samhället. ”Hemmafrun” var liksom ”hushållerskan” idealtyper som både hade en symbolisk och ekonomisk funktion. Den grupp som McClintock kallar medelklassen försökte manifesteras sina gränser gentemot såväl aristokratin som

den så kallade arbetarklassen.¹⁰⁴ Till skillnad från aristokratin så tjänade ”medelklassmannen” sina pengar genom förvärvsarbete. På motsvarande sätt särskilde sig medelklassen från arbetarklassen genom att äga fastigheter. Medelklassen hade ett paradoxalt förhållningssätt till manuellt arbete. Denna paradox manifesterades tydligast i de borgerliga hemmen. McClintock skriver att ”medelklasskvinnans framgång som hustru var beroende av hennes förmåga i konsten att både arbeta och framstå som om hon inte arbetade”. Denna undervärdering av ”kvinnligt” arbete och idealiserande av lättja fyllde inte bara en symbolisk funktion som tidigare forskning påvisat, utan också en ekonomisk funktion.

Till skillnad från arbetarklassen kunde de personer som identifierade sig som ”medelklasskvinnor” inte bära synliga spår av arbete på sina kroppar menar McClintock. ”Hemmafruarna” ägnade därför stor möda och tid åt att ta bort alla spår som kunde påvisa manuellt arbete. Att händerna utfört manuellt arbete var dock svårare att dölja och kom att symbolisera skam. Detta förhållningssätt till händer och manuellt arbete återkommer i såväl Gudrun Sjödén-katalogerna som i övrigt material. Manuellt arbete förläggs i diskursen till det förgångna och blir därigenom en tradition värd att behärska, dock endast för sin egen tillfredsställelse, för nöjes skull. Informanterna och den typiska Gudrun Sjödén-kunden framställs i texterna som moderna. Initiativtagarna ägnar sig inte åt manuellt arbete för att de måste utan för att skapa något unikt som inte är kommersiellt massproducerat och industritillverkat. Hantverket är ett uttrycksmedel som kan användas för att distansera sig från andra grupperingar i samhället och markera status. Att ha ett avslappnat förhållningssätt till manuellt arbete är centralt. Gudrun Sjödén ger uttryck för detta i flera intervjuer.

Vad gör du när du inte skapar kläder och driver företag?

– Jag älskar att snickra på mitt nya uthus och att odla blommor. Sedan målar jag också akvareller. Något jag absolut inte gör är att städa (Metro Stockholm 030503).

I diskursen om vit mångkulturalism likställs tecken som traditionell, manuellt arbete och kropp för att nämna några.¹⁰⁵ Det framstår därigenom som givet att det är den Andre som skall ägna sig åt att upprätthålla det traditionella manuella arbetet. Den Andres yrkesskicklighet härleds i diskursen till ”deras kultur”. I katalogerna står att ”hantverksskickligheten har alltid varit stark i den ryska folksjälens” samt att ”hantverkstraditionerna har djupa rötter i den ryska folksjälens” (Höst 2003).

¹⁰⁴ Observera att termerna arbetarklass, medelklass, borgerlig och aristokrati är McClintocks begrepp och att jag betraktar dessa grupperingar som konstruktioner. För att öka textens läsbarhet kommer jag dock inte att skriva ut förtydliganden som ”så kallad” eller ”som benämns” osv gällande dessa kategoriseringar. I följande stycken kommer jag hädanefter endast sätta så kallade köns/genuskategorier inom citationstecken.

¹⁰⁵ Se även Pieterse 1995, McClintock 1995, Hall 1997, m fl.

Autenticitet

”Det unika personliga uttrycket” betonas i katalogerna. Begrepp som återkommer i texterna är: handvävt, specialgjorda, begränsat antal, fri hand, charmiga olikheter, hantverksmässigt gjorda. Idealet – konsthantverk och manuellt arbete – polariseras mot massproduktion och industritillverkning.

Soldränkta murar. En sen eftermiddag i öknen. I Tazenakht på vägen till Ouarzazate stannade vi och köpte en äkta broderad matta. Vackert rödbrun i växtfärgade garner med typiska mönster från den arabiska delen av Afrika. Det är de berbiska bondkvinnorna som väver. Säkert för att få ett tillskott till den ganska magra förtjänsten man gör på sina får och sin dadelpalmsodling (Sommar 1998).

Brian Spooner (1986) skriver om föreställningen om äkta, genuina handvävda mattor i ”Weavers and Dealers: Authenticity and Oriental Carpets”. Spooner menar att autenticitet är en form av ”kulturell diskriminering som projiceras på objekt”. Individer använder sig av de ”autentiska” objekten för att manifesterar identitet och status i relation till andra människor. Talet om autenticitet och kvalitet tilltog parallellt med industrialismens framväxt enligt Spooner. Syftet med att prata om autentiska produkter var att särskilja mellan unika handarbeten och lätt utbytbara massproducerade produkter. Spooner poängterar betydelsen av att analysera mattorna i en historisk kontext av kolonialism, ”orientalism” och relationen mellan ”Öst” och ”Väst”. Spooner skriver ”It is noteworthy that we tend to search for authenticity in economically dependent societies” (Spooner 1986:228).

Turkmen (and other oriental) carpets (among other things) are used to negotiate not just relative status, but quality of personality, or how one should be understood and appreciated as an individual by others, and on a scale that has significance only for the individual's sense of social identity, not for the structure of the society as a whole (Spooner 1986:227).

Ett ideal som framträder i katalogerna är småskalighet och icke-hierarkisk organisation. Underleverantörerna skall helst vara förankrade på en och samma plats sedan generationer tillbaka. I katalogerna understryks att företaget har en personlig ”ömsesidig relation” med de ”mindre familjeföretagen”. ”Vi känner våra tillverkare och besöker dem regelbundet.” ”Familjerna sköter ofta jordbruk, barn och textiltillverkningen på en gång. Det är mycket bättre än att föra in folk till stora fabriker i städerna.” På samma sida i katalogen går det dock att läsa om den omorganisering mot storskalighet och effektivisering som huvudföretaget i Stockholm har genomgått. Bland annat har företaget expanderat och flyttat till större lokaler. ”Här får vi ett effektivare och snabbare flöde i postorderhanteringen” (Höst 2001). Företaget Gudrun Sjödén försöker motivera att produkter som är industritillverkade kan definieras som konsthantverk trots detta faktum. Företagets dilemma består i att det är det exotiska som säljer. Tecknet konst-

hantverk är betydelsefullt i framställningen av produkten som autentiskt annorlunda.

Det rut/randiga är vävt i maskin men med konstfulla broderier – och får alltså vara med i sommarens konsthantverks-kollektion (Gudrun Sjödén Sommar 2001:6).

Detta skulle kunna tolkas som om det är två diskurser som artikuleras parallellt, men jag tolkar det snarare som att det är en och samma diskurs om vit mångkulturalism som artikuleras. Denna diskurs bygger på en polarisering mellan å ena sidan moment som modernitet, teknik, massproduktion, storskalighet och å andra sidan moment som traditionellt, manuellt arbete, småskalighet. Den senare linjen är reserverad för subjekspositioner som tillskrivs den Andre medan de förra momenten konstrueras som karakteristiska för vitheten.

6.4. Den Andre som färgstark fond

Jag har också lyckan och möjligheten att få resa mycket i mitt yrkesliv, så inspirationen bara flödar när jag kommer till dessa olika kulturer vilka är både mer färgrika, mer ”mönstrade” och kanske mer lustfyllda (kan man säga så?) än vår egen, ibland strama – ibland lite vulgära – västerländska kultur. Så fort man närmar sig Afrika och Asien så är sättet att klä sig så otroligt mer frodigt och färgstarkt. Trots mindre resurser och små ekonomiska möjligheter. Man lägger ofta ner mer omtanke på sättet att klä sig än sättet att dekorera sitt hem. Man lever utomhus och hela tiden tillsammans med varandra (Vår 2001).

I katalogen skriver designern att ”så fort man lämnar den västerländska kulturen blir människors sätt att klä och smycka sig så otroligt mycket färgstarkare och rikare” (Vår 2001). Den Andre får fungera som en kuliss, som en färgstark fond mot vilken vitheten framträder. Textilformgivaren hämtar inspiration från ”det folkloristiska, etniska runt om i världen” (Höst 2001). Det ”etniska” är synonymt med ”heta färger”. Designern ”inspireras av Indiens heta färger” (Höst 1994) och av ”andra kulturer”. Dessa så kallade andra kulturer förläggs i texterna till ”Tredje världen” vilken likställs med kategorier som ”Orienten”, ”Asien” och ”Afrika”. ”Den gyllene triangeln och den arabiska traditionen som präglar hela bältet från Marocko till borte Indien är höstens inspirationskälla.” Andra inspirationskällor uppges vara ”nomadfolk – tuaregerna, berberna”, ”bergsfolken i Himalaya och beduinerna i Nordafrika och Oman” samt ”de svartas Afrika” (bl a Vår 2001).

Nyfikenheten på andra kulturer lockar och sätter ofta spår i hennes skapande. Influenser från Asien, Orienten, Afrika eller Indien blandas med fördel med allmoget från Sverige och blir till en lekfull mix á la Sjödén (Gudrun Sjödén Höst 2003).

Titeln på katalogen Sommar 2004 är ”Inte som alla andra!”. Resan går till Sydafrika.

Afrika, hit återkommer jag med jämna mellanrum. (...) Med Karen Blixen i minnet gör vi dagligen nya upptäckter av en kontinent där färg, form och dekorationer dyker upp överallt. Det finns så mycket att uppleva, så många givande möten att göra. Här fyller jag verkligen på inspirationsfilerna. Vår första dag tillbringas vi på en farm där gnuer, springbockar, strutsar och zebror vandrar fritt bland Xhosafolkets hyddor. Välkommen till mitt "Out of Africa" ...

"Dag 1 – Resan till Afrika. Sydafrika är verkligen något mycket speciellt. En smäldegel i underbart klimat med människor mixade från många världens hörn." I introduktionen skriver designern att "här existerar Europa, Afrika och Asien samtidigt, sida vid sida, blandade i en unik smältdegel".¹⁰⁶ Människorna som åsyftas är "de många svarta ursprungsfolken Xhosa, Zulu, Twana, Nbelele – vilken speciell kultur", "de olika europeiska människorna", "mörkhyade indier och en del malajer från bortre Indien". Termer som "svart" och "mörkhyad" betonas i texten. De "europeiska människorna" framställs som färglösa, de utgör normen i diskursen mot vilken de "svarta" och "mörkhyade" framställs som avvikande och exotiska inslag. Det är en hierarkisk relation där den Andre kategoriseras som "färgad" eller "svart". På samma sätt framstår kultur som något den Andre har. "Svart" och "vitt" är termer som återkommer i texterna och bilderna.

Dag 2 – En dag i hetta med röd jord och grön djungel

De svartas Afrika med halmklädda hyddor, fantasifullt klädda mörkhyade människor, vilt trummande musik – det finns minsann inte mycket kvar av längre! Fråga nån sydafrikan om dom skulle vilja bo i en hydda, och du får ett raskt "Nej, varför skulle man bo så". Men runt om i Sydafrika har man ändå som tur är lyckats bevara en del ursprungsbebyggelse.

"Svart" och "vitt" laddas i texten med olika egenskaper. "Vitt" framstår som normen och det "svarta" som dess negativa motbild. Barnmodellerna på Grönland beskrivs till exempel på följande sätt: "Det är blonda danska Kristine och mörka grönländska Ulla. Ulla är blyg och talar ingen danska" (Vinter 1996). Designern skriver att "det oblekta är min favorit... (...) Min egen favorit Jag väljer den oblekta tunikan, visst är den vacker till blondiner, ung som gammal?" (Höst 2003) och om sin "stora passion för etniska mixningar" (Höst 2003). Färgstark är också ett begrepp som återkommer i diskursen. "Färgstarka babuschkor i Sibirisk vind" (Höst 2003). I reklambladet som når kunderna hösten 2004 står "Fritt fram för färgstarkt!". Bilden föreställer Gudrun Sjödén iklädd oblekt omgiven av "sina" "färgstarka" modeller. Genom att den Andre objektivifieras som rekvisita så framhävs vitheten. "Vi ordnar en båt för lördagens fotografering, barnmodeller för fredagen och en grönländsk kvinna för söndagen" (novemberbladet 1996). "... och ut ur den lilla blå stugan kom en gubbe perfekt matchad till

¹⁰⁶ På motsvarande sätt beskrivs Marocko "Här möts arabernas, indiernas och afrikanernas kultur – här i Marrakech möts hela världen" (Vår 2001).

Ann Helene i blå overall och grön keps” (Vinter 1996). En annan bildtext lyder: ”Lotta rör sig snabbt över Wadin (den ofta uttorkade flodbädden) och några färgglada människor förflyttar sig sakta framåt i stilla mak” (Sommar 2001).

Dobro pozhalovatj! För mig är resande att uppleva nya oväntade saker. Vår eftermiddag hos familjen Sysoev tillhör en sådan höjdpunkt. Kolschosen i byn är sedan 7 år nedlagd. Familjen Sysoev består av mamma Natasha, pappa Valentin och barnen Galina och Alexey. Gästfriheten är varm och öppen. Här brukar svenska turister från researrangören Läs och Res bo över någon dag. Dagens bestyr består av idogt arbete med att hämta vatten (drickbart), fixa runt huset (skotta) och tillreda olika kakuski (lite av varje-tallrik). En perfekt miljö för vårt tema lager-på-lager med dooby, filt och mönstret Luktärt. Efter några fototimmar blev vi bjudna på kakuski med kokt potatis, goda fiskinläggningar, saltgurka, smetana samt härlig blåbärsoppa av egenplockade blåbär. En oväntad upplevelse, helt i min smak! (Höst 2003).

Den Andre får representera det exotiska, primitiva, genuina, traditionella och tillskrivs en rad stereotypa egenskaper. Minh-ha (1989), Mohanty (1991, 1997), Loomba (1998), Spivak (1993), McClintock (1995), Landry and MacLean (1996) med fler visar att ”västerländsk” feminism har bidragit till att reproducera stereotypa föreställningar om ”kvinnor i tredje världen” som en homogen grupp. Den Andre har framställts som den ”västerländska kvinnans” negativa motbild. Dessa bilder har kommit att legitimera en frigörande mission i samma anda som kolonialismen med syfte att rädda den ”svarta kvinnan” från den förtryckande patriarkale ”svarte mannen”.

Enligt katalogerna har den Andre en cirkulär tidsuppfattning, ”lever utomhus” i varmt klimat, har ”varma relationer” och ”gemenskap”, lever i fattigdom, ett enkelt levnadssätt utan faciliteter, samhället karakteriseras av ”kaos” (Sommar 1997). Detta beskrivs som ”paradiset” och polariseras mot den västerländska linjära tidsuppfattningen och fokuseringen på det materiella och individualistiska.¹⁰⁷

Indien i mitt hjärta. (...) Indien är också ett myllrande kaos i sitt cirkulära tidsperspektiv, den totala motsatsen till västerlandets upplinjerade sätt att leva. Det är kontakten mellan människor som är det viktiga, inte alla tingen. Efter ett par dagar nere i södra Indien började alla mina unga medarbetare planera att hit skulle dom minsann åka på bröllopsresa, när den dagen kommer. Så nog är det å något sätt i paradiset vi hamnat ... För oss i västvärlden är tyvärr bilden av Indien den fattiga och smutsiga som vi får genom tv och massmedia. Visst finns den sidan i alltför rikt mått. Men det är också ett intensivt, aktivt folk, som trots fattigdom verkligen försöker att få sina liv så innehållsrika som möjligt. Man lever enkelt på vegetariskt vis och i hus utan faciliteter men klimatet och deras varma sociala rela-

¹⁰⁷ För en analys av cirkulär respektive linjär tidsuppfattning se till exempel Pieterse (1995) eller Eriksson Baaz (2002).

tioner tror jag har skapat det i våra ögon väldigt enkla men livsbejakande levnads-sättet (Sommar 1997).

Fotografierna i katalogerna illustrerar stereotypa föreställningar om den Andre. Bilderna föreställer bland annat människor i öde landskap som rider på åsnor, elefanter och kameler. Bildtexterna lyder: "Fortskaffningsmedel på Azorerna är fortfarande en häst eller åsna" (Höst 1995); "Elefanten har en väldigt central roll i det indiska samhället!" (Sommar 1997). Nedlagda tågstationer återkommer i flera kataloger. I bildtexten står att "gubbarna på bänken resonerar om senaste fotbollsmatchen och en svartklädd kvinna sitter och väntar med sin korg. (...) Våra flickor smälte inte in bland folket i Tunes". I texten framhålls hur avvikande och annorlunda den Andre är från ett föreställt kollektiv kategoriserat som "oss västerlänningar". Detta understyrks i citat som dessa: "bland vänliga marockaner i ett land med en kultur som är mycket annorlunda mot vår egen västerländska" (Sommar 1998). Den grundläggande tanken är att den Andre är lik men ändå inte, vilket uttrycks genom att den Andre framställs som ett objekt. "Vilka bedårande barn det finns här i Kerala! Lika koketta som våra svenska småflickor" (Sommar 1997).

Sommar 2001 går resan till "sultanatet Oman på den arabiska halvön". Beskrivningarna präglas av orientalism (Said 1997/1978, Pratt 1992). "Öken-safari med natt i tält ute i öknen." "Månen hänger upp och ner. Vi smakar på vattenpipan – en förvånansvärt mild smak på den svala röken." Fotografier skildrar oaser och modeller omgivna av guider med bildtexter som "Lotta i dubbel klänning 498:-, ivrigt uppvaktad av de manliga guiderna på fortet Nakhl" (Sommar 2001). Guider och chaufförer beskrivs som objekt. "Vår blonda Ingelina från Boden charmar Salem, chaufför och guide". "Vår modell, glada Ann, i full mundering för vårt mustiga ökentema. Tillsammans med den vilde och roliga chauffören Omar, och den bedårande och vältalige guiden Hassan" (Sommar 2001). I texten finns påståenden och information om hur den Andre "är" och lever: "Alla rättrogna muslimer fastar" (Sommar 1998), "Den absolut mest typiska klädseln på den indiska kvinnan är sarin", "På en sån här arbetsplats är det bara män som arbetar" (Sommar 1997), "Säljakt i Rodebay, en av de viktigaste delarna av eskimåernas självhushållning" (Vinter 1996). Katalogen om Grönland fokuserar på fiskebåtar, kajaker, valfångst, säljakt, isberg, och isolerade människor som är "traditionellt grönländskt klädda". Såväl här som i Indien besöker modeteamet "bröllop av den traditionella typen" (Sommar 1997). Kunden får följande information om Indien: "fortfarande är mer eller mindre alla äkten-skap arrangerade i Indien", "där lever flera generationer", "ofta arbetar man också i familjeföretaget tillsammans", "det gamla traditionella sättet är att servera mat på ett stort bananblad". I katalogerna betonas den Andres gästfrihet. I katalogen står till exempel om det "vänliga pratsamma grekiska folket" (Vår 1994). De olika "folken" jämförs och rangordnas.

Vänlig gästfrihet mötte oss överallt. Betydligt mer tillbakadragen än i de nordafrikanska arabländerna, där en högljudd påträngande kommers kan kännas lite ansträngande (Sommar 2001).

6.5. Berikandet av andra kulturer och begär efter den Andre

Bli rysk! (...) Självklart ska du resa till Ryssland, världens största land! (...) I Novgorod fick vi möta ”det riktiga” Ryssland. (...) Hela detta område har svensk anknytning sedan vikingatiden. Här möter du natur och människor snarlika oss. Ändå är vi så olika. Vi har ju en helt annan erfarenhet av livet. Just detta är en stor upplevelse som vi rekommenderar (Höst 2003).

Kunden uppmanas att köpa identitet, att bli rysk (höst 2003) eller ”bli orientalisk i sommar” (Sommar 1997). Budskapet är att genom att konsumera den Andres kultur så förändras kunden själv samtidigt som hon bejakar mångfalden. Modeteamet provar på som de själva uttrycker det, till exempel att måla med henna. I bildtexterna skildras olika sätt att knyta en turban ”en typisk beduinknytning”, olika sätt att bära smycken på och så vidare. bell hooks skriver om faran med denna nya form av kolonisering av den Andres kropp. Genom att betrakta rasism och kolonialism som något tillhörande det förflutna fördunklas det faktum att dessa hierarkiska strukturer är verksamma i samtiden och påverkar alla individer i vardagen. Det som tidigare väckte avsky uppbringas nu beundran och fascination enligt bell hooks.¹⁰⁸ Begäret efter det ”primitiva” fortlever således i nya former. bell hooks betonar vikten av att det ”vita subjektet” erkänner ”vitas kollektiva rasherravälde” och den ömsesidiga inverkan som kolonialismen och rasismen haft. bell hooks menar att mångkulturalisternas uttalade begär efter den Andre snarare upprätthåller rasistiska strukturer och är ett uttryck för essentialistisk kulturnationalism.

Ömsesidigt erkännande av rasismen, av dess påverkan både på dem som utsätts för rasherravälde och dem som utövar rasherravälde, bildar den enda utgångspunkt som kan möjliggöra ett möte mellan raser vilket inte grundas på förnekelse och fantasi. Ty det är den alltid närvarande förekomsten av rasistiskt herravälde, av vit överhöghet, som problematiserar önskan från vitas sida att få kontakt med den Andre. Oftast döljs förekomsten av rasherravälde då kontakt mellan vita och icke-vita, mellan vita och svarta skildras inom masskulturen (hooks 1999:168f).

Den allt överskuggande rädslan är att kulturella, etniska och rasmässiga olikheter hela tiden kommer att kommersialiseras och erbjudas som rätter i syfte att förhöja vitas smak – att den Andre kommer att ätas, konsumeras och sedan glömmas (hooks 1999:179).

¹⁰⁸ Jmfr ”colonial mimicry”. ”In Bhabha’s schema, mimicry is a flawed identity imposed on colonized people who are obliged to mirror back an image of the colonials but in imperfect form: ’almost the same, but not white’. Subjected to the civilizing mission, the mimic men (for Bhabha they seem to be only men) serve as intermediaries of empire” (McClintock 1995:62). Se även Fanon och Bhabha i Eriksson, Eriksson och Baaz och Thörn (1999).

Tanken om ”berikande etniska kulturer” är en central föreställning inom diskursen om vit mångkulturalism.¹⁰⁹ Idealet är att nationalisten skall värdera och uppskatta, berika sig själv genom den Andres ”etniska kultur”. Ghassan Hage menar att det är en avgörande skillnad mellan att *ha* mångkulturalism och att *vara* mångkulturell (Hage 1998:140). Att *ha* mångkulturalism påverkar aldrig det vita subjektet. Hage skriver att om vi är mångkulturella, så finns inget annat att uppskatta och värdera än oss själva. Inom diskursen polariseras det mångkulturella berikandet i motsats till etnocentrism (Hage 1998:117f), att värdera positivt kontra att värdera negativt (Hage 1986:120f). Hage menar att konstruktionen av dessa motsatspar döljer den avgörande skillnaden – skillnaden mellan ”berikad kultur” och ”berikande kulturer”. Skillnaden mellan att ha makten att värdera och att inte ha denna makt. Skillnaden mellan ett ”vitt” subjektet som värderar och den Andre som värderas. ”While the dominant White culture merely and unquestionably *exists*, migrant cultures exist *for* the latter” (1998:121).

What defines the object of White multicultural tolerance is not that it is valued negatively or positively, but that it is constructed as an object of evaluation as such (Hage 1998:132).

Talet om tolerans döljer maktförhållanden på samma sätt, menar Hage. I den vita mångkulturalistiska diskursen görs en åtskillnad mellan tolerans och intolerans. Den centrala skillnaden består snarare i att ha makten att tolerera och att inte ha den makten. Genuin och autentisk är centrala begrepp i diskursen. Idealet är att upptäcka ”naturliga”, ”traditionella” miljöer som är oförstörda av modernismen. Massturism framställs som något negativt. Istället bör resenären följa i kolonisationsresandens fotspår och resa på egen hand för att komma i kontakt med den så kallade riktiga lokalbefolkningen. ”Kvinnor tvättar och barn plaskar i det klara vattnet. Bara en och annan turist letar sig hit” (Sommar 2001). ”Agadir i Marocko är en typisk turistort av Kanarieö-typ. Men kommer man bara nån mil utanför, så möts man av det genuina, äkta mycket annorlunda arabiska.” I katalogen talas om det ”riktiga Sahara” (Sommar 1998). Ibland reser dock modeteamet till platser som inte uppfyller deras förväntningar vilket de beklagar. Två sådana platser är Mallorca och Rügen ”en ö med gammaldags semesterliv av kurortstyp (...) romantiska byar” som förlorat sin ”genuinitet”. ”Men när det gäller att hitta de undangömda vägarna och de udda platserna annars är Mallorca numera tyvärr ett gigantiskt nybyggt och bedagat ’semesterparadis’” (Vår 1996).

Vi kom säkert 3-4 år försent för att hitta de där genuina, lite bedagade badortsmiljöerna vi drömt om, för nu sjuder det av en otroligt aktiv renoveringsiver. Alla

¹⁰⁹ För en analys av mångfald som lönsamhetsstrategi, näringslivets mångfaldsretorik samt föreställningar om ”invandrare” som kunder se till exempel Paulina de los Reyes (2001), Riikka Norrbacka Landsberg (2005), Eddy Nehls (2005) samt de los Reyes och Martinsson (2005b).

gamla pensionat med den mest fantastiska snickarglädje, renoveras till modern 90-talsstandard (Vår 1998).

I texten betonas vidare att Rügen i norra Tyskland ”var fram till 1815 svenskt eller danskt” (Vår 1998). På samma sätt framhålls områden i Ryssland som har koloniserats och exploaterats under ”vikingatiden”. Sveriges kolonisering lyfts fram i katalogerna. Det finns en fascination för kolonialismen i katalogerna. Designern talar om ”Mitt out of Africa”. Geografiska platser ”dit inga turister söker sig” tas i besittning, modeteamet fotograferar landstigning av isberg på Grönland, teamet bor på koloniala hotell och beskriver utflykter som de gjort i kolonistatorerna och forna makthavarnas fotspår. ”En drömlig dag på Backwater fick vi uppleva likt Maharajorna gjorde en gång i tiden” (Sommar 1997). I katalogerna uttrycks en dröm eller fantasi om att den Andre skall serva individer som tillskrivs subjektpositionen vit guvernör på samma sätt som under kolonialismen.

Måndag 22 november 1999

Tidig avfärd från Delhi och det romantiska 30-tals-hotellet Imperial. Brittisk kolonialstil i marmor, mörkt trä, kristallkronor och glänsande mässing. Jag åker värdigt ut i en gammal Ambassador (bil i 50-tals-stil) med brummande dieselmotor och turbanförsedd förare. Chaeckar in på Indira Gandhi Airport. Inte många fler västerlänningar än jag (Dagbok under fotoresan med sommarkollektionen 2000).

Kunden uppmanas också att besöka koloniala byggnader. ”I Goa finns det många slott och byggnader från den portugisiska kolonialtiden. Det här huset var som en dröm – en törnrosadröm i förfall. (...) Åker du till Goa, passa på att besöka ett sådant här kolonialhus” (Sommar 1999). Kunden får också specifika restips i nykolonialistisk anda. I katalogen finns telefonnummer och adresser till resebyråer, reseföretag, guider och tips på guideböcker. Kunden rekommenderas olika sevärdheter och bästa plaggen för resan. I en katalog har designern illustrerat sin egen minigarderob för semesterresan söderut (Sommar 1998).

(...) man ska helst hålla sig till deras egna menyer (...) låt bli typisk västerländsk mat som biff, bacon och dylikt. (...) Ta med en extra väska i bagaget, för det blir massor av tyger, smycken, mattor o.s.v. inhandlade hela tiden. (...) Hyr bil med chaufför och guide. Inte särskilt dyrt alls och man känner sig mer säker i detta myllrande lite lätt kaotiska land. Guiden hjälper till med allt! (Sommar 1997).

Att vara berest ger status. På samma sätt är det positivt att ha avlägsna rötter och släkt och vänner ”i andra länder” och ”etniska kulturer”. ”Gudrun berättar att hennes mormorsmor var av samesläkt från Kolahalvön och att det finns en rad starka kvinnor i hennes släkt. Deras allmogeslöjd lika väl som pappans bondkultur har inspirerat henne i hennes klädskapande” (Gudrun Sjödén Höst 2003).

– Jag har mina avlägsna släktrötter bland samerna på Kolahalvön. Kanske är det därför jag alltid fått så mycket inspiration från folk kulturer. Många idéer väcks när jag reser till länder i tredje världen (Du & Co Nr 4 2003).

Mönstren är frodigt nordiska, speglar stundom något nedärvt samiskt, plus lite inlånat ryskt. På senare år anas en tydlig indisk inspiration.

– Flödet av ideer upphör aldrig, säger Gudrun Sjöden. Men det folkloristiska och färgglada sitter djupt i mig. Mina indiska producenter är trygga i sin egen kultur och tradition. Det är jag också (Damernas Värld 11/11 2003).

Samtidigt är det tydligt att designern identifierar sig som ”västerlänning”. Inför julen skänker företaget pengar till en ideell organisation. ”Så här inför julen känner jag själv alltid starkt att jag vill dela med mig av allt det överflöd vi i Västerlandet omger oss med” (Novemberbladet 1996).

6.6. Gudrun Sjöden-kunden

– Jag gör kläder för mina gelikar. För starka medvetna kvinnor som uppskattar kulturella, sociala och intellektuella värden istället för bara yta, säger hon. (...) Hon är en konstnär med ett starkt färg- och formspråk. Budskapet är tydligt. Det handlar om kläder att synas i (Gudrun Sjöden Höst 2003).

Målgruppen för katalogen är ”kvalitetsmedvetna kvinnor, som lever ett modernt inrutat vardagsliv bestående av städning, dagis, vardagsmiddagar” (Sommar 2001). Den ideala kundgruppen karakteriseras som ”kvinnor som vill ha kläder med ett personligt uttryck” (Höst 2003). Kunderna ser enligt designern ”likadana ut oavsett om de bor i Umeå eller New York” (Sundsvalls Tidning 030601). ”Mitt segment är en medelålders mogen kvinna, välutbildad med god inkomst. (...) Alla andra är fokuserade på den unga, smala, snygga kvinnan” (Dagens Industri 030820). ”Kläderna skall vara personliga, ’visa vem man är’ och ’förmedla en stark och självständig livsstil” (Höst 2003).

Vad har din design betytt för svenskt mode?

– Jag tror att det varit ett alternativ för dem som inte solidariserat sig med det vanliga traditionella modet. Mina kläder är ett sätt för kvinnor att visa sin självständighet och styrka. Många av mina kunder är uppväxta med idealet inre styrka i stället för yttre fasad (Metro Stockholm 030503).

I mångt och mycket designar jag kläder för mig själv. Jag gillar kläder som är färgstarka och personliga och signalerar en viss livsstil. Det ska vara plagg som gör en liten vanlig människa vackrare. Inte kläder gjorda för fotomodeller! (www.gudrunsjoden.com).

Gudrun Sjöden skildras som en ”rebellisk konstnärssjäl” (Höst 2003). Hon beskrivs också på följande sätt i media: ”rakklippt page med tvärklippt lugg och är sedan fyra decennier klädd i lager på lager av plagg med tydligt folkloristisk karaktär” (Damernas Värld 031111). Företaget polariserar sig mot andra grupper.

”Under samtalet kommer Gudrun Sjödén ofta in på klädkedjor och hur deras kläder likriktar människor. Det är ingenting hon uppskattar – hon som vurmar för att vi ska bära kläder som är personliga, som gör oss lite mer unika” (UNT 031108). Enligt Gudrun Sjödén skulle Polarn och Pyret kunna vara en av få tänkbara konkurrenter om de ”kvalitetsmedvetna kvinnorna” (Dagens Nyheter 030825). På frågan ”Vad vill du absolut inte ha i din garderob?” svarar designern: ”Högklackade skor och pushupbehå” (Metro Stockholm 030503).

En Burberryscarf eller dito Hermès skulle vara en omöjlighet i hennes garderob. Lika omöjlig skulle en liten diskret rundhalsad tröja vara.
– Kläder är till för att man ska synas i dem, inte smälta ihop med väggen, säger hon (Sundsvalls Tidning 030601).

Modet kännetecknas enligt samma texter av kvalitet, vardagsbekvämlighet, naturmaterial, ”vild mönstermix”, ”glada färgkombinationer” samt ”lager på lager”. I katalogerna betonas att kollektionerna har en ”skandinavisk” prägel. ”Det mesta är skuret i ledig mjuk trikå i hög kvalitet som inte kräver en perfekt kropp utan tillåter båda extrakilon och skavanker” (Gudrun Sjödén Höst 2003).

I hennes kläder får man ha skavanker. Både fyllig midja och bred rumpa. Lekfullheten i mönstren, färgerna och formerna tar ändå fram det vackra (Sundsvalls Tidning 030601).

Gudrun Sjödéns idé

Färgstarka ränder och mönsterblandningar – enfärgat i udda färganslag – bara i rena naturmaterial – kombinerbara utan årstidsbundenhet – funktionella och unika utan tidsdatering – kläder passande alla åldrar och figurer – tonvikt på nordiskt designspråk. Detta är nyckelord för kläder design Gudrun Sjödén (www.gudrunsjoden.com).

Kundbrevet är personligt skrivna direkt till Gudrun Sjödén och uttrycker beundran för och identifikation med textilformgivaren. ”Jag är en av dina beundrarinor”. ”Eg har vore kunde nokre år og er absolutt fan av Sjödén-kolleksjonen!”. ”För att ni ska kunna se vem jag är skickar jag med ett kort, som togs förra sommaren”. Kunderna uttrycker också komplimanger till ”den mycket skicklige fotografen” som är textilformgivarens make. Kunderna tipsar om nya resmål och bjuder in modeteamet till sig. I vinterkatalogen 1999 fann brevskrivaren att en av modellerna i katalogen var en väninna. ”Det var då eg fekk idéen. Kva med å koma till oss på vestlandet, 2 mil nord fra Bergen, til oyane og havet? Her er frodig natur, fjell, hav, skjaergard og steinhus. Kulturkonsulenten vår, ynskjer deg velkommen!” (Höst 1999).

Det var förresten Anna som tipsade oss om Grönland. För ett år sen ringde hon mig, när hon fått förra höstkatalogen om Azorerna och berättade om det fantastiska Grönland, där hon bott i Sisimiut tillsammans med sin man under två helt annorlunda år (Vinter 1996).

Kunderna berättar om vilka Gudrun Sjödén-plagg de varit klädda i på sina utlandsresor. ”Fick den lagom till vi skulle åka till Teneriffa. Den passar bra in här i miljön tycker jag.” ”Mina älsklingskor under tre somrar – de har vandrat i Stockholm, Helsingfors, Aten och Los Angeles.” En kund beklagar att hon inte kan inhandla säsongens plagg eftersom ”vi är på väg till Kina och kommer att vara borta i 3-6 månader” (Höst 1999). Flera kunder tipsar om nya modeller till kommande kataloger – ibland kunden själv, men ofta är det mamman som skickar in fotografier av sin ”vackra dotter” (Vår 1999). Kunderna identifierar sig med modellerna, speciellt en modell som kallas ”rödhåriga Åsa” och också är designerns favoritmodell (Vår 1994). En kund tackar för att den rödhåriga modellen finns med i katalogerna. ”Jag är rödhårig, så snälla sluta aldrig använda den rödhåriga modellen!” (Vår 1996). I katalogen skriver företaget att dessa rader har ”värmst och sporrat oss”.

Ambassadörer

I flera kataloger finns porträtt av personer ”som får representera den typiska kvinnan som klär sig i kläder från oss”. De omnämns i termer som ”våra verkliga ’ambassadörer’ i kundkretsen”. Under temat Basic presenteras den typiska stamkunden på ett uppslag vardera där de agerar fotomodeller och poserar i sina favoritkläder från säsongens kollektion. Till exempel ”två härligt rödhåriga och färgstarka kvinnor” (vår 2004). De fotograferas i sina hemmiljöer, i konstgallerier, trädgårdar, vid havet. Ofta avbildas ”mor och dotter” tillsammans. Namn, utbildnings- och yrkesbakgrund, samt intressen skildras i texten. Jag blev inte särskilt förvånad när jag fann en person ur min egen bekantskapskrets mannekängande i katalogen som den typiska Gudrun Sjödén-kunden. Den typiska kunden i vårkatalogen 1998 har förnamn som ”Maria, Susanne och Marianne”. Barnmodellerna har namn som ”Elsa, Klara, Kajsa och John” (Vår 1998).

Mångsysslare och livsbejakande levnadskonstnärer

Kunderna är akademiker med examen från till exempel Socialhögskolan eller Lärarhögskolan. Flera är förskollärare. ”Här är Stockholms färgstarkaste dagisfröken” (vår 1996). Andra arbetar inom vård och omsorg – ”jobbar med kroppsterapi enligt Rosenmetoden”. En annan kundgrupp är utbildad inom konst – konstfackstuderande, silversmed, bildlärare och konstnärinna, konsthantverkare, konstnärlig formgivare, isskulptris, keramiker, textilkonstnärinna med stickning som specialitet och så vidare. I konstnärabyen finns ”den rätta miljön och de rätta människorna” för att fotografera de designade kläderna. I kundkretsen finns också skådespelerskor, kostymchef på Stockholms stadsteater, sminkös, rekvisitör inom teater. Många av konstnärskunderna är mångsysslare. Idealet är att ha flera färdigheter, såväl praktisk som intellektuell kunskap. En

kund har arbetat i en inspelningsstudio och ”också jobbat som ortopedtekniker, skeppshandlare och sömmerska” (Vår 1998). Många kunder har egen verksamhet som pensionat, restauranger, ”kofarm”, städföretag (Vinter 1994). ”Kvinnliga företagare” betonas i diskursen – ”arkitekt och egen företagare tillsammans med fyra andra kvinnliga arkitekter” (Vår 1997). Det är också meriterande att som ”kvinna” arbeta inom ett ”mansdominerat” yrke:

Pappa var pilot ... och att följa i pappas fotspår var en dröm som Camilla lyckades genomföra. (...) hon är en av de sju (!) kvinnliga piloter som flyger för Transwede. (...) Nere på jorden läser hon gärna en god bok.

Kunderna skildras som ”livsbejakande levnadskonstnärer” (Vår 2004). En viktig kategori av kunder som representerar det goda exemplet är de som har brutit upp från sitt vanliga jobb och ”sadlat om” och gör något annorlunda och nu inte är som alla andra. Som denna kund som idag arbetar som recitator och uppläsare:

Efter 30 år på bank så reste sig Evah från skrivbordet för att debutera på Stockholms stadsteater som statist och för att aldrig mer återvända till siffrorna. (...) Den lilla dräkten och knytblusen och pumpsen är för evigt borta och ett minne blott. Både kropp och själ gläds åt Gudrun Sjödéns himmelsblå färger och mjuka, vänliga tyger och generösa skärningar.

(Namn) är en konstnärssjäl som flyttat söderut med sina akvarellpenslar och block (...) sadlat om från bildlärare till konstnär på heltid vid 43 års ålder. Kvinnor kan! (Höst 1997).

Den unga kunden ”vill låta sitt liv präglas av internationella studier och ett sjudande studietempo med många vänner, och släktingar runt om i Europa och världen” (Vinter 1994). Kunden som fortfarande går i gymnasiet på naturvetenskaplig linje ”funderar på att bli apotekare, men innan dess vill Karin resa!” Ytterligare en representant för de unga kunderna beskrivs på följande sätt: ”Linda läser psykologi på universitetet i Linköping och har ’ärvt’ sin klädsmak efter sin mamma som har varit postorderkund hos oss i många år” (Vinter 1996). Idealet är att vara världsvan och ha internationell erfarenhet – att ha studerat språk ”utomlands”, att ha levt i olika länder, arbetat som au pair, att var bosatt i två länder parallellt. Majoriteten av kunderna framhåller sitt intresse för ”andra kulturer” och att resa. Resandet är centralt i diskursen. I katalogen uppmärksammas en kund som reser höggravid. På resorna besöker kunderna ”medeltida pilgrimsled” och ”tittar på stensulpturer”.

Aktiv och kreativ fritid

Den typiska Gudrun Sjödén-kunden är intresserad av trädgård och naturliv – att ta långa promenader i skogen med hunden eller en riddur på hästen. Hon är också engagerad i miljöfrågor.

Kunden framstår som aktiv och kreativ på sin fritid. Om hon inte ägnar sig åt konst och musik själv – målar, skriver, syr, spelar diverse instrument – så besöker hon gärna konstmuseer, gallerier, konsthantverkare eller går på teater och konserter. ”Eg syr sjolv, elskar fotografering, fargar.” I katalogen poserar modellerna på konstgallerier, museer, bibliotek, samt i konstnärsateljéer. De fotograferas vid flygeln (Höst 1995), spelar olika instrument som tvärflöjt (Vår 1993), musicerar tillsammans med barn. Bildtexten berättar om barnets fascination för ”Fjäriln vingad” (Sommar 1994). ”I slottet från 1700-talet sitter Cornelia med fiolen och drömmer” (Höst 1994). Modellerna ägnar sig åt ”ett stilla parti schack” (Höst 1995). Annan rekvisita som är flitigt förekommande är målarpenslar och stafflier (Höst 1994, Höst 1997). Kunden framställs som beläst och läser gärna ”en god bok eller en sagostund med barnen”. ”När mormor är på besök” blir det ”sagoläsning” (Höst 1997, Hemma vår 2001).

Heteronormativ värld

Det är en heteronormativ värld som idealkunden ingår i. Familjen och barnen står i centrum. I Hemma-katalogen vår 2001 är ”barnen och dockorna på tårtkalas”. Makens yrke betonas vilket ger kunden status. Ofta fotograferas mor och dotter tillsammans eller flera generationer ”kvinnor”. Antalet barn som kunderna har lyfts fram – ”med fyra barn i ett stort hus, med ett engagerande jobb som formgivare och en make som vigt sitt liv åt konsten” (Vinter 1994). Hon beskrivs som intresserad av matlagning och att baka. ”Hon älskar att laga mat till alla sina vänner på Österlen” (Vår 1998).

Hemmet står i fokus. Det är ett ”mycket personligt gestaltat hem” (Hemma vår 2000). Idealet är att köpa gamla hus, gårdar och möbler som man rustar upp och renoverar smakfullt – att klä om möblerna i Gudrun Sjödén-tyger, ”måla på det gamla allmogesättet” (Hemma 1994, Hemma vår 2001, Vinter 1995). ”Roligast är saker som har en historia.” Kunderna blandar gammalt och nytt i syfte att skapa en tidlös stämning (Hemma vår 2001). Det finns två ideal beträffande boende. För det första att bo centralt i staden i en våning – ”i Gamla Stan i en pittoresk våning med utsikt över takåsarna och storkyrkan med sin man som är scenograf och dekormålare”. ”I ett gårdshus i hjärtat av Lund” (Vår 2000). För det andra att förvalta en gammal släktgård alternativt flytta ut och renovera gamla hus på landsbygden. En kund beskrivs som ”utflyttad textilkonstnär från Stockholm” (Höst 1997). ”Susanne är en av våra kunder här nere på Österlen, som för något år sedan valde att tillsammans med sin man flytta ut på landsbygden. De sökte friheten i naturen och älskar det skånska landskapet” (Vår 1998). Idealet är att ha bådadera, att vara en kosmopolit som ”uppskattar det oförstörda livet på landet” och ”bygemenskapen”. Gudrun Sjödén bor själv ”i kollektivhus på Södermalm i Stockholm samt i Furusund i Roslagen” (UNT 031108, DN 030825). Familjen som är bosatt i Hamburg ”har sitt andra hem i

Skillinge” och ”beskriver för oss något av drömmen om att bo och verka på den oförstörda landsbygden” (Vår 1998).

Kunden utmålas som hemorienterad men samtidigt som en självständig ”kvinna” som har en egen karriär vilket ”den lilla bärbara datorn” i hemmakatalogen 1999 är den yttersta symbolen för.

Enbart ”kvinnor”

Särartsfeminism och att ingå i homosociala sammanhang tycks vara en viktig del av identiteten. Journalisterna betonar att företaget är uppbyggt av ”kvinnor”. I texterna förekommer termer som ”Kvinnor kan!” och ”Kvinnokraft”. Designern utsågs till årets Affärskvinna 1993 (Damernas värld årets kvinnor 2003). Designern säger i intervjuer att ”– Många kvinnor förlitar sig på att männen ska fixa allt men det gör inte jag” (SvD 030607). Här följer fyra citat publicerade i media 2003 om företaget som skildrar detta:

Företagets framgångar skulle hon vilja förklara med att det finns väldigt många kvinnor i ledningen och att hennes medarbetare lyckas få kontakt med kundmarknaden på ett annat sätt än vad män hade klarat.

– Mogna kvinnor som marknadsför sig mot mogna kvinnor. Inte en massa smarta, unga killar. Hade vi haft unga killar i ledningen skulle vi ha fått sikta in oss på priset och tittat på vad alla unga ”ska” ha, som H&M (UNT 031108).

Överallt kvinnor. Givetvis, tänker man, utan att kunna befria sig från känslan av hur ovanligt det är att vandra runt ett stort kontor och inte sikta en enda mansperson. Tydligen ska det finnas fyra stycken, men de syns inte till.

– Vi har haft en otrolig ökning. Tidigare var det bara en kille på lagret, skojar Gudrun.

– Förklaringen ligger i att det är en kvinnlig bransch. De flesta här har börjat som unga medarbetare och sedan fortsatt uppåt i hierarkin när företaget vuxit. I vissa perioder har det varit ganska påfrestande för bolaget att ha så många kvinnliga anställda. Barnledigheterna har inneburit förändringar och kostnader för vikarier. Men jag märker en förändring. De kvinnor på företaget som idag är mellan 25 och 35 och får barn kan dela mer av sin barnledighet med mannen (Du & Co Nr 4 2003).

Skillnaden är att jag faller bort i statistiken. Kvinnliga företagare med fler än tio anställda är så få att de stryks, säger hon upprört och det gnistrar till lite bakom glasögonen (Sundsvalls Tidning 030601).

Dagens företagsledning består enbart av kvinnor. (...) – Här ska chefer kunna jobba deltid. Kvinnor kan verkligen blomstra och bli duktiga om man inte ställer stenhårda krav på att de ska arbeta mycket. De blir fokuserade och jobbar som sjutton för att kunna gå i hem klockan 16 (Dagens Industri 030820).

De anställda personer som identifieras som ”män” beskrivs på följande sätt i katalogen: ”Zaza är en av de starka, långa pojkarna på lagret. (...) Ajabaja om

det blir fel. Då blir det omkörningar av fakturan och en postorderkund får vänta en extra dag” (Vår 1998).

6.7. Den Andre som kund

De kunder som avviker från normen ”vit” och ”blond” beskrivs i samma termer som de modeller som framställs som annorlunda. ”Hennes pappa, från Hong Kong, har gett henne sneda kinesiska ögon” (Vår 1997). ”Inger, 36 år, har städ-företag tillsammans med sin fryntlige grekiska make. Rödlockigt hår matchar den randiga bastrojan i beige.”

Framställningen av den typiska kunden förändras med åren i takt med att försäljningsområdet utvidgas. Som jag visat tidigare påverkar internationaliseringen av försäljningen valet av modeller men förändringen påverkar också framställningen av den typiska kunden. Som jag har illustrerat ovan är det centralt att kunden skall kunna identifiera sig med fotomodellerna. Den typiska kunden måste således anpassas till en internationell marknad av kommersiella orsaker. Men samtidigt blir det ännu viktigare att markera gränserna för vitheten och dess subjekspositioner. Ett led i detta är att kundens ursprung börjar betonas i katalogerna. En kund som lever i Sverige beskrivs till exempel som att hon ”kommer ursprungligen från den lilla indiska delstaten Sikkim, säljer smycken gjorda i ’sin’ del av Asien” (Höst 2000). Häri ligger dock dilemmat.

När den typiska kunden skall vara en person som är född på platsen som modeteamet besöker uppstår en paradoxal situation – att skildra det traditionella och exotiska gentemot kundkretsen av vita guvernörer och att samtidigt skildra kunden som modern gentemot en internationell kundkrets. Ett sätt för företaget att kringgå detta dilemma är att skildra en person som har flyttat ut till området som besöks och som tillskrivs subjekspositionen vit alternativt aristokrati. Det är till exempel personer som driver hotell eller liknande rörelse där modeteamet bor. De typiska kunderna som skildras i Toscana-katalogen är samtliga utflyttade och identifierar sig som kosmopoliter. (På samma sätt är den typiska kunden på Österlen en utflyttad storstadsbo.) Det är bland andra en nybliven lanthusägare som driver ekologisk odling, samt en person från Schweiz, som ”gjort masker för karnevaler, teatrar” (Vår 1999).

(...) svenska i förskingringen sen 14 år. Hon gör bilder i textil, är mamma till Alexander och sköter om oss gäster i Villa Gaia. Christine känner på ett fantasiskt sätt till allt och alla i området gällande människor, restauranger, vackra miljöer (...) (Vår 1999).

Typiska kunder som väljs ut på till exempel Island är beresta, ”professionella modeller” som har konstutbildning och vill ”utbilda sig inom kläddesign”, samt har en ”internationell bakgrund med föräldrar som jobbat i Sverige, Norge och USA”. Koloniala tankestrukturer slår dock igenom. I katalogerna skildras kunden på Grönland och Island utifrån koloniala stereotypa bilder av den Andre. Kunden

ombes att klä sig i stereotypa kläder och attribut som kamekkier och sälskinns-
vantar och det framkommer av texten att kunden varit kritisk mot att skildras på
detta sätt.

Hon tyckte vi var lite knasiga som ville att hon skulle bära sina kamikker nu. Det
är bara på vintern då det är snö, som man använder kamikker (Vinter 1996).

Jag frågade Runa om hon inte var rädd för de många vulkanerna, de heta spring-
källorna, och jordbävningarna. O nej, det är inte att vara rädd för! Blev hennes
svar (Vinter 1999).

Varje katalog kräver den Andre som skall representera det exotiska, traditionella
och genuina som kan spegla kundens konstruerade vithet. Vid en resa till Indien
(Sommar 1999) skildras två personer från ”lokalbefolkningen” ingående – den
”influgna indiska modellen från Bombay” och ”Rajan, vår guide med ursprung
från Kashmir”. ”Guiden” är ”assistant manager” och arbetar främst på kontor och
är stationerad halva året i London. Den professionella modellen – värdinna i ett
TV-program – vill enligt texten förbli en vanlig privatperson.

Mina föräldrar har uppfostrat oss flickor väldigt modernt och västerländskt. Vi
kommer alla att ha professionella yrken. Min äldsta syster är lärare i interiör-
design och min näst äldsta syster är advokat. Vi får alla själv välja vår till-
kommande man – ”love marriage”. Det är ganska ovanligt men det börjar bli mer
och mer vanligt i mera högutbildade och moderna familjer (Sommar 1999).

Båda identifierar sig som moderna och kosmopolitiska, vilket leder till att mode-
teamet spontant söker upp en ”zigenerska” på stranden som får representera det
traditionella. ”Här möts det moderna och det traditionella Indien, modellen
Madhuri och den vackra zigenerskan Tuci.”

Jag köper två järnringar med dingeldangel för 100 rupie (ca 20 kr). Tuci blir
modell på två rullar för 100 rupie. Tuci är 30 år och har två pojkar och två flickor,
som hennes man ser efter. Ofta är det kvinnan som arbetar och mannen som är
hemma. Hela familjen är här i Goa under den fem månader långa turistsäsongen
(...) Tuci kan inte läsa eller skriva och har inte gått i skolan. Hon skrattar hela
tiden och verkar så glad. Hon talar inte så bra engelska. Det är Madhuri som
tolkar mina frågor. (...) Vilka spännande möten med kvinnor från en helt annan
värld (Sommar 1999).

Återigen artikuleras diskursen om vit mångkulturalism. Därigenom understryks
att dessa människor är annorlunda och avviker från normen om vithet. Även om
Madhuri får representera det moderna i relation till Tuci så framställs hon i kata-
logen som avvikande och annorlunda. Detta synliggörs när Madhuri skildras till-
sammans med övriga modeller. Madhuri exkluderas från vitheten och kategorin
”svensk” vilket uttrycks i bildtexter som denna ”Madhuri och vår svenska
Helena” (Sommar 1999).

6.8. Ackumulerad vithet

bell hooks menar att eftersom syftet med modekatalogerna är att framhäva vithet så kan ej ”färgade” fotomodeller medverka i katalogerna. bell hooks har studerat företaget Tweeds modekataloger från Egypten och Norge.

Om Tweeds ska kunna exploatera annanhet för att dramatisera ”vithet” i Egypten, är det naturligtvis inte möjligt att låta mörkhyade fotomodeller medverka i katalogen, eftersom spelet med kontraster, vars avsikt är att framhäva vithet, då inte skulle kunna ske – inte heller med den sorts exploatering som uppmanat till konsumtion av den Andre kunna reta aptiten i lika hög grad. Precis som medverkan av mörkhyade fotomodeller i Norgenumret skulle antyda att Västerlandet inte är så enhetligt vithyad som den visuella texten låter ana. (...) uttryck åt uppfattningen att vita utgör en homogen ras (hooks 1999:170).

Tweeds-katalogen som skildrar Norge innehåller enbart landskapsbilder. Inga människor utöver modellerna finns på bilderna. I Tweeds-katalogen från Egypten omges modellerna av människor. Det är dock inte individer som skildras utan folkmassor och medvetet suddiga ansikten. bell hooks skriver att det är ”inget ömsesidigt betraktande”.

Man önskar få kontakt med den Andre samtidigt som man vill bevara fastställda gränser. När kroppar kommer i kontakt och berör varandra, är det nästan alltid en vit hand som aktivt berör, vita händer på färgade kroppar, såvida den Andre inte är ett barn. (...) Det som bejakas är inte den andra platsen utan vitas frihet att resa omkring i världen i sökandet efter kontakt. (...) Bilden antyder att hon liksom andra europeiska vita kvinnor är en frigjord person som har större frihet att resa omkring i världen än vad mörkhyade kvinnor har med sin kringvandrande livsföring (hooks 1999:170).

Jag har material från Gudrun Sjödén-katalogerna som bekräftar bell hooks resonemang ovan. Men jag har också material som inte stämmer överens med resultatet av bell hooks studie av Tweeds. Ett problem med bell hooks analys är att forskaren inte definierar vithet eller svarthet. bell hooks polariserar ”svart” mot ”vitt” och utgår från att dessa kategorier är fasta och oföränderliga. Jag har således en annan teoretisk utgångspunkt genom att, som Hage, analysera vithet som kumulativt. Mitt syfte är snarare att dekonstruera kategorierna. Styrkan med detta angreppssätt är att det går att identifiera förskjutningar i diskurser över tid. Fördelen med bell hooks teoretiska utgångspunkter å andra sidan är att det är möjligt att genomföra en bildanalys. Genom att jag i möjligaste mån vill undvika att själv definiera människor i termer av så kallad hudfärg och så kallat kön/genus eller använda samma kategoriseringar som förekommer i de texter jag analyserar (och upprepa diskursiva kategoriseringar), så kan jag inte skildra fotografierna och bildspråket så ingående.

Omslaget för katalogen Vinter 1996 föreställer en människa som står på en klippa framför havet och flytande isberg. Det är den typiska ”grönländska”

kunden som jag berättade om ovan som står på klippan. I bildtexten står följande: ”Att Marianne kommer från Grönland kan väl ingen ta miste på, då hon är klädd i vindjacka, kamikker och sälskinnsvantar” (Vinter 1996). Marianne har vantar och vinterkläder men ingen mössa vilket gör att hår- och hudfärg exponeras tydligt. Här blir problemet med att enbart analysera text och undvika bildanalys tydligt då bild och text talar två olika språk.¹¹⁰ I detta specifika fall undflyr bildtexten att tala om det som bilden illustrerar – så kallad hudfärg samt hårfärg. Bilden är övertydlig för att kunden inte skall ta miste på att Marianne ”kommer från Grönland”. Det är dock inte kläderna – kamikkerna och sälskinnsvantarna – som har den avgörande betydelsen.

På nästa sida är designern själv fotograferad på ett dubbelsidigt uppslag. Designern står också ensam på samma klippa där Marianne poserar på omslagsbilden. Designern bär på en ryggsäck och är iklädd samma vindjacka som Marianne, men har dock inga kamikker eller sälskinnsvantar. Designern har heller ingen mössa på sig och exponerar således sin hud- och hårfärg. Designern behöver dock inga stereotypera accessoarer för att markera vithet och nationella tillhörighet.

Kontraster medel att framhäva vithet

Precis som bell hooks skriver är kontrasterna i en och samma katalog centrala för att framhäva vitheten. Modeller som presenteras som avvikande genom sin ”hudfärg” eller ”ursprung” förekommer sällan i samma sektioner av katalogen som de modeller som iscensätter normen för vithet. Marianne finns till exempel inte med på övriga bilder i katalogen. Övriga modeller i katalogen från Grönland framställs i termer som ”isprinsessa”.

Katalogerna är indelade i flera olika sektioner med olika teman. Återkommande sektionsavsnitt i så gott som samtliga kataloger är ”basic” samt ”mode á la Gudrun Sjödén” – båda fotograferas i studiomiljö till skillnad från resefotografierna som fotas i utomhusmiljö.

Katalogen Höst 2003 är fotograferad i Ryssland med modellerna Anna och Lina. Varken Anna eller Lina finns med i sektionen ”Basic” Höst 2003 där följande modeller poserar: Ludmilla (”studerar nu svenska. Kommer från Vitryssland”), Ida (presenteras i en annan katalog som ”vår unga afrikanska från Uppsala”), Saima (förekommer också i Lapplands-katalogen 2000), Keiko (”kommer från Japan och spelar i Södra Berget Balalajkor”), Tsiewing m fl.

I sektionen ”Basic” Höst 2000 lyder den inledande bildtexten ”kläder för kvinnor av alla nationaliteter”. Modellen som illustrerar denna bildtext presenteras utifrån sitt så kallade ursprung ”med rötter i Ghana”. I de flesta fall är det möjligt att genomföra en bildanalys av katalogerna utan att som forskare själv

¹¹⁰ Detta är dock ovanligt i Gudrun Sjödén-katalogerna. Det vanligaste är att bildtexten förstärker och förtydligar bildens budskap.

klassificera människor utifrån kategorin hudfärg. I Sommar 1997 finns en bild föreställande tre modeller ”den mörklockiga Caroline, den nordiskt svala Lotta och vår unga ’afrikanska’ från Uppsala, Ida”. Ida sitter ner på en stol bakom ett staffli och tittar upp på Caroline som står vid staffliet, framför Ida, med penslar i handen och ser rakt in i kameran. Ida finns endast med i sektionen ”Basic” – ”basic i oblekt och svart”. I samma katalog reser modeteamet till Indien. Ida finns ej med bland övriga modeller på fotografierna från Indien (Sommar 1997). Året innan reste dock modeteamet till Mallorca och Ida är en av modellerna som finns med på denna resa (Vår 1996). Ida presenteras på följande sätt i vårkatalogen 1999:

Ida är en gammal bekant som du förmodligen har lärt känna som en av våra mera personliga modeller i våra kataloger. Det var Idas mamma, som är Gudrun Sjödén-kund sen länge, som skickade oss en bild på sin vackra dotter. Ida har under det senaste året varit i Paris och läst franska och jobbar just nu i incheckningen på Arlanda (Vår 1999).

Ida omvandlar sitt nationella kapital (namn, förälder som tillskrivs subjekt-positionen vit aristokrati, ägnar sig åt ”rätt” intressen och ”vita” smaknormer) till nationell tillhörighet. På samma sätt passerar modellen Lotta, som inledningsvis definieras utifrån sin ”svarta” hudfärg i katalogen, som ”svensk” genom att inneha nationellt kapital (en förälder som är född i Sverige, namnet) som är möjliga att omvandla till nationell tillhörighet. Lotta är till exempel med som modell i den katalog som fotograferas i Lappland. Det finns dock vissa bilder som Lotta ej är med på – hon är till exempel inte en av de två modeller som omger den person som får representera den genuina, traditionella ”samen”.

Min poäng är att vithet är kumulativt. Människor *är* inte ”svarta” eller ”vita” utan det är identiteter som iscensätts. ”Svart” och ”vit” är därför möjliga att förändra. ”Vit” hudfärg framstår som given och fixerad i en specifik kontext, men innebörden kan förändras. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips uttrycker detta som att ”kunskapen, identiteterna och de sociala relationerna alla är kontingenta” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:45f). De betonar dock att detta inte är liktydigt med att ”det sociala kan formeras fritt” utan begränsas av tidigare struktureringar. En slutsats som går att dra av Gudrun Sjödén-katalogerna är att definitionen av vithet vidgas och förändras över tid och att fler och fler personer inkluderas i kategorin ”svensk”. Det nationella kapitalet måste dock förvärvas på ”rätt” sätt för att kunna omvandlas till nationell tillhörighet. Aristokratins logik grundar sig på att essens är det främsta nationella kapitalet. Namn, hudfärg, hårfärg, språkkunskap, förälderns födelseland är centrala nationella kapital. Parallellt med att vithetsbegreppet vidgas över tid så förskjuts fokus från miljöer till individer som genom sin annorlundahet befäster vitheten.

Skildringar av Sverige

I katalogen som skildrar Stockholm (Vinter 1998) finns dock varken modellerna Ida eller Lotta med vilket är anmärkningsvärt. ”Varför inte stanna kvar i Stockholm för en gångs skull och låta min egen miljö bli tema för en katalog?” Designerns ”egen miljö” är en plats reserverad för vithet. Betonandet av det ”etniska” som företaget i andra sammanhang profilerar sig med lyser med sin frånvaro i texterna om Stockholm. Till skillnad från tidigare kataloger som strukturerats sektionsvis efter olika teman som ”Tema etnisk inspiration” och ”Tema det orientaliska” så har denna katalog inga teman. Det är istället klädplaggen som strukturerar katalogens olika sektioner – ”finare inneplagg”, ”stora storlekar”, ”varma kläder” och så vidare. De turistfotografier av den exotiske Andre som karakteriserat övriga kataloger lyser här med sin frånvaro. Turistfotografierna i katalogens marginaler föreställer istället byggnader och offentliga rum utan en människa i sikte. De få porträtt av människor som finns i marginalerna föreställer kända skådespelare som presenteras med namn.

Det är det moderna, urbana, kosmopolitiska Sverige som marknadsförs i samband med kulturhuvudstadsåret i Stockholm. Kollektionen fotograferas i institutioner som ”Bergianska trädgården och eko-parken”, ”Skulpturens hus”, ”Stadsteatern”. Det är evenemangen och de offentliga institutionerna som står i fokus. Ett avsnitt ägnas åt ”poeternas och trubadureernas” ”idylliska” Södermalm – ”I mina kvarter på Söder”.

Gamla stan med sina medeltida gränder och byggnader, Södermalms mysiga affärsgator med en blandning av konstgallerier, restauranger och lite mera udda butiker och det moderna city-området med kulturhuset, teatrar, eleganta shoppinggator och gallerior (Vinter 1998).

I diskursen återfinns det traditionella, genuina Sverige på landsbygden – Dalarna (Vinter 1994), Gotland (Vinter 1995), Österlen (Vår 1998), Sörmland (Höst 1996), Mälardalen (Vår 2004), samt Lappland (Höst 2000). Så kallat Gustavianskt mode fotograferas i slott och trädgårdar. Från Österlen skildras ”de charmiga byarna och fiskelägena och det rika kulturlivet. För Österlen har sedan många år varit ett tillhåll för konstnärer” (Vår 1998). Vinter 1994 fotograferas kollektionen i Dalarna. Fotografierna i marginalen påminner om nationalromantiska skildringar i Carl Larsson-stil – fåbodar, faluröda hus, midsommarstång och gårdsgårdar. Modellerna fotograferas på ”spelmansgård med anor från 1700-talet” omgiven av spelman och guide iklädda ”den traditionsbundna leksandsdräkten”. I bildtexten står att det är ”äkta folkmusik framförd av spelmannen”.

Också här utanför nationens huvudstad exotiserar lokalbefolkningen och tillskrivs samma attribut som den Andre. Fotomodellerna poserar på kajen framför fiskebåten och omfamnar en fiskare i keps och arbetskläder. I katalogen från Gotland (Vinter 1995) står om ”små fiskebodar, gamla kvarglömnda träbåtar”. Höst 1998 hurras de ”yrkesskickliga sömmerskorna” i Motala som tillverkar den

enfärgade bastrikån (Vår 1998). Det är samma fascination för manuellt arbete som beskrevs tidigare. ”Samerna” får representera det etniska inom nationen i katalogerna. ”Etniskt klädmode är nästan alltid präglat av för oss främmande kulturer, men nu är det dags att ta fram vårt eget etniska kulturarv – det samiska” (Höst 2000).¹¹¹ Återigen kräver vitheten ett exotiserande och iscensättande av det främmande. Den ”färgstarka” skylten som åsyftas i citatet nedan är en röd-gul trafikskylt som markerar förbud mot fordonstrafik.

Är detta Sverige? Eller är vi någonstans uppe vid ishavet eller långt borta i Sibirien? Inte en människa passerar förbi denna tidiga morgon. (...) För säkerhets skull har man satt upp den här färgstarka skylten rakt på den ensliga stenstranden. Betyder det ”glöm inte civilisationen!” eller... (Vinter 1995).

Civilisationen är här liktydig med Sverige. I diskursen återfinns Sverige och dess konstruerade vithet i två olika geografiska rum, dels i huvudstaden och dess institutioner som representerar det moderna Sverige, dels på landsbygden som får symbolisera det traditionella, genuina Sverige. På samma sätt föreställer sig textilprojektets initiativtagare att dessa geografiska rum är mer ”svenska” än andra. I nästa kapitel skall jag analysera hur initiativtagarna till textilprojekten har guidat deltagarna in i dessa rum i syfte att ”integrera dem i det svenska samhället”.

¹¹¹ Se Andrea Amft (2000) om den svenska statens konstruktion av en autentisk ”same”.

III. ”Vit” mångkulturell nation

7. Studiebesök i Sverige

(Namn) insåg att ingen flykting, ingen invandrare kunde komma in i det svenska samhället genom att bara vara i Rinkeby. Ingen kunde få jobb, ingen kunde ta steget in i Sverige om man bara höllde ner kunskap i huvudet. Så hon åkte in till stan med sina elever, gick på Moderna museet och utställningar (DN 031214).

Föreställningar om ”den isolerade invandrarkvinnan” återkommer i såväl intervjuer som skriftliga dokument. Problemet enligt dessa berättelser är att ”invandrarkvinnan” är isolerad i förorten, att hon inte lever i det ”riktiga Sverige” eller träffar ”riktiga svenskar”. På motsvarande sätt framställs en vit alternativ guvernör vara den perfekta vägvisaren. Initiativtagarna betonar att lösningen är organiserade studiebesök i det ”riktiga Sverige”. Därigenom kan ”invandrarkvinnan” få en inblick i ”svenska” koder och normer och på sikt anamma vithet. Tanken är att teoretisk undervisning inte räcker utan att ”invandrarkvinnan” fysiskt måste uppleva gaturummen tredimensionellt. ”Invandrarkvinnan” skall inte bara upplysas och disciplineras, utan hon bör också inkorporera vitheten och känna lust.

I: Men hur ser ni på det, det här som du sade att ”man måste tänka som svenskar för att komma in i samhället”.

X: Till en början måste du ju göra det va. För du måste ju förstå oss. Om du kommer så måste du förstå varför vi lever som vi gör, varför vi äter den maten som vi gör, varför vi firar påsk och jul och midsommar. För det var vi noga med också att vi firade svenska seder och traditioner. Och på examensdagen fick de ledigt och då sade vi att nu går ni med era barn till examen för det gör man i Sverige.

Ö: Nej, det talade vi aldrig om.

X: Nej, men vi tvingade dem. Och de gick ju dit va för när de kom tillbaka så frågade vi hur var det på examen, jo det var väldigt fint. Alla hade ju gått dit va. Ja det var väldigt fint, att det var så fint det visste inte jag va. Så då fick de göra en ny erfarenhet. Sedan när man har vart här några år, när man har lärt sig Sverige, ja det är klart att det är viktigt att hålla kvar sina egna rötter. Som jag när jag kom till England. Jag var nog mer engelsk än engelsmännen i början för jag tänkte att jag måste lära mig allt, allt, allt. Jag måste äta det, jag måste göra det. Helhysterisk var jag. Och så var min man. Han blev helt svensk när han kom hit. Idag så kan vi ju skratta åt det va. Idag lever vi ju parallellt med båda sederna va. Julafton på julafton och Christmas Day på juldagen, skinka på julafton, kalkon på juldagen.

I detta kapitel behandlas platsens centrala roll i konstruktionen av vithet. Fysiska och mentala rum står i fokus. Jag analyserar rörelser i rummen. Dels hur rummen begränsar kropparna, men också hur kroppar bereds utrymme. Genom att studera vilka rum som textilprojekten besöker synliggörs föreställningar om det natio-

nella territoriet och vithet. Vidare framgår vilka roller och positioner som är möjliga att inta i olika miljöer.

7.1. Att integrera den ”isolerade invandrarkvinnan”

B: (...) eftersom jag själv är så intresserad av broderi så började jag fundera på om man skulle kunna göra någon broderigrej va, för det skrämde inte kvinnorna. De visste vad broderi var. Och det skrämde inte deras män för de visste också vad broderi var. Så att skicka ett par kvinnor till en broderikurs, det kunde de tänka sig, men att skicka några kvinnor till en kurs i social integrering – det var ju det skrämmande va, för då kunde ju kvinnorna passera mannen, förstår du? Men vad de inte visste då det var ju att broderiprojektet var ju en kurs i social integrering där vi utnyttjade broderi och textilt tryck som basen i det hela.

I: Vilka menar du visste inte det?

B: Invandrarkvinnornas män.

I: Jaha, men de som deltog i projektet?

B: De förstod det så småningom. Fast vi började ju inte direkt med att slänga vad som händer i Sverige och så i ... utan vi började ju lite försiktigt med att lära dem brodera och trycka på tyg och vi gjorde lite roliga grejer. Vi föreslog att vi skulle åka på studiebesök till stan men njae det gick inte vet du, de kunde inte ut och ...
(...)

Huvudsyftet med textilprojekten har varit att ”skapa arbeten för arbetslösa invandrarkvinnor i miljonprogramområden” (Projektbeskrivning). Projekten har haft flera delsyften som är formulerade på likartade sätt. I projektansökningarna har integration varit ett återkommande ledord. Textilprojekten beskrivs som integrationsprojekt i media. Initiativtagarna betonar i intervjuerna att integration har varit en av de främsta målsättningarna med textilprojekten. Den integration som initiativtagarna har i åtanke är en ensidig integration. Det är ”invandrarkvinnan” som skall integreras med ”den svenska kulturen”. Det är den Andre som skall ”anpassas” till ”det svenska majoritetssamhället”. Det är ”deras” vyer som skall vidgas.

Föreningens målsättning är att arbeta gränsöverskridande beträffande ras, religion och nationalitet – på ett sätt som vidgar deras vyer, lättare anpassar dem till det svenska samhället, bryter deras isolering och ger dem meningsfull sysselsättning och teoretisk undervisning i bland annat svenska, matematik och samhällskunskap (Verksamhetsberättelse 1997).

Av samma verksamhetsberättelse framgår att ytterligare en målsättning med textilprojektet är att ”kvinnorna ska lära sig mer svenska och förbättra kunskaperna om samhället för att bland annat få en chans att öka kontakten med svenskar” (Verksamhetsberättelse 1997).

En projektbeskrivning skiljer sig från övriga genom dess förhållningssätt till integration. Integration beskrivs här som något som sker i ett ömsesidigt utbyte

mellan människor. Syftet är att ”skapa nätverk, samarbete och förståelse mellan olika kulturer” samt ”verka för ett kulturellt utbyte mellan invandrare och svenskar” (Projektbeskrivning). Det är dock samma diskursiva moment som framträder i denna ansökan som i övriga projektbeskrivningar: dikotomiseringen mellan ”invandrare” och ”svenskar”; tanken om kultur som något essentiellt, homogent och väl avgränsat. Det är vidare den Andre som skall ”tillåtas” och ”få möjlighet” att ”lära känna den svenska kulturen”.

Talet om integration är centralt i diskursen om vit mångkulturalism och konstruktionen av en ”vit” mångkulturell nation. En grundläggande problematik enligt informanterna är att ”samhället är så segregerat”, att det inte finns några ”naturliga” mötesplatser. Tanken är att det finns en homogen så kallad majoritetskultur som består av ”svenskar” och en annan särskild grupp som utgörs av ”invandrare”. I diskursen framstår ”invandrare” respektive ”svenskar” som två åtskilda subjektpositioner. Genom att denna diskurs artikuleras så framstår det som omöjligt för människor att ha flera gruppstillhörigheter eller identifiera sig med flera kategorier samtidigt. Den ”isolerade invandrarkvinnan” framställs som separerad från ”det svenska majoritetssamhället”. I media står att textilprojektet ”bryter den isolering som lågutbildade invandrarkvinnor utan chans på arbetsmarknaden annars så lätt hamnar i” (DN 960329). I diskursen framställs gemenskap vara motsatsen till isolering vilket tydligt uttrycks i följande citat: ”Därför betyder arbetsgemenskapen för kvinnorna på (projektet) ett första steg ur isoleringen och hopplösheten hemma i köket” (Expressen 970605). I projektansökningarna understryks ”vikten av att bryta invandrarkvinnornas isolering”. Initiativtagarna betonar hur viktigt det är att hon kommer i ”kontakt med infödda svenskar” och ”anpassas”. I diskursen framställs ”invandrarkvinnan” som isolerad i en lägenhet i storstädernas ”miljonprogramområde”, tillika ”förortsområden”, ”ghetton”, samt ”ytterområden”. Lägenheten i allmänhet och köket i synnerhet symboliserar instängdhet. Informanterna talar om isolering i olika sammanhang:

I: Vad menar du med isolering då?

E: I hemmet. Tillsammans med. Jag menar alla har inte småbarn, du kanske behöver någon annan vuxen människa som tröstar dig och pratar med dig. Skönt att komma ifrån gubben. Tänk så många som tycker det, faktiskt alltså. Skönt att prata lite skit om sin gubbe och sedan går man hem igen och livet rullar på.

E: Då menar jag totalt isolerad. (...) Isolering från majoritetssamhället. Och föreningsaktiva är väldigt många inte heller. Och jag vet ju att det finns en del etniska grupper, en del etniska grupper har ju aktiva föreningar och föreningslokaler men i de lokalerna får många kvinnor inte tillträde, kanske de får, men de spelar ingen aktiv roll i dem.

Oavsett vilken typ av isolering som åsyftas i intervjuerna och artiklarna (bostadssegregation, segregation på arbetsmarknaden, i hemmet, i lägenheten, från

majoritetssamhället, ej aktiv samhällsmedborgare, inte deltar i föreningslivet och så vidare) så är det alltid den Andre som är isolerad från ett föreställt "oss". Informanterna menar att eftersom "invandrarkvinnan" lever bland andra "invandrare" så kommer hon aldrig i kontakt med "vanliga svenskar" eller lär sig "svenska" koder som språk, normer och värderingar. Detta betraktas vidare i berättelserna som huvudorsaken till att hon inte har någon anställning på den öppna arbetsmarknaden. Informanterna menar att "invandrarkvinnan vågar sig inte ut hemifrån". Flera hänvisar till andra källor som de inhämtat denna kunskap från, till exempel arbetsförmedlare. Att komma ut ur lägenheten är en metafor som används för att illustrera "invandrarkvinnans" föreställda ultimata frigörelse.

(Initiativtagaren) pratar om självbildsträning och om behovet av att arbeta med att våga spränga trygghetszonen, att våga ta sig ut.

– Vi vill poängtera vikten av att bryta igenom sitt eget skal och våga sig ut i samhället. Det största problemet för de här kvinnorna är känslan av utanförskap, av att inte ha något egenvärde. Och för att komma in i samhället behöver de lära sig språket och de rätta koderna. När de faller, när något inte fungerar, faller de inte på några av de skrivna reglerna i det här landet. De regler de faller på är de oskrivna.

– Vad vi vill göra är att väcka en kunskapsörst hos kvinnorna. Vi vill liksom starta motorn och få dem att inse att de har befälet över sina egna liv (Kyrkans tidning 4/02).

Initiativtagarna ser det som sin uppgift att åtgärda det upplevda problemet. Ett sätt att åtgärda detta enligt informanterna är att skapa mötesplatser och kontaktytor. Informanterna beskriver projektet som en sluss. Ytterligare en metafor är textilprojektet som plantskola, en skyddad miljö där "invandrarkvinnan" ges utrymme att växa. Initiativtagarna betraktar sig själva som rådgivare och brobyggare. Informanterna ser det som sin roll att guida "invandrarkvinnorna" in i det "verkliga Sverige" och ge dem möjlighet att träffa "riktiga svenskar". "Att lotsa invandrarkvinnor in i samhället, att stärka kvinnors självkänsla och öka deras personliga och sociala kompetens. Det är tanken bakom (projektet) – ett kvinnligt integrationsprojekt" (GP 981008).

(...) man hade en vision om att man ville vara en brobyggare för kvinnorna till "Sverige". (Initiativtagaren) sa att de hade märkt att det finns en nyfikenhet bland kvinnorna på Sverige och svenskarna. Trots att de har bott i Sverige i många, många år har de inte haft särskilt mycket kontakt med svenskar. Detta är något vi kan läsa om nästan dagligen i tidningarna. De bor i invandratäta områden och många av kvinnorna har endast varit hemma. De som har varit ute i arbetslivet har vanligtvis arbetat inom företag med många anställda från deras egen språkgrupp. Att få en personlig kontakt med svenskar verkar för många vara en ren omöjlighet. Därför vet de heller inte mycket om svenskars tankar, känslor och åsikter. Dessutom följer de inte med på svensk TV utan ser program från sina egna hemländer via parabol (Hedlund 1997).

7.2. Mindre Sverige – ”invandrartäta förorten”

Ett fyrtiotal kvinnor lär sig svenska, boxas, simmar och syr. I (plats) driver (ideell förening) ett projekt i det invandrartäta området (plats). Självförtroenden byggs upp och vägar in i det svenska samhället anläggs.

Det är grått och råkallt och i luften jagar några snöflingor omkring. Och lika grå som dagen är husen i (stadsdelen), ett av (stadens) mer invandrartäta områden. Utomhus är det nästan folktomt, men i en lägenhet på nedre botten i ett av miljonprojektets hus sjuder det av liv och rörelse. Sedan tre och ett halvt år driver (ideell förening), ett integrationsprojekt för invandrarkvinnor i området (Kyrkans tidning nr 4/02).

Majoriteten av textilprojekten är förlagda till storstädernas ytterområden. Informanterna talar om dessa områden som ”invandrartäta förorter”. Den invandrartäta förorten beskrivs i termer som kallt, grått, folktomt, betong, miljonprojekt. Förorten är synonym med passivitet i berättelserna. Stadens centrum å andra sidan representerar aktivitet. Centrum är idealet i diskursen. Enligt media krävs det en ”person som bereder vägen”, en eldsjäl som kommer från stadens centrum, som åker ut till förorten och aktiverar de ”passiva isolerade invandrarkvinnorna”. I media talas det om hur ”vägar in i det svenska samhället anläggs”. Projektet fungerar som en sluss, en plats där ”invandrarkvinnan” tillfälligt kan segregeras för att slutligen återintegreras i centrum. Projektledaren framställs som eldsjälens som skapar aktivitet och ger färg åt den grå betongförorten. ”Invandrarkvinnorna” beskrivs som färgklickar. Textilprojektet ”sjuder av liv och rörelse”.

(...) det är vad som pågår i (stad)förorten (området) på vardagarna. Ätminstone om man med liv menar det som ryms under begrepp som aktivitet, kreativitet och energi – tre ord som osökt kommer till den som kliver in i projektet (namn) stora lokal, belägen mitt i centrum och med hela världen utanför fönstren. (...) Det låter som en klyscha men det finns inget bättre uttryck för vad som pågår i (projektet) än att ”det sjuder av aktivitet” (Dagen 981009).

(Projektet) fungerar som en motkraft mot isolering och segregering. I huslängorna i Tensta bor invandrare, liksom i de närliggande förorterna Rinkeby, Akalla, Hjulsta, Husby. Verkstäderna är ljusa och luftiga (LO-tidningen 980618).

Om man lever här ute och man lever väldigt isolerad, man sitter hemma vid sitt köksbord, man mår inte bra, då är det ju väldigt ofta att man blir sjuk. Och så kommer de hit, och här är det liv och rörelse som du själv känner, man behövs hela tiden. Då känner man ju plötsligt liksom att från det här att man är ingenting till att jag är nog ganska mycket. Man märker ju att de blir bättre mammor. Vi hör ofta från folk som har kontakt med dem från olika håll att de fungerar bättre över huvud taget (Initiativtagaren i TV2 970424).

Kultur i förorten – för vem? Tensta konsthall har fått innerstadsborna att ta blå linjen till förorten. Textilverkstaden (projektet) har fått invandrarkvinnor att ta steget från hemmet ut i samhället.

(...)

Om (projektet) har fått invandrarkvinnor att ta några steg ut från hemmet till det svenska samhället så har konsthallen fått innerstadsborna att kliva på den blå linjen mot Hjulsta. Konsthallen har också lockat villabor från det burgna gamla Spånga som aldrig annars ens skulle tänka tanken att åka till Tensta.

– Det här är inte precis någon homogen stadsdel, säger (namn). Jag träffar fortfarande Spångabor som aldrig varit i Tensta. Fågelvägen är det en och en halv kilometer dit. Men järnvägen går som en Berlinmur genom stadsdelen (DN 031116).

Det är inte bara ett arbetsmarknadspolitiskt projekt. Inte bara ett café. Nej, det är en mötesplats för människor av olika ursprung och en möjlighet till ökad delaktighet i samhället för invandrarkvinnor i (stad) (Vi i Karlstad, juni 1998).

Ibland förutsätter journalisten att läsaren är införstådd med den scenografi som karakteriserar ”invandrartäta miljonprogramområden”. Det kan, precis som i detta reportage nedan, räcka med att nämna områdets namn.

När den stora världen känns isande kall kan det vara skönt att ha ett värmande (klädesplagg) att krypa in i. Som i (området), i den lilla världen.

Om man kikar in genom föreningen (projektets namn) fönster kan man se att arbetet är i full gång. Bland färgglada blusar med åsnor, linnefärgade väskor med ett mönster av rosa livstycken, disktrasor med änglar och sjalar i alla regnbågens färger viker (namn) från Pakistan handdukar i prydliga högar när jag knackar på.

Snabbt låser hon upp dörren som tydligen alltid hålls låst. Innanför affären, längre in i lokalen, diskuterar (namn), textilkonstnär från Lettland, skyltningen med den svenska designern (namn). Två äldre kvinnor från Kurdistan, båda iklädda shadorer på huvudena, syr röda och gröna julförkläden med guldglittrande granar som de sedan beströr med pärlor och paljetter i allsköns färger. Flitens lampa lyser över lokalen. Det klipps och sys för fulla muggar. Det språkas och det skrattas. På (projektet) är det svenska som gäller (DN 011220).

TV-reportagen är uppbyggda på samma sätt. Ett typiskt reportage inleds med bilder av livet i förorten ackompanjerat av djembe-trummor eller en röst som sjunger på arabiska. Därefter zoomas textilprojektets produkter in för att följas av närbilder av deltagare som skrattar. Följande reportage som sändes i TV2 1998 inleddes på just ovan beskrivna sätt. Speakerrösten berättar om att ”kraft, glädje och värme omsluter en så fort man stiger över tröskeln till (textilprojektet)”. Journalisten avslutar reportaget med att illustrera sin egen förändring i mötet med ”invandrarkvinnan” och förorten. Aukustisk, långsam gitarr-musik tonar fram i bakgrunden. I bild framträder reportern som är på väg ut genom en dörr och tar farväl av en deltagare som står i dörrposten. Journalisten vandrar vidare på gatan. Reportern är klädd i mörka kläder – jeans, en marinblå tunika, svart skinnjacka med ullkrage, svart halsduk, samt vita fingervantar, vilket kontrasteras mot den väska med tygtryck i färg som reportern har införskaffat på textilprojektet. Speakerrösten säger avslutningsvis:

Ja, en sak är säker. Amerikanska bestsellers om hur vi ska leva våra liv är bara blaha blaha. Det är av kvinnor som de på (projektet) vi kan lära oss att släppa rädslan och våga använda vår inre styrka. Det är budskapet jag bär med mig hem (TV2 Go'Kväll 980305).

De så kallade förorterna, eller ”miljonprogramsområdena”, skildras sedan början av 1980-talet enligt samma logik och terminologi som kolonierna (Ristilammi 1999/1994, McClintock 1995, Ericsson, Molina, Ristilammi 2000, Molina 2005). Från att områdena inledningsvis symboliserade modernitet, framsteg och utveckling på 1960-talet, kom de successivt att betecknas som ”icke-svenska” platser. Ericsson, Ristilammi och Molina skriver att ”När denna modernitet, i skiftet mellan 1960- och 1970-tal, tappade sin utopiska laddning, kom dessa områden i stället att ses som passiviserande sovstäder i industrisamhället” (2000:26). De menar vidare att:

(...) det moderna alltid behöver skapa sig en *annorlundahet* för att kunna förstå sig själv. Det är som sådana symboliska annorlundaheter förorterna nu fungerar, som en form av projektionsytor med vars hjälp majoritetssamhället definierar sig självt (2000:27).

Idag intar bland andra journalister rollen som koloniala upptäcktsresanden. Förorten och dess invånare karakteriseras i framställningarna av samma dubbelhet som koloniserarens skildringar av kolonierna. Områdena beskrivs å ena sidan som annorlunda, efterblivna, exotiska, farliga, mörka, problematiska platser, å andra sidan som vilda, spännande, autentiska och ärliga. Det sker vidare en sammanblandning av miljön och människorna som lever i dessa miljöer. Således framstår det som om den stigmatiserade annorlunda Andre befinner sig på en annan utvecklingsnivå och behöver upplysas och fostras (Ericsson, Molina, Ristilammi 2000). Som jag skrev i kapitel 3, har de så kallade slumområdena eller förorterna varit föremål för fostran genom historien (McClintock 1995, Ericsson, Molina, Ristilammi 2000, Molina 2005).

7.3. Projektet sluss mellan ”invandrartäta förorten” och Sverige

Initiativtagarna har haft olika strategier beträffande den fysiska rumsliga placeringen av projektet. Varför har då textilprojekten nästan uteslutande förlagts i vad som benämns som miljonprogramsområden? I diskursen framstår det som om ”invandrarkvinnorna” bor och lever uteslutande i den så kallade förorten. Projekten är ofta delfinansierade av en stadsdelsnämnd eller liknande vilka villkorat att projektet förläggs i den så kallade förorten. Majoriteten av textilprojekten verkade i storstädernas ytterområden. Det finns dock undantag.

Föreställningen om projektet som en sluss är tydligast i det fall där projektet är förlagt i centrum av staden. Ett textilprojekt utgör en delkurs på en skola som ligger i stadens centrum. Skolan har också filialer i stadens ytterområden. Genom att initiativtagarna använder sig av diskursen om vit mångkulturalism så fram-

ställs "invandrarkvinnan" som en person som lever i de så kallade förorterna. Initiativtagaren till projektet föreställer sig utifrån denna diskurs att invandrarkvinnorna är isolerade och passiva "massor av dem sitter där i sina lägenheter". Hon talar om vikten av att de "kommer ut ur sina lägenheter" och blir aktiva. Hon beskriver skolans filialer som en sluss. Genom att delta i en kurs i förorten, kan "invandrarkvinnan" successivt introduceras till skolan i centrum och "gemenskapen". Studiebesök är ett led i detta. "Kanske man går i (förorten) ett år och sedan åker man in till skolan några gånger under det året. Och så blir man lite sugen att gå där och... Att välja så. Jag åker till centrum för att gå i en skola." Initiativtagaren beskriver det som en fysisk och mental resa. "Det är långt för invandrarkvinnorna att åka till centrum." "Ändå, när man har kommit till (skolan) så har man ju ändå kommit en bit på väg." I berättelserna förefaller det vara ett långt geografiskt och mentalt avstånd från förorten till centrum och det "riktiga Sverige".

Ytterligare ett undantag är ett textilprojekt som startades i en byggnad i centrum av ett samhälle. Även här används samma diskursiva moment om textilprojektet som "osvenskt".

I en gul, låg byggnad mitt bland de stora villorna i det (landskapet regionen) samhället (platsen) ligger något så osvenskt som en blott tre år gammal textil fabrik (LO-tidningen 981106).

I diskursen framställs vissa geografiska rum vara mindre "svenska", vilket samtidigt innebär mindre präglade av vithet. Det är de geografiska rum som människor som kategoriseras som "invandrare" rör sig i. Det är förorten i allmänhet, och "invandrarkvinnornas" hem i synnerhet. Flera initiativtagare understryker att "invandrarkvinnorna" aldrig har varit inne i ett "svenskt hem". På motsvarande sätt finns det geografiska rum som är reserverade för vithet. Det centrala är hur en individ agerar inom dessa rum. De som tillskrivs subjekspositioner som vit guvernör och vit aristokrati ges samtidigt ett tolkningsföreträde att definiera värdeskalen mer respektive mindre "svenskt" och att peka ut de rum som karakteriseras av vithet.

7.4. Mer Sverige – "svenska" hem

I diskursen framstår vissa platser som mer "svenska" än andra. Initiativtagarnas egna hem framställs som sådana platser. Initiativtagarna bjuder in deltagarna till sina hem, de bjuder på lunch och kaffe i trädgården eller i stugan på landet. Var bor då initiativtagarna? Initiativtagarnas hem finns i stadsdelar som brukar benämnas i termer av att de har hög andel höginkomsttagare. En initiativtagare berättar om hur hon på en fest fick frågan om hon brukar få poliseskort ut till projektet i förorten. En av initiativtagarna berättar att de människor som är bosatta i innerstaden och som gör studiebesök på textilprojektet i "förorten" brukar fråga "Bor du också här ute?" Initiativtagaren brukar då markera att hon

också bor i innerstaden. Detta är ett sätt att iscensätta subjektspositionen vit aristokrati.

De initiativtagare som lever i större städer bor i stadsdelar i centrum som till exempel Södermalm och Östermalm i Stockholm. Att initiativtagare bor i dessa områden är något som uppmärksammas i media. Av texten framgår implicit och explicit att journalisterna inte förväntar sig att en "eldsjäl" som arbetar i den "invandrartäta förorten" skall leva i centrum. Initiativtagarens ursprung betonas. Det understryks att hon *kommer från* stadsdelen i centrum, att hon bor i innerstaden, men "tillbringar och lever sitt liv" på den plats som framställs som en förort. Initiativtagaren själv markerar att i den så kallade förorten är "världen", här "finns mycket mera liv. Här finns kraft och skapande". Hon framhåller att "förorten" och de individer som lever på platsen berikar henne: "jag älskar olika liv och har vänner i alla samhällsklasser, av alla nationaliteter". Innerstadens stadsdelar polariseras och kontrasteras mot "förorten". Bostadsområdena framställs som två skilda världar i diskursen. För att ytterligare förstärka denna dikotomisering namnges två olika tunnelbanestationer som initiativtagaren färdas mellan med tunnelbanan, mellan "två olika världar".

Som en följd av att diskursen om vit mångkulturalism artikuleras så förväntar sig inte journalisterna att initiativtagarna skall leva i det bostadsområde som de verkar i, det vill säga den plats där textilprojektet är beläget. En av initiativtagarna har själv bott i det "invandrartäta miljonprogramsområde" som projektet förlades till. Hon bodde i området under tiden som projektet pågick, men har nu flyttat till en annan stadsdel. Till skillnad från övriga initiativtagare betraktar hon de "invandrartäta miljonprogramsområdena" som en "annan form av svensk kultur" (Projektbeskrivning). Hon är dock noga med att betona att det inte är den "vanliga", "normala" "svenskheten" som återfinns i det "invandrartäta miljonprogramsområdet". Tvärtom, menar initiativtagaren, karakteriseras bostadsområdet av sin avsaknad av den "svenska normaliteten". På samma sätt som övriga informanter utgår hon från en vit mångkulturalistisk diskurs som gör gällande att det finns en värdeskala utifrån vilken platser och individer kan definieras som mer eller mindre "svenska".

W: (...) Sedan sade jag till många av mina grannar i (område) som kom från andra kulturer att för mig är (området) inte heller Sverige. Det var det inte för dem. Svenskheten lyste med sin frånvaro. Varför markerar ni inte? Ni förväntar er att vi ska bjuda på våran mat och våra kläder och så vidare, vår musik, men var är den svenska kulturen. Och då sade jag att (området) känns inte som, det är inte det Sverige som jag bär med mig från hela min uppväxttid.

W: (...) De var väldigt pratsamma ... och nyfikenhet då naturligtvis eftersom många av dom aldrig hade träffat vanliga svenskar, det gör man ju inte när man bor så där. Man ser ju inte om man bor i (område) eller (område) eller vad det är ... alltså vanliga svenska förhållanden ser man ju inte.

I: Vad tänker du på för platser då?

W: Ja, till exempel mitt område i (platsnamn), de enda som bodde där ...

I: Nej jag menar de här ”vanliga svenska förhållandena”, var finns de någonstans?

W: Här till exempel.

I: I (den stadsdel som informanten bor idag, min anm)?

W: Ja, parförhållanden, äktenskap – första, andra – eller såna som jag som bor ensamma och är självförsörjande och det är väldigt många som bor ensamma men som på något sätt klarar sin försörjning ganska skapligt och inte varken har knarkat ner sig eller supit ner sig. Eh, barn som har en rimligt trygg uppväxt och har föräldrar som kanske skiljer sig men som inte är borta hela nätterna på krogen och så där. Alltså ett ganska brett utsnitt av det att vara svensk. Det är som sagt väldigt många av oss som väljer att bo ensamma idag, eller bo särbo eller vad vi är för någonting. Och det är föräldrar som bor ensamma med sina barn och det är snarare regel än undantag att inte båda två föräldrarna är biologiska men jag känner mig som en ganska vanlig svensk här medan däremot som i vissa kulturer skulle vara ett mycket underligt djur som bor här utan familj och utan man och barn och är självförsörjande i min ålder. Det är det jag menar, (den stadsdel som informanten bor idag, min anm) är annorlunda. Och det fascinerar mig att här förstår jag vad folk säger när de går förbi här och det gjorde jag inte i min lägenhet i (område). Där kunde det gå dagar utan att jag förstod ett enda ord av vad som sades och det var lite mystiskt i längden faktiskt.

Hon betonar samtidigt att denna beskrivning endast gäller den del av bostadsområdet där hon var bosatt och understryker att i andra delar av bostadsområdet lever höginkomsttagare. Initiativtagaren berättar att hon själv vid tidpunkten för textilprojektet hade migrerat till Sverige igen efter att ha levt utomlands under en period, var nyinflyttad till det ”invandrantäta miljonprogramsområdet”, utan någon kunskap om staden eller bostadsområdet, deltidsarbetslös, samt ”aldrig haft bil eller körkort”. Hon definierar sig själv som avvikande från övriga invånare i det ”invandrantäta miljonprogramsområde” genom att hon till exempel hade jobb, var utbildad, och engagerad i ideella föreningar. ”Jag var exceptionell på det sättet och därför på många sätt attraktiv för många som ville ut i samhället och såg mig som en väg.” Hon menar att hon snabbt fick en rådgivande roll genom att slussa människor från förorten vidare till sina nyetablerade kontakter i centrum – forskare, politiker och diverse tjänstepersoner.

W: (...) Jag är ingen sån där tant med saft. Det blir så. Jag är en sorts samlingspunkt. Så småningom börjar man komma med sina problem. Och i (bostadsområdet) var det ganska självklart att det blev som det blev för det var så kolossalt invandrantätt område, just den delen av (bostadsområdet) – 80% – och de flesta av svenskarna som bodde där var vad ska man kalla det? – Sociala förlorare. Ensamma mammor som inte riktigt klarade av sina barn och en kille som var periodsupare och den svenska normaliteten fanns inte. Det var väldigt underligt där så att säga. Då blev jag väldigt snabbt rådgivare, en kontakt in i det svenska samhället. Vad gör man, hur bär man sig åt och så.

7.5. Guidad tur på territoriet

Samtliga initiativtagare som jag har intervjuat har organiserat studiebesök och utflykter för deltagarna. ”Man är som en skock med små ankungar omkring sig” säger en initiativtagare för att betona hur trygg personalen måste vara när de gör utflykter tillsammans med deltagarna. Initiativtagaren ser det som sin roll att guida, upplysa och organisera. Deltagarna guidas på territoriet – guidade utställningar, guidade promenader, guidade aktiviteter. Deltagarna guidas ibland av någon anställd på till exempel museet som de besöker, men oftast av initiativtagaren själv eller någon lärare eller annan anställd i textilprojektet. Vilka platser besöker de då? Populära utflyktsmål är skärgården, landet. De besöker bland annat Gotland och Dalarna.

Det är invandrarkvinnor från olika (plats)förorter som upplever den gotländska sommaren.

(...) På måndagen var kvinnorna sysselsatta med att göra multikulturella majstänger vilka ställdes upp vid gården (namn) och helt konkurrerade ut alla vindkraftverk.

Några av kvinnorna hade använt sina hemländers färger när de virat tygband runt stängerna i fantasifulla kombinationer. På måndagen besökte även Gotlands landshövding (namn) (projektets) kvinnor i (plats) för att inviga. Under måndagen fick (projektets) kvinnor även tillfälle att gå på äkta gotländskt kafferep. Fem olika gårdar i (platsen) öppnade sina dörrar för kvinnorna som fick smaka på många sorters typiskt gotländska kakor och naturligtvis kaffe. På söndag smakade kvinnorna på gotländsk saffranspannkaka och kajsoppa och med sig från (platsen där projektet är förlagt) hade de speciella ingredienser för att göra vindolmar vilket de bjöd gotländskorna på. Bindandet av multikulturella majstänger blev en symbolisk handling där man binder ihop kulturer från hela världen och åstadkommer något gemensamt (Gotlands Allehanda 990629).

”Rött hus med vita knutar” Hur som helst vill vi även i fortsättningen satsa på våra ”integrationsresor”. (...) En aha-upplevelse var för många att se de röda husen med vita knutar. Det är inte alls konstigt att annars ställa frågan om det rör sig om ett hus omknutet av vita snören. Exemplet är drastiskt men visar att det inte är så enkelt att undervisa enbart teoretiskt för lågutbildade ... (Brev till stödföreningens medlemmar).

Det är samma diskursiva moment som återkommer här som i Gudrun Sjödén-katalogerna. Den ”svenska” landsbygden karakteriseras i berättelserna av det traditionella, äkta, naturliga. Detta gäller både naturen och folket. Det är också anmärkningsvärt att det är samma platser som textilprojektet och Gudrun Sjödén-teamet besöker.

Textilprojektet besöker också slott, botaniska trädgårdar, museer, gallerier, mässor, kulturhus, bibliotek, teatrar, hantverksbutiker, samt verkstäder för konst och hantverk som tryckerier och väverier. I stadskärnornas centrum finns institu-

tioner som har institutionaliserat nationen och representerar ”kultur” men också ”modernitet”. De geografiska platser som är mest ”svenska” enligt initiativtagarna återfinns dels i stadskärnornas centrum, dels på landsbygden. Vad är då syftet med studiebesöken?

H: Därför att det fanns ingen, ja med ett par undantag, så hade de här kvinnorna inte varit på resor inne i (stad), utan hade funnits i (förort) eller i (förort).

En utgångspunkt för studiebesöken är att deltagarna har begränsad ekonomi vilket enligt samma tankegång leder till minskad rörelsefrihet i vardagen. Utifrån den diskurs som artikuleras framstår ”invandrarkvinnan” som isolerad. Initiativtagarna har utgått från att ”invandrarkvinnan” varken kan använda allmänna kommunikationer eller att hon har varit på utflyktsmålen tidigare. En bieffekt av studiebesöken har enligt flera initiativtagare varit att deltagarna lärt sig att ”utnyttja kommunikationer, hitta i stan och så vidare” (Projekt x. Utvärdering av genomförd verksamhet under åren 1989-1991, x kommun). Flera informanter menar att det är viktigt att lära känna staden samt känna samhörighet med det samhälle som man lever i. I projektbeskrivningar och intervjuer uppges följande syften med studiebesöken: ”visa på den svenska kulturen”; ”Öka förståelsen”; ”uppleva olika svenska konstnärliga och kulturella sammanhang”; ”tillägna sig något eller göra något till sitt eget”. I ett dokument går det att läsa om ”Invandrarkvinnornas ökade kontakter med den svenska kulturen”. Där står vidare att ”med lärarna som förebilder överförs kunskap om den svenska kulturen till invandrarkvinnorna”. I grunden handlar det om en socialiseringsprocess där den vita guvernören definierar territoriet och hur man bör agera inom detta för att passera som vit. En lärare uttrycker det på följande sätt i en utvärdering: ”Genom våra reaktioner får de del av den svenska kulturen” (Projekt x. Utvärdering av genomförd verksamhet under åren 1989-1991, x kommun).

Studiebesök har varit en mycket lärorik form i undervisningen. Både arbetsmässigt och socialt. Besöken har varit gjorda med tanke på att se andra verksamheter för att få egna idéer, att komma utanför våra lokaler och (området), att resa med buss och tåg, promenera i (staden), gå ut och äta på restaurang, och framförallt ha trevligt. Alla våra studiebesök finns i pärmen, då vi alltid har haft uppgifter i samband med besöken, ritbok och anteckningsbok har varit obligatoriskt och detta har fått påminnas varje gång för att bli en vana (Projektbeskrivning).

7.6. ”Vita” aktiviteter

Diskursen ger riktlinjer för hur individer bör agera på territoriet. Textilprojekten besöker inte bara geografiska utan också mentala rum. Initiativtagarna betonar vikten av att deltagarna lär sig ”svenska högtider och traditioner” i praktiken. Att ta del av kollektiva ritualer och seder samt att ”göra som alla andra” är centralt i intervjuberättelserna. Ofta är dessa ritualer synonyma med kristna högtider som påsk och jul. Men det handlar också om att fira midsommar, valborg, den inter-

nationella kvinnodagen, skolavslutning, Gustaf Adolfsdagen, Kungen, samt diverse festivaler, kalas, jubileum och kulturevenemang. Ett textilprojekt medverkade i ett karnevalståg. Återigen räcker det inte med att initiativtagarna berättar om dessa högtider, utan deltagarna skall själva uppleva dessa traditioner och inkorporera dem. De skall gå på skolavslutningen. De skall njuta av att fira dessa högtider. De skall känna lust.

För att i praktiken lära svenska traditioner har vi firat midsommar, kräftskiva och julförmiddag tillsammans (Verksamhetsberättelse 2000).

Initiativtagarna använder sig av olika markörer som till exempel att tiden omstruktureras. ”Slutade 13.15 eftersom det var Valborgsmässoafton” (Dagboken 30/4). Maten är en annan markör som är central vid dessa tillfällen. Initiativtagarna talar och skriver om ”svensk midsommarlunch”, ”midsommarmat”, ”påskallad”, ”påsklunch”, ”julfest”. Det är underförstått att alla utom deltagarna skall vara införstådda med vad detta innebär. ”Invandrarkvinnorna” skall socialiseras in i ”vitheten” genom att äta den speciella maten. Sill, potatis, ägg, bröd, ost, kaffe, kungabakelser och jordgubbstårta serveras i dessa sammanhang. I ett textilprojekt äter man ”gemensam påsklunch med ägg o sill, bröd, ost” (Dagboken 9/4). De åker också ”till staden 12.30 för att se på kungen. Samlades alla vid rådhuset, efteråt fikade vi allihopa och åt kungabakelse” (Dagboken 26/8).

Dagen har gått i midsommarens tecken. De fick brodera midsommarstång och de som är klara går vidare och broderar blommor. (...) Vi åt ”svensk midsommarlunch”, sill & potatis osv. Sedan kaffe och jordgubbstårta (Dagboken 17/6).

Maten har en nyckelfunktion för iscensättandet av vithet och det så kallade exotiska andra. Samma mat som får olika namn beroende på sammanhanget. När deltagarna skall socialiseras i vithet är det ”svensk” mat som bjuds. En bakelse blir kungabakelse. En sallad blir påskallad och så vidare. När deltagarna skall visas upp utåt i sammanhang som catering, modevisningar och samkväm så är det ”exotisk” mat som serveras. Kyckling från skogskyrkogården blir kyckling à la... och så vidare. De firar också födelsedagar och avtackar personer som slutar i projektet med kaka och blomma. När en lärare skall sluta i ett textilprojekt avtackas hon med ”blommor, tehuva och inlagd paprika i present från gruppen”. Den deltagare som slutar tar med kaka eller tårta.

I textilprojektens butiker säljer de produkter som deltagarna har producerat på teman som påskbord, examensbord, sommarbord, skördetid, julstök. Vid midsommar broderar deltagarna ”midsommarstång och blommor” och vid påsk tillverkar de ”påskkärringar”. Inför jul köper initiativtagarna i ett textilprojekt ”jultidningar” – ”Amelias allt om julen och allt om Handarbete” – rött garn och ”julfönster” till ”julbroderier”. I ett textilprojekt syr och broderar deltagarna flaggor. Deltagarna studerar vad ”svenskarna” gör på ”Valborg o första maj”. Initiativtagarna dekorerar, pyntar och utsmyckar textilprojektens lokaler med

diverse symboler. Inför advent hänger de upp adventsstjärnor och ljusstakar (Dagboken 17/11). Hantverket har en viktig funktion för att förmedla och uppbära ”kulturella värden” och socialisera i vithet.

Idag har jag försökt att få alla att gemensamt lära sig lite om Västgötasöm o Hallandssöm eftersom dom är lite ”julaktiga” och passar våra handdukar vi köpte på mässan (Dagboken 3/11).

Informanterna betonar att det enda sättet att få jobb i Sverige är att bete sig som ”svenskar” gör. I diskursen framträder en föreställning om att det finns ett homogent, ”rätt” sätt att agera på inom det nationella territoriet. Vad innebär då rätt agerande på de platser som textilprojekten besöker?

Textilprojekten gör följande aktiviteter i städerna: De går på stadsvandringar och guidade turer. Utställningarna som besöker har teman som ”kvinnohistoria” eller ”kvinnofrågor”, samt hemslöjd och textil. De går på teaterföreställningar och musikal. De ”går på stan” och får ”tid för egen shopping”. De äter gemensam lunch på restaurang eller fikar. De går på föreläsningar och föredrag. De besöker ”viktiga personer” och kommunpolitiker, samt föreningar som till exempel Hem o Samhälle. Initiativtagarna talar också indirekt om hur man bör agera genom att tala om hur man inte får göra. ”Vi gör inte som de gör.” ”De” är i detta sammanhang ”invandrarna” som framställs som ”passiva”. Avvikaren är central för självuppfattningen. Det är viktigt för initiativtagarna att statuera exempel på ”fel” agerande. Normen är att vara aktiv på fritiden. Idealet är att delta i föreningslivet, vilket i detta sammanhang inkluderar studiecirklar, idrott och kultur.

I: Nu hängde jag inte med. Ni gick på teater?

B: Hela gruppen. Vi hade en utåtriktad verksamhet va. Samtidigt också som vi satt och broderade.

I: Med studiebesök och?

B: Ja sånt visst det var.

A: Det var liksom det som var målet som vi skulle göra. De skulle ut i samhället. Så är det ju va. På lördag går man ju ut och går på stan här va, men det gör ju inte invandrarna. De sitter ju kvar där uppe. Vad som är bra – det är att man kommer ut. En kvinna, hennes flicka hon började tävlingssimma och de hade ju ingen bil, och köra till tävlingar och så, men då fick de kontakt med svenska familjer.

I: Via?

A: Via simföreningen. Så det är ju en jättebra grej där med idrott för integration. Alla föreningar. Och det vet jag en kvinna från Bosnien sade till mig i (plats) att ”Ni är så aktiva – föreningsliv – det hade vi aldrig”. Men jag sade att det är ju så vi träffas. Vi går ju inte på puben och vi är ganska mycket hemma.

B: Vi går ju inte på café som de gör.

A: Nej, vi har ju våra föreningar. Och därför så var vi runt på alla såna ställen.

B: Ja, vi var runt på allt.

På landsbygden är det andra aktiviteter som textilprojekten ägnar sig åt:

Promenad med stopp för att titta på blommor, ta reda på blom-namn, beundra de vackra husen. Berättade något litet om (platsen, min anm). Picknick på klipporna vid (platsen, min anm) (Dagboken 25/6).

Gemensamt för både utflykterna på landsbygden och i staden är att det finns förutbestämda tider och hållpunkter för varje aktivitet. Man har picknick, ”medhavd matsäck som intas under resans gång” – termos med kaffe och kaka. Man promenerar och ”ser oss omkring och badar om vi vill”. Man plockar blommor. Man tar med skissblock och anteckningsblock. De åker gemensamt i förhyrd buss, på båttur eller med kollektivtrafik.

I detta kapitel har jag visat att vithet, ”svenskhet” respektive ”invandrarskap” reserveras till specifika platser och rum. Jag har också uppmärksammat att diskursen om vit mångkulturalism gör gällande att det finns ett ”rätt” sätt att agera på inom det nationella territoriet. Vidare har diskursen tillskrivit initiativtagarna subjektpositionen vit guvernör vilket har iscensatts i de guidade studiebesök som textilprojekten har bedrivit. I nästa kapitel skall jag analysera på vilka sätt vit governmentaltitet har utövats inom ramen för textilprojekten.

8. Rollspel och regissörer

8.1. Den fostrande ”modern”

Initiativtagaren: Jag tror att det våld som man ser idag, det har fötts när dessa barnen var små, och tar vi inte hand om barnen som finns idag så får vi en våldsspiral utan like i framtiden, för jag tror inte att ett barn accepterar att inte få ett värdigt liv och där tror jag att det är grundläggande att mamman känner att hon har en position i det nya samhället och att hon finns, att hon mår bra och att hon klarar utav sina barn (960327 P1 Freja).

”Utbildar man kvinnor utbildar man hela världen” är en slogan, hämtad från biståndssammanhang, som ett av textilprojekten har använt i sin marknadsföring av verksamheten i såväl skrifter som affischer. Av intervjuerna framgår att det är få initiativtagare som trots på den målsättning som de själva har formulerat – att ”invandrarkvinnan” skall ”komma ut på arbetsmarknaden”. Två projekt avviker från övriga genom att de uttryckligen har arbetat för att deltagarna skall sysselsättas. Majoriteten av initiativtagarna har dock inte förväntat sig detta, utan ansett att det är en bonus om så sker. ”Det är kört för dem” säger en informant. ”De är för gamla” menar en annan. Några hänvisar till ”invandrarkvinnans” utbildnings- och yrkesbakgrund. I den vita heteronormativa diskursen framträder ”invandrarkvinnan” som en familjeorienterad hemmafru som aldrig kommer att göra karriär. Denna inställning kan tyckas paradoxal med tanke på att projekten formellt klassificeras som utbildnings- och arbetsmarknadsåtgärder. Det explicita syftet är att sysselsätta ”invandrarkvinnan”. Det implicita syftet med textilprojekten har dock främst varit att bryta socialbidragsberoende och assimilera ”invandrarkvinnans” barn.

Den huvudsakliga målsättningen med textilprojekten har varit att upplysa och uppfostra ”invandrarkvinnan” och därigenom indirekt fostra hennes barn. Det är ”nästa generation” som står i fokus. Veckans schema i ett av textilprojekten var uppbyggt av följande ämnen; samhällskunskap, tidningsläsning, ”Att vara förälder”, svenska, sömnad, matlagning, körkortsteori, läsläsning för barnen, samt praktiskt arbete för barn (Lindblad 2002). I projektet som jag följde via deltagarobservation anordnade personalen gruppdiskussioner om ”föräldrars och andra vuxnas ansvar och hur man uppfostrar döttrar och söner i tonåren”. Tidningsartiklarna som låg till grund för dessa diskussioner handlade om en gruppvåldtäkt i förorten, samt en artikelserie om att som ung ”tjej” ”vägra kallas hora”.

Med lärarna som förebilder överförs kunskap om den svenska kulturen till invandrarkvinnorna vilket är viktigt eftersom det är de som är kulturbärare till sina barn. Samtidigt ger man genom projektet kvinnorna en ersättning för den kvinnovärld

de en gång haft men helt eller i stora delar förlorat (Projekt. Utvärdering av genomförd verksamhet under åren 1989-1991, Namn kommun).

Initiativtagaren: I Sverige är vi duktiga på internationellt hjälparbete, men för mig blev det uppenbart när jag arbetade med den typen av frågor att det fanns behov här i Sverige också och att en stor grupp som kom utanför samhället var flyktingar och invandrare. Vi kanske inte kan göra så att alla invandrare kan lära sig språket flytande, men vi kan jobba så att deras barn får en seriös möjlighet. Kan inte föräldrarna något om det nya samhället och det nya språket så blir det svårare för barnen också. Kvinnorna är de som finns närmast barnen så därför ville jag arbeta med dem, förklarar (Namn).

Flera initiativtagare har tidigare arbetat som lärare inom Sfi-undervisningen eller i grundskolan med ”invandrabarn” som har ”svenska som andra språk”. Enligt media och initiativtagarna är ”invandrarkvinnorna” ”osynliggjorda”, ”bortglömda” och beskrivs som en grupp ”som blir över”, en grupp som ”kommer utanför”. På samma sätt framställs initiativtagarna i diskursen som de vita guvernörer som ”upptäcker” och ”synliggör” ”invandrarna” och denna problematik. ”Hon arbetade i en skola med stor andel invandrabarn och upptäckte att många av barnens mödrar inte kunde prata svenska” skriver till exempel Lindblad i en utvärdering (2002).

”Invandrarkvinnan” skildras i berättelserna som ett hinder för sina barns utveckling: hon kan inte prata svenska, hon är rädd för sina barns lärare, hon vågar inte följa med sina barn till förskolan eller skolan, hon kan inte träna barnen eller hjälpa barnen. Barnen får enligt skrifterna agera tolkar och vara ”sina föräldrars beskyddare”. ”Hur mycket utrymme att vara barn får den flicka eller pojke som redan i tioårsåldern tvingas ta ett vuxenansvar för familjen?” (Lindblad 2002:55) frågar sig en utvärderare av ett textilprojekt retoriskt.

Genom att en vit heteronormativ diskurs artikuleras så föreställs ”invandrarkvinnan” leva i en heterosexuell relation till en man. Stereotypen är en patriarkal, auktoritär, förtryckande man som tidigare varit familjens försörjare men som genom migrationen blivit arbetslös, passiviserats och förlorat sin status. Han föreställs utgöra ett indirekt problem som man enligt berättelserna når genom att upplysa makar i ”kvinnors rättigheter” och informera om ”våld mot kvinnor”. Problematiken med barnen framstår som tvåfaldig. För det första utmålas ”invandrarkvinnan” som osjälvständig genom att hon föreställs vara beroende av sin man och sina barn. Att inte behärska svenska språket är synonymt med att vara analfabet, med att inte kunna läsa, skriva eller räkna. Underförstått har hon en traditionell livsstil till skillnad från normen som är en upplyst, modern vit guvernör. För det andra skildrar dessa utsagor ”invandrarkvinnan” som en oansvarig förälder som inte uppfostrar barnen i vithet. En riktning gör gällande att hon inte har tillgång till ”den svenska debatten” och ”svensk media” på grund av att hon saknar resurser (språkkunskap, ekonomi, teknik, utbildning, bildning).

En annan indikerar att hon har dessa resurser men inte använder sig av dem. Slutsatsen i båda fallen är att ”invandrarkvinnan” måste åtgärdas.

Kvinnor är mödrar och de får nya möjligheter att förstå sina barns vardag i skolan och på fritiden och blir som föräldrar bättre rustade att stötta sina barn och tonåringar. Kvinnorna ges bättre förutsättningar att kunna lyssna till radio och att se svenska nyhetsprogram i TV, kort sagt följa med i den svenska diskussionen om samhället och inte vara hänvisade enbart till parabol-förmedlade program från andra länder (Lindblad 2002:60).

Initiativtagaren: (...) För alternativet att sitta hemma, att inte ha någonting att göra – det är relativt farligt. Inte bara för dem själva utan för deras barn, för deras familjer och för hela samhället (980305 TV2 Go' Kväll).

I diskursen framstår ”invandrarkvinna” vara ett objekt som måste åtgärdas. Den explicita tankekedjan är att socialbidragsberoende och arbetslöshet föder våld och går i arv till kommande generationer som blir kriminella. Denna tänkta utveckling utgör inte bara en fara för ”deras barn” utan ”för hela samhället” menar initiativtagaren i citatet ovan. Vad består då det så kallade hotet av?

Diskursen bygger på koloniala tankestrukturer och föreställningar om särskilda så kallade etniska grupper. Barnen utgör enligt detta tankesätt ett hot mot nationen *inifrån*. I avhandlingen ”The Securisation of Migration” analyserar Elisabeth Abiri diskurser där invandringen beskrivs utgöra ett hot *utifrån* mot den nationella säkerheten (Abiri 2000). På motsvarande sätt menar jag att i dessa texter framställs ”invandrarkvinnan” utgöra ett hot *inifrån* nationen mot den konstruerade nationella gemenskapen. Hotet består enligt texterna av att ”invandrarkvinnan” inte uppfostrar sina barn utifrån normen vithet. ”Invandrarkvinnans barn” får därigenom dubbla lojaliteter och föreställs kunna kritisera och underminera vitheten *inifrån*. ”Invandrarkvinnans barn”, som är född i Sverige, är svensk medborgare, som talar svenska och är fostrad i det offentliga skolsystemet och vithet, särskildes diskursivt tidigare genom att kategoriseras som ”andra generationens invandrare” och som en person med ”utländsk bakgrund”. ”Invandrarkvinnorna” framställs som socialbidragstagare och bör göra rätt för sig enligt dessa skildringar som bygger på tankar om rättvisa. ”Invandrarkvinnan” bör enligt samma berättelser vara en förebild för sina barn och lära sig rätt normer och smak, skapa kontakter och nätverk med ”riktiga svenskar” och människor som innehar maktpositioner så att deras barn inte exkluderas ur samhället. Det är således en heteronormativ diskurs om ”invandrarkvinnan” som moder och maka. Det är hennes fostrande roll som betonas i diskursen, hon föreställs stå närmast barnen.

”Kvinnan” som gränsmarkör och nationell symbol

”Kvinnor” har genom historien fått symbolisera reproduktion inte bara avseende familjen, utan även gällande nationen. Hon har framställts som nationens moder,

som den som för det kollektiva släktet vidare. "Kvinnan" har fungerat som en gränsmarkör för konstruktionen av folk och "ethnicitet" (Anthias och Yuval-Davis 1993, Eriksen 1993, McClintock 1995, Yuval-Davis 1997a, b, Lister 1997, Brnic 2002:21,85ff, Andersson 2003:218ff). Som en följd av detta har "kvinnor" som haft sexuella relationer till "den Andre" stigmatiserats och benämnts "tyskhoror" för att nämna ett exempel. Vidare har sexuellt våld mot "kvinnor" använts som en krigsstrategi.

Andrea Amft (2000) skriver om den svenska statens roll i den historiska konstruktionen av en "autentisk same" och en homogen minoritet. Den svenska staten har definierat och reglerat vilka som inkluderats respektive exkluderats från kategorin "same". Detta har reglerats genom specifika samepolitiska åtgärder och lagar. På så sätt har staten konstruerat kategorin "same" i enlighet med majoritetsbefolkningens stereotypa föreställningar om hur "äkta" "samer" bör vara och leva. Detta inbegriper föreställningen om "samen" som renskötare. Amft betonar att även enskilda renskötare som tillhörde samhällets elitskikt kan ha haft samma intressen som staten och att "man kan förmoda att dessa personer har samverkat med lappväsendet" (Amft 2000:116). År 1886 fick "samerna" speciella minoritetsrättigheter, det så kallade lapprivilegiet, som innebar att "samernas" renar fick beta på kronans mark. Lapprivilegiet instiftades i syfte att skydda "samernas" intresse gentemot nybyggarna. En effekt blev dock att alla som inte ägnade sig åt renskötsel eller betecknades nomader exkluderades från kategorin "same". 1928 lagfästes den "samiska kvinnans" underordning för första gången genom den så kallade renbeteslagen. En "kvinna" som gifte sig med en icke-renskötselberättigad "man" framtogs sina minoritetsrättigheter. En "mans" giftermål påverkade dock inte hans rättigheter på motsvarande sätt.

Intressant är också att lagen talar om kvinnans renskötselrätt; alltså kvinnan i allmänhet, och inte den samiska kvinnan i synnerhet. Detta innebar att principiellt alla kvinnor, oavsett etnisk tillhörighet, kunde gifta sig till de samiska minoritetsrättigheterna. I praktiken betydde detta att ickesamiska (t.ex. svenska) kvinnor erhöll del i de samiska rättigheterna samtidigt som samiska kvinnor framtogs detta "privilegium" när de gifte sig med "fel man", dvs en man utan renskötselrätt. Detta oavsett om denna man var same eller svensk. Därutöver lades här grogrunden för sociala spänningar och konflikter inom renskötarsamhället, nämligen mellan samiska kvinnor och ingifta kvinnor (Amft 2000:78).

Det så kallade lapprivilegiet har således förmedlats via "manslinjen". På samma sätt utvecklade Kanada en juridisk definition av kategorin "indian". Amft skriver att:

Från början kunde indiansk gruppstillhörighet härledas såväl utifrån faderns släktlinje (patrilinejärt) som utifrån moderslinjen (matrilinejärt). År 1869 eliminerades emellertid rätten att härleda Indian status utifrån matrilinejära kriterier, vilket fick till följd att endast barn som hade indianska fäder fick räknas som indianer.

Indian status kunde ännu på 1980-talet endast ärvas på fädernet. (...) Exklusionen av moderslinjen och den juridiska diskrimineringen av de indianska kvinnorna bottnade av allt att döma i en rädsla för att det indianska blodet skulle kunna "urvattnas". Vid en sådan utveckling skulle det ha funnits risk för att den dominerande befolkningen kunnat hävda att det inte längre fanns några "autentiska" indianer och att det därmed inte längre fanns någon anledning att behålla indianska sär rättigheterna. Men även ekonomiska överväganden spelar en roll (Amft 2000:103).

Under 1920- och 30-talen försökte SCB fastställa den "norrländska befolkningens etniska bakgrund". Giftermål över nationsgränserna var vanligt förekommande. Biologiska kriterier, så kallad härstamning, och lingvistiska kriterier, hemspråk kom att bli avgörande för definitionen av "etniska grupper". Grundtanken som SCB utgick från var att det fanns "renblodiga" individer. I 1920 års folkräkning ignorerades moderlinjen helt, vilket innebar att barn från så kallade "blandade äktenskap räknades tillhöra faderns 'folkstam'" (Amft 2000:104). Efter andra världskriget var "allt tal om raser och folkstammar utrensats och istället användes en kombination av språk (samiska som hemspråk) och anknytning till renskötsel" (Amft 2000:105).

Barn som föds av svensk mor blir alltid svensk medborgare, men om bara fadern är svensk medborgare måste barnet vara fött inom äktenskapet för att automatiskt bli svensk. Om däremot föräldrarna senare gifter sig får barnet automatiskt svenskt medborgarskap genom legitimation (Samuelsson 1999:1999).

Det finns två principer för medborgarskap – härstamningsprincipen respektive territorialprincipen. Dessa principer, som är inskrivna i lagar i olika delar av världen, reglerar vilket medborgarskap som ett barn tilldelas vid födseln. Den svenska medborgarskapslagen grundar sig på härstamningsprincipen, vilket innebär att föräldrarnas medborgarskap avgör vilket medborgarskap barnet får. Länder som USA, England samt fd kolonier bygger istället medborgarskap på territorialprincipen, vilket betyder att landet som barnet föds i avgör vilket medborgarskap barnet tilldelas. Ett barn som föds i USA blir således amerikansk medborgare. Sverige motiverade 1851 valet av härstamningsprincipen med att "det var en högre, med blodsförvantskapen i naturen grundad ordning, och (för) samhällenas självbestånd mera övertygande åsikt" (Samuelsson 1999:196). Den grundläggande tanken är att det är "härstamningen som avgör trohetsförhållandet till en viss stat, oavsett var ett barn föds" (ibid).

8.2. "Vit" regissör

(...) för att riktigt ordentligt åskådliggöra hur man inte ska bete sig i kassan på Posten, spelade de teater. Detta gjorde kvinnorna mycket medvetna, tyckte (gäst från posten) (Hedlund 1997).

(Namn) och (Namn) visade för resten av gruppen hur en svensk kund betar sig (vi ordnade ett riktigt stånd) (Dagboken 23/6).

Teater och rollspel är en annan undervisningsmetod som har använts i textilprojekten. Initiativtagarna och personalen har intagit rollen som ”vit” regissör. Det implicita syftet har också här varit att deltagarna ska inkorporera vithet. Det uttalade målet är att deltagarna ska öva på att agera som ”svenskar”. Initiativtagarna menar att ”invandrarkvinnan” måste göra som ”svenskar gör” för att bli integrerad i samhället och få arbete. Utgångspunkten är att ”invandrarkvinnan” agerar på fel sätt. Rollspel har varit ett viktigt styrmedel i initiativtagarnas försök att åtgärda, disciplinera och omskola ”invandrarkvinnan”.¹¹² Personalen har identifierat situationer som de upplevt är särskilt ”kritiska”: anställningsintervjuer; försäljning och marknadsföring av textilprojektens produkter; samt kundkontakter med myndigheter och institutioner. Personalen har iscensatt olika situationer och gett deltagarna riktlinjer om hur de bör agera. Därefter har deltagarna spelat teater och personalen har korrigerat deras beteende, samt gett beröm och kritik. Tanken med rollspelen är att deltagarna skall tränas inom textilprojektens väggar innan de kommer ut i nationen. Ett textilprojekt har organiserat en återkommande ”söka-jobb-kurs”.¹¹³ Rollspel har utgjort en del av ”söka-jobb-kursen”. En annan del har bestått av att bjuda in arbetsgivarrepresentanter till projektet. Samma textilprojekt har också haft schemalagd samhällsinformation och bjudit in ”Veckans gäst”. Projektet ”hade en vision om att man ville vara en brobyggare för kvinnorna till ’Sverige’ ” (Hedlund 1997).

Inom projektet ville man införa någon form av kombinerad samhälls- och svenskinformation. Eftersom studiebesök kan bli både dyrt och otroligt komplicerat (somliga elever rör sig nästan aldrig utanför förorten och vågar det inte heller, inte ens i sällskap), valde man att bjuda in olika gäster från samhället (Hedlund 1997).

Att bjuda in gäster som föreläser för deltagarna har varit vanligt i textilprojekten. Vem är det då som föreläser? Och vad föreläser dessa personer om? Representanter från mödravårdscentralen, miljöförvaltning, konsumentverket, post, polis, tandvård, Arbetsförmedling, kvinnojour, apotek, PBU, samt ideella organisationer som Amnesty och Bris bjuds in till textilprojekten. Preventivmedelsrådgivning är ett vanligt tema. En student i pedagogik skrev en uppsats om ”hur samhällsinformationen presenteras och mottas av ett begränsat antal lågutbildade invandrarkvinnor” i ett av textilprojekten. Utifrån uppsatsen framgår att postrepresentanten talade om postgiro, kösystem och hur en kund bör bete sig vid kassan. Den gäst som bjudits in till projektet från miljöförvaltningen diskuterade inomhusmiljön.

¹¹² Jmfr Skeggs (1997) om synen på ”arbetarklaskvinnan” som icke-respektabel och ”medelklasskvinnors” fostran av ”arbetarklassen” i så kallad borgerlig respektabilitet.

¹¹³ För en analys av anställningsintervjuns dramaturgi se Andersson (2003:57f).

De hade med sig blanketter som de visade och gick igenom ord för ord och de talade även mycket om postgiro. Få kvinnor visste vad postgiro var. De betalade oftast var räkning för sig i kassan. Det ville (gäst från posten) råda bot på. (...) Den vanligaste rutinen när invandrare ska göra sina postärenden är ”att de inte förbereder utan letar efter räkningar och fyller i blanketter framme vid luckan”. Detta leder till långa väntetider, berättade han. Därför hoppas han och tycker att det är oerhört viktigt att kvinnorna sprider hans information till släktingar och vänner (Hedlund 1997).

Hon hade stått som informatör i en av miljöförvaltningen utställd demonstrationsvagn på förortens torg och där blivit tillfrågad av projektets utbildningsansvariga, om hon kunde komma och prata om miljön. (...) (Gäst från miljöförvaltningen) tyckte att kvinnorna verkligen var rätt målgrupp för demonstrationsvagnen eftersom den visade en lägenhet och det är kvinnorna som har hand om inomhusmiljön. Viktigast i sin presentation ansåg (gäst från miljöförvaltningen) var, att vara så konkret som möjligt när hon talade om ventilation, rengöringsmedel, skadedjur och parfym (Hedlund 1997).

Det är anmärkningsvärt att ”invandrarkvinnorna” och ”förortens” invånare skall utbildas i städning och hygien samt fostras i renhetsregler. Föreställningar om faran med smuts och synen på renhet i relation till den Andre bygger på koloniala tankestrukturer (Douglas 1997/1966, McClintock 1995, Ericsson, Molina, Ristilammi 2000).

Both the cult of domesticity and the new imperialism found in soap an exemplary mediating form. The emergent middle class values – monogamy (“clean” sex, which has value), industrial capital (“clean”, money which has value), Christianity (“being washed with blood of the lamb”), class control (“cleansing the great unwashed”) and the imperial civilizing mission (“washing and clothing the savage”) – could all be marvellously embodied in a single household commodity (McClintock 1995:208).

Ericsson, Molina och Ristilammi menar att längtan efter renhet, bort från smuts, var central i moderniseringen av samhället. Smutsen representerade motsägelsefullhet och ambivalens och nedslitna miljöer skulle saneras bort. ”I den bostadspolitiska debatten blandades ras- och socialhygienistiska argument med målet att förse det svenska folket med värdiga bostadsförhållanden. Både hemmet och samhället skulle bli prydliga och rena” (Ericsson, Molina, Ristilammi 2000:26).

Tema hälsa

Vid ett personalmöte diskuterade personalen i ett textilprojekt deltagarnas hygien. Personalen betonade att hälsotemat är viktigt på grund av ”invandrarkvinnornas dåliga hälsa”. En person menade att ”somalerna har inkontinensproblem” och en annan att ”de kan inte äta godis för de har så dålig tandhygien”. Utifrån detta spånade personalen vidare på vilka gäster som var aktuella att bjuda

in till textilprojektet inför nästa termin. Det visade sig att de har svårt att komma överens om vilka som skall föreläsa och att det var oklart vem som egentligen har behov av ”sambandsinformation”.

Informella ledaren: Jag föreslår att NGO-föreningen som arbetar med anti-rök-kampanjen kommer hit den här terminen också.

Anställd: Men är inte det anställdas intresse?

Informella ledaren: Vad är Viktväktarna då?

Anställd (som själv går på diet och har kopierat upp information om dieten till deltagarna): Ja, men viktväktarna är också av intresse för deltagarna.

Initiativtagaren (som själv röker): Anti-rökning-information är bra för männen och barnen också.

Under hösten har dessutom en dietist, anställd av landstinget, varit på (projektet) en gång i veckan för att försöka öka medvetenheten om kostens sammansättning och betydelse och därmed minska riskerna för vissa sjukdomar. B.la. diabetes är en vanligt förekommande sjukdom i dessa områden. Dietisten har också informerat om olika sorters fett, vad man bör undvika och vad vi behöver för att vår kropp ska må bra (Verksamhetsberättelse för föreningen 2000 Projektets namn).

Personalen diskuterade och organiserade hälsotemat vid både planeringsdagar och personalmöten. Bantning och diet var ett återkommande samtalsämne. Rökning var ett annat konfliktladdat ämne som personalen återkom till vid ett flertal tillfällen. Rökning har diskuterats i flera textilprojekt.

Ett annat angeläget område som projektledningen diskuterade var kvinnornas hälsa. Nästan alla rökte i stor omfattning. Konditionen var inte den bästa. Skulle de klara hetsen i den svenska textilindustrin? Det resonerades om eventuella kurser i rökavvänjning. All rökning inomhus förbjöds inom verksamhetens lokaler (Jönsson 1997:5).

Vid en deltagarobservation utvärderade två lärare föregående termins schema-lagda ämne hälsa tillsammans med deltagarna.

Yngre läraren: Jag och (äldre läraren) vill höra vad ni tyckte om hälsotemat. Vilka gäster har vi haft?

Deltagarna återberättar att en ”barnmorska som pratade om livmodern och klimakteriet” besökt projektet under terminen.

Yngre läraren: Och det vi ska göra om en stund – knipa. Så man inte kissar på sig.

Den yngre läraren skriver inkontinens på tavlan och påminner också om tand-sköterskan som ”pratade om tandsten, hur man borstar tänderna och använder tandtråd”.

Yngre läraren: Sedan hade vi psykoterapeuten ... psykologen som pratade om ... vad pratade han om?

Deltagare: Jag tror att han själv behöver psykolog. Han blev arg så fort.

Yngre läraren: Men det är personlighetsdrag – att bli arg.
Deltagare: Nej, han ville inte diskutera, han bara pratade. Han sade ”sch, sch”.
Yngre läraren: Men han var inte arg (söker äldre lärarens blick) Jag uppfattade inte det. Gjorde du det?
Äldre läraren: Nej, det var bara instinktivt.
Deltagare: Han var här förra terminen och pratade om samma sak.
Yngre läraren: Nej, inte pratade han om samma sak.
Deltagare: Nej, då pratade han om barn. Nu om att skilja sig och vara ensamstående.
Deltagare: Förra gången han gav papper – vilka vill skilja sig? Eller är skilda? Han var också skild.
Yngre läraren: Ja, det var lite överdrivet.
Yngre läraren: Men den här gången, vad var hans poäng?
Deltagare: Att hålla ihop för barnens skull. Ibland dåligt ibland bra skiljas.
Yngre läraren: Poängen var att slakten kan tycka att det är fel, men att man bestämmer själv hur man vill leva.

Lärarna tar upp två filmer som de har sett under terminen: ”Lär känna dina bröst” som informerar om bröstcancer; samt en film om ”hur ett barn blir till från början”.¹¹⁴

Yngre läraren: Vad tyckte ni? Behövde ni det här?
Två deltagare svarar och säger ja. Övriga är tysta.
Äldre läraren: Är det någon annan ni skulle vilja bjuda hit?
Deltagare: Polis.
Äldre läraren: Ja, men det är inte hälsa.
Yngre läraren: En dietist tycker jag skulle vara bra.

8.3. Hälsa

F: Till saken hör också att många av dessa här kvinnorna de var ju rent fysiskt långt ifrån vad människor som har bott i Sverige hela sitt liv, de orkade ju ingenting fick jag beskrivet för mig.
E: Ja, ja, ja, ja ja.
F: De blev ju trötta bara av att gå en liten sträcka va, så att man behövde jobba upp den skapelsen.
E: Ja, deras konditionsnivå va den är skrämmande. Jag då som är 20 år äldre än de flesta av dem har en mycket, mycket, mycket bättre kondition än nästan alla. Ja, jag fattar inte hur de orkar leva, hur de orkar bära hem grejer från ... sina matvaror och matkassar ... och sköta ett hem med sådan katastrofal kondition som de har.
I: Hur yttrar sig det då?

¹¹⁴ Här blir stereotypens dubbelhet (Hall 1997) speciellt tydlig. I diskursen om vit mångkulturalism så framställs ”invandrarkvinnan” dels som en ständigt gravid flerbarnsmor driven av sin familjeorientering och sin make, dels som okunnig om sin egen kropp och i behov av upplysning om fortplantning och reproduktion.

E: Ja, att de inte orkar gå.

”Dålig hälsa” är ett centralt moment i diskursen om ”invandrarkvinnan”. På vilket sätt har då diskursen om ”invandrarkvinnans dåliga hälsa” materialiserats? Hälsa har funnits med som ett ämne redan på planeringsstadiet av textilprojekten. Enligt utsagorna är ”invandrarkvinnan” högkonsument av sjukvård” och ”hon upplever sig själv som sjuk”. E. menar att ”alla kvinnor som jobbar med detta, som jobbar med invandrarkvinnor” har kunskap om ”invandrarkvinnans” ”dåliga hälsa” och det är ”så självklart” att de ”aldrig tänkt på det va”. Det är en kunskap som tas för given av initiativtagarna och inte ifrågasätts. Textilprojekten har arbetat med hälsa i olika former. I de fall där hälsa har schemalagts kallas ämnet friskvård eller hälsa. I övriga projekt talar personalen om motion, hälsa eller gymnastik. Ofta sammanfaller hälsa med samhällsinformation. En uttalad målsättning har varit att deltagarna skall ”inse vikten av friskvård”. Ett textilprojekt uttrycker följande målsättningar med friskvården i ansökan till EU Mål 3: ”Invandrarkvinnan” skall ”få kunskap om den egna kroppen”, ”få kunskap om motionens betydelse för det egna välbefinnandet”, samt ”våga ta för sig av kulturutbud” (Projektets namn, Bilaga 2 Ansökan Europeiska Socialfonden Mål3 1998).

Tidigare ingick friskvård i alla utbildningar på den skola där hantverksprojektet är förlagt. Friskvård som obligatoriskt ämne på skolan har dock avskaffats på alla kurser utom en. Hantverksskuren som riktar sig till ”invandrarkvinnor” är den enda utbildningen på skolan som fortfarande har friskvård på schemat. Deltagarna i textilprojekten har utövat aktiviteter som promenader, morgongymnastik, qi gong, aerobics, bowling, simning, boxning med mera.

I diskursen framstår ”invandrarkvinnan” som ett objekt som inte har kontroll över sin egen kropp. Initiativtagarna menar att ”invandrarkvinnans” hälsa begränsar såväl hennes rörelsefrihet som hennes möjlighet att utöva fysiska aktiviteter. I diskursen går det att identifiera fyra faktorer som framställs kontrollera ”invandrarkvinnans” kropp. För det första hennes ”kultur”. För det andra hennes ”religion”. För det tredje ”hennes man”. I diskursen framställs ”invandrarkvinnans” man vara någon form av grindvakt som kontrollerar att hon efterlever ”religiösa eller kulturella påbud” och fysiskt hindrar henne från att ta kontroll över sin egen kropp. För det fjärde ”hennes barn”. I diskursen framkommer föreställningen att ”invandrarkvinnan” ständigt är gravid och föder barn. Utifrån dessa fyra faktorer tycks det som om hon ”väljer” ”könssegregering”. Initiativtagarna utgår från denna diskurs vilket manifesteras på två sätt.

Dels genom att initiativtagarna inte frågar deltagarna om deras egna önskemål. Dels genom att personalen utesluter personer som iscensätter en ”manlig” genusidentitet från att leda olika aktiviteter i projekten. I de fall där ”män” ändå lett aktiviteter i textilprojekten och detta inte gett upphov till konflikter så analyseras detta ingående.

Erfarenheterna i (projektet) är av annat slag. Såväl muslimska som kristna har deltagit i gymnastiken, och enligt vad som är känt har heller ingen hindrats vara med. Att några avstår handlar mer om brist på intresse. Ett av skälen till att den manliga boxaren accepterats som tränare kan vara att han är väl känd i bostadsområdet. Kvinnornas barn och tonåringar har varit på klubbens ungdomsaktiviteter, och de två män som varit anställda i klubben som ledare och tränare har också kommit till kafét, datastugan och kvinnoprojektet. Ja, de ser ju kanske boxaren ifråga som en av de egna pojkarna, säger ett par av studieledarna med en blandning av skämt och allvar, han räknas som en av dem. Han är mycket ung, och de flesta kvinnorna är bra mycket äldre. Av viss betydelse är även att en kvinna i början medverkade vid träningspassen (Lindblad 2002:54).

I berättelserna och texterna återfinns en fascination för ”invandrarkvinnans” kropp och hennes klädsel. Detta uttrycks tydligast i berättelserna om simning. Återigen simmar inte ”invandrarkvinnan” för sin egen njutnings skull, utan i texterna och intervjuerna upprepas att hon lär sig simma för att kunna utbilda sina barn. ”Flythjälp för nybörjare det fanns inte så stora simdynor i badhuset att de bar vuxna, men det gick bra att stoppa frigolitblocken innanför tröjorna och de vida byxor som kvinnorna kom i” (Lindblad 2002:54f).

E: (...) Men över huvud taget i de här sammanhangen när man har med invandrarkvinnor att göra så brukar man ta dit barnavårds- eller mödravårdspersonal du vet som kan det här med menstruation, underliv och graviditeter och preventivmedel och hela den biten va därför att det är ju ändå så att det är mycket som man behöver hjälp med och att prata om.

I: Det där har jag funderat på varför det är så att det kommer en barnmorska då till exempel till den här typen av projekt.

E: Därför att man uttrycker att man har problem i den (pekar och skrattar) regionen, att det är mycket underlivsproblem. Det är mycket underliv över huvud taget.

(...)

Och det är ju också att du vet du behöver inte komma längre söderut än till Bosnien, södra Jugoslavien, så existerar inte den här delen egentligen. Därför att man talar inte om det. Men man har en massa problem. Det är inte OK att prata om underlivet. Jag tror inte heller att det är ditt, att underlivet är ditt, utan det är någon annan som har någon slags äganderätt. Det är ens make, men det kommer ju, din kropp ockuperas ju hela tiden av andra personer höll jag på att säga, av make och barn. Du blir med barn. Du kanske inte ens, som du kanske inte heller vill ha.

Genom att informanten använder sig av en vit heteronormativ diskurs så framstår kroppen och underlivet som något främmande för ”invandrarkvinnan”. Initiativtagaren gestikulerar för att visa vilken kroppsdel som avses och skrattar samtidigt som hon gör detta. Utgångspunkten är att den Andre känner sig främmande för sin egen kropp. ”Invandrarkvinnan” utmålas i diskursen som en individ som inte

har någon kroppskännetid till skillnad från ett så kallat frigjort subjekt som kontrollerar sin kropp, vilket symboliseras av en ”västerländsk kvinna”. Genom att betona ”den Andres” tabu att tala om underlivet så framstår vitheten som synonym med sexuell frigjordhet.

Deltagarobservation – knipövningar

Tisdag förmiddag. Filmvisning. Bildskärmen visar närbilder på människor som känner och klämmer på sina nakna bröst. En speakerröst upprepar med monoton röst hur man ska gå till väga för att undersöka sina bröst själv. Vi är ett fyrtiotal personer som ska få information om mammografi, ”lära känna våra bröst” och göra knipövningar. Jag får flash backs från min skolgång på 1980-talet – flourtanter, karius & baktus, sexualundervisning i laborationssalen där eleverna ska öva att trä på kondomer på provrör, ANT polis som bränner hasch i skolans matsal i avskräckande syfte, skolmatsalen är indelad i två delar – i-land, u-land – och eleverna får olika mat i syfte att eleverna ska öka förståelsen för villkoren i u-länder, filmer som inleds med ”Socialstyrelsen informerar”... Den yngre läraren stoppar filmen då och då och ställer frågor för att se att alla har förstått informationen. Hon tar anteckningar under tiden filmen visas. När filmen är slut tittar hon tillbaka i sina anteckningar för att ställa frågor till gruppen.

Yngre läraren: Hur många får cancer?

Deltagare: Varför säger de chans att få cancer? Om du vinner på Lotto du har chans.

Yngre läraren: De menar chans att upptäcka. Det måste vara ett missförstånd.

Äldre läraren: Det kan inte vara så. Du har uppfattat det fel.

Yngre läraren: När ska man känna?

Deltagare: Dagen efter mens. De blir mjuka då.

Yngre läraren: Om man inte har mens?

Deltagare: En gång i månaden.

Det är samma deltagare som svarar på alla frågor och övriga deltagare nickar instämmande.

Yngre läraren: Vid vilken ålder får man bröstcancer?

Deltagare: Över 40 är vanligast.

Yngre läraren: Hur undersöker man?

Deltagaren ställer sig upp för att visa hur man skall undersöka, lägger handen på bröstet och känner.

Ett barn kommer in i klassrummet och överlämnar en nyckel till en deltagare. Deltagarna pratar om bröstcancer och erfarenheter av mammografi. En deltagare berättar för de andra hur läkarna går tillväga vid en bröstoperation. En annan deltagare säger att det inte bara är kvinnor utan män också som får cancer i bröstet.

Yngre läraren: Nja, det är möjligt.

Yngre läraren: Vilka av er undersöker bröstet regelbundet?

Två personer räcker upp handen – den äldre läraren, samt deltagaren som tidigare ställt sig upp och visat hur man undersöker sina bröst.

Den yngre läraren sammanfattar att det är två personer som undersöker sina bröst regelbundet och konstaterar generat att hon inte gör det själv heller.

Den yngre läraren visar hur man undersöker sina bröst. Hon lägger dock inte sin hand på bröstet så som deltagaren just gjort för att illustrera, utan håller handen en bit från bröstet. Två deltagare ler och pratar med varandra på somali.

Äldre läraren: Kan inte alla göra det ikväll?

Yngre läraren: Det skulle kunna vara en läxa. Men efter mens! Det är faktiskt bra så ni inte glömmer hur man ska göra. Man måste repetera. Det är en läxa till imorgon. Alla har förstått vilken läxa ni har till imorgon?

Deltagarna som talade med varandra på somali skrattar.

Yngre läraren: OK tjejer, nu har vi några minuter kvar. Nu ska vi knipa. Alla har fått sån bok eller hur?

Den yngre läraren håller upp en broschyr om knipövningar i luften. Hon börjar läsa ur foldern och instruera hur man skall ”knipa ihop slutmuskeln runt ändtarmen, fortsatt knipa uppåt-framåt runt slidan och urinrörsmynningen som om du försökte hindra vattenkastning. Spänn musklerna och lyft uppåt. Det ska inte synas för då gör man fel”.

Yngre läraren: Hur känner man att man har hittat rätt muskler? Fingrarna i slidan – man ska inte vara blyg. Det måste man göra. Så är det. Eller klippa av strålen när man kastar vatten.

Deltagare (ironiskt): Som läxa?

Äldre läraren: Det är inte slut än. Om ni lyssnar ett tag så får ni en semla sedan.

Diskurserna är materiella

När till exempel barn i vårt samhälle ses som en grupp som på många punkter är annorlunda än andra människor så etableras denna skillnad inte bara lingvistiskt. Materiellt sett konstitueras barn också som en grupp i det fysiska rummet: de har egna institutioner som daghem och skolor, egna avdelningar på biblioteken och egna platser i parkerna, nämligen lekplatser. Dessa egna rum är en del av vårt samhälles diskurs om barn (Winther Jørgensen och Phillips 2000:42).

Diskurserna är materiella. Som jag har visat i avhandlingen så konstitueras ”invandrarkvinnor” materiellt sett som en grupp. Hierarkier mellan de olika subjekspositioner som tillskrivs individer avspeglas också i det fysiska rummet (Winther Jørgensen och Phillips 2000, Mörck och Tullberg 2004). I projekten rörde det dels hierarkier mellan deltagare och personal, dels hierarkier inom personalgruppen respektive inom gruppen av deltagare. I projektet som jag studerade via deltagarobservation betonades att verksamheten byggde på en platt

organisationsstruktur, liksom att principen om konsensus gällde vid beslutsfattande. Utifrån detta tal framstod det som att alla ”kvinnor” deltar på samma villkor. I den fysiska miljön avspeglades diskursen om vit mångkulturalism och den privilegierad position som tillskrivs vita subjektspositioner. Det mest konkreta uttrycket är vilka som har tillgång till nycklar och annan utrustning och tillträde till fysiska rum. Ett sätt att studera detta är att analysera lokalernas utformning – vilka rum som är offentliga respektive privata. Det kan gälla såväl arbetsrum och lunchrum som toaletter. Finns det till exempel möjlighet att låsa in personliga ägodelar och värdesaker? Genom deltagarobservationerna fick jag inblick i hur ett av textilprojekten var uppbyggt och kunde använda denna kunskap i ett senare skede av forskningsprocessen och som underlag för de fortsatta intervjuerna med övriga initiativtagare. Endast ett fåtal personer i personalgruppen hade nycklar och fritt tillträde till lokalerna. En morgon kom jag, liksom flera deltagare, före utsatt tid och kunde därför inte komma in i lokalerna förrän den informella ledaren anlände och låste upp ytterdörrarna. Stängda dörrar var vanligt förekommande i verksamheten. Således hade endast vissa anställda access till dessa rum. Vidare fick inte alla anställda information om olika typer av personalmöten vilket de ofta kritiserade. På frågan om varför inga deltagare fanns representerade i styrelsen svarade initiativtagaren att ”de har ju inte kompetensen”. Textilprojektet som jag följde via deltagarobservation hade också en stämpelklocka uppsatt vid ingången till lokalerna. Denna användes inte av personalen som arbetade i projektet, utan endast av deltagarna. Deltagarna fick återkommande tillsägelser av personalen för att de var några minuter sena till undervisningen. Vid ett flertal tillfällen var personalen sen vilket påverkade undervisningen men inte kommenterades på något annat sätt. Vid intervjuerna framkom att ytterligare ett projekt har använt stämpelklocka.

H: (...) Och saken var den att vi lade ribban väldigt högt och ställde höga krav och det tror jag var väldigt viktigt. Det här var ingen lekstuga, som vissa brukade kalla för vuxendagis. Det här var vägen till ett arbete, det var arbetstempo på det, stämpelklockor när

I: Hade ni stämpelklockor?

H: (Namn utbildningsanordnare) har. Japp.

I: Varför?

H: Det är en ren arbetsträning. Hur ser det ut på en arbetsplats idag?

I: Vart förvarade deltagarna sina plånböcker och ...

C: De får de bära med sig. De har inga skåp eller någonting sånt. Det är ju ett jätteproblem. Jo, men det är problematiskt, självklart. Här kan lärarna ... Från början var alla rum öppna, när jag började jobba på skolan, och sedan kom de här yttre låsen och sedan kom lärarnas arbetsrum att låsas, och där kan ju lärarna låsa in sina jackor och väskor och sånt men deltagarna har inga möjligheter att låsa in någonting. De kan ju bära med sig massor av pengar som de ska betala hyran eller vad som helst. Nej, det är jätteodemokratiskt. Gud vad hemskt.

I: Har du tänkt på det eller?

C: Ja, ja visst. Oh ja. Jag tyckte att det var oerhört pinsamt att vi kunde göra det och inte de. Men det är också, det var uppe åratat i rad att vi måste skaffa skåp så där, men det har inte varit, det har inte varit prioriterat ekonomiskt.

All personal och elever hade låskort till skolan i det projekt som C arbetade i. Lärarnas arbetsrum var låsta med anledning av att arbetsdatorer förvarades i dessa utrymmen. Till datasalarna krävdes speciell behörighet vilket alla elever hade möjlighet att få. Flera projekt har arbetat med olika former av deltagarråd som syftat till att utbilda deltagarna i demokrati. Städning har varit ett inslag i alla textilprojekt. Obligatorisk städning var en ständig källa till konflikt i det projekt som jag följde via deltagarobservation. Deltagarna vände sig vid upprepade tillfällen mot att städning av lokalerna var obligatoriskt. De tog bland annat upp denna fråga vid ett deltagarråd och fick då till svar av en anställd att ”om ni betalar för maten då kan vi börja diskutera”. En deltagare tog fasta på detta och tog kommande dag upp frågan med initiativtagaren.

Deltagare: Om jag inte äter här, slipper jag städa då?

Initiativtagaren: Nej, vi kan inte göra undantag vet du. Men ta gärna med maten hit.

Deltagaren svarar att hon har avtalat ett lunchmöte med en vän (Deltagarobservation 18/1-00).

Den fysiska miljön speglar vilka rum som är möjliga att inta och vilka subjektpositioner som går att iscensätta. För att synliggöra problematiken med att som forskare röra sig fritt mellan olika grupperingar av människor i den här typen av arbetsplatser har jag här skrivit ner några specifika situationer från deltagarobservationerna som illustrerar detta.

Situation 1

Varje dag när jag kommer in i matsalen möts jag av samma scen – någon saknas.

Alla stolar är upptagna. Det finns ingen plats som är reserverad för mig. Jag måste hämta en stol. Jag måste välja var i rummet och bredvid vem jag skall sitta. Jag måste välja bredvid vem jag inte skall sitta. Jag måste ta mig utrymme.

Mitt handlingsutrymme är begränsat. I matsalen sitter ett 80-tal personer uppdelade efter vilka språk de behärskar. Vid ett långbord i mitten talas arabiska, vid ett annat bord bredvid talas sorani. I ett hörn talas somali. I ett annat hörn talas spanska. En bit in i rummet talas engelska blandat med urdu och pashtu.

Jag är forskare. Jag är objektiv. Jag kan observera situationer. Jag behöver inte ta ställning.

Min konstruerade identitet som forskare dekonstrueras i takt med varje ord jag talar. Alla frågor som jag får, alla positioner som jag tvingas ta, alla roller som jag iscensätter – inkluderas och exkluderas. Antingen ... eller ... eller ... både ...

och ...? Vad har du för religion? Är du gift? Har du barn? Var kommer du ifrån? Vad har du för medborgarskap? Varför talar du deras språk? Varför talar du inte mitt språk? Varför har du varit i mitt grannland? Varför har du inte varit till mitt land?

Någon saknas.

En dag upptäcker jag att det finns ett litet separat, avgränsat rum med stängd glasdörr som angränsar till matsalen. Alla som går in och ut ur rummet är anställda i textilprojektet. Språket som talas i glasrummet är svenska. Senare inser jag att det inte är alla medlemmar av personalen som har tillträde till rummet med glasdörren. De anställda som tidigare har deltagit i projektet går aldrig in dit utan åter alltid i matsalen tillsammans med de personer som talar samma språk som dem själva.

Någon frågar om jag vill äta lunch tillsammans med ”oss” inne i glasrummet. Jag avböjer.

Situation 2

Internationella kvinnodagen. ”Kvinnogemenskap över alla gränser”.

Vid ingången till matsalen står en anställd med en blå skål fylld med nummerlappar. Tanken är att alla skall ta varsin nummerlapp och därefter sätta sig på den plats som är markerad med samma siffra. Det uppstår några missförstånd. Någon vänder upp och ner på siffrorna – är det 6 eller 9? En annan person tar ingen lapp utan sätter sig på sin vanliga plats. Ytterligare en person försöker göra samma sak, men de som nu för dagen slagit sig ner vid dessa sifferkombinationer protesterar högljutt. En praktikant går emellan och förklarar att ”vi skall blanda idag för det är internationella kvinnodagen”. På borden står tända ljus, fil och müsli. Alla börjar äta. Det är knäpp tyst i matsalen. Två personer som talar samma språk har hamnat vid samma bord och börjar samtala lågmält på arabiska. Övriga är tysta. Jag frågar trevande på svenska om alla som sitter vid bordet där jag sitter känner varandra. Någon svarar ja och säger namnen på övriga. Två personer konstaterar att de bor bredvid varandra och är grannar. De ler mot varandra. En deltagare bryter tystnaden och säger ”Alla tyst. De har inte kompisar med varandra. Varje dag så bättre, alla prata svenska.” Initiativtagaren, som inte har tagit nummerlapp eller flyttat sig från sin vanliga position i det separata rummet, kommer in i rummet genom glasdörren. ”Hallå! Hallå! Idag är det en speciell dag – internationella kvinnodagen. Vi vill möta upp och känna solidaritet med kvinnor som finns överallt. Det är katastrof i Mocambique och när det är katastrof är det oftast kvinnor och barn som har det svårast.” Hon undrar om det finns några frivilliga som vill sälja lotter. Pengarna ska projektet skicka till Mocambique via Röda Korset. Initiativtagaren visar upp priserna – två väskor och en sjal som tillverkats på projektet. Lottförsäljningen kommer igång och de flesta tar tillfället i akt att resa sig och lämna matsalen. Initiativtagaren och några anställda går tillbaka in i

glasrummet. Vi är tre personer kvar vid bordet där jag sitter. Övriga har lämnat matsalen. Två begrepp stannar kvar hos mig – Blanda. Solidaritet.

Situation 3

På morgonen väljer jag mellan två olika nyinköpta klädesplagg.

Det ena plagget är den randiga Marimekko-tröjan i gult och vitt, producerad i sweat shops i frihandels-export-zoner och ihopsydd i olika delar av världen. På personalmötet igår hade läraren som satt bredvid mig en identisk Marimekko-tröja i blått och vitt.

Det andra plagget är en röd tunika med broderier på, tillverkad av ett ”kvinno-kooperativ” i norra Pakistan, såld av en ideell biståndsarbetare i Sverige. På lunchen häromdagen frågade de deltagare som migrerat från Indien och Pakistan om jag ville sitta och äta vid deras bord samtidigt som de gav mig komplimanger för den nyinköpta tunikan. De frågade om jag var intresserad av att följa med till Indien eftersom en person skulle resa till en delstat inom några månader och de berättade att de var intresserade av att delta i forskningsprojektet.

Jag är forskare. Jag är objektiv. Jag kan observera situationer. Jag behöver inte ta ställning.

Jag har ångest. Jag vill inte gå tillbaka till textilprojektet.

9. Modevisning och marknad

9.1. ”Vita” nätverk

Numera har (projektet) så mycket studiebesök att de måste ta betalt för dem. Gäster från hela Europa, USA, Sydafrika och Östtimor har inspirerats av kreativiteten här ute (SvD 920217).

Marknadsföring och publicitet har varit en viktig överlevnadsstrategi för textilprojekten. Samtliga projekt som jag varit i kontakt med har tagit emot besökare. Majoriteten av dessa har dock inte haft några organiserade studiebesök till projekten, utan sporadiskt tagit emot besökare som visat intresse. Det går att finna en genomgående trend beträffande studiebesök. Ju längre ett projekt varit verksamt desto mer uppmärksamhet har det fått i media och desto fler studiebesökare har sökt sig till verksamheten.

I det textilprojekt som har varit aktivt under längst tidsperiod i Sverige har studiebesöken institutionaliserats. Studiebesök är en fast schemalagd aktivitet som återkommer varje vecka. Enbart under år 1999 mottog projektet cirka 700 studiebesökare. I verksamhetsberättelsen finns samtliga besökare listade. Bland dessa återfinns bland andra politiker och tjänstepersoner från EU, Sveriges regeringskansli och riksdag, kommun, stadsdelsnämnder, partiförbund. Andra besökare som nämns är: flyktingmottagning, socialstyrelsen, internationella journalister, utbytesstudenter, studieförbund, folkhögskolor och diverse utbildningsanordnare, ideella föreningar, församlingar, kvinnoorganisationer, representanter från sjukhus, bostadsbolag, museer, arbetsmarknadsprojekt, arbetscenter samt personal från textilprojekt som är uppbyggda enligt samma modell (varav flera också ingår i denna studie).

Nästa anhalt var (textilprojektet) i (bostadsområdet) och här gjorde drottningen stora ögon över vad hon fick se. (Projektet), som är en ideell förening, varvar svenskundervisning med textilhantverk för invandrarkvinnor, och drottningen fick på nära håll se hur (deltagares) vackra blå duvor och olivkvistar trycktes på ett linnetyg (Tidningsartikel. Anonymiserad källa).

Vid ett personalmöte som jag deltog vid diskuterade personalen i ett textilprojekt huruvida de skulle upphöra med att ta emot studiebesök till projektet eller ej. Initiativtagaren var på semester vid detta tillfälle. Några i personalen upplevde att det kändes som ”Skansen”. En person poängterade att projektet tjänar pengar på att bibehålla studiebesöken. Någon föreslog att de skulle banda initiativtagaren på video och visa upp detta för besökare istället. Den informella ledaren drev frågan att hon inte tycker om att bli betraktad och att få samma typ av frågor från studiebesökare hela tiden. ”Det är ju faktiskt undervisning vi sysslar med – inte museum!” En anställd menade att studiebesök fyller en viktig funktion då de ger

”invandrarkvinnorna möjlighet att lära sig svenska i praktiken och träffa riktiga svenskar”. Personalen diskuterade detta fram och tillbaka för att slutligen konstatera att studiebesökare var inbokade flera månader fram i tiden (Deltagarobservation tisdag 000111).

Studiebesök ger ömsesidig legitimitet

Ett utmärkande drag gällande studiebesöken är inslaget av representation. Celebriteter besöker projektet tillsammans med delegationer och journalister. I verksamhetsberättelsen nämns nyckelpersoner med sällskap. ”Drottning Silvia, Utrikesminister Anna Lindh med sällskap, Integrationsminister Ulrika Messing med sällskap, Finlands ambassad med gäster, UD med journalister från Japan.” Dessa studiebesök fyller en ömsesidig legitimerande funktion. Projektet får legitimitet genom celebriteternas besök. Detta offentliga erkännande av verksamheten sprids via media. Textilprojektet använder sig av media för att göra reklam för projektet, föra ut sina intressen och indirekt äska pengar. På motsvarande sätt bekräftar studiebesöket celebritetens status och iscensättande av subjektspositionen tolerant vit guvernör. Deltagarna i textilprojektet fungerar som en kuliss som framhäver celebriteternas vithet. Genom medias närvaro dokumenteras personens bejakande av mångkulturalism.

Det mest illustrativa exemplet på detta är att integrationsministern valde att presentera regeringens vårbudget i textilprojektets lokaler i den ”invandrartäta förorten”. I en av SVT:s nyhetssändningar skildrades händelsen på följande sätt: Inslaget inleds med en närbild av integrationsministern som bland annat uttalar sig om sin ”medvetenhet om att vi i många utsatta områden måste göra mera än vi har gjort hittills för att minska segregationen”. Därefter följer en närbild av en lokalpolitiker som är skeptisk till integrationsministerns tal om ”förbättrad integration i storstäderna”. Slutligen presenteras bilder inifrån textilprojektet. Initiativtagaren till textilprojektet guidar integrationsministern med sällskap i lokalerna, de samtalar samtidigt som de går runt och inspekterar lokalerna medan deltagare sitter och arbetar vid symaskiner i bakgrunden. Sedan kommer en bildsekvens föreställande deltagare iklädda slöjor som står i en lång kö i matsalen i väntan på att ta för sig av maten som står uppdukad på ett bord. Kameran sveper åt sidan och visar att vid de tomma borden i matsalen sitter redan några personer som har börjat äta och tagit för sig av maten före alla andra - initiativtagaren och integrationsministern med sällskap. Deltagarna i textilprojekten tilldelas utifrån diskursen om vit mångkulturalism rollen som statister i syfte att färgsätta huvudrollinnehavarnas framträdanden som vita guvernörer.

Att ha varit ute i ”verkligheten” i den ”invandrartäta förorten” ökar den kända personlighetens legitimitet att uttala sig i frågor om mångkulturalism. I ett annat inslag i SVT intervjuas en socialdemokratisk politiker i textilprojektets lokaler. Kontexten är en politisk debatt om arbetskraftsinvandring och kvotering. Inslaget

inleds med ett uttalande av en moderat politiker. På detta kommer en närbild av s-politikern med textilprojektets deltagare i bakgrunden. Slutligen intervjuas en person som representant för kategorin ”invandrarkvinna”. I studion debatterar två representanter för ”Handelskammaren” och ”Företagarna” iklädda kostym och slips. Kända personligheter inviger textilprojektets utställningar på olika museer, gallerier och offentliga institutioner. Ett annat sätt att manifesteras status som vit guvernör och tolerant mångkulturalist är att omge sig av de produkter som textilprojekten har producerat. Till exempel noterar Dagens Nyheter att arbetsmarknadsborgarrådet har handtryckta linnegardiner ”tillverkat av invandrarkvinnorna på (området)” (DN 951002).

Informella nätverks betydelse

Flera av initiativtagarna och personalen i textilprojekten umgås i samma kretsar som makthavare inom till exempel politik, näringsliv och media. I vissa fall är makthavarna nära familjemedlemmar till personal i textilprojekten, vilket kommenteras i såväl media som olika personer vid deltagarobservationer. Vid en upphandling jag närvarade vid avslutades mötet med att handläggaren hälsade till textilprojektets representants familjemedlem. Dessa informella vita nätverk har varit viktiga för textilprojekten i flera avseenden. För det första har initiativtagarna spridit information om textilprojekten genom nätverken. För det andra har initiativtagarnas kontaktpersoner legitimerat verksamheten i olika sammanhang. Detta har varit en bidragande faktor till att projekten har fått förnyade resurser i form av pengar och tid. Initiativtagarna har också kunnat dra nytta av sina nätverk i syfte att förmedla arbeten och kontakter till deltagare i textilprojekten. Jag ska här ge några konkreta exempel på hur de vita nätverken har använts av initiativtagarna.

Kontakter inom media har varit avgörande i förmedlandet av projektet som framgångsrikt. De första artiklarna om textilprojekten publicerades redan i början av 1990-talet, men det var först i mitten av decenniet som media började uppmärksamma projekten på allvar. På de större dagstidningarna och tidskrifterna är det ofta samma journalist som bevakar projekten genom åren. En skribent som marknadsfört ett av de mest kända projekten har haft en egen kolumn i en tidskrift med en av de största upplagorna i Sverige. Skribenten har själv arbetat i ett väveri i Nordafrika. I kolumnen skriver skribenten: ”(Projektamn), det multikulturella utbildningscentret i (plats), känner vi oss numera som faddrar för och noterar nöjt den ständigt höjda kvaliteten och konstnärliga nivån.” Två år senare går det att läsa följande i kolumnen:

Lyckad kulturkrock (...) Passa på att titta på denna charmerande blandning – pågår januari ut – och stöd gärna tidernas mest lyckade integrationsprojekt, (projektamn), som i stort sett lever på nådapengar.

– Det skulle vara oförlåtligt att efter sju års kamp för att ge invandrade kvinnor ett språk, en utbildning och en möjlighet till arbete, tvingas lägga ner bara för makt-havarnas lynnighet, säger initiativtagaren (namn). (Projektnamn) började som ett projekt, nu är det hög tid att verksamheten permanenteras! (Anonymiserad källa).

Av de totalt cirka 120 artiklar som jag har analyserat finns endast ett fåtal kritiska röster. En artikel, publicerad i en feministisk tidskrift, ifrågasätter verksamheten och personalens intentioner. En facklig tidskrift uppmärksammar att deltagarna uppbär socialbidrag samtidigt som projektet säljer de tjänster och produkter som deltagarna producerat på den ”vanliga marknaden”. I artikeln står att textilprojektet är ”ute och tassar i lagstiftningens gråzon”. Artikelförfattaren ifrågasätter dock aldrig verksamheten som sådan. Utvärderingar av textilprojekten är sällsynta. I mitten av 1990-talet gjordes den första utvärderingen av ett textilprojekt som vid den tidpunkten hade varit aktivt i fyra års tid. Dagens Nyheter skriver:

I utvärderingen faller hårda omdömen om flera projekt som kommunen tidigare har lyft fram som goda exempel. Det gäller bland annat (projektnamn) i (plats), ett hantverkscentrum för invandrarkvinnor.

– Man kan ställa sig frågande till huruvida syftet – att arbeta för flyktingars och invandrares gemenskap med svenskar – har särskilda förutsättningar att uppfyllas genom projektet, skriver kommunens utvärderare (namn).

– Visserligen lär sig kvinnorna svenska, men mycket få har kunnat gå vidare till någon annan sysselsättning efter projektet. (Projektnamn) riskerar att utvecklas till en skyddad verkstad, anser hon.

Däremot kan ett projekt som detta ge stora indirekta effekter för deltagarna, som minska risk för utslagning. Men sådana effekter är väldigt svåra att kvantifiera, säger (namn), ekonom till yrket (Anonymiserad källa).

En ansvarig chef och tillika nära familjemedlem till en i textilprojektets personalgrupp bemöter kritiken i media.

(Namn), ansvarig chef på (anonymiserat) ser ingen anledning till självkritik.

– Jag tycker vi har varit mycket mera lyckosamma än (förnamn utvärderaren) säger. Hon sätter målet för högt och tror att man snabbt kan få ut folk på arbetsmarknaden. Det tar flera år innan man kan utvärdera det här, säger hon (Anonymiserad källa).

Rekrytering av personal till textilprojekten har ofta skett genom informella nätverk. I det textilprojekt som jag har följt via deltagarobservationer består personalgruppen av vänner och kompisars kompisar. Under den tidsperiod som jag var i projektet rekryterades en ny lärare som var vän med en i personalgruppen. Den nyanställda frågade om facklig tillhörighet och tågordning för löneförhandlingar, vilket flera i personalen tyckte var komiskt. Initiativtagaren svarade den nyanställda att ”vi har inte sånt här”. Idealet är att arbeta ideellt, att arbeta övertid utan betalning, delta vid möten utanför arbetstid och att engagera

sig på kvällstid och helger vilket gav upphov till konflikter vid ett flertal tillfällen.

Initiativtagarna har också använt sig av sina informella nätverk för att förmedla kontakter till deltagarna i projektet. Vissa textilprojekt har fungerat som arbetsförmedlingar.

A: På AF sade de att ni har gjort ett bättre jobb än vad vi har gjort. Men de har aldrig erkänt det för oss. Men vi har hört det.

B: Det var ju så. Det är så man ska ha ut folk. Vi var ju mentorer för de här 12 kvinnorna. Det är ju så vi ska jobba. Fast vi ska inte ha så många om man skulle jobba i ett projekt igen. Eller så skall vi vara fler svenska kvinnor för att ha sex var, nu hade vi inte delat upp dem så här va, men det är ganska tungt.

A: Ja, det gjorde vi på det sättet så att vi så att säga putta på dem, talade om för dem hur man gör, utnyttjade våra kontakter för det är ju så vi gör. Jag menar, min man var rektor och då sade jag att nu får du ta henne här och jobba med. Vi utnyttjade våra kompisar till max så och det är ju så man gör. Jämt.

B: Ringde goda vänner och frågade om hon kunde få praktisera där va eller lära sig, och så tog de ett steg ut. Och så fick de komma tillbaka igen till projektet, eller så fick de praktisera en dag och vara i projektet övriga dagar. Och känna på lite.

A och B anmälde deltagarna i textilprojektet till en ideell förening och betalade medlemsavgift för alla deltagare under en period. Ingen av deltagarna förnyade dock sitt medlemskap. Flera projekt har haft tankar om formaliserat mentorskap.

Genom olika aktiviteter och fadderverksamhet får berörda invandrarfamiljer möjlighet att lära känna och på ett naturligt sätt umgås med människor i ett unikt skärgårdssamhälle (Projektbeskrivning).

Ett projekt har också haft en organiserad stödförening dit allmänheten kan ansluta sig. Textilprojektet i fråga har regelbundet sänt medlemmarna brev och information med inbjudningar till marknader och diverse samkväm.

9.2. Förebildsprojektet och utbyte mellan textilprojekten

Samtliga informanter känner till det textilprojekt som varit aktivt längst tid i Sverige. De talar om projektet som ett förebildsprojekt i Sverige som har inspirerat deras egen verksamhet. Harem nämns också i flera intervjuer som en inspirationskälla. Initiativtagaren till Harem tog emot ett flertal studiebesök från Sverige.

(...) i oktober gjorde slöjdekonsulent, (namn) och systugans (namn) tillsammans med (namn) från Kultur Fritid en studieresa till vävkooperativet Harem i Köpenhamn. Harem är en verksamhet för invandrarkvinnor. Den är uppbyggd av en undervisningsdel och en produktionsdel och har i flera avseenden varit en förebild i arbetet med (projektet) ((Projekt) Utvärdering av genomförd verksamhet under åren 1989-1991, (kommun)).

Det är dock endast några av informanterna som besökt Harem. Det är främst de projekt som var aktiva i början av 1990-talet. Några personer har besökt de utställningar som Harem hade i Sverige under denna period. Alla informanter har dock varit på studiebesök hos förebildsprojektet i Sverige.¹¹⁵ Informanterna talar om projektet som ”det kända”, ”det som det har skrivits så mycket om i media”, ”det som ligger i förorten utanför (stad)”. Två tredjedelar av de totalt cirka 120 artiklar om textilprojekt som jag har analyserat handlar om detta specifika förebildsprojekt. De TV- och radioinslag som jag har analyserat handlar uteslutande om detta projekt.

Textilprojekten har haft ett ömsesidigt utbyte av idéer genom att de har besökt varandra. Studiebesöken har spelat en viktig roll för spridningen av projekt-konceptet och den så kallade hantverksmetoden. Personer som haft planer på att starta projekt med ”invandrarkvinnor” kontaktade initiativtagarna till textilprojekten för råd och tips. Initiativtagarna skickade projektbeskrivningar och bjöd in personer till respektive projekt.

C: (...) Det var en viktig del att få ta emot folk. Sedan blev det ett himla intresse också från andra såna här utbildningsanordnare som skulle ha projekt de också.

I: Liknande alltså?

C: Ja, så det var flera stycken som hälsade på. Inte deltagare då utan lärare, ja de som skulle sätta igång. Som hade grejer igång men som ville se liknande verksamheter och så. Se vad som rörde sig. Och det var väl mycket för att de hade läst den där artikeln i (tidningen) då (Namn tidskrift).

Liknande textilprojekt startades både i andra delar av Sverige och i regioner som Västsahara och Sydafrika.

”Olika slags möten.” Vi tar emot många studiebesök och det är alltid givande. Särskilt inspirerande är det att träffa människor från andra delar av världen (...) I våras fick vi besök av kvinnor från Västsahara. Trots att befolkningen lever i flyktingläger är det ett genomorganiserat samhälle och de satsar mycket på alfabetisering, utbildning, demokratisering och arbeten för kvinnor. De vi träffade hade startat ett projekt som påminde om (projektet) och vi kommer att upprätthålla kontakten och följa deras bana (Medlemsbrev).

Samtidigt som informanterna berättar om andra projekt som de besökt och inspirerats av så är de noga med att framhålla textilprojektets särart, på vilket sätt projektet som de har startat skiljer sig från övriga textilprojekt. Det har funnits en inbördes konkurrens mellan projekten som framförallt har handlat om en kamp om knappa ekonomiska resurser. Textilprojekten har inte haft något samarbete med varandra i praktiken. Utbytet har främst skett genom att initiativtagare och personal har besökt andra textilprojekt. Deltagarna har endast undantagsvis träffat deltagare eller personal i andra projekt. Däremot finns det de som deltagit

¹¹⁵ I den följande texten kommer jag att benämna detta projekt som förebildsprojektet.

i flera liknande textilprojekt i olika delar av Sverige. Flera initiativtagare och styrelsemedlemmar i projekten har studerat textil design tillsammans och ingått i samma informella nätverk och formella föreningar.

A: Sedan var vi på (namn), vad heter det (namn) säger jag – (projektets namn)! Och då ringde jag först och då var de inte så hjälpsamma ... först, hon som är ansvarig där, först var hon lite så här motsträvig mot att vi skulle komma och kolla hur de jobbar, som att vi var konkurrenter. Men så ringde jag, alltså vi är kollegor då, vi kände till varandra genom en sån här intresseförening, och frågade om vi fick komma, och vi blev jätteväldigt mottagna. Och så pratade vi och så var de lite avundsjuka på att vi fick EU-pengar och så kunde vi prata om hur det gick och så. Så vi hade lite kontakt med varandra. För det är också så. När det var EU-sammankomster så träffade man andra och det behövde man va. Man behövde träffas så.

I: Vad är det? EU-sammankomster?

B: Ja, länsarbetsnämnden i (stad), de samlade projektledare från olika EU-projekt, man fick höra vilka erfarenheter andra gjorde.

A: Fast det blev mycket så här att mitt projekt är så himla bra. Ingen solidaritet, att dela med sig.

Informanterna understryker att de själva kom på idén parallellt med att de har influerats av liknande textilprojekt. I media framställs förebildsprojektet som unikt. Initiativtagaren berättar om hur hon kom på idén själv i början av 1990-talet. Utöver Harem i Danmark, fanns dock textilprojekt som var verksamma i Sverige redan i slutet av 1980-talet. Ett av dessa projekt var influerat av Harem. I utvärderingen av verksamheten står att ”Nu började man också skönja ett växande intresse för projektet från olika organisationer och förvaltningar som själva funderade på att starta liknande verksamheter” ((Projektet) Utvärdering av genomförd verksamhet under åren 1989-1991, (kommun)). Ett annat textilprojektet som var aktivt på 1980-talet, som jag fått kunskap om via media, startades av en arbetskamrat till initiativtagaren till förebildsprojektet. De jobbade tillsammans på en ideell organisation som arbetade med internationella frågor och bistånd. Textilprojektet i fråga startade i slutet av 1980-talet på uppdrag av den ideella organisationen. Några år senare startade förebildsprojektet. Projektmodellen och konceptet att kombinera språkträning med textilhantverk fick genomslag på bred front genom Sveriges EU-inträde då ekonomiska resurser frigjordes. Medlemskapet i Europeiska unionen 1995 medförde att Sverige fick tillgång till EU:s strukturfonder. Flera av textilprojekten delfinansierades av mål 3. Projekten har varit delfinansierade av institutioner och föreningar på såväl kommunal, som läns-, nationell och internationell nivå. Finansiärerna har ställt krav på verksamhetens utformning. Ett vanligt förekommande villkor från finansiärer är kravet på språkundervisning. Europeiska Unionens prioriterade målområden och målgrupper har också påverkat utformningen av

projekten. Olika anslagsgivare har haft olika förväntningar och krav på textilprojekten vilket har styrt verksamhetsinriktningen.

Ansökan om stöd från invandrarverket avslogs och gick vidare till läsarbetsnämnden som ställde som krav för att stödja projektet att verksamheten skulle kombineras med praktisk svenskundervisning och samhällskunskap, det vill säga kopplas till grundvux (grundutbildning för vuxna) och grund-sfi (grundläggande svenskundervisning för vuxna invandrare). (...) På Kultur Fritid förutsatte man från början att kvinnorna hade mycket större hantverkserfarenhet. Man tycker att projektet nu vägt över till att bli ett projekt mera inriktat på svenskundervisning. (...) Kultur Fritid lämnar nu projektet. (...) I övrigt är man tveksam till en eventuell utvidgning av projektet nu, till exempel på manssidan ((Projektet) Utvärdering av genomförd verksamhet under åren 1989-1991, (kommun)).

Ett sätt att betona sin särart har varit att arbeta med olika former av textila hantverkstekniker – textiltryck, broderi, vävning, klädsömnad, stickning, modedesign för att nämna några som projekten har arbetat med. Ett fåtal projekt har utvidgat arbetet ytterligare över tid till att också omfatta andra konstformer som glas-målning och silversmide. Som jag berättade i kapitel 3 skiljer sig ett projekt från övriga genom att det också undervisat i andra hantverk som keramik och trä. Samtliga informanter har förhållit sig till talet om att denna typ av textilprojekt ägnar sig åt oseriös terapiverksamhet. I intervjuerna betonar informanterna att deras projekt är seriöst.

9.3. Marknaden

Och det handlar inte om sysselsättning för sysselsättningens egen skull. Nej, tillsammans med Konstfackutbildade handledare skapar kvinnorna här mycket efterfrågade designprodukter som bland annat säljs i Stockholms mest exklusiva butiker. Det skapar förstås både självförtroende och stolthet (SVT 970424).

Och det är inte fråga om terapiarbete. Nej, här skapas mönster som de själva trycker på tyger och syr kommersiellt gångbara produkter av. Och efterfrågan ökar (SVT 980305).

Termer som återkommer i såväl tidningsartiklar och TV-inslag som intervjuer är seriös, efterfrågan och exklusivitet. I media betonas att textilprojekten ”leder till riktiga jobb” och att det handlar om ”designade produkter av hög klass och kvalitet”. Genom att initiativtagarna och journalister använder sig av diskursen om vit mångkulturalism så kan textilprojekten framställas som framgångsrika. Ett mått på framgång och uppskattning är ”antalet beställningar utanför hemorten” (SvD 971017). I ett reportage i SVT betonar reportern ”Och trots att många kvinnor här aldrig tidigare har arbetat med design säljs deras produkter i exklusiva affärer på fina gatan” (SVT 991116). Förebildsprojektet har bedrivit postorderverksamhet och haft en egen butik i centrum under en period. Vidare har projektet inrett offentliga lokaler som bibliotek och Arbetsförmedling samt

förenings- och företagslokaler. I framgångssagan framhålls såväl den fysiska som ekonomiska omvandlingen. LO-tidningen skriver ”Då hade hon tillgång till en lokal på 12 kvadratmeter i (skola) i (plats), nu hyr de över 900 kvadratmeter” (980618).

Hade bara tolv kvm. (Projektet) startade i (platsen) redan (årtalet). Då hade man endast ett rum på tolv kvadratmeter och några få hantverks- och svenskstuderande invandrarkvinnor. Den första terminen anordnade de en loppmarknad av det som de själva tillverkat. Intäkterna gav 3270 kronor. Idag omsätter hela verksamheten fem och en halv miljon kronor (Drivkraft – Nättidningen för eldsjälar. Nr 16, 2002).

Textilprojekten har marknadsfört sig själva genom att sälja sina produkter på marknader och mässor. De flesta projekten har anordnat julmarknader då de haft öppet hus för allmänheten. Flera projekt har också haft regelbunden försäljning av textilprodukter i sina lokaler. Det är till exempel väskor, grytlappar, tehuvor, kuddvar, förkläden, brickor, bokmärken, pennfodral med screentryckta djur, frukter och grönsaker.

Varje termin avslutas med en utställning och med försäljning av de konstverk, som man gjort under terminens gång. (...) Vi har en liten butik i (projektets) lokaler, där kvinnorna tränar sig på att sälja sina alster. Vi har också inlett ett samarbete med (mässor) till hösten (Botema nr 3 2001).

Produkterna har fyllt en viktig symbolisk funktion. Textilprodukterna har varit projektets ansikte utåt. Produkterna ger den ömsesidiga legitimitet som jag talade om i början av kapitlet. De som köper produkterna manifesterar tolerans och status som vita guvernörer. Produkterna är offentliga markörer av konsumenternas filantropiska förhållningssätt och vilja att bistå den Andre. Genom konsumtionen får de som producerar produkterna erkännande att de ingår i det vita mångkulturella samhället – genom produktionen blir de aktiva aktörer på arbetsmarknaden. I dagboken skriver en initiativtagare om deltagarnas försäljning i ett stånd på torget. En person skildras som ”perfekt för försäljning” medan en annan beskrivs som att hon ”sitter mest o röker o skrämmer bort en del med sin barska röst” (Dagboken 31/7).

En initiativtagare berättar i radio om hur ”invandrarkvinnans” självkänsla stärks när hon ser någon som går på stan med en väska som hon själv har tillverkat. Detta leder till delaktighet i samhället, menar initiativtagaren. (Sveriges Radio P1 Freja 960327). Tanken är att ”invandrarkvinnan” får självkänsla och självförtroende när hon bedöms på den kommersiella marknaden. Genom att producera och ingå i marknadsekonomin får ”invandrarkvinnan” ett värde. Efterfrågan på en kommersiell marknad och kvantifierbara försäljningssiffror är ett mått på framgång i diskursen. Genom försäljning av egentillverkade produkter får ”invandrarkvinnan” ekonomisk bekräftelse och blir någon. Diskursen gör

gällande att innan var hon inte värd någonting. Produkterna är en bekräftelse på att den Andre har anammat vitheten och inkorporerat vita smaknormer.

B: Sedan kunde de göra de mest hemska färgsammansättningar och måla julgranarna blåa. Kommer du inte ihåg såna diskussioner de hade? De har ju inte känsla för våra värderingar på det sättet. Det var ju nyttigt sedan när de skulle komma ut och sälja de här grejerna och de såg att det som låg kvar när dagen var slut, det var deras egna idéer. För det var ju ingen svensk som ville ha en blå julgran. Och då fick vi liksom sagt på ett fint sätt att ni måste nog tänka att acceptera, att ta seden dit ni kommer va och tänka om då för ni kan inte inlemmas i samhället om ni inte tänker som vi svenskar. Då blir det mycket lättare för er. Så nästa gång vi var ute på försäljning då hade de ju faktiskt frågat oss ”hur ska vi göra det här, kan vi sälja den” utom den där bosniska gardinen, kommer du ihåg det?

Det är således inte alla produkter som går vidare till försäljning. I den dagbok som jag har analyserat skriver initiativtagarna att det är ”svårt att få dem att tänka i nya banor”. I det projekt som jag studerade via deltagarobservation var produktionen en lång urvalsprocess. Att skapa fritt var implicit synonymt med att skapa rätt. Det vill säga i enlighet med de smaknormer som framstår som idealet i diskursen om vit mångkulturalism. I marknadsföringen av projektet framhölls att textilprodukterna producerats av ”invandrarkvinnorna själva”. Deltagarna syr och trycker vissa produkter. Delar av själva produktionen är utlagd på professionella textilföretag och ett fåtal där internerna tillverkar vissa textilartiklar. Eftersom deltagarna studerar huvuddelen av tiden så är det främst en av de anställda textilformgivare som trycker tygerna. Det var endast ett fåtal utvalda mönster och motiv som trycktes i stor skala. De mönster som deltagarna själva tryckt hamnade ibland längst ner i en låda som stuvbitar. De mönster som deltagarna tecknade inför tryckningen korrigerades av textillärarna för att överensstämja med personalens och kundernas smak. Urvalsprocessen kunde fungera på följande sätt: Deltagarna fick i uppgift att teckna mönster utifrån ett speciellt tema. Lärarna tog till exempel med sig baljväxter i olika former och färger som vi skulle inspireras av. Under själva skapandeprocessen gick textillärarna runt och korrigerade form och färgval. Idealet var att avbilda så nära originalet som möjligt i grundfärger. Därefter valdes en del av skissen ut för att tryckas på tyg. Ofta tecknade deltagarna blommotiv och bilder föreställande människor, men dessa bilder valdes sällan ut av textillärarna. Av alla skisser och tryckta tyger valdes ett fåtal ut för att tryckas i större upplagor till försäljning.

Till skillnad från projektet som citeras ovan, som betonar det felaktiga i att skapa en blå julgran, säljer förebildsprojektet just produkter med tryck som blå oliver. ”Här på (projektet) visar vi verkligen att vi har glädje av invandrarna därför att dessa mönster som vi har det skulle aldrig svenska kvinnor kunna ha gjort” (Initiativtagaren i SVT 970424). Förebildsprojektet marknadsför sig som

ett mångfaldsprojekt med produkter inspirerade av ”invandrarkvinnornas” kulturer.

De flesta tygerna som tillverkas här har ett naivt uttryck. Vid första anblicken andas de skandinavisk enkelhet men de bär förstås tydliga spår av de kulturer som kvinnorna har sina rötter i (970424 TV 2).

I ytterligare ett annat textilprojekt betonar en deltagare att det är mångfalden som säljer.

(Deltagare) vill knyta band mellan olika kulturer med sitt hantverk.

– Sist gjorde jag tyget i svenska höstfärger. Sedan lade jag till olika masker från Colombia. Allt är sålt, säger hon, och menar att det är blandningen som ger framgång (GP 961219).

9.4. Utställningen

Vernissage är det idag kl 13 i (platsen). Det är (projektet) för och med invandrarkvinnor som avrundar sitt tredje verksamhetsår. Besökaren möts av en kaskad av färger på bland annat dräkter, schalar, tofflor och bonader tillverkade av kvinnor från vitt skilda delar av världen: Etiopien, Polen, Somalia, Turkiet, Uganda, Chile samt kurder från Iran och Irak. Samlingen bär starka drag av främre orientens Nordöstafrikas folklöre (Dagens Nyheter 921211).

Produkterna ställs ut på museer, bibliotek, slott, bildningsförbund och i andra offentliga lokaler, samt vid diverse textil- och inredningsmässor. Vad är det då som visas upp och exponeras i dessa sammanhang? Initiativtagaren ställer ut de textila hantverksprodukter som deltagarna har producerat. Produkten är det offentliga beviset på att initiativtagaren har lyckats transformera ”invandrarkvinnan”. Initiativtagaren visar upp att hon i sin roll som vit guvernör har kultiverat ”sin invandrarkvinna” enligt ideala ”vita” smaknormer. Detta befäster hennes status som vit alternativ guvernör och gör att hon ökar sin nationella tillhörighet. Det är således inte bara producenten och kunden som får legitimitet genom produkterna, utan också mellanhanden – initiativtagaren. Genom att en vit mångkulturalistisk diskurs artikuleras så framstår initiativtagarens agerande som en filantropisk handling. Det tycks därigenom som om hon bereder ”invandrarkvinnan” plats och utrymme i det offentliga rummet.

Textilprojekten ställer ofta ut sina hantverksprodukter i större sammanhang med flera inblandade parter. Initiativtagare håller föredrag för ”kvinnoförbund” på till exempel ”Internationella Kvinnodagen” och talar i olika sammanhang för ideella organisationer och politiska förbund. Projekten sammanförs med ”invandrar-” och ”kvinno-” föreningar på temat ”mångkulturalism”.

Vid sidan av julkrubborna pågår under helgen även en utställning av (projektet). Utställarna är ”arbetslösa” kvinnor som syr och väver på deltid medan de läser

svenska den andra halvan av dagen. (...) I bottenvåningens café finns kaffe och hembakat i regi av Invandrarservice (Arbetet, 961129).

Tillställningarna präglas av filantropi och vänder sig till människor som tillskrivs subjektpositionen vit aristokrati och vit alternativ aristokrati. De bjuds in för att göra ett studiebesök i den ”mångkulturella förorten” och få en försmak av det ”exotiska”.

– Grunden som skolan står på är egentligen att det är en ideell förening. Detta innebär att allt som händer här har sitt ursprung i frivilligt arbete. I solidaritet mellan kvinnor. Föreningen har 440 medlemmar, säger (initiativtagaren) medan hon visar runt i lokalerna (Västerbottens-Kuriren 000325).

Utställningar och marknader anordnas vid helger som påsk och jul. Parallellt med utställningarna arrangeras ”orientaliska” musik- och dansuppvisningar. På en av de större marknaderna finns ett ”nomadtält” där man kan ”njuta av en kopp arabiskt kaffe eller turkiskt te, samtidigt som man lyssnar på den arabiska lutan oud och långsamt sjunker in i den österländska tidsrytmen” (DN 010831).

Lokalerna i (namnet på lokalen) är fyllda av tavlor, textilarbeten och kläder som tillverkats av kvinnor från 16-17 olika länder. På en vägg hänger nysydda flaggor från varje land och strax nedanför står ett bord med maträtter. Svenska klassiker som köttbullar, Janssons frestelse och löksill tillsammans med delikatesser från bland annat Libanon och Irak. (...) I ett annat rum hänger vackert broderade dräkter från olika länder. På de många borden ligger babypaket till Röda korset, väskor och annat som kvinnorna tillverkat själva. Ett par gånger i veckan har de sysslat med textilarbeten (Helsingborgs Dagblad 980618).

Kvinnoorganisationen (namn) arrangerar en påskmaskerad (...) Ett 15-tal utställare, de flesta kvinnor och från (regionen), medverkar. Det kommer att visas bokbinderi, stickat, färger från förr, handarbeten, folkdräkter, keramik, äppelprodukter, textil, blyertsteckningar, rumänska påskägg och så vidare. (...) På påskmarknaden kommer även (projektet) att finnas. I (projektet) är det invandrarkvinnor som är aktiva med olika textila arbeten som kommer att visas på fredag (Arbetet 970326).

Maten spelar en central roll i marknadsföringen av projekten. I artiklarna görs reklam för att ”utställningen fortsätter med exotisk mat” (Dagens Nyheter 921211). ”Tilltugg från jordens alla hörn utlovas” (DN 961213). En initiativtagare menar att det är maten som har gjort projektet känt. ”Mat är bästa reklamspelaren.” Flera projekt har parallellt bedrivit ”mångkulturell” catering och caféverksamhet där de salufört ”exotisk mat”. Ett projekt har organiserat studiecirkel ”kring mat från Turkiet, Indien och Mellersta Östern”. Några textilprojekt har givit ut ”mångkulturella” kokböcker med recept på ”främmande” ”exotiska” rätter. Recept som tidigare benämndes kycklinggryta tillagas på samma sätt men döps om och exotiserar genom att presenteras på språk som arabiska och

italienska.¹¹⁶ Tidningen Vi i Karlstad skriver att ”Varje dag serveras en rätt från något ’främmande’ land. När (tidningen) hälsar på är maten grekisk. (...) Musik från Balkan strömmar ut från en bandspelare. Servitris är (namn) från Thailand” (Vi i Karlstad juni 1998).

(Projektet) i (området) är egentligen mest känt för sina tygtryck, livfulla, färgstarka, handtryckta mönster som dels säljs i egen butik och per postorder, men också exklusiva inredningsaffärer, ställen som R.O.O.M och Norrgavel i Stockholm. Men samlar man 70 kvinnor från hela världen för att rita mönster, sy och lära sig svenska behövs det även lagas mat. Så startade tanken på (projektets) cateringverksamhet – varför inte sälja den goda maten här till andra än oss själva. (...) Beroende på om det för dagen råkar vara kurdiska, bosniska, indiska, syrianska eller somaliska kvinnor som lagar maten blir smakerna olika. Samma sak med cateringverksamheten – det går an att beställa mat från en enda matkultur eller en blandning av flera. (...)

– Vitlök. Rödpeppar, chili, koriander, spiskummin, svarta sesamfrön, persilja ... Inte den vanliga falukorven, precis. Inte ens den ytterligt finrivna vitkålssalladen är sig lik – den är blandad med tomathack, paprika, olja och citron. Runt ett bord sitter (Namn) och (Namn) från kurdiska Irak, (Namn) från Syrien, (Namn) från Tunisien, (Namn) och (Namn) från Bosnien och (Namn) från Turkiet. De bjuder mig på kaffe och kakor, och skrattar ironiskt när jag säger att en sort som stämplas med snirkliga arabiska tecken innan den åker in i ugnen, smakar mandelkubb:

– Det är ju invandrarkakor!

Klumpordet invandrare känns verkligen futtigt. Tunisiska småkakor är givetvis en helt annan sak än kurdiska, precis som svenska småkakor smakar annorlunda än bosniska (Expressen 971116).

Det textilprojekt som haft en stödförening skickar regelbundet ut inbjudningar till sina medlemmar om utställningar, julmarknader, soppkvällar och multikulturella aftnar ”med handdukstryck, ’dolmrollning’, allsång, kroppsmålning, magdans och julpynt” (Medlemsbrev). Medlemmarna i stödföreningen bjuds in till happening där deltagarna utgör det exotiska inslaget.

Inbjudan till modevisning Vinterkollektion 2003

En explosion av färger och former kommer att svepa genom lokalerna och fylla upp scenen. Ett drömspel med romantik, kvinnliga former och glädje. En modevisning med designade kläder som måste upplevas. (Projektets) skapare (Namn) kommer att vara konferencier och berätta om sin verksamhet med lärande och skapande. Till sist serveras smakbitar från världens alla hörn (Medlemsbrev november 2002).

¹¹⁶ För mer detaljerad analys av hur maträtter ”etnifieras” se till exempel Anna Burstedts pågående avhandlingsarbete vid etnologiska institutionen, Lunds universitet, ”Etnisk mat – upplevelser av gastronomisk geografi” (<http://etnhum.etn.lu.se/~ab/projekt.html>). Se även Burstedt (2002).

När linssoppan och cheesecaken serverades underhöll (namn) med sång och gitarrspel. Efter maten demonstrerade Body Shop väldoftande oljor och smink och gav goda råd. De som ville pröva något mer exotiskt kunde testa henna både på händerna och kroppen med hjälp av våra deltagare från Eritrea och Somalia (Medlemsbrev).

Förutom att äta och umgås ägnar vi oss åt att knyta sjalar på huvud och kropp, lyssna på musik av Bellman, smaka på kryddor och se barn från (skola) framföra somaliska danser (Medlemsbrev).

(...) dit närmare hundratalet personer hade kommit för att äta, umgås och njuta av den turkiska barngruppens härliga danser till medryckande musik (Medlemsbrev).

Jag deltog själv vid flera arrangemang på kvällstid. Följande episod utspelade sig vid en ”multikulturell afton”: På kvällen befinner jag mig nere i källarvåningen. En grupp skolelever som skall utföra den ”turkiska skeddansen” håller på att byta om inför framträdandet. De har ställt upp sig för gruppfotofering utanför toaletterna. Precis när ledaren för dansgruppen skall fotografera kommer två åskådare nerför trapporna och frågar ”om det är här toaletterna är” på svenska. Ledaren för dansgruppen säger något till dansarna på turkiska varpå de skingrar sig utan några protester eller invändningar. De två personerna går in på toaletten utan någon kommentar.

9.5. Modevisningen

Nyligen hade man mannekänguppvisning på (projektet).

– Elva underbara mannekänger mellan 6 och 60 år. Kvinnor med både bröst och rumpor. Inte en enda anorektiker så långt ögat nådde visade morgonrockar, vardagskläder, lite finare kläder och bröllopskläder i långa banor (DN 011220).

Flera textilprojekt har organiserat modevisningar i respektive projekts lokaler, men också på företag. Modevisningen är den ultimata tillställningen för att exponera ”invandrarkvinnans” transformation inför de som tillskrivs subjekt-positionen vit aristokrati. På catwalken exponerar den så kallade isolerade och förtryckta ”invandrarkvinnan” sin frigjorda kropp. Initiativtagaren har huvudrollen som konferencier.¹¹⁷

E: Nej. Och att de studsade omkring och att de ställde upp på den här mannekänguppvisningen exempelvis.

(...) Med tanke på det som jag sade om hur ett hem, vilka umgängesregler som gäller i ett hem i mellanöstern va, att du kan inte ... du får träffa din bror och din make och dina söner ... det är de enda män du kan ta emot i ditt hem utan att din make är närvarande. Annars måste alla andra människor så att säga filtreras via

¹¹⁷ För historik om modevisningarnas framväxt under 1800-talet och ”catwalking” se Quick (1997). Se även Löfgren (2005).

maken. Och så plötsligt då så är man ute på catwalken här. Det var ett framsteg tycker jag.

Det är meriterande att ställa ut sin samling inför dem som tillskrivs positionen vit aristokrati. Initiativtagarna visar stolt upp ”sin invandrarkvinna”. Deltagaren framställs därigenom som ett objekt att beundra. Det är dock inte den exotiska annorlundaheten i sig själv som fascinerar andra individer som tillskrivs subjektspositionen vit aristokrati. Det som väcker beundran är initiativtagarens förmåga att kontrollera, organisera och ställa ut ”sitt” objekt. Det som exponeras på catwalken är maktrelationen mellan initiativtagaren (utställaren) och ”invandrarkvinnan” (den som ställs ut) och det nationella kapital som denna maktstruktur tilldelar initiativtagaren i sin status som vit guvernör (Hage 1998:153, 161). Objektet som ställs ut – ”invandrarkvinnan” – framstår härigenom som en förlängning av utställarens kropp (ibid). Hage skriver att ”the exhibited is an extension of the power of the exhibitor and can therefore figure as an extension of the exhibitor’s body” (Hage 1998:153).

Erkännandet av dem som tillskrivs subjektspositionen vit aristokrati är centralt. Initiativtagaren får dock inte alltid detta godkännande. Att arbeta med ”invandrarkvinnor” ger ingen status i sig eftersom flera aktörer som tillskrivs ”vita” subjektspositioner har varit involverade i projektindustrin.

A: ”Ja, jag har också jobbat med såna här projekt” du vet. Det är precis som att ”det gjorde jag för att jag hade inget annat att göra”. Och det är ju så det kan vara. Men det är ju det här att man är entusiastisk och solidarisk med andra människor. Det är ju en grundvärdering och har man inte den så ska man inte jobba med sånt här. För det, och det är, precis det är farligt. Såna människor skall inte jobba på såna här ställen. Men ja, det står inte så högt i rang. Du vet att när man sade att man hade en läkare med i gruppen så var det jättebra.

B: Ja, då ville alla som kom hit så här (viskar) ”Vem är läkaren? Vem är läkaren?”

A: Ja, så var det när man träffades. ”Var är läkaren?”

B: (Viskar) ”Jo hon sitter där borta”. ”Jasså är det hon, jaha”.

Informanterna uttrycker dubbla känslor inför denna objektivering av deltagarna. Samtidigt organiserar initiativtagarna till textilprojekten vid upprepade tillfällen modevisningar, marknader och bjuder in till studiebesök där ”invandrarkvinnan” visas upp. Detta sätt att ställa ut sig själv, med Hages ord ”vad man är, genom den annorlundahet som man har”, har en lång historia. Det finns en historisk tradition av att politisk och religiös elit ställer ut objekt från kolonierna i syfte att exponera sin kunskap och därigenom få prestige (McClintock 1995, Hage 1998, Catomeris 2004).¹¹⁸ Upptäcktsresanden ställde ut sina insamlade objekt från kolonierna på museer och mässor vid hemkomsten. Djur och ”naturfolk” sammanfördes och exponerades som ”koloniala artefakter”. Museer och mässor

¹¹⁸ Henrietta Lidichi (1997) analyserar etnografiska utställningar samt hur objekt och artefakter från ”andra kulturer” representeras och tillskrivs mening på nutida museer.

fyllde funktionen att påminna om så kallade exotiska avlägsna platser i kolonierna. Dagens mångkulturella samlingar har sina rötter i de koloniala världsutställningarna där människor som benämndes ”primitiva vildar” ställdes ut för att inspekteras (Hage 1998:157ff).¹¹⁹ På samma sätt som nationer vilka koloniserat områden ställde ut ”infödingar” från kolonierna, så visade Sverige upp ”samer” med renar i de ”svenska paviljongerna” på världsutställningarna under 1800-talet (Catomeris 2004:200).

This exhibitory multiculturalism is the post-colonial version of the colonial fair. While the former expresses the power relation between coloniser-colonised in the colonies, the latter is a product of the power relation between the post-colonial powers and the post-colonised as it developed in the metropolis following the migratory processes that characterised the post-colonial era (Hage 1998:160f).

9.6. Hela världen

Här samlas 75 kvinnor varje dag. De talar ett 20-tal olika språk, har olika religion och bakgrund, men det gör inget. Alla talar svenska mer eller mindre och med professionellt kunnande skapar de fantastiska ting. (...) Idag är skolan en smältdegel av kulturer som sjuder utav aktivitet (980305 TV2).

I media framhålls att ”hela världen” finns representerad i textilprojektet. Artiklarna inleds ofta med en uppräkningslista av antalet ”kvinnor”, länder, nationaliteter, språk, religioner och åldersgrupper i projektet. I Svenska Dagbladet framhålls att det handlar om minst ”20 olika modersmål” (SvD 990217) och i en lokaltidning görs en uppräkningslista av antalet länder: ”Det är kvinnor från Bosnien, Makedonien, Irak, Iran, Kurdistan, Filippinerna, Thailand, Polen och Slovenien” (Vi i Karlstad juni 1998).

Via tyger blir 21 språk till svenska. (...) De samlade språkkunskaperna är imponerande. Här talas arabiska, turkiska, spanska, engelska, franska, armeniska, tigrinja, tigre, kulmanci, sorani, somaliska, bosniska, persiska, urdu, dari, punjabi, bengali, hindi, tagalog, luganda och finska men det gemensamma undervisningsspråket är svenska (SvD 970426).

I utsagorna fokuseras på att det är många olika separata kulturer som utgör samlingen. En typisk introduktion till samlingen är en uppräkningslista av antalet ”kulturer som lever samman” (Hage 1998). ”Det känns varmt och omtumlande att stiga rakt in i ett kollektiv på 80 kvinnor i alla åldrar från olika kulturer” skriver Dagens Nyheters journalist (DN 981012). ”Smältdegel” är en metafor som förekommer i diskursen.

På (projektet) i (området) samlas kvinnor från hela världen för att arbeta och lära sig svenska. Nu har de gjort en kokbok tillsammans. (...) Inte mindre än 17 länder räknar jag till i registret i (projektets) kokbok (namn) – Marocko, Tunisien,

¹¹⁹ Jmfr hur ”samerna” förevisades i Sverige och olika delar av Europa (Catomeris 2004:198ff).

Syrien, Libanon, Eritrea, Irak, Iran, Pakistan, Chile och ännu fler. Alla världsdelar finns representerade utom Australien. (...) När människor från så många olika länder och kulturer samlas i ett för dem främmande land som Sverige blir svenska det gemensamma språket (Vi 990121).

Det är inte bara antalet ”etniska kulturer” som finns i projekten som betonas i media, utan också att de samsas, att de är i harmoni med varandra. I media understryks att ”kvinnor från hela världen samsas här”. Ett textilprojekt gratuleras av Dagens Nyheter till ”att 50 nationaliteter kan samsas i den lilla världen – när den stora ser ut som den gör!” (DN 011220). Hage kallar detta för principen om fredlig existens. Tanken om vit mångkulturalism bygger inte bara på föreställningen om många kulturer, utan framförallt att det skall vara rätt blandning av kulturer. Den grundläggande idén är att det krävs en vit guvernör som blandar kulturerna på rätt sätt. Hage jämför den vita guvernören med en kock som försöker skapa den perfekta smaksättningen.

(Initiativtagaren) förklarade att dagens nyhetsutbud på TV och i rikstidningar ger naturligt en bild av när det har gått snett, när vi människor inte kan samsas för att åstadkomma något gemensamt. Projektet (namn) är ett exempel på att världens alla folk kan fungera tillsammans.

Av media förefaller det som om initiativtagaren har lyckats med något som fredsmäklare och konfliktlösare misslyckats med i krigszoner och internationella konflikter – hon har skapat fred. Det yttersta tecknet på detta är att de sitter sida vid sida och dricker kaffe tillsammans. De skapar textilhantverk tillsammans. I intervjuerna pratar initiativtagarna om hur de har fört samman deltagare från olika religioner och nationer, vilket kan tolkas som att de ger exempel på hur de har organiserat ”sin samling” på ett framgångsrikt sätt. En initiativtagare menar att textilprojektet kan liknas vid FN. ”– Detta är ett slags mini-FN. Vi är kvinnor från olika delar av världen som arbetar och äter tillsammans varje dag. Det fungerar för att vi är helt öppna för varandra. Här gäller det att vara rak på sak, säger (initiativtagaren) med ett leende (Västerbottens-Kuriren 000325).

Kläderna är inspirerade av de kulturer som kvinnorna tagit med sig. Inte mindre än femtio olika.

– Vi ska inte skjuta ihjäl varandra! Vi måste leva tillsammans, kvinnor och män av alla nationaliteter. Här dricker vi kaffe tillsammans. Att dricka kaffe är också en symbolhandling för gemenskap (DN 011220).

Föreställningen bygger således på att det alltid krävs en vit guvernör som organiserar och planerar den så kallade kaotiska mixen. Hage menar att ”worrying is essential for if the White subject wasn't worried there would be no need for her to exist” (Hage 1998:124). Samlaren föreställer sig att ”etniska kulturer” inte kan ha ett eget liv eller samexistera utan en vit guvernörs inblandning, menar Hage. I diskursen framstår det som om ”invandrarkvinnan” inte har någon egen vilja.

The "ethnic object with no will" is at the core of all White fantasies of the nation. They exist through the collection and for the collector. Multicultural policy "allows" non-White ethnics to "maintain their culture" is in line with this fantasy (Hage 1998:162).

När konflikter uppstår i projekten så förklaras detta med "invandrarkvinnans" problematiska bakgrund. I ett textilprojekt genomfördes en enkätundersökning en bit in på terminen om huruvida deltagarna ville bilda ett kooperativ eller ej. Flera deltagare vägrade att svara på enkäten och några förklarade att de inte ville delta i en eventuell ekonomisk förening.

Episoden gjorde att projektledningen diskuterade hur kriget egentligen hade påverkat deltagarna. Några hade fortfarande släkt kvar i hemlandet och satt upp hela nätterna för att få se en skymt av sina kära på CNN:s sändningar via kabel. Det var människor i kris som skulle bilda ett kooperativt företag inom en svensk nedgångsbransch. Helt klart påverkades kvinnorna under kursen och syarbetets fortgång. Det sattes igång processer inte bara på dagarna utan förmodligen hemma också. De flesta kvinnornas män gick arbetslösa och undrade när företaget skulle starta och dra in pengar.

(...)

Kvinnornas kulturella bakgrund visste vi för lite om. Av förklarliga skäl kunde några kvinnor ibland uppträda depressivt. Släkt och vänner kanske var kvar hemma i kriget. Det förekom en rangordning bland kvinnorna av skäl som härrör från ursprunget. Det är svårt att hantera när man ska arbeta med människor som ska bilda kooperativ (Ett projektarbete om kooperativet (namn) 1997).

I diskursen om vit mångkulturalism är tolerans ett centralt begrepp. Termer som tolerans, demokrati och yttrandefrihet framställs som synonyma med vithet. Rasism, intolerans och så kallade etniska konflikter likställs på motsvarande sätt med den Andre i diskursen. Utifrån detta framstår intolerans och konflikter som något "invandrarkvinnan" för med sig till det föreställda vita nationella territoriet. Hage menar att religiös fundamentalism och ghetton betraktas som mångkulturella faror som måste tämjas (Hage 1998:178). Enligt samma berättelse kan inte de "etniska kulturerna" samexistera utan inblandning av en vit aktör, om kulturerna lämnas på egen hand så leder det till vad som benämns som etniska konflikter och krig. Vita subjektspositioner framstår i diskursen som essentiellt annorlunda än de "etniska kulturerna" (Hage 1998:161). Informanterna ser det som sin uppgift att lära "invandrarkvinnan" tolerans och demokrati.

B: Oro i gruppen om kommunismen. Ibland kunde det gå ganska hett till.

I: Hur hanterade ni det då?

B: Lyssna. Sägna flickor ni får ta det lite lugnare. Försök att förstå att ni kommer inte från samma land.

A: Det var aldrig några konflikter som inte gick att lösa.

E: (...) Och det var väl framförallt den somaliska kvinnan, jag vet inte vad hon egentligen tänkte om det själv, nu var de ju flera till att börja med men en tjej blev med barn så hon slutade ett halvår efter det att projektet hade pågått. Jag vet inte om hon själv kände ... en svensk kvinna hade nog kanske påstått att hon hade varit mobbad, men hon sade aldrig någonting sådant, hon var glad ändå men ... och det har jag märkt förut också att kvinnor från de här länderna har svårt med att handskas med att det dyker upp människor som är svarta för att tala i klartext.

I: Men du märkte av sådana tendenser då eller?

E: Ja. Sedan är det ju jättesvårt att veta vad som är vad, men ibland får man ju bli nästan arg och behandla dem som småbarn och säga ”nu får ni skärpa er, nu får ni faktiskt umgås, ni måste samarbeta man kan inte välja bort det. Man kan inte välja bort någon för att han eller hon kommer från något annat land vars ja man inte är van vid och påstå saker om andra människor som det kanske inte finns någon täckning för heller”. Jag tycker att det är svårt alltså, man pratar om rasism utifrån det svenska, utifrån majoritetssamhället då gentemot invandrargrupper men jag menar det kan vara nog så svårt mellan invandrargrupperna själva. Först ska man handskas med sina egna då eventuella fördomar men sedan ska man handskas med andra va. Och det handlar både om det här med ras men också om det här med religion. (...)

Diskursen gör gällande att det finns alltid en fara att det går över styr, att någon ”etnisk” grupp blir för dominant, att den Andre tar egna initiativ och framhäver ”sin kultur” för mycket. Resultatet kan då bli allt från öppna konflikter mellan deltagarna till att de producerar textilier med blå granar som inte går att sälja. ”Nothing worries the mixer like the concentration. It is the proof of either a substance resistant to mixing or a weakening of the mixer’s capacity to mix” (Hage 1998:126).

A: Sedan var det så då tyvärr, tyvärr får man ... för och nackdelar. Det var många bosnisktalande och det klagades och vi ... här i Sverige pratar vi svenska och det gick inte att de pratade sitt språk givetvis. De som inte pratade bosniska då – vad heter det? jugoslaviska säger vi – de var ju utanför och det var ett problem. Men man kan inte heller säga ”tack vi vill ha en afrikan, vi vill ha en (skrattar)” det går ju inte va.

B: Vi försökte att sätta dem så, men det gick ju inte va.

I: Varför var det viktigt att prata svenska?

A: Jo därför att då har vi alla, annars blir det ju ...

I: ... att man utesluter?

B: ... det blir ju en grupp.

A: Och det var ju det det gick ut på, att vi skulle så att säga ha lättare i det svenska samhället. Och då är det viktigt att alla pratar svenska.

Flera informanter talar om att de skulle ha velat ha en ”bättre mix” av deltagare i projektet. Det diskursiva idealet är att samlingen skall bestå av så många olika element som möjligt. Initiativtagarna menade att deras handlingsfrihet begrän-

sades av såväl myndigheter som brist på tillgång av en specifik nationalitet i ”deras” region. En nackdel enligt en initiativtagare är att man inte kan fråga specifikt efter ”en afrikan”. Genom att den vita mångkulturella diskursen artikuleras så framstår det dock som politiskt korrekt att efterfråga ”en invandrarkvinna”. Deltagarna objektifieras härigenom och reduceras till en representant för en specifik ”etnisk kultur”.

Svenska språket

Att uteslutande tala svenska och förbjuda andra språk inom textilprojektets ram är ett sätt att kontrollera och strukturera den konstruerade ”mixen”. Personalen i projekten är de enda personer som har svenska som första språk. I den vita mångkulturalistiska diskursen tilldelas det svenska språket företräde. I linje med detta problematiserar inte initiativtagarna svenska språkets privilegierade status på territoriet. ”Vi lever ju i Sverige.” ”De är ju här för att lära sig svenska.”

E: Nej arbetspråket var svenska.

I: Vad var orsaken till det?

E: Ja hur skulle man annars kunna kommunicera med varandra? I den här fantastiska mixen. Och idén med det hela var ju att man skulle träna på det svenska språket. Sedan fanns det ju nästan alltid två av, att det fanns fler som var arabisktalande och persisktalande och det låg ju väldigt nära att man bildade små kotterier och pratade med varandra för att underlätta va. Och man försökte ju ändå att de skulle prata svenska på utbildningstid så att säga. Vad de gjorde på rasterna det var ju inte så lätt att lägga sig i. Det handlade ju hela tiden om att träna sig att tala svenska.

I: Men lärarna och personalen talade ni flera språk eller? Alltså talade ni något av de här språken som deltagarna eller?

E: Nej.

I: Diskuterade ni sånt i början eller?

E: Nej. Det har vi aldrig gjort. (...)

Språkpoliser har funnits i varierande grad i projekten. I det projekt som jag studerade via deltagarobservation anmärkte ofta lärarna på deltagarna när de talade andra språk än svenska. I många fall var det uppenbart att personerna ifråga hjälpte varandra genom att tolka och översätta något från svenska som en klasskamrat inte förstått. Det förekom också att deltagare uppmärksammade läraren på att några klasskamrater i klassrummet talade ett annat språk än svenska. I vissa andra projekt har dock flerspråkighet i klassrummet uppmuntrats. En initiativtagare menar att det finns fördelar med att människor som talar samma språk kan tolka åt varandra.

C: Nej, klassrumsspråket det är ju svenska. Alltså jag kan ju inte prata något annat språk. Men deltagarna sinsemellan i mindre grupper pratar ju olika språk. De som pratar arabiska kan ju hjälpa varandra på arabiska, det kan ju vara en jättestor hjälp. Men det enda gemensamma språket är ju svenska. Som alla kan.

I andra projekt har det varit förbjudet att tala några andra språk än svenska på lektionstid. ”Regler att följa finns också på (projektet). Det är förbjudet att tala sitt eget språk under lektionerna, och fikarasterna ska vara korta, och utan kakor” (Västerbottens-Kuriren 000325).

Men vi är också noga med att det är det svenska språket som gäller när vi håller på med våra olika hantverk. (Initiativtagaren) demonstrerar spontant hur det går till medan vi vandrar runt i lokalen.

– Hur går det här då, säger hon till ett par kvinnor, uppenbarligen från samma land. Ni glömmer väl inte att det är svenska som gäller. Även i köket, där kvinnorna turas om att laga dagens lunch är alla språk utom svenska förbjudna. En svensk anställd ”köksa” ser till att det efterlevs bara genom att hon finns där (Dagen 981009).

Utifrån den vita mångkulturella diskursen framstår det som givet att tala svenska i Sverige. I linje med detta menar informanterna att en ”svensk” är en person som pratar ”bra svenska”. Att tala ”bra svenska” krävs enligt initiativtagarna för att kunna få ett ”vanligt” jobb. I artiklarna uttrycker journalister sin fascination över språkutbildningen i textilprojekten där deltagarna lär sig ett språk som de kan få användning för i vardagen – ord som ”rakel”, ”sprättare” och diverse namn på svampar och blommor. Av dagboken framgår att deltagarna får i läxa att ”komma ihåg Förgätmigej, Teveronika, Smörblomma, Hundloka” (Dagboken 11/6). Språkförbuden ifrågasätts dock av deltagarna. Initiativtagarna rättfärdigar då förbudet med att det är orättvist mot de andra deltagarna om en grupp blir för dominant, att vissa känner sig utanför, att det skapas situationer upplagda för missförstånd, mobbing och exkludering. Informanterna anser utifrån diskursen om vit mångkulturalism att alla har samma villkor och förutsättningar när arbetspråket är svenska. Initiativtagarna berättar om språkliga missförstånd i det dagliga arbetet som anekdoter, som illustrativa exempel på hur lustig och exotisk den Andre är. Missförstånden handlar enligt informanterna om ”invandrarkvinnans” oförmåga att anamma det svenska språket och ”våra värderingar”. Deltagarna i det projekt som E och F startade talade bosniska, somaliska, tigrinja, arabiska, persiska och assyriska. Arbetspråket var dock enbart svenska. ”E: Ja hur skulle man annars kunna kommunicera med varandra?” Personalen talade inget av dessa språk som nämns ovan förutom svenska. Språkkunskap diskuterades aldrig vid anställning av personal. Någon informant menar att flerspråkig personal skulle vara för resurskrävande och att projektet inte hade de ekonomiska möjligheterna att genomföra detta. Den vanligaste förklaringen till varför flerspråkighet inte har efterfrågats hos personalen är att ”det skulle ju bli orättvist”.

E: (...) Jag vet att det tas upp ibland men jag tror inte att det är någon fördel. Utan för invandrarförvaltningen här i (stad) en gång i tidernas begynnelse så anställde de människor efter som man då hade dubbla språkkompetenser då som man säger va, men allt eftersom tiden gick och invandrarna kom ifrån andra världsdelar och

andra länder så blev det ju bara en black om foten. Att prata till exempelvis spanska till ... det var ju inte någon merit om man skulle jobba med iranier. Eller om man skulle jobba med ... ja du förstår va? Så att på något sätt kan jag också känna ibland att det är en fördel att tillhöra värdlandet därför att det är ju här människor skall bo ... har valt att bosätta sig och då vill de gärna veta – hur tänker vi? hur gör vi? – man blir ju någon slags förebild för hur man lever här. Och jag tror att det är svårt att komma från något annat land och jobba exempelvis i Sverige och jobba med invandrare därför att man ifrågasätts under lupp på ett helt annat sätt.

I: Hur då menar du?

E: Man granskas väldigt väldigt nog.

I: Av deltagare eller?

E: Oh ja. Och du vet att ”Skall han eller hon säga som kommer därifrån. Där är det ju si och så och kan man verkligen lita på den här?” Av någon outgrundlig anledning så litar de ju på oss. Jag har alltid upplevt det så i alla fall. Ifrågasätter liksom inte.

I: Vilka menar du med oss då?

E: Svenskar. Jag betraktar mig som svensk. Att det sägs ju väldigt ofta ”Ja, dig kan jag lita på”.

Neutralitet är ett centralt moment i diskursen. Initiativtagarna talar om den ”svenska kulturen”, det svenska språket och nationen Sverige som neutral. Sverige är den minsta gemensamma nämnaren, det ”svenska” förenar alla och utifrån den vita mångkulturella diskursen så framstår det som om nationen och det nationella språket inte utesluter någon.

H: (...) Och det var mycket som jag samtal med (namn) som kom från Bosnien som jag också lärde mig det, hon sade när vi startade ett kvinnocenter ”Det här ska vara svenskt” sade hon. ”Det är det enda vi har gemensamt vi som kommer från andra kulturer. Det här ska inte ha en arabisk prägel, det ska inte ha en bosnisk prägel, ha en sydafrikansk prägel. Det här måste vara svenskt för det är det enda vi har gemensamt. Vi har flyttat till Sverige”.

I: Vad är det?

H: Fira de svenska högtiderna. Sätta in en gran när det är jul, musiken som spelas ska inte vara arabisk eller vad det nu är eller typisk balkanmusik eller vad det är. ”Det här är en samlingspunkt för alla nationer. Vi är i Sverige därför ska det vara svenskt.” Och (namn) sade också att ”det finns så många motsättningar mellan oss som kommer hit så får det här stället, får vårt kvinnocenter, en arabisk prägel, då är det automatiskt kvinnor från vissa kulturer som inte kommer. Får det en serbisk prägel så är det vissa kvinnor från vissa kulturer som inte kommer”. Så det här det bankade hon liksom i mig. ”Detta ställe måste vara svenskt annars utestänger vi en hel del.” Den tanken hade jag inte tänkt själv och jag ser det ofta i kulturhuset på (plats) till exempel. Där har man lite, när vissa jobbar så spelar man sin musik och när andra jobbar spelar man sin musik, men vissa har ju rätten. Det är hit man har kommit och det finns väldigt mycket motsättningar ute i världen.

9.7. Subversiva handlingar

Fel sak på fel plats

Vid studiebesök förekommer det att besökare överlämnar gåvor till projektet. Z, en av de tidigare deltagarna i projektet, som har migrerat till Sverige, och nu fått anställning i projektet, tar ofta emot dessa gåvor. Det är prydnadssaker som till exempel troll och älgar som hon sedan har placerat ut i lokalerna. Stilmässigt avviker dessa prydnadssaker från den övriga inredningen i lokalerna och den smaknorm för inredning som jag beskrev i kapitlet om Gudrun Sjöden kadern. Följande scen utspelade sig i ett klassrum i väntan på att lektionen skulle börja. Deltagarna droppar in en efter en. Jag sitter vid ett bord mellan några deltagare. Framme vid katedern sitter läraren och den informella ledaren.

Lärare: Något som jag har funderat på ... Varför står den här älgen här?

Läraren pekar på katedern och den prydnadsälg i trä som står längst ut på bordskanten.

Informella ledaren: Det vet jag. Vi fick den från ett studiebesök, men sedan hittade jag den i en papperskorg, så då ställde jag den här. Det var nog (initiativtagaren) som kastat den tror jag.

Lärare: Ja, det är typiskt (initiativtagaren).

De skrattar.

Läraren och den informella ledaren tittar upp och blir medvetna om Z. som står i dörröppningen och har hört konversationen om älgen.

Informella ledaren ser mot Z.: Den var din va?

Informella ledaren gör en gest mot prydnadsälgen.

Z: Ja, den var min. Det var (textilformgivare) och (textilformgivare) som kastat den. De ville kasta trollen också.

Informella ledaren: Vilka hemska människor.

Den informella ledaren tittar på läraren och de brister ut i skratt igen. Z. skrattar inte.

Z: Jag tog hem dem till min son istället.

Händelsen som Z refererar till inträffade några dagar tidigare i textilsalen. Jag satt vid ett bord när den ena textilformgivaren uppmärksammade att det stod ett prydnadstroll i en fönsterkarm. Hon uttryckte sin avsmak för detta troll och dess fulhet inför den andra textildesignern. Tillsammans avgjorde de att trollen hörde hemma i papperskorgen. Z. förklarade att det var hon som placerat trollen där. Textilformgivaren fortsatte hävda att trollen inte har någon plats i lokalerna, varpå Z. gick fram och tog trollen och förklarade att då tar jag hem dem (Deltagarobservation fredag 000218).

Vid första tillfället när jag träffade initiativtagaren och den informella ledaren till textilprojektet så visade de mig runt i lokalerna. Vid ingången hängde en anslagstavla som den informella ledaren stannade vid. Hon plockade ner några uppsatta papper och skakade irriterat på huvudet. Hon vände sig till mig och berättade att personalen hade satt upp anslagstavlan som ett led i demokratiseringsprocessen och att syftet var att ”invandrarkvinnorna” själva skulle sätta upp information på anslagstavlan. Anledningen till att hon hela tiden fick ta ner papper och kasta dem i papperskorgen, förklarade hon vidare, var att ”invandrarkvinnorna” inte hade förstått utan fortsatte att sätta upp fel saker trots tillsägelser på deltagarrådsmöten. Vad säger förhandlingar om prydnadssaker som troll och älgar om vithet och subversion? Papperskorgsincidenterna och försöken att organisera rummet är några konkreta exempel på hur vit governmentaltitet utövas. Dessa exempel belyser också att människor intar olika strategier för att subvertera de subjekspositioner som den vita mångkulturella diskursen tillskriver dem.

Förbud, förhandlingar och frånvaro

I vissa fall har deltagarna i textilprojekten markerat genom att inte delta i verksamheten. Ett tillvägagångssätt är att utebli från organiserade aktiviteter. Ett annat är att inte utföra de uppgifter som man blir tillsagd. I andra fall uttrycks det genom öppna förhandlingar. I dagboken finns anteckningar om närvaro och frånvaro – deltagare som inte deltar i aktiviteterna, som inte kommer, som är ”borta igen utan att anmäla till oss”, som ”dyker upp” under lektionstid.

I diskursen om vit mångkulturalism framstår deltagarna som ”invandrarkvinnor” som inte vet sitt eget bästa. Beskrivningarna av deltagarna ger associationer till en förälder som uppfostrar ett barn. ”Efter en liten introduktion lämnade jag dem cirka 1 tim. Tittade sedan till dom en stund men dom klarade sig mkt bra” skriver en initiativtagare i dagboken (31/7). Hon uttrycker sig också i meningar som att ”nu får dom faktiskt lära sig hur det är” och att ”men denna gång gav jag mig inte eftersom det är för deras eget bästa” (Dagboken 12/1). Utifrån dagboken framgår att initiativtagarna ”tillåter”, ”ger lov”, ”påpekar”, ”bestämmer”, ”förklarar”, ”tvingar dem”, ”säger nej”, ”upprepar våra regler”, ”tjatar”, ”skäller på dem” samt ”retar” sig på olika beteenden. Personalen uppmanar deltagarna att gå ut när det är fint väder, att gå på stan.

Initiativtagarna skriver om hur deltagarna ”försviner utan att plocka upp efter sig”. De skriver om deltagare som är tysta, som vägrar tala svenska språket, som talar språk som initiativtagaren inte förstår, som ”blev vansinniga” och ”sura i flera timmar och skrek och pratade mycket högt på (sitt första språk, min anm)” (Dagboken 12/1). I dagboken står om en deltagare som får skäll av initiativtagaren och avbryter och börjar tala sitt första språk, varpå ”hon fick lite extra tillsägelse igen” (Dagboken 6/10). Ordval som att deltagaren ”berättar självmant” antyder att initiativtagaren brukar styra diskussionerna i gruppen.

Konflikterna handlar till exempel om att deltagarna inte vill att personalen skall dela gruppen, om att få kompensation och ledighet för att ha deltagit i verksamheten utöver schemalagd tid, om olika regler gällande till exempel städning.

Diskursen gör gällande att alla befinner sig i samma position, ”här är vi alla kvinnor”, och att det handlar om ett ömsesidigt utbyte mellan personal och deltagare. Tanken är att alla ska mötas på samma villkor. Av berättelserna framträder en längtan hos initiativtagarna att spegla sig i en väninna. Deltagarna uttrycker sitt missnöje på olika sätt. I dagboken står att deltagarna visar ”ingen entusiasm att gå till stan idag igen” och att ”ingen vill följa med tyvärr”. De frågar uttryckligen ”måste vi åka till stan?” samt om ”konserten på tisdag är obligatorisk”. Deltagarna tar inte med skissblock på utflykten när de exempelvis skall gå till en botanisk trädgård. Deltagarna fikar inte på caféet utan initiativtagaren får dricka sitt kaffe ensam.

Varje fredag anordnade personalen i textilprojektet som jag följde via deltagarobservation filmvisning med popcorn och läsk. Personalen valde de ”svenska” filmer som skulle visas, filmer som sorterar under kategorin komedier och riktar sig till åldersgruppen 7 år och uppåt, som till exempel ”Sunes sommar”. Antalet deltagare som gick på filmvisningen var få, och de blev färre och färre för varje gång. Vissa fredagar var det endast personalen, jag och en deltagare som tittade på filmen. Deltagarna förklarade att de ville välja filmer själva. Valet blev då till exempel ”Titanic” och publiksiffrorna ökade markant. Personalen beklagade sig över detta val av film och menade att de inte förstod varför ”invandrarkvinnorna” ville se en film som de redan hade sett sju gånger tidigare. En förklaring som jag fick av personalen var att ”invandrarkvinnor” vill se tragedier eftersom de själva varit med om sånt. I ett annat projekt bjöd initiativtagaren hem deltagarna till sitt hem och hade filmvisning där. Det var samma genre – ”SOS” med Lasse Åberg. På samma sätt som vid den filmvisning jag har beskrivit ovan så pratade initiativtagarna i intervjun om att deltagarna inte förstod filmen utan skrattade på ”fel” ställen.

Vad händer då när deltagarna inte infriar förväntningarna eller uppskattar de organiserade utflykter, studiebesök och aktiviteter som initiativtagarna arrangerat? I några situationer har initiativtagarna använt sig av sanktioner och tvång, i andra lägen har det förekommit belöningar som att deltagarna ”får sluta tidigare” eller ”får fika”. Pengar används som påtryckningsmedel. I dagboken står att ”Om dom inte kommer anmäler vi frånvaro och dom får inga pengar för den dagen” (Dagboken 14/5). Trots detta kommer endast en person med sin partner till teatern på kvällen. Efter helgen har projektets ledning planeringsdag och beslutar då att helg- och kvällsaktiviteter inte skall förekomma mera. Ibland kan lärarna ”heller inte se någon motivation till att vi åker”.

Började dagen med Feedback och fick reda på vad som var fel förra veckan. Dom vill alltså inte gå på stan alls!!! Dom måste ha ett mål att gå till annars vill dom

vara hemma. Dom tycker det är svårt att njuta av (staden) som dom tycker är tråkig (Namn deltagare) vill hellre att vi åker till (större stad). (Dagboken 31/8).

Deltagarna berättar att ”istället för pengarna vill dom ha en micro så att dom kan ha med sig ’riktig’ mat” (Dagboken 11/8). Drygt en vecka senare köper textilprojektet in en mikrovågsugn (Dagboken 19/8). En lärare skriver att ”jag lär mig av gruppen”. Hon ger deltagarna nyckel för att de själva skall kunna komma in i lokalerna när ”jag måste med min dotter till tandläkaren”. Deltagarna föreslår mat som de vill laga vilket genomförs nästa dag. Så här i efterhand upplever några av initiativtagarna att vissa studiebesök inte blev så ”lyckade” och menar att de skulle ha gjort på ett annat sätt idag. Andra initiativtagare hävdar istället att det berodde på deltagarnas brister. I diskursen framställs ”invandrarkvinnan” som ett objekt som kan inte tänka abstrakt eller teoretiskt. Detta uppger vara en orsak till de ”misslyckade” studiebesöken. Vilka förklaringar ges då i berättelserna till varför deltagarna inte deltar i aktiviteterna utanför schemalagd tid?

Initiativtagarna konstaterar att mötet mellan ”svenskarna” och ”invandrarkvinnorna” var svåra att åstadkomma i praktiken. Flera av textilprojekten hade tankar om mentorverksamhet och stödföreningar. I ett projekt beläget i en stad med liten befolkning smängd fick deltagarna arbeten inom de områden de var utbildade eller snarlika yrkesområden genom initiativtagarnas kontakter. Initiativtagarna fungerade enligt egen utsago som mentorer för deltagarna. I majoriteten av projekten har dock planerna på mentorskap och ett utbyte mellan ”svenska kvinnor och invandrarkvinnor” inte varit möjliga att genomföra. Ett projekt skrev redan i ansökan om sina planer på mentorskap. Tanken var att ”svenska” familjer bosatta i skärgården skulle fungera som fadderfamiljer åt ”invandrarkvinnorna” i den ”invandrartäta förorten”. Båda parter skulle besöka varandra i sina respektive områden. Utbytet skulle inledas genom en stor fest på en ö i skärgården. De personer som kategoriserades som ”invandrarkvinnorna” ville dock varken delta i utbytet eller festen.

I: Varför?

H: Vi fick aldrig någon riktig förklaring på det egentligen. Vi tog upp frågan ett par gånger och (projektledare) hade börjat arrangera med en stor fest och vi skulle ha mat tillsammans, träffa folk som var intresserade men folk ville inte. Det har nog en del att göra med att de hade väldigt långa dagar i alla fall. En del av dem var faktiskt ensamma mammor. Och alla var väl mammor. Alla var mammor och några var ensamma mammor. Och det var ju heltidssysselsättning det här med skolan, fem dagar i veckan. Och för många av dem första gången sedan de kom till Sverige och det är tufft alltså, det är himla tufft när man ska börja stiga upp tidigt på morgonen, lämna barnen på dagis och resa och hem och så låg de flesta män där på soffan när de kom hem, själva hämta barnen på dagis, handla, laga mat ... så att avsätta tid då också till att umgås, det tror jag inte de orkade med tanken helt enkelt. Det var väl det vi stupade på. Och så kändes det långt.

Som jag har visat i detta kapitel var det många studiebesökare som besökte textilprojekten i den ”invandrartäta förorten”. Men deltagarna i textilprojekten deltog sällan i aktiviteterna utanför schemalagd tid, varken mentorskap, mångkulturella aftnar, modevisningar eller teaterbesök. Vid deltagarobservationerna har studiebesökare uttryckt sin förvåning över att deltagarna inte är närvarande när de besöker projektet. ”Var är invandrarkvinnorna?”

H: (...) en av flickorna sade till mig att ... om jag frågar ... hon sade till mig ”om du frågar mig om jag kan komma till mötet så är det ofint i min kultur att säga nej. Däremot är det inte ofint att inte komma”. Och det här skapar ju ...

”Kan ni komma med på utställningen på torsdag?”

”Javisst”

Och så kommer man på utställningen på torsdag och ingen kommer (Skrattar). Alltså ”var var ni? Ja, men varför kunde ni inte?”

”Nej, men det är ofint att säga det.”

”Jaha.”

I: Sedan på den där modevisningen så var det bara hälften som kom. Vad berodde det på?

E: Ja. Jag vet inte det du. Jag har funderat mycket på det. Om de tyckte att de inte ville gå bort på kvällen. För det var på kvällen. Men jag har inte frågat var och en så, men en del sade att de inte kunde komma hemifrån på grund av barnen och någon att de inte ville åka spårvagnen på kvällen. Alltså över huvud taget det här att gå ut på kvällarna det är ingen självklarhet alltså, ensam alltså utan make eller någon annan i familjen. Det är inte det.

Förklaringsmodellerna bygger på vita heteronormativa föreställningar om ”invandrarkvinnan” som moder och maka. Det är främst tre förklaringar som återkommer. För det första uppges ”invandrarkvinnans” familjeorientering. Enligt berättelserna är det hennes familjeåtaganden som hindrar henne från att delta i aktiviteterna. Initiativtagarna säger att ”hon vill gå hem och städa”, ”hon måste ta hand om sina barn”, ”hon måste sköta om äldre släktingar”, hon måste ”passa upp sin man som bara ligger hemma i soffan”. För det andra framställs hennes man förtrycka henne och hindra henne från att delta. För det tredje påstås ”invandrarkvinnans” dåliga självkänsla vara en huvudorsak. I flera utsagor återkommer föreställningen att hon inte törs gå ut på kvällarna. En initiativtagare säger att ”De flesta går inte hemifrån på kvällarna. Och åker absolut inte till en annan sida av stan”. Enligt samma berättelser har hon aldrig varit ”inne i stan” och vet inte hur man använder sig av allmänna kommunikationer och transporter. ”Invandrarkvinnans” oförmåga att röra sig i det offentliga rummet på egen hand är en central tanke i diskursen om vit mångkulturalism. Vid en deltagarobservation frågade en arbetsgivare som bjudits in till textilprojektet om deltagarna kunde hitta i stan. ”Vet ni till exempel hur man tar sig till flygplatsen?” I diskursen om vit mångkulturalism framställs deltagaren i textilprojekten vara ”invandrarkvinnan” som har invandrat utan att vandra själv.

Epilog – Det tredje rummet

Kritisk självreflektion

Spivak uppmanar till kritisk självreflektion, att ”unlearn” sina privilegier. Frågan kvarstår: Är det över huvud taget möjligt att bli medveten om sina begränsningar och revidera sin tidigare kunskap? Och om så är fallet – hur når man ny kunskap? Utifrån den kritik som har riktats mot diskursteorin kan denna uppgift framstå som omöjlig. Kritikerna menar att utifrån ett diskursteoretiskt perspektiv framstår subjektet som helt styrt av diskurserna. Handlingsutrymmet för den enskilda individen att agera skulle därigenom bli ytterst begränsat. Mats Lindqvist menar att det autonoma, centrerade, moderna subjektet är en diskursiv konstruktion som blivit universell och därigenom framstår som det normala. Som Mats Lindqvist skriver i artikeln ”Diskursteori och etnologi”:

Det är mot bakgrund av denna konstruktion som vi också bör förstå det segdragna, teoretiska tvisteämne inom etnologin och andra human- och samhällsvetenskapliga discipliner, som handlat om huruvida människan ska betraktas som antingen ”offer” för strukturer eller ”fri” att överskrida dem. ”Människan” kan bara vara ett ”passivt offer” inom ramen för en (modern) diskurs där hon artikuleras som ”fri” till sitt väsen (Lindqvist 2004).

Diskursteorin grundar sig på tanken om att det mänskliga subjektet inte kan agera utanför diskurserna. Subjektet är decentrerat och fragmenterat och alla subjekspositioner skapas i diskurser. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips skriver om svårigheten för en diskursanalytiker att ”distansera sig från den objektivitet man själv delar” och se ”att varje konkret fixering av tecknens betydelse är kontingent; den är möjlig men inte nödvändig” (Winther Jørgensen och Phillips 2000:44, 32). Med objektivitet avser Laclau ”avlagrad makt där spåren av makt har utplånats, där man alltså har glömt bort att omvärlden är politiskt konstruerad” (Laclau 1990:60 citerad i Winther Jørgensen och Phillips 2000:45). Olika diskurser tillskriver emellertid individer olika subjekspositioner. Winther Jørgensen och Phillips menar att ett komparativt perspektiv kan underlätta för ett ifrågasättande av sina egna självklarheter (Winther Jørgensen och Phillips 2000:44). För mig har den komparativa metoden varit ett sätt att försöka närma mig dessa svåra frågor. Det handlar dels om historisk komparation, men också internationell komparation. I avhandlingen har jag visat hur jag har försökt att arbeta mig kritiskt genom min historia med hjälp av diskursanalys och genom att dekonstruera kategorier. Parallellt med avhandlingsarbetet, som främst bedrivits i Sverige, har jag i efterhand kunnat konstatera att jag genomfört en form av multilokalt fältarbete i en internationell kontext (Hannerz 2001). Att lära mig av mina privilegier och revidera tidigare kunskap har för mig personligen inneburit att jag

strävat efter att få tillgång till alternativa diskurser som tillskriver mig nya subjekspositioner. Personligen har jag tolkat privilegier i termer som mobilitet och olika former av resurser som medfört att jag kunnat iscensätta privilegierade positioner.

I denna avslutande epilog vill jag ge en bild av hur jag har arbetat för att försöka lära av (unlearn) privilegier och lära om (revidera) kunskap. Ett sätt har varit att arbeta med installationen ”Tredje rummet” som är ett försök att omsätta avhandlingens teoretiska utgångspunkter och slutsatser i praktiken. ”Tredje rummet” undersöker människors föreställningar om det offentliga rummet och relationer till platser. Tillsammans med ett 30-tal personer som alla inklusive jag själv flyttat till Stockholm från olika delar av världen besökte jag under tre års tid 25 platser i Stockholm. Vid varje träff guidade en deltagare de övriga på en personligt utvald plats. Vi filmade mötena ur våra egna perspektiv. Resultatet presenteras i form av en installation med titeln ”Tredje rummet 59°N; 18°Ö”. Installationen ingår i vandringsutställningen ”Please Disturb!”.

Jag skall också resonera kring de etiska implikationerna och konsekvenserna av den här typen av studier som jag har genomfört. Jag skall dessutom försöka att beskriva en rad erfarenheter som jag gjort under doktorandtiden som lett mig fram till ”Tredje rummet” och att välja ett diskursteoretiskt perspektiv med fokus på dekonstruktion. Det är viktigt att betona att detta inte är ett identitetspolitiskt försök att skriva in mig som decentrerat subjekt i den vita mångkulturalistiska diskurs som jag har analyserat i avhandlingen.¹²⁰ Det är inte heller ett försök att öka textens trovärdighet. Istället är syftet med denna epilog att betona en medvetenhet om att diskurser genomkorsar andra diskurser beroende på i vilken kontext och situation de artikuleras. Jag vill visa på hur detta skapar utrymme för att iscensätta olika subjekspositioner. Det är också centralt att understryka att jag inte försöker skriva in mig i en nyliberal diskurs eller framställa autonoma hybrid-subjekt.¹²¹ De begrepp som jag betonar i avhandlingen är till exempel termer som vithet, vit governmentaltitet, vit guvernör, kontext, situation och iscensättning för att nämna några. Som Mats Lindqvist skriver med hänvisning till Laclau och Mouffe ”diskursiva artikulationer, oavsett om de reproducerar eller kullkastar fixerade betydelseskivningar, är alltid politiska handlingar”. Lindqvist menar att genom vårt sätt att agera ”organiserar vi det sociala på vissa fastlagda sätt som samtidigt utelämnar andra sätt” (Lindqvist 2004:27).

¹²⁰ Att försöka fixera ett autonomt, enhetligt subjekt och rada upp ett antal kategorier som ringar in en fast identitet har varit vanligt inom etnografisk forskning. Således har forskare försökt att kategorisera sig själva utifrån diskursiva kategorier som ”klass”, ”kön”, ”sexualitet”, ”ethnicitet” för att nämna några. Ett annat framställningssätt som forskare har använt sig av för att positionera sig i texten har varit att kategorisera familj och vänner utifrån fixerade enhetliga identiteter och fasta grupper genom artikulation av en vit mångkulturalistisk diskurs.

¹²¹ Detta är kritik som riktats mot liknande studier.

Vilken diskurs konflikterna artikuleras i kan inverka på bedömningen av vilka handlingar som ses som möjliga eller nödvändiga att stoppa dem. (...) Om man till exempel anser sig kunna identifiera hur den nationella diskursen understöder orättvisa maktförhållanden eller förtryck i bestämda situationer, kan man ta den slutsatsen som avstamp för en kritik där man föreslår en alternativ diskursiv konstruktion av situationen som man anser vara bättre (Winther Jørgensen och Phillips 2000:182ff).

Forskarens och vetenskapens roll

Mats Lindqvist efterlyser en diskussion om forskarens roll som diskursivt positionerad och om de sociala konsekvenserna av att artikulera alternativa diskurser. Detta kan ses som särskilt angeläget med tanke på den auktoritära roll som vetenskapen har i samhället (Lindqvist 2004:27). Det är dock två skilda saker att diskutera sin roll som diskursivt positionerad och att skriva om sociala konsekvenser av detta. Vetenskapens och forskarens roll och status i samhället har förändrats vilket främst avspeglas i de forskningsetiska diskussionerna och i kraven på insyn i forskningsprocessen (Alver och Øyen 1998:25ff). För en utförligare diskussion om gränser mellan vetenskap och politik se till exempel Spivak (1993, Landry och MacLean 1996), samt Rosenberg (2003, 2005).

Min uppgift har bestått av att genomföra en doktorandutbildning och skriva en vetenskaplig avhandling. Jag har diskuterat olika forskningsetiska aspekter av studien liksom problematiserat min roll som forskare. Jag har också haft som arbetsuppgift att reflektera över olika framställningssätt liksom sätt att förmedla forskningen. Vidare har jag betonat att diskursteori är ett teoretiskt perspektiv som jag har valt då jag finner det mest användbart för denna studie och att det är en avgränsning. Ytterligare en annan avgränsning är att jag inte har utvärderat textilprojektet eller intervjuat deltagarna i projektet. Däremot är jag medveten om att den här kritiska studien kan få sociala konsekvenser för textilprojektet. Vilka sociala konsekvenser som studien får är avhängigt vilka diskurser som den vetenskapliga avhandlingen kommer att artikuleras i och vilka sammanhang som denna text kommer att placeras i. I skrivande stund debatteras till exempel utredningen som letts av Paulina de los Reyes och Masoud Kamali (SOU 2005:41) och den kommande regeringssatsningen på Mångkulturåret 2006 i media.

Installationen ”Tredje rummet” ingick i utställningen ”!Please Disturb!” som invigde Designåret 2005 och uppmärksammades därigenom i media. Genom att presentera samtliga skriftliga texter om installationen i obearbetad form vill jag visa på svårigheterna att styra över vilken kontext och diskurs som texten artikuleras i. Det belyser också problem med att artikulera alternativa diskurser då all kunskap artikuleras genom etablerade diskurser. Av ansökan till Konstnärsnämnden som jag skrivit framgår de tankar som jag formulerade om ”Tredje rummet” inledningsvis. Texten artikulerades därefter i olika diskurser beroende på var vi sökte ekonomiska medel, beroende av vilken utställning som antog

installationen, beroende på målgrupp för utställningen, beroende på hur utställningen framställdes i media och så vidare. I samband med att curatorn skulle presentera installationen och tolka verket pågick en förhandling om vilken kontext som texten skulle placeras i.¹²² Butler skriver om denna problematik:

En av de ambivalenta följderna av subjektets decentrering är att det man har skrivit ofrånkomligen kommer att erövrats av andra. Men att på detta sätt ge upp äganderätten till det man skriver får en rad viktiga politiska följder, eftersom övertagandet, reformerandet och deformerandet av ens ord gör gemenskapen till en problemfylld sfär där hoppet om att någon gång helt kunna känna igen sig själv i de begrepp med vilka man betecknar, utan tvekan kommer på skam. Det är dock så att man aldrig någonsin ägt sina ord, eftersom det när man talar alltid i viss mån är en främling som talar genom och som en själv. Det är den melankoliska återupprepningen av ett språk man aldrig valt, som man aldrig får som ett instrument att använda, utan som man så att säga används av och exproprieras i, som den instabila och fortgående betingelsen för detta ”man” och detta ”vi”, den ambivalenta betingelsen för den verksamma makten (Butler i Rosenberg 2005:126).

Butler har till exempel kritiserats för att artikulera en anti-feministisk diskurs liksom en nyliberal diskurs som omöjliggör politiskt engagemang. Hon har i senare skrifter markerat ett avstånd från termer som postfeminism och förtydligt att forskningen är självkritisk snarare än anti-feministisk (Rosenberg 2005:13). Rosenberg skriver:

Butler framhåller att identitetskategorier tenderar att vara instrument åt reglerande regimer, antingen som förtryckande strukturers normaliserande kategorier eller som samlingspunkter för en frigörelseinriktad strid mot just det förtrycket. Detta innebär inte att Butler skulle neka till att framträda under beteckningen lesbisk i politiska sammanhang, men hon formulerar en önskan om att det ständigt skulle förbli oklart vem termen lesbisk egentligen betecknar. När och hur börjar det faktum att hon är lesbisk spela roll? Det problem Butler här försöker tematisera är risken att bli återkoloniserad av själva beteckningen under vilken hon skriver (Rosenberg 2005:14).

Rosenberg menar att Butler har använt en dubbel strategi då hon å ena sidan använder sig själv genom att benämna sig själv och å andra sidan samtidigt teoretiskt problematiserar benämningens förutsättningar. Det centrala är att det som ”politiskt sett är nödvändigt inte alltid sammanfaller med det som är teoretiskt sett rimligt” (Rosenberg 2005:14).¹²³ Alver och Øyen menar att det är viktigt att som forskare bli medveten om hur ämnestraditionen påverkar forskarens perspektiv och val av teori. De menar vidare att etnografisk forskning har

¹²² Vi tog till exempel avstånd från användningen av kategorier som artikuleras inom en vit mångkulturalistisk diskurs. Vidare framhöll vi att det var ett kollektivt projekt vilket inte framkom vid publiceringen av texten med hänvisning till estetiska- och utrymmesskäl.

¹²³ Jämför Spivaks resonemang om strategisk essentialism.

karakteriserats av politiskt engagemang. Det är därför angeläget att redovisa bakgrunden till forskarens engagemang och val av perspektiv (Alver och Øyen 1998:68). Det finns dock flera problem med att försöka redogöra för bakgrund till engagemang och val av perspektiv. Dels är det problematiskt att försöka skapa en fast entydig berättelse som är strukturerad kring orsak och verkan. Dels, som jag beskrev i inledningen till epilogen, artikuleras berättelsen i en specifik diskurs som utestänger alternativa tolkningsmöjligheter. Vidare är berättelsen oundvikligen en efterkonstruktion. Jag anser dock trots dessa problem att det är en forskningsetisk viktig fråga att resonera kring mitt engagemang och val av perspektiv. Jag skall därför ändå försöka att ge ytterligare insyn i forskningsprocessen genom att resonera kring min process av avläring och omläring i Spivaks mening.

Alternativa diskurser

Ett sätt, att synliggöra vilka diskurser som artikuleras och vilka subjekspositioner som jag tillskrivs och iscensätter, har varit att söka mig till tvärvetenskapliga forskningssammanhang och internationella forskningsmiljöer med flera olika vetenskapliga discipliner och teoretiska inriktningar. Vid deltagande på seminarier och konferenser har olika forskningsdiskurser artikulerats. För mig har fysiska förflyttningar i rummet varit en väg i avlärandet och omlärandet men samtidigt, som jag skall beskriva i nästa stycke, ett bestående av privilegierade positioner. Under doktorandutbildningen har jag av olika anledningar flyttat runt och bott på flera olika platser. Konkret har det bland annat inneburit rumsliga förflyttningar och migration – från till exempel stadsmiljö med befolkning på cirka tolv miljoner människor till landsbygdsmiljö med ungefär 40 hushåll där närmaste samhälle består av 3 000 invånare. I perioder har jag levt i stadskärnornas centrum och under andra perioder i stigmatiserade förorter. Genom att förflytta mig fysiskt i rummet har jag befunnit mig i olika kontexter och tillskrivits olika subjekspositioner. Artikulationen av olika diskurser har medfört att jag har exkluderats och inkluderats från olika subjekspositioner. Det är viktigt att betona att det är många positioner och platser som jag inte haft tillträde till. Diskursiva artikulationer och materialiseringar begränsar mitt handlingsutrymme samtidigt som de möjliggör en mobilitet. Vilka identiteter som är möjliga för mig att inta styrs av vilka diskurser som artikuleras i olika situationer och kontexter. Poängen är att det är en komplex struktur där jag, liksom andra subjektet, är parallellt över- och underordnad andra personer.

Problemet är att i processen av att synliggöra vilka diskurser som artikuleras och vilka subjekspositioner jag tillskrivs, så sker samtidigt ett bestående av privilegierade respektive underordnade kategoriseringar. Det positiva å andra sidan, är att jag har lärt mig nya strategier för hur jag kan dekonstruera begrepp och synliggöra alternativa diskurser. Vidare har jag blivit uppmärksam på att

det är en diskursiv kamp och att innebörden av kategoriseringarna inte är givna utan att det sker förskjutningar av tecknen. Att lära om har inte bara handlat om att lära mig nya språk i lingvistisk mening, utan om att försöka lära om de språk som jag redan behärskar. Problemet är att de etablerade diskurserna och subjekspositionerna inte ersätts av de nya utan att de verkar parallellt. Som jag ser det är avlärandet och omlärandet en fortlöpande process och något som jag måste brottas med kontinuerligt. Att dekonstruera diskurser är bara ett första steg i denna process. Nästa steg, för att kunna föra en etisk dialog i Spivaks mening, skulle kunna vara att utforma en studie utifrån en alternativ diskurs och fokusera på subversivitet.

För att konkretisera resonemanget: Att leva och verka i olika kontexter har skapat ett utrymme för mig att problematisera begrepp som kolonialism, postkolonialism, feminism, rasism, nationalism, kommunism, demokrati, Vi/den Andre, invandra, utvandra, centrum-periferi, diaspora, hem, ursprungsbefolkning, minoritet/majoritet, Asien, Orienten, Östeuropa, Väst och så vidare. Genom att studera dessa begrepp i olika kontexter har jag uppmärksammats på alternativa diskurser och försökt revidera tidigare föreställningar och stereotyper. Jag skall här ge några specifika exempel på händelser och frågor som jag haft anledning att reflektera över under doktorandutbildningen. Återigen är inte syftet med att nämna platser och positioner att ringa in en fast identitet utan snarare att visa på subjekspositionernas komplexitet.

Genom att fysiskt förflytta mig i världen med ett EU-pass intar jag rollen som ”svensk medborgare”. Denna subjeksposition ger mig tillträde till speciella rum och privilegier. Samtidigt intar jag en position som ”invandrare”. Båda subjekspositionerna materialiseras på olika sätt i skilda kontexter beroende av vilka diskurser som de artikuleras genom och beroende av vilka diskurser som genomkorsar varandra. Det är flera intersektionella diskurser som samspelar i specifika kontexter – vit mångkulturalistisk diskurs, vit heteronormativ diskurs och så vidare. Att iscensätta subjekspositionerna ”invandrare” och ”svensk medborgare” har helt olika innebörder och materialiseringar i till exempel Kina och Australien. Detta var speciellt tydligt i och med att jag tillskrevs båda dessa subjekspositioner parallellt och i olika nationella kontexter såväl före som efter 9/11. Det multilokala fältarbete har bidragit till att ge mig kunskap om hur USA:s globala roll har artikerats i olika diskurser och olika kontexter efter händelserna i New York den 11 september 2001.¹²⁴

Vilken typ av erfarenheter avser jag då konkret? Det kan till exempel handla om att jag inte får bosätta mig i specifika bostadsområden eller byggnader på grund av min status som invandrare. Det kan också handla om att jag måste söka

¹²⁴ Ett exempel på en diskursiv materialisering är att i Kina förbjöds flera individer att flyga med ett specifikt flygbolag efter den 11 september 2001 med hänvisning till deras nationella medborgarskap.

visum för att få tillträde till specifika rum. Eller att jag nekas inresetillstånd till vissa geografiska rum med anledning av att jag inte är medborgare i nationen. Eller att jag med ett EU-pass har en privilegierad status som ger mig access till speciella rum. Det kan också handla om att människor kommer fram till mig i offentliga miljöer och på eget bevåg fysiskt tar på min hud för att uppleva hur min hudfärg känns. Det kan även röra sig om andra erfarenheter av att objektifieras. Det kan vidare innebära att individer inte har rätt att träffa mig då de inte får utresetillstånd, inte får visum och så vidare. Det kan också handla om att jag nekas tillträde till offentlig toalett i en specifik kontext på grund av att personerna som arbetar som vakter/biljettförsäljare inte är övertygad om min iscensättning av de roller som krävs för att få tillträde till rummet. På motsvarande sätt artikuleras och materialiseras en heteronormativ diskurs i samband med att jag går in på en offentlig toalett där alternativet är att välja mellan ”kvinna” eller ”man” och i undantagsfall ”funktionshindrad”. Jag hoppas att det framgår av dessa exempel vad jag avser med mobilitet i relation till privilegier. För att ytterligare förtydliga vad jag menar med olika former av privilegier i form av mobilitet och resurser skall jag till sist beskriva några erfarenheter från förvar i Sverige och motsvarigheten Detention Centres i Australien.¹²⁵

Under den period som jag levde i Australien 2002 var Detention Centres högaktuella och föremål för politisk debatt och aktivism. FN-observatörer fördömde offentligt Australiens hantering av Tampa-incidenten och förvaret av människor som försökt att migrera till Australien. Detta avspeglades dels i diskursiva begrepp som migration, vithet, rasism och reconciliation men också i konkreta uttryck som demonstrationer och försök att frige förvarstagna. Jag deltog i flera demonstrationer mot Australiens migrationspolitik och hantering av Detention Centres. Jag besökte också förvaret Villawood utanför Sydney vid några tillfällen. En viktig information i sammanhanget, som förhoppningsvis komplicerar bilden ytterligare snarare än att skriva in mig i en etablerad diskurs, är att jag under en tidigare period var anställd som handläggare vid dåvarande Statens Invandrarverk vid ett av förvaren i Sverige. I korthet fungerade det på följande sätt att besöka förvaret i Australien: Alla besökare fick köa utanför förvaret i väntan på att få tillträde till förvaret. Detta kunde ibland ta timmar och vissa individer kunde nekas tillträde med hänvisning till att besökstiden var slut för dagen när personen kommit längst fram i kön. Alla besökare fick fylla i formella obligatoriska papper där man bland annat fick uppge sina personuppgifter samt personuppgifter på den förvarstagna person som man kommit för att besöka. Besöken, i de fall som besökarna inte var familj eller vän till den förvarstagna och därigenom hade alla personuppgifter, arrangerades informellt av en icke-statlig ideell organisation. Samtliga besökare var tvungna att visa identifikationshandling som pass i samband med att de obligatoriska ansökningshandlingarna

¹²⁵ För mer information om förvaren se Migrationsverkets hemsida.

överlämnades. Därefter fick besökarna lämna sina personliga ägodelar inklusive identitetshandlingar utanför förvaret. Vidare visiterades alla besökare, fick en stämpel som endast är synlig i speciell belysning och ett armband som inte går att ta av utan att bandet förstörs. På så sätt befästes personens status som besökare ytterligare för att särskilja individen från de förvarstagna. Denna information är tänkt att fungera som bakgrund för att öka förståelsen för det som jag nu vill säga.

Som jag betonade tidigare har det helt olika innebörder att iscensätta subjekt-positionerna ”invandrare” och ”svensk medborgare” i skilda nationella kontexter. Att iscensätta subjektpositionen ”invandrare” får vidare olika mening i en och samma kontext beroende på vilka andra subjektpositioner som iscensätts parallellt. Detta var särskilt tydligt för mig eftersom vi var flera personer som besökte förvaret tillsammans. Samma konsekvenser agerande kunde få helt skilda konsekvenser beroende på vilka subjektpositioner som vi tillskrevs. Innebörden och riskerna med att lämna sitt pass i förvaringsskåp utanför förvaret blev uppenbar. Flera av de förvarstagna befann sig i en moment 22-situation som innebar att deras medborgarskap varken erkändes av nationalstaten som tagit dem i förvar eller den nationalstat som individerna tidigare haft medborgarskap i. Statusen utifrån medborgarskap avgör om personen kan använda sig av diplomatiska förbindelser och andra nätverk och påtryckningsmedel som media för att få tillbaka en identitetshandling, men också för att frigges från förvaret. Samma sak gällde ekonomiska resurser. Detta avspeglades också i hur vi behandlades av personalen. Vidare konkretiserades vilka olika resurser som stod till vårt förfogande. Det synliggjordes också av vilka diskurser och subjektpositioner som tillskrevs oss. För närvarande utreds 34 rättsliga fall där australiska medborgare gripits och tagits i förvar av ”misstag” (DN 050610 Whites Only. Världens mest glesbefolkade land deporterar utan att fråga).

Installationen – ”Det tredje rummet”

Avslutningsvis skall jag nu redovisa de skriftliga texterna om ”Tredje rummet”. Den första texten är ett utkast till ansökan som jag skrev i oktober 2002 i syfte att söka pengar från Konstnärsnämnden, Sveriges bildkonstnärskommitté. Den andra texten är en presentation av utställningen Please Disturb! som är hämtad från Svensk Forms hemsida. Jag har inga uppgifter om vem som har författat denna presentation. Den tredje texten är den katalogtext som jag skrev om verket tillsammans med Camilla Agdler, Jennifer Mack och curatören Rebecka Wigh. Därefter följer den skylttext som finns att läsa bredvid installationen. Skylttexten har främst skrivits av Camilla Agdler och Rebecka Wigh. Den femte texten slutligen, är ett pedagogiskt underlag till utställningen PleaseDisturb! och installationen ”Tredje rummet”, författad av blivande bildpedagoger på Institutionen för bildpedagogik Konstfack.

*Utkast 021014 till ansökan Konstnärnämnden – Sveriges bildkonstnärsfond
– av Anna Lundstedt*

Syfte: Syftet med projektet är tvåfaldigt. Dels att utifrån ett postkolonialt perspektiv göra en dokumentär pilotfilm och utforska hur människor som lever parallella liv skapar gemensamma rum och därigenom utmanar föreställda gränser för ”svenskhet” och ”den Andre”. Dels ett experiment att vidga dokumentärfilmens ramar genom att exploatera möjligheten till tvärsamarbete mellan olika konstformer och discipliner – fotokonst, arkitektur, etnografi. Under det senaste decenniet har ny kunskap genererats inom humaniora om hur stereotyper och föreställningar om ”den Andre” konstrueras, liksom om vilka olika uttryck diskriminering av människor som har migrerat till Sverige tar sig i olika kontexter. Dessvärre har inte denna kunskap nått ut till en bredare publik då den vetenskapliga spridningen av kunskap är begränsande genom sin traditionella framställningsform. På samma sätt har dokumentärfilmen och konsten utvecklat nya former för metoder att på ett jämlikt och etiskt sätt skildra ”den Andre”. I såväl USA som Australien har forskare och konstnärer utvecklat en ny genre för dokumentärfotografi och spridning av vetenskaplig kunskap. Detta pilotprojekt skulle kunna bidra till att utveckla denna nya genre i en svensk kontext.

Bakgrund: I början av 1990-talet övertog en rad ideella organisationer delar av Stockholms kommuns flyktingmottagning. Sedan 1992 ansvarar Röda Korset, Stockholm, för introduktionsprogram för människor som har flytt till Sverige. Tanken är att RK skall fungera som en sluss mellan nyanlända invånare och det omgivande samhället. Målsättningen är att förebygga att en identitet som flykting permanenteras genom att bryta flyktingstatusen och utanförskapet. Syftet är vidare att skapa en plattform för spontana möten mellan invånare i Sverige (migranter som flytt till Sverige och erhållit permanent uppehållstillstånd) och svenska medborgare (samt människor som levt en längre tid i Sverige). Camilla Agdler, Anna Lundstedt och Jennifer Mack (som själva har erfarenheter av migration till eller från Sverige, samt förälder som migrerat till Sverige, eller annat medborgarskap än svenskt) deltar själva i denna verksamhet sedan en tid tillbaka. Tillsammans med ca tio andra personer (som migrerat till Sverige från t ex Afghanistan, Egypten, Irak, Kurdistan och Somalia) startade vi hösten 2002 en grupp som skall träffas veckovis och utforska ”det tredje rummet”. Utgångspunkten är att vi som individer verkar i separata rum och rör oss i olika delar av det offentliga rummet i vardagen. Dessa skilda erfarenheter leder till segregation och helt skilda föreställningar om det gemensamma rummet. Som ett led i att bryta denna segregation vill vi bjuda in varandra i respektive persons personliga rum. Detta kommer att ske genom att alla som deltar i projektet skall välja ut ett favoritrum och under en dag guida övriga in i detta rum. Rummet kan vara en konkret plats som ett café, ett stycke natur, en nöjesplats eller ett torg men också

abstrakta rum som till exempel internet. Första träffen var i en park i centrala Stockholm och alla samlades kring en aktivitet som de upplever som sin egen personliga – fotboll.

Genomförande: Samarbetet skall genomföras mellan konstnären Camilla Agdler, etnologen Anna Lundstedt och arkitekten Jennifer Mack. Genom att utgå från de postkoloniala teoretikerna Homi Bhabha och Gayatri Chakravorty Spivaks tankar om ett ”tredje rum”, att ”centrum också är periferin”, ”the Subaltern” vill vi i dokumentär form skildra hur binära oppositioner om ”svenskar” och ”invandrare” döljer hierarkiska maktförhållanden. Spivak menar verklig dialog mellan människor och brytande av hierarkier endast kan uppnås genom ”unlearning one’s privilege as one’s loss”. Detta innebär att människor som befinner sig i en privilegierad subjektposition att definiera ”oss” och ”de andra” inte kan bryta maktförhållandet genom att inkludera och ”ge röst” åt ”den Andra” (såsom ofta har gjorts traditionellt inom dokumentärgenren). Istället måste de som tillskrivs privilegierade subjektpositioner på ett kritiskt sätt ”lära om”. Det vill säga revidera sin tidigare kunskap, fördomar och föreställningar om ”den Andra”, hur tidigare kunskap har blivit ”normaliserande”, genom att erkänna sin position och aktivt söka ny kunskap. Initiativtagarna skall själva medverka i filmen och skildras på samma villkor som alla deltagare som ingår i projektet. Målet är att alla som deltar skall kunna skildra varandra genom att filma projektet ur sitt perspektiv. Tanken är att samtliga träffar skall dokumenteras. Dessutom skall vi följa varje individ som deltar i projektet under en dag och dokumentera respektive persons rörelse och föreställningar om det offentliga rummet.

Camilla Agdler, filmare, fotograf och konstnär.

Anna Lundstedt, doktorand, Etnologiska institutionen, Göteborgs Universitet/Arbetslivsinstitutet, Stockholm, arbetar för närvarande med en avhandling om hur stereotyper om ”invandrarkvinnan” på arbetsmarknaden konstrueras. Arbetstiteln är ”Constructions of the ’Immigrant Woman’ as ’Textile Worker’. Labour Market Policy Measures and Training Programs in Sweden in the 1990s”.

Jennifer Mack, arkitekt, har tilldelats ett amerikanskt stipendium för att under sex månader utforska hur nyanlända migranter uppfattar stadsrummet. Som ett led i detta projekt planerar Mack att göra en komparation av hur individernas mentala kartor av Stockholms stad förändras över tid.

Utställningen ”Please Disturb!” enligt Svensk Forms hemsida

Bestämmer du eller någon annan? Konst- och formgivningsvärlden måste utvidgas för att kunna spegla och intressera det heterogena samhälle vi lever i.

Utställningen Please Disturb! handlar om att få nya grupper att möta samtida konst och design. Vårt samhälle förändras snabbt. Var finns framtidens form-

givare och konstnärer, som kan skapa produkter, konst och design som matchar våra behov? Please Disturb! efterlyser nya estetiska uttryck. I tio projekt har konstnärer och formgivare med Konstfacksanknytning rotat bland dessa frågor. Flera av projekten har arbetat tillsammans med personer utanför den etablerade konst- och designvärlden. Resultaten av mötena visas i utställningen. Konst har skapats av synskadade, möbler har formgetts genom vandalism och ur människors berättelser har ett mattmönster vuxit fram. Please Disturb! vänder sig till en ung publik och vill inspirera den till att delta i kulturlivet – antingen som konstnär eller designer, eller som aktiv och kritisk kulturkonsument. Till utställningen hör ett pedagogiskt program som riktar sig till högstadie- och gymnasieelever. Please Disturb! är en del i Same Fame, Konstfacks studentkårs pågående projekt för breddad rekrytering. Utställningen har utformats tillsammans med Konstfacks CuratorLab och producerats i samarbete med Svensk Form. Please Disturb! är Designforum Svensk Forms första projekt under Designåret 2005 och visas 13 januari–6 mars. Därefter kommer utställningen att visas på Gävle Konstcentrum 19 mars–7 april. Turnén fortsätter därefter under 2005-2006. Preliminär turnéplan Please disturb! 2005-2006: Designforum Svensk Form, Stockholm 13 januari – 6 mars 2005, Gävle Konstcentrum 19 mars – 7 april 2005, Örnsköldsvik museum 1/5/2005 – 1/6/2005, Avesta Art 17/6/2005 – 10/9/2005. (050516 http://www.svenskform.se/svenskform/just_nu.asp?justnuid=104)

Katalogtext Please Disturb!

Tredje rummet 59°N; 18°Ö

Tänk att du på bussen kan sitta jämte en person som du aldrig mer kommer att se. Ni lever i samma stad, men rör er på olika ställen, känner er hemma på olika platser, och vantrivs i olika miljöer. Att röra sig i en stad är som att varje dag utvidga sitt medvetande. Det man inte känner till finns inte. Platser och rum där man ofta befinner sig laddas med minnen och känslor, som förändras med tiden.

Att leva i en stad är också att lära sig ett socialt språk. En tidskrävande process. Det ”urbana språket” utvidgas och nya ord tillkommer i takt med känslor och upplevelser från stadens olika delar. Språket blir aldrig fulländat, alltid finns det en plats att upptäcka, ett nytt uttryck. Staden och dess invånare är i ständig dialog.

Att vara ny i staden är att vara utan ord. Var kan man fika? Var bestämmer man träff? Hur förflyttar man sig i staden? Var hittar jag andra människor lika eller olika mig själv? Var kan jag känna mig hemma?

På en guidad bussresa träffades några människor som flyttat till Stockholm. Flera hade nyligen migrerat till Sverige. Tillsammans började de fundera över sina upplevelser av staden. Vem definierar rummet? Vem har tillträde till platsen? Vem guidar vem? Ur detta föddes projektet ”Tredje rummet” – ett tvär-

vetenskapligt projekt mellan konstnären Camilla Agdler, etnologen Anna Lundstedt och arkitekten Jennifer Mack.

Varje invånare har sin unika syn på staden: Hur den låter, luktar och känns, vilka platser som är inbjudande för just en individ, och hur livet ser ut just här. Varför delar inte alla nya invånare samma bild av staden?

Inne eller ute? En av ”oss” eller den Andre? Vem du är eller vem andra tror att du är kan vara en tidsfråga. Men det kan lika gärna handla om var man befinner sig. Ofta är vi rädda för att överträda gränsen mellan vår egen och någon annans värld. Projektet Tredje rummet undersöker hur olika människor lever olika liv i samma fysiska miljö – storstaden. Genom att överskrida varandras fysiska och mentala gränser och våga beträda okänd mark har vi möjlighet att också utvidga vårt eget ”urbana språk”.

Genom träffar på platser som människorna i projektet valt ut fick alla i gruppen fundera över relationen till offentliga och privata rum och hur de egna upplevelserna skiljer sig från andras. I mötena markerades likheter och skillnader, men det uppstod också något nytt gemensamt – Ett tredje rum.

Camilla Agdler, Anna Lundstedt och Jennifer Mack i samarbete med Rebecka Wigh (Giese 2005)

Skylttext Please Disturb!

Tredje rummet 59°N; 18°Ö

Camilla Agdler & Anna Lundstedt & Jennifer Mack

Vem definierar rummet? Vem har tillträde till platsen? Projektet undersöker människors föreställningar om det offentliga rummet och relationer till platser i staden. Konstnärerna besökte tillsammans med en grupp av ett 30-tal personer från olika delar av världen 25 platser i Stockholm. Vid varje träff guidade en deltagare de övriga på en personligt utvald plats. Olika deltagare filmade mötena ur sitt eget perspektiv. Det tredje rummet blir en möjlighet att mötas över fysiska och mentala gränser. Det kan ses som ett rum mellan enskilda identiteter och världar.

Medverkande: Oskar Almén, Zohreh Azarshahab, Marie Geerlings, Sherif Hamid, Eberhardt Henckel, Wibke Jonas, Daniela Konrad, Patrik Lindert, Ali Merikh, Dana Miran, Adel Mosa, Melad Mossad, Benjamin Rush, Maria Rush, Khalid Said, Djan Shakouri, Connie Smith, Anwar Turabi, Lars Waernulf, Cathrine Wallander, m fl.

Projektet stöds av Konstnärsnämnden. Sveriges bildkonstnärskonstfond.

Pedagogiskt underlag till utställningen Please Disturb!

Please Disturb! vill ge fler unga lust att delta i kulturlivet. Du som är lärare är välkommen till Designforum Svensk Form med dina elever.

För dig som arbetar med ungdomar har vi utformat ett pedagogiskt underlag som kan användas för att göra utställningen mer tillgänglig. I underlaget finns ingångar till utställningens olika projekt, diskussionsfrågor och vidare arbetsuppgifter. Materialet innehåller även tematiserade frågeställningar med fokus på ämnen som identitet, smak, konst, design och demokrati. Vissa uppgifter fungerar som fördjupningar, vilka man kan jobba vidare med i skolan och använda som en del i ämnesöverskridande arbeten. Vi hoppas att Please Disturb! och det pedagogiska materialet kan bidra till att fördjupa förståelsen av konst- och designbegreppen och samtidigt föra in diskussionen om demokrati och allas rätt att ta del av kulturlivet. Ni kan också boka en guidad visning av utställningen på Designforum Svensk Form.

Materialet är indelat i olika kategorier. Här följer några förklaringar: Bakgrund beskriver kortfattat konstnärens/formgivarens intentioner med verket. Diskussionsunderlag är frågor som kan användas för att diskutera verken på plats i utställningen. Förslag till vidare arbete är underlag till lektioner som kan hållas i klassrummet som en fördjupning och uppföljning av utställningen. Teman erbjuder en annan metod att närma sig Please Disturb! Klassen kan här delas in i mindre grupper, där eleverna mer ingående kan studera och diskutera några enskilda verk. Välkomna!

Tredje rummet 59 N;18 Ö av Camilla Agdler & Jennifer Mack & Anna Lundstedt

Bakgrund: Konstnärerna undersöker människors relation till platser i staden och föreställningar om det offentliga rummet. En grupp med människor från olika delar av världen har träffats. Vid varje träff har en person bjudit in de andra till en plats i Stockholm. På detta sätt har alla delat med sig av sina upplevelser av staden. Det tredje rummet blir en möjlighet att mötas över fysiska och mentala gränser.

Diskussionsunderlag: Vad anser du vara en offentlig plats? Vad kan göra en offentlig plats speciell? Varför känns vissa offentliga platser tryggare än andra? Hur gör man en offentlig plats till sin egen? Vad är det som gör att man inte trivs på vissa platser? Vad tror du konstnärerna menar med tredje rummet? Är det viktigt att vi förstår och kan dela andra människors upplevelser av staden?

Förslag till vidare arbete: Låt eleverna på olika sätt få illustrera en offentlig plats; det kan vara en favoritplats, eller en plats som är speciell på något annat sätt. Fundera kring vad det är som gör platsen speciell. Är det för att de brukar träffa kompisarna där, eller för att det är fint, lugnt och skönt där? Eleverna får genom ett undersökande arbete försöka fånga det som de tycker är utmärkande för platsen; lukter, färger, material osv. Låt dem sedan fundera över ett sätt att förmedla dessa tankar utan ord. Uppgiften kan appliceras på en de flesta tekniker, och den kan vara styrd eller fri i materialvalet. Genom detta arbete får eleverna

syn på vad det är som gör en plats utmärkande för dem själva, samt öva sig på hur de skulle kunna uttrycka detta för andra.

Referenser: Litteratur: Det privatiserade offentliga rummet: relationer mellan privata intressen och allmänna platser, Sara Johansson; Delaktighet för alla: regeringsuppdrag M200/2730/H om tillgänglighet i den publika miljön, insyn och samråd och lokala åtgärdsprogram för tillgänglighet, Maria Petersson; Offentlig miljö som arena och kuliss: att se, bli sedd och mötas på stans offentliga och bostadsnära platser, Ulla Jergeby. Internet: www.kth.se/aktuellt/proetcontra. (Här finns information om hur det offentliga rummet kan definieras) www.hpl.nu, www.fargfabriken.se

050516 <http://www.svenskform.se/pdf/Pedprog.pdf>

Sammanfattande slutsatser

Studien utgår från de textilprojekt som inrättades i Sverige under 1990-talet och som riktar sig till målgruppen ”invandrarkvinnor”. Textilprojekten kan ses som en arena där diskurser materialiseras/förkroppsligas. Det är främst två diskurser som artikuleras, dels diskursen om vit mångkulturalism, dels diskursen om vit heteronormativitet samt dess tal om textilhantverk som specifikt ”kvinnligt” och särskilt lämpligt för ”invandrarkvinnor”. Dessa båda diskurser genomkorsar varandra. De möjliggör att ”vit kvinnlighet” kan iscensättas och att vit governmentalitet kan utövas i relation till subjektpositionen ”invandrarkvinna”. Detta är genomförbart på grund av att diskurserna tillhandahåller och tillskriver individer subjektpositionen vit guvernör. Koloniala föreställningar, tankestrukturer och stereotyper om den Andre uttrycks i val av målgrupp, verksamhetsinriktning och metod. Det koloniala arvet och idétraditionen utgör den gemensamma nämnaren för samtliga textilprojekt, inklusive förebildsprojektet Harem. Nedan besvaras studiens centrala frågeställningar.

Vilka är de centrala momenten i de diskurser som konstruerar ”vit kvinnlighet” och som tillskriver individer subjektpositionen vit guvernör?

Textilhantverkets betydelse för iscensättningar av ”vit kvinnlighet”

”Vit kvinnlighet” konstrueras och iscensätts med hjälp av det textila hantverket. Arbetsdelningen är central för hur så kallat kön/genus uppfattas och görs. Textil har genom historien polariserats mot trä som har konstruerats som en ”manlig” slöjdart.

En central tankegång i den vita heteronormativa diskursen som återkommer över tid är att ”kvinnor” endast utgör komplementär arbetskraft som kan användas i lågkonjunkturer och perioder av hög arbetslöshet. Denna föreställning grundar sig på den viktorska uppdelningen mellan hem och arbete, familjeförsörjare och hemmafru. Detta bygger på normen om ”mannen” som huvudförsörjare och tanken att ”kvinnans” roll är att sköta hem och familj. Utbildning ses härigenom som en tillfällig, kortsiktig åtgärd, arbete betraktas som en bissyssa till hemarbetet och kvinnans lön ses som en extrainkomst. Därav får inte utbildningen vara resurskrävande och måste bygga på någon kunskap och färdigheter som ”kvinnor” redan besitter. Ett återkommande uttalande är att ”man måste börja där de befinner sig”. Med anledning av att ”kvinnan” främst identifieras som moder och maka har åtgärderna riktat in sig på hushållsnära tjänster. En konsekvens av diskursen om vit heteronormativitet är att ”kvinnor” föreställs ha en naturlig medfödd talang för textilhantverk. Textilarbete framstår därigenom som något universellt som alla ”kvinnor” behärskar. ”Kvinnor” framstår vidare

som särskilt lämpade för okvalificerat, lågavlönat, monotont arbete. Centrala moment i talet om ”kvinnans” egenskaper är svag, tålmodig, flink, produktiv, flexibel, foglig, disciplinerad, kysk samt att hon inte kan anpassa sig till auktoriteter. Textilhantverk framställs i diskursen som enkelt att lära ut och att lära sig. Vidare har textilhantverk utmålats som en icke resurskrävande syssla som är lätt att utföra i grupp.

Centrala motbilder i konstruktionen av ”vit kvinnlighet”

I diskursen om vit mångkulturalism framställs ”svenskar” och ”invandrarkvinnor” vara två åtskilda hierarkiska kategorier. ”Invandrare” särskiljs från kategorin ”svenskar”, människor kan inte ha flera grupptillhörigheter eller identifiera sig med flera kategorier enligt denna diskurs. Mer specifikt polariseras vithet mot kategorin ”flyktingar”. Materialet visar att kategorin ”invandrarkvinna” likställs med kategorin ”flyktingar”. Vidare dikotomiseras ”kvinnligt” mot ”manligt”. Genom att integration i materialet framställs som en fråga som handlar om så kallat kön/genus så förbises den hierarkisering som görs i diskursen mellan ”vit kvinnlighet” och ”invandrarkvinnor”.

Samtliga initiativtagare som jag har intervjuat identifierar sig själva som ”kvinna” och ”svensk” samt inkluderar sig själva i kategorier som ”västerlänning” och ”europé”. I vissa fall identifierar de sig med flera nationaliteter, till exempel både som ”svensk” och ”finsk”, eller både ”engelsk” och ”svensk”, men ingen identifierar sig med kategorin ”invandrare”.

För att iscensätta ”vit kvinnlighet” krävs motbilder som kan synliggöra dess yttre gränser. Det är främst två motbilder som förekommer i diskursen.¹²⁶ En motbild är ”invandrarkvinnan”. En annan motbild är de etablerade institutionerna som i diskursen karakteriseras som toppstyrda, byråkratiska och stelbenta. Sinnbilden är en medelålders ”man” som aldrig varit i kontakt med de individer som är föremål för institutionens åtgärder. Ytterligare några symboler för det etablerade systemet är Arbetsförmedlingen, facket och Sfi. Utifrån sitt rationella, samhällsekonomiska, konservativa uppifrån-perspektiv fokuserar dessa institutioner uteslutande på kortsiktiga åtgärder och generella lösningar med fokus på grupper enligt berättelserna.

Diskursen gör gällande att det är dessa två motbilder som måste åtgärdas för att uppnå integration. Det är en ensidig integration som åsyftas i diskursen. Det är ”invandrarkvinnan” som skall integreras med ”den svenska kulturen” och anpassas till ett föreställt homogent majoritetssamhälle. Målsättningen är att upplysa och uppfostra ”invandrarkvinnan” och därigenom indirekt fostra hennes barn. Det är ”nästa generation” som står i fokus.

¹²⁶ Ytterligare en motbild till alternativt ”kvinnligt” vitt guvernörskap som förekommer i Gudrun Sjödén-katalogerna är ”kvinna” som klär sig i dräkt, knytblus och pumps.

Lösningen enligt media är således ett alternativt projekt, finansierat av alternativ källa (EU), i alternativ regi (ideella föreningar/icke-stalig sektor) av den alternativa ”kvinnan” som har arbetat i den så kallade verkligheten, mött mänskorna personligen och identifierat deras behov. Det vill säga att lära sig svenska genom vardagssysslor, genom att använda sina händer och sitt hjärta. Initiativtagarna beskrivs som feminister med erfarenhet från fältet med uppgift att iscensätta ett obyråkratiskt integrationsprojekt i det lilla där hänsyn tas till ”invandrarkvinnornas” vardagskunskap. Det är en idealtyp som skildras i media. Hon karakteriseras av sitt humanistiska och filantropiska förhållningssätt, sitt engagemang i ideella föreningar, sin vilja att bistå svaga samt bekämpa främlingsfientlighet och rasism. Moment i diskursen är: alternativ, nytänkande, helhet, samarbete, flexibilitet, platta organisationer, underifrån, empowerment, hjärta, händer, känslor, långsiktiga lösningar med fokus på nästa generation, individuella insatser med människan i fokus, samt utgå från där den lilla människan befinner sig.

Det görs en åtskillnad mellan den medelålders ”mannen” som innehar maktpositioner inom den etablerade byråkratin – vit etablerad aristokrati – och den maktaspirerande alternativa feministen – vit alternativ aristokrati. Diskursen fokuserar uteslutande på skillnaderna mellan de två stereotyperna – den medelålders mannen och den alternativa feministen. Det går dock att urskilja flera likheter mellan stereotyperna. Båda subjekspositionerna förenas av sitt förhållningssätt gentemot den Andre och praktiserandet av vit governmentaltitet. I berättelserna handlar det främst om att omfördela makten inom en vit aristokrati. I diskursen framstår det som givet att en vit guvernör skall styra över och identifiera den Andres behov uppifrån. Den stereotypa kategorin ”invandrarkvinna” ifrågasätts aldrig. Vit aristokrati som maktfaktor tas för given och problematiseras inte i diskursen.

Moment i diskursen om vit mångkulturalism

På motsvarande sätt polariseras tolerans mot intolerans, att värdera positivt kontra att värdera negativt. Inom diskursen framställs det mångkulturella berikandet stå i motsats till etnocentrism (Hage 1998:127ff). Hage menar att konstruktionen av dessa motsatspar döljer den avgörande skillnaden mellan å ena sidan ett ”vitt” subjekt som har makten att tolerera, värdera och berikas av den Andres så kallade kultur och å andra sidan individer som tillskrivs positionen den Andre som tolereras, värderas och berikas. Hage menar att det är en grundläggande skillnad mellan att *ha* mångkulturalism och att *vara* mångkulturell (Hage 1998:140).

Tolerans, demokrati och yttrandefrihet framstår därigenom som synonymt med vithet. Rasism, intolerans och så kallade etniska konflikter framställs i diskursen som något den Andre för med sig till det ”vita” nationella territoriet.

Enligt samma berättelse kan inte de "etniska kulturerna" samexistera utan inblandning av en "vit" aktör, om de så kallade kulturerna lämnas på egen hand så leder det till konflikter. I media framhålls att "hela världen" finns representerad i textilprojektet. Artiklarna inleds ofta med en uppräknings lista av antalet "kvinnor", nationaliteter, språk och religioner i projektet. Fokus ligger på att det är olika separata "etniska" kulturer som utgör samlingen. Idealet är att samlingen eller mixen skall bestå av så många olika element som möjligt. Metaforen är en smältdegel. Diskursen gör gällande att det krävs en vit guvernör som organiserar och planerar denna "kaotiska" mix för att få rätt blandning på rätt sätt. Det är inte bara antalet "etniska kulturer" som finns i projekten som betonas i media, utan också att de samsas, att de är i harmoni med varandra. Det yttersta tecknet på detta är att de skapar tillsammans. Neutralitet är ett centralt begrepp och framstår som synonymt med nationen Sverige, den "svenska kulturen" och det svenska språket. Sverige framstår i diskursen som den minsta gemensamma nämnaren, det som förenar alla. Det "svenska" utesluter ingen enligt informanterna. I flera textilprojekt har det varit förbjudet att tala några andra språk än svenska på lektionstid.

På samma sätt gör diskursen gällande att kategorier som "svenskarna" eller de "europeiska människorna" inte har någon hudfärg, de utgör normen i diskursen mot vilken de "svarta" och "mörkhyade" framställs som avvikande och exotiska inslag. Svart och vitt är termer som återkommer i texterna och som laddas med olika egenskaper. Det är en hierarkisk relation där vitt är normen och det svarta dess negativa motbild. "Mörkhyad" och "färgad" är ytterligare några centrala moment i diskursen. Färgstark är också ett begrepp som återkommer i diskursen. Genom att den Andre objektivifieras som rekvisita så framhävs vitheten. Den Andre får representera det exotiska, primitiva, genuina, traditionella och tillskrivs en rad stereotypa egenskaper. Begrepp som "folk", "rötter", "etniska kulturer" likställs med den Andre och platser som den så kallade tredje världen. Beskrivningarna av "invandrarkvinnan" präglas av orientalism. De olika så kallade folken jämförs och rangordnas på en skala som grundar sig på föreställningar om olika "raser".

Informanterna använder sig av samma termer som tidigare förekom inom etnografisk forskning, de talar om "kulturer", "kulturskillnader", "kulturella avstånd", "avlägsna kulturer", "lika kultur" och att något/n "tillhör kulturkretsen". Referenspunkten är vithet. Det är ett evolutionistiskt kolonialt perspektiv enligt vilket den Andre inte har utvecklats så långt som de individer som tillskrivs subjektpositionen "vit". "Vit kvinnlighet" polariseras mot "invandrarkvinnan". Diskursen om vit mångkulturalism är uppbyggd av de klassiska koloniala dikotomierna:

Väst/Orienten
modern/traditionell
sekularisering/religion

individualism/kollektivism
självständighet/beroende, familjeorientering
demokrati/auktoritärt styre
konsensus/konflikter
linjär tidsuppfattning/cirkulär tidsuppfattning
aktiv/passiv
disciplin, arbetsmoral/spontanitet.

Konstruktionen av ”vit kvinnlighet” består av de begrepp som återfinns i vänstra kolumnen samt moment som akademiker, utbildad, berest, beläst, karriär, lönearbete, jämställdhet, internationell erfarenhet, mångsysslare, annorlunda, inte som alla andra, kreativ, intresse för konst och musik, natur och miljöfrågor. Självständig och aktiv är viktiga begrepp. Att ha arbetat med internationella frågor, ha internationella kontakter och känna någon som immigrerat till Sverige befäster initiativtagarens status som tolerant mångkulturalist vilket ligger i linje med att berikas av den Andre. Däremot ger det inte hög status att vara född i ett annat land än Sverige eller ha andra medborgarskap än ”svenskt”, vilket bland annat avspeglas i ett av textilprojektens hierarkiska organisationsstruktur.

Vilken funktion har subjektspositionen ”invandrarkvinna”?

Subjektspositionen ”invandrarkvinna” är central för konstruktionen av ”vit kvinnlighet”. Stereotypen av ”invandrarkvinnor” legitimerar utövandet av vit governmentaltitet och den filantropiska missionen att fostra och upplysa individer. Subjektspositionen ”invandrarkvinna” tilldelas rollen som avvikare och annorlunda. Framförallt fyller talet om ”invandrarkvinnan” funktionen att ringa in en homogen ”vit kvinnlighet” och fixera identiteten ”vit” feminist.

Berättelserna om ”invandrarkvinnan” är ytterst en bihandling i den större berättelsen och konstruktionen av vithet och ”vit kvinnlighet”. Till skillnad från initiativtagaren till Harem, som explicit talar om vithet, om sin egen identitet som ”vit” och det koloniala arvet, nämner ingen av övriga informanter begrepp som vithet eller kolonialism. Däremot talar flera om ”invandrarkvinnan” som ”svart” och slöjbeklädd. Vitheten synliggörs främst i talet om den Andre.

Moment i talet om ”invandrarkvinnan”

Det är en problemorienterad stereotyp som framträder i diskursen genom att ”invandrarkvinnans” brister betonas. ”Invandrarkvinnorna” framställs i diskursen som en ”svag” homogen grupp. I ansökningarna beskrivs de som handikappade och i behov av hjälp. Talet om ”invandrarkvinnan” består av följande moment: u-land, landsbygd, flykting, muslim, orientalisk, slöja, traditionell, patriarkal struktur, underordnad, förtryckt, familjeorienterad, huslig, har många barn, hemmafru, utbildad, analfabet, isolerad, osynliggjord, svag, dålig hälsa, dålig självkänsla,

emotionell, trefaldigt handikappad, hantverkskunnig, praktisk, manUEllt arbete, händer, samt hjärta. Diskursen karakteriserar vidare "invandrarkvinnan" i homo-sociala miljöer och sammanhang. Migrationen beskrivs som en passiv handling i diskursen – "invandrarkvinnan" har migrerat på grund av "sin man". I diskursen framställs deltagaren i textilprojekten vara "kvinnan" som har invandrat utan att vandra själv.

En bild som är särskilt framträdande i materialet är föreställningen om den Andre som traditionell hantverkare. Den Andre får representera det traditionella, den som bevarar och upprätthåller det genuina manuella arbetet när kolonialismen, industrialismen och moderniteten har trängt undan hantverkskunnande och yrkesskicklighet i "Väst". Detta förhållningssätt till händer och manUEllt arbete återkommer i såväl Gudrun Sjödén-katalogerna som i övrigt material. Modernitet, massproduktion, teknik och storskalighet är tecken som polariseras mot traditionellt, autencitet, manUEllt arbete, småskalighet, hantverk, familj och så vidare. Den senare linjen är reserverad för subjekspositionen som tillskrivs den Andre medan de förra momenten konstrueras som karakteristiska för vitheten.

I berättelserna och texterna återfinns en fascination för "invandrarkvinnans" kropp och hennes klädsel. "Invandrarkvinnan" utmålas i diskursen som en individ som inte har någon kroppskänedom till skillnad från en så kallad frigjord "västerländsk kvinna" som kontrollerar sin kropp. Genom att betona den Andres tabu att tala om underlivet så framstår vitheten som synonym med sexuell frigjordhet.

I diskursen framträder fyra faktorer som kontrollerar hennes kropp och rörelsefrihet. För det första hennes "kultur". För det andra hennes "religion". För det tredje "hennes man". Mannen föreställs vara någon form av grindvakt som kontrollerar att "invandrarkvinnan" efterlever "religiösa eller kulturella påbud" och fysiskt hindrar henne från att ta kontroll över sin egen kropp. För det fjärde "hennes barn". Utifrån dessa fyra faktorer framstår det i diskursen som om hon "väljer" "könssegregering". Genom att diskursen producerar homosocialitet som något specifikt för "invandrarkvinnans kultur" framstår vitheten som icke-homosocial. Segregationen och säråtgärderna tycks dock handla mer om hur förvaltningssystemet och byråkratin är uppbyggd i Sverige än om "invandrarkvinnans" så kallade kultur.

Initiativtagarna utgår från denna diskurs vilket manifesteras på två sätt, dels genom att initiativtagarna inte frågar deltagarna om deras egna önskemål, dels genom att personalen utesluter "män" från att delta i eller leda olika aktiviteter i projekten.

Dikotomiseringen av "invandrarkvinna" och "vit kvinnlighet" leder till att individer inte kan inta dessa båda subjekspositioner samtidigt. Detta på grund av att de utgör varandras motpoler och är beroende av varandra. Den vita guvernörens självständighet och aktivitet framträder vid fokuseringen på den Andres

familjeorientering, passivitet och jungfrulighet. ”Invandrarkvinnan” fungerar i diskursen som en kuliss, som en färgstark fond mot vilken vitheten framträder.

Offer och hjältinna

Talet om ”invandrarkvinnan” är dock inte entydigt. Informanterna talar också om ”invandrarkvinnan” i termer som stark och stolt. Hon beskrivs samtidigt som en handlingskraftig, öppen person som är medelpunkten i en stor gemenskap. ”Invandrarkvinnan” framställs således både som offer och hjältinna. Det finns en dubbelhet i berättelserna om ”invandrarkvinnan” vilket inte finns i berättelserna om den andra motbilden – den etablerade byråkratin personifierad av en medelålders ”man”. I berättelser där nationens förflutna romantiserar, får ”invandrarkvinnorna” representera det nya moraliska förfallet. Samtidigt får ”invandrarkvinnorna” också representera det gamla förlegade när samtida Sverige framställs som en modern sekulariserad nation. Initiativtagarna har ett ambivalent förhållningssätt till yrkeskarriär och familjeorientering. ”Invandrarkvinnan” representerar ett förflutet kvinnoideal för informanterna som de delvis romantiserar, delvis förkastar och distanserar sig från.

Hur kan ”vit kvinnlighet” och kategorier som ”invandrarkvinna” och ”svenskhets” problematiseras och omförhandlas? Sker det några förskjutningar av tecknen i diskursen?

Studien visar att kategorier som ”invandrarkvinna”, ”svenskhets” och ”vit kvinnlighet” kan dekonstrueras utifrån Hages teori om vit governmentaltitet. I avhandlingen har jag problematiserat diskurserna och dess subjektpositioner och belyst att det sker förskjutningar av tecknen och att kategorierna således kan omförhandlas. Studien visar att det sker en ständig omtolkning av innebörden av begrepp som till exempel ”kvinnlighet” i relation till hantverk och ”svenskhets”.

Omtolkning av ”kvinnlighet” i relation till hantverk

Medan övriga textilprojekt har baserat verksamheten nästan uteslutande på textilt hantverk, så har ett projekt som jag har studerat haft både textil, trä och keramik på schemat. Kursen är liksom övriga textilprojekt uppbyggd kring homosocialitet och tanken om två separata kön/genus. Detta projekt visar dock att det sker förskjutningar av tecknen i diskursen och omtolkningar av vad ”kvinnlighet” innebär i relation till hantverk. Trähantverk som historiskt varit ett privilegierat tecken i iscensättningar av ”manlighet” ingår härigenom också som ett tecken i konstruktionen av ”vit kvinnlighet”. Föreställningen om textil som en specifik ”kvinnlig” arena är dock konstant över tid. Även om relationen mellan textilt hantverk och ”kvinnlighet” har förändrats över tid så har de aldrig separerats.

Omtolkning av säråtgärder

Vidare går det att se en omtolkning av målsättningen med och innebörden av så kallade säråtgärder och ”flickskolor”. Medan ”flickskolorna” fostrade i ”kvinnlighet” bygger 1990-talets textilutbildning istället på en feministisk ideologi och syftar till att individen skall bryta traditionella roller. Den senare undervisningen präglas vidare av ett experimentellt förhållningssätt gällande hantverket. Synen på säråtgärder som plantskolor består dock över tid. Tanken är att deltagarna skall segregeras tillfälligt, att de måste isoleras så att deras självkänsla kan stärkas, för att sedan återintegreras i samhället igen. Detta är en form av feministisk strategi som bygger på att stärka individen snarare än förändra strukturen.

Omtolkning av ”invandrarkvinna”

”Läraryn” är en subjektsposition som förskjuter tecknen om ”invandrarkvinnan” i diskursen om vit mångkulturalism. Personerna som iscensätter en identitet som ”läraryn” subverterar kategorin ”invandrarkvinna” genom att framhålla sin status som akademiker och sin yrkesbakgrund som lärare. Subjektspositionen ”läraryn” utmanar försöken att stabilisera ”vitheten” genom att problematisera dikotomin utbildad = ”invandrarkvinna”/utbildad = ”vit kvinnlighet”.

Omtolkning av vithet

Materialet visar att vithet är kumulativt och därför möjlig att förändra. En slutsats som går att dra av Gudrun Sjödén-katalogerna är att definitionen av vithet vidgas och förändras över tid och att fler och fler personer inkluderas i kategorin ”svensk”.

I diskursen om vit mångkulturalism görs en åtskillnad mellan människors grad av nationell tillhörighet, av ”svenskhet”. Utseendet kommenteras hos de modeller och kunder som avviker från normen ”svensk”, ”vit” och blond. Människor som kategoriseras som ”färgade” och ”svarta” inkluderas dock i vitheten över tid. Men samtidigt blir det ännu viktigare att markera gränser för vitheten och dess subjektspositioner. Ett led i detta är att kundens ursprung börjar betonas i katalogerna.

Modekatalogerna präglas av allt mer exotiserande och exploaterande av den Andre som skildras sida vid sida med djur och får representera natur och det vilda. Parallellt med att vithetsbegreppet vidgas över tid i katalogerna, så förskjuts fokus från miljöer som befäster vitheten till den Andre som genom sin annorlundahet befäster guvernörens ”vita kvinnlighet”.

Gudrun Sjödén-materialet visar att hudfärg är *en* komponent bland många andra. Namn, hudfärg, hårfärg, språkkunskap, föräldrarnas födelseland, intressen och smaknormer är centrala nationella kapital som är möjliga att omvandla till nationell tillhörighet. Problemet är dock att diskursen om vit mångkulturalism

bygger på koloniala tankestrukturer och är beroende av positionen den Andre. Den är därigenom intolerant mot avvikelser från normen. Det nationella kapitalet måste förvärvas på ”rätt” sätt för att kunna omvandlas till nationell tillhörighet. Aristokratins logik grundar sig på att essens är det främsta nationella kapitalet.

I materialet om textilprojekten finns exempel på personal som bytt namn. Jag tolkar namnbytet som en strategi att distansera sig från kategorin ”invandrare” och därigenom manifesteras en subjektsposition som ”vit”.

Hur relaterar vithet till territorium?

Vithet är beroende av specifika fysiska och mentala rum. Avhandlingen visar att vithet, ”svenskhet” samt ”invandrarskap” reserveras till specifika platser.

Reserverade rum för vithet och ”invandrarskap”

I diskursen framställs vissa geografiska rum vara mindre ”svenska” och mindre präglade av vithet. Det är de geografiska rum där människor som tillskrivs subjektspositionen ”invandrare” rör sig. Det är den så kallade förorten i allmänhet, och ”invandrarkvinnornas” hem i synnerhet. Majoriteten av textilprojekten är förlagda till storstädernas ytterområden. Den så kallade ”invandrantäta” förorten beskrivs i termer som kall, grå, folktom, betong samt miljonprojekt. Förorten är synonym med passivitet i berättelserna. Stadens centrum å andra sidan representerar aktivitet. På motsvarande sätt finns det geografiska rum som är reserverade för vithet. Initiativtagarnas egna hem ges i materialet som exempel på sådana platser. De som tillskrivs subjektspositionen vit guvernör och vit aristokrati ges samtidigt tolkningsföreträde att definiera värdeskalan mer respektive mindre ”svenskt” och att peka ut de rum som karakteriseras av vithet.

Textilprojektet som sluss och initiativtagaren som vägvisare

Textilprojektet liknas i diskursen vid en sluss. Ytterligare en metafor är plantskolan, en skyddad miljö där ”invandrarkvinnan” tillfälligt kan segregeras och ges utrymme att växa för att slutligen återintegreras i centrum. Att komma ut ur lägenheten är en metafor som används för att illustrera ”invandrarkvinnans” föreställda ultimata frigörelse. Initiativtagarna framställs som förebilder och liknas i diskursen vid vägvisare eller brobyggare med målsättning att aktivera, skapa mötesplatser och guida den Andre på det nationella territoriet. ”Invandrarkvinnan” skall inte bara upplysas och disciplineras i koder, smak och normer, utan hon bör också fysiskt uppleva gaturummen, inkorporera vitheten och känna lust.

Samtliga initiativtagare har organiserat studiebesök och utflykter för deltagarna. I grunden handlar det om en socialiseringsprocess där en vit guvernör definierar territoriet och hur man bör agera inom detsamma för att passera som ”vit”. I diskursen tillhandahålls riktlinjer för hur individer bör agera inom det

nationella territoriet. Att ta del av kollektiva ritualer och seder och att ”göra som alla andra” är centralt i diskursen. Ofta är dessa ritualer synonyma med så kallade kristna högtider, men det handlar också om att fira midsommar, valborg, den internationella kvinnodagen och skolavslutning för att nämna några.

Maten har en nyckelfunktion för iscensättandet av vithet och det så kallade exotiska andra. Samma mat får olika namn beroende på sammanhanget. När deltagarna skall socialiseras i vithet är det ”svensk” mat som bjuds. När deltagarna skall visas upp utåt i sammanhang som catering, modevisningar och samkväm så är det ”exotisk” mat som serveras.

Landsbygden samt staden och dess institutioner

Sverige och dess vithet återfinns i diskursen i två olika geografiska rum. Det är dels i huvudstaden som symboliserar modernitet. I centrum finns institutioner som har institutionaliserat nationen och representerar ”svensk kultur”. Det är dels på landsbygden som får symbolisera det traditionella, genuina, äkta, naturliga Sverige – Dalarna, Gotland, Österlen, Sörmland, Mälardalen, samt Lappland. Detta gäller både naturen och det så kallade folket som skildras i nationalromantisk stil. Populära utflyktsmål för textilprojekten är skärgården och landet. De besöker bland annat Gotland och Dalarna. Textilprojekten går på stadsvandringar och guidade turer i slott, botaniska trädgårdar, museer, gallerier, mässor, kulturhus, bibliotek, teatrar, hantverksbutiker, samt verkstäder för konst och hantverk. Föredrag och utställningar som de besöker har teman som ”kvinnohistoria” eller ”kvinnofrågor”, hemslöjd samt textil.

På vilka sätt iscensätts ”vit kvinnlighet” i textilprojekten?

”Vit kvinnlighet” iscensätts på flera olika sätt i textilprojekten, främst i valet av verksamhetsinriktning – textilhantverk – och genom val av målgrupp – ”invandrarkvinnor”. ”Vit kvinnlighet” har manifesterats i utövandet av vit governmentaltitet gentemot deltagarna i projekten. Rollspel och teater har varit ett viktigt styrmedel i initiativtagarnas försök att åtgärda, disciplinera och omskola ”invandrarkvinnan”. Vit governmentaltitet har dels iscensatts i form av upplysning och uppfostran, dels i de utställningar, studiebesök, modevisningar, marknader och multikulturella aftnar som arrangerats inom ramen för textilprojekten. ”Vit kvinnlighet” uttrycks också genom klädsel. Ett annat sätt att iscensätta subjekspositionen vit guvernör och manifesteras status som tolerant mångkulturalist har varit att omge sig av de produkter som textilprojekten har producerat.

Textilprodukternas och modevisningens symboliska funktion

Textilprodukterna har fyllt en viktig symbolisk funktion. De ger en ömsesidig legitimitet. Å ena sidan fungerar de som offentliga markörer av konsumenternas tolerans, filantropiska förhållningssätt och vilja att bistå den Andre. Å andra

sidan får ”invandrarkvinnan” ett värde genom att producera och ingå i marknads ekonomin. Efterfrågan på en kommersiell marknad och kvantifierbara försäljningssiffror är ett mått på framgång i diskursen. Produkten är det offentliga beviset på att ”invandrarkvinnan” har anammat vitheten och inkorporerat vita smaknormer. Detta befäster initiativtagarens status som tolerant mångkulturalist och gör att hon ökar sin nationella tillhörighet. Det är således inte bara producenten och kunden som får legitimitet genom produkterna, utan också mellanhanden – initiativtagaren.

Modevisningen är den ultimata tillställningen att exponera ”invandrarkvinnans” transformation och frigörelse. De som tillskrivs positionen vit aristokrati kan härigenom beskåda den vita guvernörens förmåga att kontrollera, organisera och ställa ut ”sitt” annorlunda objekt – ”invandrarkvinnan”. Objektet som ställs ut framstår härigenom som en förlängning av initiativtagarens kropp. Det som uppvisas på catwalken är maktrelationen mellan utställaren och ”invandrarkvinnan” och det nationella kapital som denna maktstruktur tilldelar initiativtagaren i subjektpositionen som vit guvernör. Detta sätt att ställa ut sig själv – ”vad man är, genom den annorlundahet som man har” – har en lång historisk tradition (Hage 1998:153, 161).

På vilket sätt har de diskurser som artikuleras påverkat initiativtagarnas val av målgrupp, verksamhetsinriktning och metod – språkutbildning enligt hantverksmetoden – och vad säger detta om konstruktioner av vithet?

En effekt av att diskursen om vit mångkulturalism samt diskursen om vit heteronormativitet har artikulerats är att projekten har inriktat sig på textilhantverk och exkluderat andra kategorier än ”invandrarkvinnor” från att delta i verksamheten. Som studien visat är kategorin ”invandrarkvinna” sammanlänkad med en rad egenskaper. Dessa föreställningar och antaganden om ”invandrarkvinnor” har legat till grund för initiativtagarnas urval av deltagare. Initiativtagarna har fungerat som grindvakter i denna process genom att de har rekryterat och kategoriserat individer och beslutat vilka som fått delta och ej. ”Invandrarkvinnan” har varit synonym med kategorin ”flykting”. Människor som är födda i Sverige eller har migrerat till Sverige från regioner som i diskursen om vit mångkulturalism betecknas som ”industrialiserade” eller ”väst” har aldrig varit aktuella eller kontaktats av initiativtagarna. I samtliga projekt som jag varit i kontakt med har initiativtagarna ansett det vara legitimt att diskriminera ”män”. Ett av textilprojekten ingår som en utbildning på en skola som är baserad på principen om positiv diskriminering. På samma sätt har rekryteringen av personal styrts av en vit heteronormativ diskurs.

Initiativtagarna har använt sig av samma kanaler för att rekrytera nya deltagare till textilprojekten. Handläggare på Arbetsförmedling och socialsekreterare på diverse Socialkontor har haft en betydande roll i rekryteringsprocessen och i

kategoriseringen av människor som ”invandrarkvinnor”. Tidsbristen för rekrytering av deltagare är en bidragande faktor till att initiativtagarna gått via traditionella kanaler vilket lett till det stereotypa urvalet av deltagare. Några initiativtagare har lejt författandet av ansökningarna till så kallade proffs, det vill säga handläggare och administratörer inom projektindustrin och den offentliga förvaltningen. Ofta har delfinansiärer villkorat urvalet av deltagare.

Det filantropiska förhållningssättet har varit centralt i rekryteringsprocessen. Målgruppen har successivt utvidgats till att omfatta andra ”svaga grupper” – så kallade arbetslösa, långtidssjukskrivna ”svenska” ”kvinnor”, samt ”invandrare”. Etablerade myndigheter har haft en nyckelroll i denna process. Samma institutioner har också efterfrågat hushållsnära tjänster från deltagarna i textilprojekten. Det finns ett tydligt samband mellan definition av målgrupp och finansieringsmöjligheter. Vidare har flera initiativtagare som tidigare själva varit arbetslösa sysselsatts inom projektindustrin efter att respektive textilprojekt avvecklats.

Metodval är också ett resultat av dessa diskurser som framhållit att konsthantverk är en speciellt lämplig rehabiliterings- och terapimetod för så kallade svaga grupper som betraktats som komplementär arbetskraft. Målsättningen att deltagarna skall bilda kooperativ baserar sig på en stereotyp föreställning om att denna organisationsform som bygger på samarbete ligger dessa grupper nära.

Biståndsorganisationer och multilaterala organ som ILO och EU har haft en huvudroll i den globala spridningen av den vita heteronormativa diskursen om textilhantverk som specifikt ”kvinnligt” och något som speciellt lämpar sig för människor från ”tredje världen”. Internationell export av textilhantverk och turistsouvenirer har varit viktiga styrmedel. Ytterligare en faktor som styr inriktningen är konstruktionen av bland andra ”kvinnor” och konsthantverk som symbol för nationella värden och kulturtraditioner.

Media, liksom ”vita” nätverk har haft en huvudfunktion i spridandet av textilprojekten som framgångsrika. Studiebesöken mellan textilprojekten har spelat en viktig roll för spridningen av projektkonceptet och ”hantverksmetoden”. Projektmodellen och konceptet att kombinera språkträning med textilhantverk tycks ha fått genomslag på bred front genom Sveriges EU-inträde då ekonomiska resurser frigjordes. Finansiärerna har också ställt krav på verksamhetens utformning. Ett vanligt förekommande villkor från finansiärer är kravet på språkundervisning. Europeiska Unionens prioriterade målområden och målgrupper har också påverkat utformningen av projekten.

Avhandlingen belyser att den här typen av textilprojekt med filantropiska inslag och terapi-inriktning som uppkom under 1990-talet inte är något nytt fenomen, varken internationellt eller i Sverige. Redan på 1930-talet försökte staten åtgärda arbetslöshet genom att utbilda ”kvinnor” i textilhantverk.

Betraktat ur ett historiskt perspektiv är det alltid personer som definierar sig själva som ”kvinnor” som innehar höga positioner i samhället och som är bosatta i städerna som är initiativtagare till de filantropiska projekten.

Vidare finns stora likheter mellan hur tidigare textilåtgärder och 1990-talets textilprojekt framställts i media och uppvisningssammanhang. Pressen har skildrat verksamheten i termer som filantropi. Samtidigt underströks att det handlat om konstnärliga kvalitetsarbeten. Kända personligheters konsumtion av textilprodukterna har legitimerat produkternas kvalitetsstatus och åtgärdernas så kallade framgångsrikhet.

Medan åtgärderna tidigare främst riktades inom nationen mot ”arbetarklass” och ”småbrukare” bosatta på landsbygden och i städernas så kallade slumområden, så bedrivs de idag främst i form av internationell bistånds- och missionsverksamhet samt nationellt mot ”invandrarkvinnor”. Det är således samma typ av governmentalitet och förhållningssätt gentemot den Andre. Historiskt har bilden av den så kallade arbetarklassen som en icke-respektabel, farlig, förorenad, hotfull, revolutionär och patologisk massa varit viktig för konstruktionen av en ”medelklassidentitet”. På motsvarande sätt är ”invandrarkvinnan” central för konstruktionen av ”vit kvinnlighet”.

Dessa åtgärder med inriktning på textilhantverk och hushållsnära tjänster har haft ett dubbelt syfte, dels att fostra i vithet, dels att manifesteras vitheten. Det tycks också som att den här typen av åtgärder har varit ett sätt att rekrytera arbetskraft till den hushållsnära sektorn. Textilhantverk har både varit ett medel för att utbilda i vithet och ”kvinnlighet” och ett sätt att konkret befästa att individer som tillskrivs subjektpositionen ”invandrarkvinna” har anammat ”vit kvinnlighet”.

Summary

Aim

The aim of this dissertation is to analyse and deconstruct both the discourses, and also the subject positions which have been articulated and performed in texts, statements and actions that were produced in relation to the textile projects which were set up in the 1990s in Sweden, oriented towards “immigrant women” as a target group.

By analysing what subject positions the initiators of the textile projects have been ascribed, identify themselves with and position themselves in relation to, I want to study how “White womanhood” is constructed.

White governmentality is a theoretical tool for achieving an understanding of the textile projects in their post-colonial setting. In earlier research on migration, “immigrants” and ethnocentrism, the focus has been on theories of nationalism, racism and racialization, as well as structural discrimination. By introducing Ghassan Hage’s theory of White governmentality, the aim is to analyse educational programmes and labour market measures from a new perspective – one that emphasizes Whiteness. In this way, I want to frame Sweden both in an international context and in the history of colonialism and Whiteness. The textile projects are to be viewed as an arena in which these discourses are acted out.

My starting point is to view Whiteness as a historical construction consisting of norms, codes, preferences and physical presence. Whiteness can be accumulated, although only to a certain extent. No single individual can achieve complete Whiteness since it is essentially a fantasy. As with regards to sex/gender, it is necessary for Whiteness “to establish an illusion of its own uniformity and identity” (Hage 1998:58, Butler 1990: 1993). The study moreover proceeds from Judith Butler’s theoretical concepts of genealogy and performativity. Thus implying that there is no sex/gender in any essential sense, but rather that sex/gender is created through “a stylized repetition of acts” (Butler 1990:179). Individuals are not in themselves sexual categories but are performed as “women” and “men”. Sex/gender is a normative structure that needs to be constantly reshaped for its reproduction (Butler 1990). In a similar vein, it is necessary for Whiteness to be reproduced. A discourse is unstable since it is a temporary fixation of meaning. The discourse limits as well as enables change because any exact imitation of previous actions is not possible. Hence, meaning can be subverted (Laclau & Mouffe 1985, Winther Jørgensen & Phillips 2000).

Methods and material

The categories of material that this study is based on are the following: recorded and transcribed interviews, field notes from participant observation and study visits, written documents, material from the media, fashion catalogues as well as scholarly literature. The methods are interviews and participant observation. I have also used discursive analysis.

Outline of the study

The study consists of nine chapters. The study starts off with a prologue and is concluded by an epilogue. Furthermore, the dissertation is divided into three parts: *White heteronormativity*, *White subject positions* and “*White*” *multicultural nation*. The first part, deals with discourses on textile handicrafts specifically as being “female”, and, in particular, as being suitable for “the immigrant woman”. In this introductory part, theories of heteronormativity and homosociality are used to analyse ideas about segregation for reintegration. In the second part, White subject positions are deconstructed. In the third part, I perform a study of Whiteness in relation to location and preconceived territories. Of course, these topics overlap and are tangential to one another, but these are the three topics that are focused upon in each part.

The study starts off with a prologue about the star project of “Harem”. In the prologue, the emergence and diffusion of the textile projects is problematised. The prologue also presents important background information for the coming chapters. Here I identify some of the topics that are to be dealt with in the dissertation: the shaping of the textile projects, the dissemination of the idea, the target group, choice of method – language education, according to the handicrafts method – and, finally, White governmentality and the textile projects’ connections to the project industry.

In the first chapter, I outline the aim of the study, its definitions and theoretical points of departure. The starting point of the study is Ghassan Hage’s theory of White governmentality, discourse analysis (Winther Jørgenson & Philips 2000, Laclau & Mouffe 2001/1985) and Judith Butler’s theoretical concepts of genealogy and performativity. The dissertation is also inspired by research that has been performed in research fields usually classified as post-colonial feminism, White Womanhood and Cultural Studies.

In chapter 2 – *Methods and material* – I discuss the selection of material and criticisms of my sources. Sections of chapter 2.1. have previously been published in the anthology entitled *Etnisk komplexitet*, as an article entitled “Forsknings-etiska representationer och ‘invandrar-positioner’” (Lundstedt 2002). In this section, I problematise the ethnographic accounts of people migrating to Sweden. With the aid of the analysis of earlier research from the 1970s and onwards on “immigrants” and “Swedes”, I wish to draw the reader’s attention to the different

discourses that have been articulated and which have defined researchers' perspectives in different stages of the research process. Three stages are discussed: ethnographic descriptions of setting, descriptions of the field of study and the researcher's attitude towards the informant when using participant observation. The overall aim here is to extend the discussion about research ethics. The close connections between ethnology and nationalism still characterise certain ethnological research. I also show that the problems of research ethics brought to the fore in the criticisms of the anthropologist's participation in colonisation still exist.

White heteronormativity

Based on theories on heteronormativity and homosociality, conceptions of segregation for reintegration are analysed in the first part of *White heteronormativity*.

In chapter 3 – *Segregation for reintegration* – I put the initiators' narratives of the textile projects into an international and historical context of, among other things, girls' schools and so-called sex segregated school handicrafts. I illustrate how the arguments and ideas that the initiators use to give cause for the orientation of textile handicrafts constitute a hetero normative discourse on textile handicrafts specifically being “female” and woodcrafts being specifically “male” that has its own long tradition and history. As is shown, it concerns a White hetero normative discourse founded on the division between household and work, between reproduction and production traced back to nineteenth century England. The research perspective has its starting point in Victorian England and industrialisation, and demonstrates how so-called bourgeois ideals of “male” family providers and “female” housewives were spread both within nations into the countryside and so-called slum areas, as well as between nations and across the world through colonisation, for example through philanthropic fostering activities such as missionary work in the colonies and, later on, in the form of international recommendations with regards to development aid. Moreover, the parallel political orientations of the 1990s as regards mainstreaming and organisation according to special interests are problematised. Finally, I make a survey of earlier research on what usually is called sex/gender labour division and show the implications of research based on a hetero normative discourse, as well as how Judith Butler's theory can bring new ideas into research. From the perspective of Butler's theory, “womanhood” instead becomes something that is discursively constructed and performed with the aid of textile handicrafts. By reason of that, labour division is of great importance for the understanding and performance of so-called sex/gender.

White subject positions

In the second part – *White subject positions* – I analyse the subject positions of White governor and White aristocracy. This is partly done by showing how the initiators identify themselves in the interviews, and partly by an analysis of how the initiators are positioned by the media. I also present specific examples from the participant observation on the actions of the initiators. Fashion catalogues from the company of Gudrun Sjödén have been analysed so as to further deepen the understanding of the preferences that the subject position of White alternative aristocracy are founded on.

In chapter 4 – *White governor* – the White governership and the struggle between the preferential right of interpretation of the meaning of Whiteness between the subject positions of White alternative aristocracy and White established aristocracy is analysed. Here I partly put forward a line of reasoning about what function the textile projects and the initiators perform in the media, and partly analyse the discursive moments in the structure of the reports – the discoverer, “the immigrant woman” as in the past, the discovery and conversion of “the immigrant woman” as of today, the testimony of the conversion, the success story, as well as the obstructions of the bureaucracy. I also analyse what happens when the initiator takes on the identity of “immigrant woman” or “man”.¹²⁷

In chapter 5 – “*White*” *complexity* – the various meanings of Whiteness and the ambivalence of its subject positions is elucidated. I show the subject positions that are ascribed to the initiators, which ones they take on and enact at the occasion of the interview and in the participant observation. Certain identities come out more strongly than the rest of the subject positions. This is most clearly expressed when the informant in these groupings includes herself by talking about herself in the plural – “we”, “us”. There are, however, differences as to what significance and meaning different informants assign a specific subject position. In this chapter, I also analyse how stereotypes of “the immigrant woman” are used in the construction of an alternative White subject position. I point out the double and ambivalent character of the stereotype. This is reflected in the ambiguity in the discourse of “the immigrant woman”. Depending on what the initiators want to express about their own identity, the immigrant woman is sometimes portrayed as a victim and then at other times as a heroine. Finally, I analyse how the discourses materialize by studying the recruitment process of the participants in the textile projects. I ask who the initiators include and exclude the initiators from the subject position of “immigrant woman”?

¹²⁷ The meaning of moment is defined by Laclau and Mouffe in the following way: “The differential positions, insofar as they appear articulated within a discourse, we will call *moments*” (2001/1985:105).

In chapter 6 – *The Gudrun Sjödén cadre* – I discuss colonial conceptions of the Other as authentic textile “crafts(women)” and their richly coloured backgrounds as portrayed in the fashion catalogues of Gudrun Sjödén. By dressing in the uniform style of Gudrun Sjödén, the initiators enact Whiteness and signify their status and affiliation to an identity as alternative White aristocracy. The preferences that the initiators want “the immigrant women” to adopt are expressly stated in these brochures. I also analyse the desire of the Other and the idea of enrichment of “other cultures” in the writings of bell hooks and Ghassan Hage.

“White” multicultural nation

In the third and concluding part of the study – *“White” multicultural nation* – the discourse on White multiculturalism and images of a White multicultural nation are dealt with. I focus on Whiteness in relation to location and national territory. I study the geographical and mental rooms that Sweden as a nation state constitutes in the discourse and what this tells us about Whiteness. I also analyse in which way individuals accumulate national capital. The initiators describe preferred individual actions within the territory of Sweden. For the projects, study visits are a commonly recurring feature. I have identified three different kinds of study visits: external study visits, study visits between the projects, study visits to the projects.

In chapter 7 – *Study visits in Sweden* – the external study visits are described. By taking the participants from the projects in the so-called suburbs into the city centre or into the countryside with the purpose of “integrating them into Swedish society”, the initiators perform White governance. As is shown, Whiteness, “Swedishness” and “immigrantship” are reserved for specific locations and rooms. The textile projects perform the function of a lock between these discursively materialized rooms. Also, the stereotype of the isolated “immigrant woman” is deconstructed. By being instructed about what in the discourse are described as typical White activities, individuals who have been assigned the subject position of White governor guide the Other into this constructed White multicultural nation.

In chapter 8 – *Role-play and directors* – I deepen the analysis of the informative activities that the textile projects are engaged in. I demonstrate how theatre and role-play have been used to discipline and foster the Other in Whiteness. Based on participant observation, I present several examples of how a White hetero normative discourse on “the immigrant woman” as a fostering mother and wife, and her poor health is materialized in kegal exercises and examinations of the breasts. The starting point has been for the participants to be educated in Whiteness within the confines of the textile projects prior to entering the nation. I analyse those who are assigned the informer position and are invited

into the textile projects, as well as the situations considered by the initiators as being of critical importance. Finally, I describe my own experiences of situations in which White governmentality has been enacted within the textile projects.

In chapter 9 – *Fashion shows and the market* – the two other kinds of study visits – study visits between the projects and study visits to the projects – are dealt with. In this chapter, I study the existing exchange between the textile projects as well as other forms of “White” networks. I analyse what functions fashion shows, markets, and multicultural gatherings, which the textile projects set up for their members and study visitors, perform. In this chapter, the narratives of success and tolerance are deconstructed. The display of the Other in front of those who, according to the discourse of White multiculturalism, are enrolled in the subject position of White alternative aristocracy is put into a colonial historical tradition of exhibiting colonial artefacts. In the end, subversive actions are highlighted.

Epilogue – The third space

In the concluding epilogue – *The third space* – I report out an attempt to put the conclusions of the dissertation and its theoretical points of departure into practice. In the installation “The third space”, people’s conceptions of the public room and relations to locations are explored. Together with some thirty people who also had moved to Stockholm from different parts of the world, I visited twenty-five locations in Stockholm during a three-year period. On each occasion, one of the participants guided the others to a personally chosen location. From our own perspectives, the meetings were filmed. The result of the project was presented as an installation entitled “The third space 59° N; 18° E”. The installation is part of the migrating exhibition “Please Disturb!” By presenting all of the written texts about the installation, I want to demonstrate the difficulties of controlling what context and discourse the text are to be articulated in.

Finally, I discuss my role as discursively positioned and try to illustrate how I have worked at trying to unlearn my privileges, and to learn anew in the sense implied by Gayatri Chakravorty Spivak. Afterwards I have been able to conclude that I, alongside my dissertation work, which mainly has been conducted in Sweden, have carried out a kind of multi-local fieldwork in an international context. Moving between locations has been a way to gain access to alternative discourses for me and to be ascribed new subject positions. At the same time, this has involved a consolidation of privileged subject positions. By moving around in the world with my EU passport, discourses on Whiteness has been articulated and I have been ascribed the subject position “Swedish citizen”. This subject position involves admission into special rooms and privileges. At the same time though, discourses on migration have been articulated and I have been ascribed the subject position of “immigrant”, which is a subject position that excludes me

from specific rooms and situations. Depending on which discourse the subject positions are being articulated from and depending on which discourses intersect one another, they both materialize themselves, in different ways and in different contexts. For me, getting in contact with several different scientific disciplines and theoretical orientations has been another way of working. Seeking out other interdisciplinary research contexts and international research environments have further made it clear to me which discourses that are articulated and what subject positions I am ascribed.

Summary of conclusions

The study is based on the textile projects that were set up in the 1990s in Sweden and which were oriented towards “immigrant women” as the target group. The textile projects can be viewed as an arena in which discourses are materialized/embodied. Principally there are two discourses that are being articulated, first the discourse on White multiculturalism, and second, the discourse on White heteronormativity as well as its talk of textile handicrafts specifically being “female” jobs and especially suitable for “immigrant women”. Both of these discourses intersect each other. They enable the enactment of “White womanhood” as well as the exercise of White governmentality in relation to the subject position of “immigrant woman”. The reason for this is that that the discourses supply and ascribe individuals the subject position of White governor. Colonial conceptions, thought structures for and stereotypes of the Other are expressed in the choice of target group, orientation of the enterprises and methods. The colonial heritage and traditional ideas constitute the common denominator for all of the textile projects, including the star project of Harem. The study’s key questions are answered below.

What are the key moments in the discourses that construct “White womanhood” and ascribe individuals the subject position of White governor?

The importance of the textile handicrafts for the enactments of “White womanhood”

With the aid of the textile handicrafts, “White womanhood” is constructed and enacted. Labour division is of great importance for the way in which so-called sex/gender is conceived and performed. Through the course of history, textiles and handicrafts have been polarised against woodcrafts, which has been constructed as a “male” handicraft.

In the discourse, a key line of thought on White heteronormativity recurring over time is of “women” only constituting a complementary form of labour, one that can be utilised in times of recession and in periods of high unemployment.

This conception is founded on the Victorian division between household and work, family providers and housewives. It is based on the norm of “the man” as the main provider and the idea of “the woman’s” role being to take care of the household and family. Education is viewed as a temporary and short-term measure. And work is regarded as a spare-time occupation to the household work and the woman’s salary is seen as extra earnings. Hence education must not be too taxing on resources and must be based on some kind of proficiency and skill that “women” already possess. One recurring statement is that “you should start off in the place where they are”. Due to the fact that “the woman” chiefly is identified as a mother and a wife, the measures have been oriented towards domestic services in the household. A consequence of the discourse on White heteronormativity is that “women” are perceived as having an innate talent for textile handicrafts. Textile work thus seems to be something universal that all “women” can master. “Women” stand out as especially suited for work that is unqualified, low-wage and monotonous. Key moments in the talk of “female” characteristics are weakness, patience, nimble, productive, flexibility, compliancy, discipline, chastity, as well as not being able to adapt to authority. In the discourse, textile handicrafts are described as simple to teach as well as to learn. Textile handicrafts have furthermore been portrayed as an occupation that is not taxing on resources and is easy to perform in groups.

Key contrasting pictures in the construction of “White womanhood”

In the discourse on White multiculturalism, “Swedes” and “immigrant women” are described as two separate hierarchical categories. Since according to this discourse people cannot have more than one group identity or identify themselves with several subject positions, “immigrants” are separated from the category of “Swedes”. More specifically, Whiteness is polarised against the category of “refugees”. The material shows that the category of “immigrant woman” is synonymous with the category of “refugees”. “Female” and “male” is moreover dichotomised. Since integration in the material is described as a question that concerns so-called sex/gender, the hierarchisation between “White womanhood” and “immigrant women” that is made in the discourse is overlooked.

All of the initiators that I have interviewed identify themselves with “woman” and “Swede”, and also include themselves in categories such as “Westerner” and “European”. In certain cases, they identify themselves with several nationalities, for example, both as “Swedes” and “Finns”, or both as “English” and “Swedish”, but none identify themselves with the category of “Immigrant”.

In order to enact “White womanhood”, contrasting pictures are necessary for its outer boundaries to be made clear. In the discourse, we find principally two

contrasting pictures.¹²⁸ One contrasting picture is “the immigrant woman”. Another one is the established institutions that in the discourse are characterised as being controlled from the top, bureaucratic and rigid. The image is a middle-aged “man” who has never been in contact with those individuals that are the object of the institution’s actions. Yet some other images of the established system are the employment agency, the unions and the National Centre for Swedish as a Second Language. According to the narratives, from their perspective of rationality and public finances, as well as from their conservative “top to bottom” view, these institutions focus exclusively on short-term measures and all-inclusive solutions focusing on groups.

The discourse maintains that it is these two contrasting pictures that need to be taken care of so as to achieve integration. The kind of integration that is implied in the discourse is one-sided. It is “the immigrant woman” that should be integrated into “the Swedish culture” and adapt to an imagined, homogenous majority society. The aim is to inform and foster “the immigrant woman” and thereby indirectly to foster her own children. “The next generation” is what is in focus.

According to the media, the solution is thus an alternative project that has alternative sources for its finances (the EU), and is carried out under an alternative kind of management (non-profit organisations or non-state sector) by the alternative “woman” who has worked outside in the real world, met people face to face and is able to identify their needs. That is, for immigrant women to learn Swedish through doing everyday kinds of work, and by using their hands as well as their hearts. The initiators are described as feminists experienced from the field with the task of enacting an un-bureaucratic, small-scale integration project where due concern is taken for the everyday proficiencies of “the immigrant women”. This is an ideal type that is depicted in the media. She is characterised by her humanistic and philanthropic attitude, her commitment to non-profit organisations, her wish to help the poor and the weak as well as to fight xenophobia and racism. Moments in the discourse are the following: alternative, fresh ideas, entirety, co-operation, flexibility, flat organisations, from the below, empowerment, heart, hands, feelings, long-term solutions with the focus on the next generation, individual efforts focusing on the human being, as well as proceeding in that place where the “man” in the street is to be found.

A distinction is made between the middle-aged “man” who has a position of power within the established bureaucracy – White established aristocracy – and the alternative feminist aspiring for power – White alternative aristocracy. The discourse exclusively focuses on the differences between the two kinds of stereotypes – the middle-aged man and the alternative feminist. However, we can

¹²⁸ Yet another contrasting picture to the alternative, “female” White governership that we find in the *Gudrun Sjödén* catalogues is “the woman” that is dressed in suits, knitted blouses and court-shoes.

discern several similarities between the two kinds of stereotypes. Both of the subject positions have their attitude towards the Other and the exercise of White governmentality in common. In the narratives, it appears to be foremost a question of redistributing power within a constructed White aristocracy. In the discourse, it appears to be a given that a White governor from the top should control and identify the needs of the Other. The stereotypical category of “immigrant woman” is never put into question. As a factor of power, White aristocracy is taken as a given and is not problematised in the discourse.

Moments in the discourse on White multiculturalism and “White womanhood”

In a similar vein, tolerance is polarised against intolerance – to make positive evaluations versus negative ones. In the discourse, multicultural enrichment is described as being contrary to ethnocentrism (Hage 1998:127pp.). Hage argues that the construction of these dichotomies conceals the decisive difference between, on the one hand, a “White” subject who has the power to tolerate, evaluate and be enriched by the Other’s so-called culture and, on the other hand, individuals who are ascribed the position of the Other who are tolerated, evaluated and enrich others. Hage claims that there is a fundamental difference between having multiculturalism and being multicultural (Hage 1998:140).

Hence, tolerance, democracy and freedom of speech stand out as being synonymous with Whiteness. In the discourse, racism, intolerance and so-called ethnic conflicts are described as something the Others bring with them to the “White” national territory. According to the same narrative, the “ethnic cultures” cannot co-exist without intervention from a “White” agent. If the so-called cultures are left to their own devices, it will lead to conflicts. The media tells us that “the whole world” is represented in the textile projects. The articles often start with a listing of the numbers of “Women”, nationalities, languages and religion in the specific project. The focus is on how different separate “ethnic” cultures constitute the collection. The ideal is for the collection or mix to consist of as many different moments as possible. The melting pot is the metaphor that is used. According to the discourse, it is necessary for a White governor to organise and plan this “chaotic” mix so as to get the right mixing and this in the right way. Not only does the media emphasize the number of “ethnic cultures” that the projects consist of, but also depicts them getting on well, i.e. in harmony with one another. This is ultimately signified by their co-creating capacities. Neutrality is a key concept and seemingly it is synonymous with the Swedish nation, “the Swedish culture” and the Swedish language. In the discourse, Sweden emerges as the lowest common denominator, i.e., that which unites everyone. According to the informants, to speak Swedish and act “Swedish” means that no one is excluded. It has been forbidden in several textile projects to speak any language other than Swedish during a lesson.

Similarly, the discourse maintains that categories such as “Swedes” or “European peoples” have no skin colour. They constitute the norm in the discourse against which “Black” and “dark-skinned” are seen as being deviations and exotic features. Black and White are terms that reoccur in the texts and have different characteristics. It is a hierarchical relationship in which White is the norm and Black its negative counterpart. “Dark-skinned” and “coloured” are some more key moments in the discourse. Colourful is also a concept that frequently occurs in the discourse. With the purpose of bringing out Whiteness, the Other is objectified as certain properties. The Other is to represent the exotic, primitive, authentic, and traditional, and is ascribed a series of stereotypical characteristics. Concepts such as “people”, “roots” and ethnic cultures” are placed on an equal footing with the Other and locations such as the so-called Third World. Orientalism marks the descriptions of “the immigrant woman”. The different so-called peoples are compared and placed in order of rank on a scale based on the conception of different “races”.

Informants use the same terms that we find in earlier ethnographic research, both speak of “cultures”, “cultural differences”, “cultural distance”, “distant cultures”, “similar culture” and “the belonging of someone or something to the world of cultural”. The point of reference is Whiteness. We are here dealing with an evolutionary colonial perspective according to which the Other has not developed as far as those individuals that are ascribed the subject position of “White” have. “White womanhood” is polarised against “the immigrant woman”. The discourse on White multiculturalism is based on the classical colonial dichotomies:

the West/the Orient

modern/traditional

secularisation/religion

individualism/collectivism

independence/dependency, family-oriented

democracy/authoritarian rule

consensus/conflict

linear perception of time/circular perception of time

active/passive

discipline, work ethics/spontaneity

The construction of “White womanhood” consists of the concepts found in the left column along with moments such as university graduate, educated, widely-travelled, well-read, career-oriented, wage-earning, gender equality, international experience, having many and varied occupations, different, not being like others, creative, interest in art and music, nature and environmental issues. Independent and active are also important concepts. Having worked with international issues and having international contacts, and knowing someone who has immigrated to

Sweden consolidates the initiator's status as being a multiculturalist. This is in line with being enriched by the Other. On the other hand, being born in a country other than Sweden or having a citizenship other than "Swedish" does not carry any high status. This is, for example, reflected in one of the textile project's hierarchical organisational structure.

What function does the subject position of "immigrant woman" perform?

The subject position of "immigrant woman" is of great importance for the construction of "White womanhood". The stereotype of "immigrant women" lends legitimacy to the exercise of White governmentality and the philanthropic mission to foster and inform individuals. The subject position of "immigrant woman" is assigned the role of deviant and different. First and foremost, the talk of "the immigrant woman" serves the purpose of defining a homogeneous "White womanhood" and determining the identity "White" feminist.

Ultimately, the narratives of "the immigrant woman" constitute a secondary plot in the larger narrative and construction of Whiteness and "White womanhood". Unlike the initiator of Harem, who expressly talks of Whiteness and her own identity as "White" and the colonial heritage, none of the other informants mention concepts such as Whiteness or colonialism. On the other hand, several talk about "the immigrant woman" as being "Black" and being veiled. Whiteness is above all elucidated in the talk of the Other.

Moments in the talk of "the immigrant woman"

Since "the immigrant woman's" shortcomings are emphasized in the discourse, a problem-oriented stereotype emerges. In the discourse, "immigrant women" are depicted as a "weak" homogenous group. They are in the applications described as handicapped and in need of assistance. The talk of "the immigrant woman" consists of the following moments: developing country, countryside, refugee, Muslim, Oriental, veil, traditional, patriarchal structure, subordinate, oppressed, family-oriented, domestic, mother in a large family, housewife, uneducated, illiterate, isolated, invisible, weak, poor health, poor self-esteem, emotional, handicapped in a threefold way, proficient in handicrafts, practical, manual labour, hands as well heart. The discourse furthermore characterises "the immigrant woman" in homo social settings and contexts. In the discourse, migration is described as a passive form of action – "the immigrant woman" has migrated because of "her man". Also, the participant in the textile projects is depicted as "the woman" who has immigrated without having migrated on her own.

One image that is especially prominent in the material is the conception of the Other as a traditional "crafts(wo)man". The Other is to represent tradition, the one who preserves and maintains authentic manual labour as proficiency in handicrafts and trade skills in "the West" have been superseded by colonialism,

industrialism and modernity. This attitude towards hands and manual labour often occurs in the Gudrun Sjöden catalogues as well as in the rest of the material. Modernity, mass production, technology and large-scale are symbols that are polarised against traditional, authenticity, manual labour, small-scale, hand-crafts, family, etc. The latter line is reserved for the subject position that is ascribed to the Other, whereas the former moments are constructed as characteristics of Whiteness.

In the narratives and texts we find a fascination with “the immigrant woman’s” body and her clothes. In the discourse, “the immigrant woman” is portrayed as an individual not at all conscious of her body as opposed to a so-called liberated “Western woman” who is in control of her body. By emphasizing “the Other’s” taboo of speaking about the genitals, Whiteness stands out as synonymous with sexual liberation.

In the discourse, four factors emerge which control her body and her liberty of action: first, her “culture”; second, her “religion”; third, her “man”. The man is perceived as a kind of gatekeeper seeing to it that “the immigrant woman conforms to “religious or cultural decrees” and by physically preventing her from taking control of her own body; and, fourth, “her children”. Based on these four factors in the discourse, seemingly she “chooses the segregation of the sexes”. Since the discourse produces homosociality as something specific to “the immigrant woman’s culture”, Whiteness stands out as being non-homo social. However, the segregation and special measures appear to be more about how the public administration and bureaucracy over time have been advanced in Sweden than that of “the immigrant woman’s” so-called culture.

The initiators proceed from this discourse. This manifests itself in two ways. First, the initiators do not ask the participants about their preferences. Secondly, the staff exclude those who have been ascribed the subject position of “man” from participating in or running different kinds of project operations.

The dichotomisation of “immigrant woman” and “White womanhood” results in individuals not being able to assume both of these subject positions simultaneously. The reason for this is that they constitute each other’s antithesis and are dependent on each other. The White governor’s independency and activeness emerges as the Other’s family orientation, passivity and virginity is focused upon. In the discourse, “the immigrant woman” performs the function of a false front, a colourful background against which Whiteness emerges.

Victim and heroine

However, the talk of “the immigrant woman” is not unambiguous. The informants also talk about “the immigrant woman” in terms of being strong and proud. She is then also described as an energetic and open person, one who is the central figure of a large community. Thus, “the immigrant woman” is described

both as a victim and a heroine. We find a two-sidedness in the narratives of “the immigrant woman”, one that is not found in the narratives of the other counterpart, i.e., established bureaucracy personified by a middle-aged “man”. In the narratives in which the nation’s past is romanticized, “the immigrant women” represents the new moral decay. At the same time, “the immigrant women” represent the old and obsolete while Sweden of today is described as a modern secularised nation. The initiators have an ambivalent attitude towards professional careers and family orientation. “The immigrant woman” represents a feminine ideal of the past that the informants, in part romanticize and in part reject and distance themselves from.

How can “White womanhood” and categories such as “immigrant woman” and “Swedishness” be problematised and renegotiated? Can we see any shifts in the signs of the discourse?

By using Hage’s theory of White governmentality, the study demonstrates how categories such as “immigrant woman”, “Swedishness” and “White womanhood” can be deconstructed. In the dissertation, I have problematised the discourses and their subject positions. Furthermore, I have highlighted that the categories can be renegotiated. The study shows that there is a constant reinterpretation of the meaning of concepts such as, for example, “Womanhood” in relation to handicrafts and “Swedishness”.

Reinterpretation of “Womanhood” in relation to handicrafts

While the rest of the textile projects have based their operations almost exclusively on textile handicrafts, one of the projects that I have studied has had textiles, wood and ceramics on its curriculum. As with the rest of the textile projects, the course is structured on homosociality and the idea of two separate sexes or genders. However, this project shows that there are shifts in the signs in the discourse and renegotiations about what “womanhood” involves in relation to handicrafts. Historically being a privileged sign in the enactment of “manhood”, woodcraft as a sign thus also forms an integral part in the construction of “White Womanhood”. The conception of textiles handicrafts as a specifically “female” arena does not however change over time. Even though the relationship between textile handicrafts and “womanhood” has changed over time, there has never been any separation of the two.

Reinterpretations of special measures

We can furthermore see a reinterpretation of the objectives and the meaning of so-called special measures and “girls’ schools”. While “girls’ schools” involved fostering “womanhood”, the textile educations of the 1990s are instead based on a feminist ideology aiming at the individual’s separation from traditional roles.

The latter education is also characterised by an experimental attitude towards handicrafts. The idea of special measures as a nursery has, however, endured over time. The idea is for the participants to be segregated temporarily, that it is necessary for them to be isolated for the strengthening of their self-esteem in order to be reintegrated into society afterwards. This is a form of feminist strategy that is based on strengthening the individual rather than changing the structure.

Reinterpretation of “immigrant woman”

In the discourse of White multiculturalism, “the teacher” is a subject position that involves a shift in the signs of “the immigrant woman”. By stressing their status as university graduates as well as their professional backgrounds as teachers, the persons enacting an identity as “teacher” subvert the category of “immigrant woman”. By problematising the dichotomy of uneducated being equal to “immigrant woman” versus educated being equal to “White womanhood”, the subject position of “the teacher” involves a challenge to attempts to stabilise “Whiteness”.

Reinterpretation of Whiteness

The material demonstrate that Whiteness can be accumulated. Whiteness is thus changeable. One conclusion that can be drawn from the Gudrun Sjödén catalogues is that the definition of Whiteness has been extended and is changing over time, and that more and more people are being included in the category of “Swede”.

In the discourse on White multiculturalism, a distinction is made between people’s degree of national belonging, i.e., of “Swedishness”. There are comments about the looks of the models and customers, and how they deviate from the norm of “Swedish”, “White” and blond. But people categorised as being “coloured” and “Black” are being included in Whiteness over time. At the same time, however, it becomes even more important to define the boundaries of Whiteness and its subject positions. One such step is that the origins of the customer are starting to be pointed out. The fashion catalogues are increasingly being marked by exoticism and exploitation of the Other who is depicted alongside animals and are to represent nature and wildlife. In parallel with the concept of Whiteness over time being extended, the focus is shifted from settings that consolidate Whiteness to that of the Other who by his or her difference consolidates the governor’s “White womanhood”.

The Gudrun Sjödén material shows how skin colour is one component among many other ones. Name, skin colour, hair colour, language proficiency, the parents’ country of birth, interests and preferences are very important for the concept of national capital, ones that are possible to transform into national

belonging. However, the problem is that the discourse on White multiculturalism is based on colonial idea structures and is dependent on the position of the Other. It is thus intolerant against deviations from the norm. National capital must be appropriated in “the right” way for it to be transformed into national belonging. The logic of the aristocracy is founded on the notion of essence being the principal component of national capital.

In the material on the textile projects, we find examples of employees having changed their names. I interpret name changes as a strategy for distancing oneself from the category of “immigrant” and in that way manifesting a subject position as “White”.

How does Whiteness relate to territory?

Whiteness is dependent on specific physical and mental rooms. The dissertation demonstrates how Whiteness, “Swedishness” as well as “immigrantship” are reserved for specific locations.

Reserved rooms for Whiteness and “immigrantsip”

In the discourse, certain geographical rooms are described as being less “Swedish” as well as less marked by Whiteness. These are the geographical rooms in which people ascribed as having the subject position of “immigrant” move in. Generally speaking, this is the so-called suburb, and more specifically it is the homes of “the immigrant women”. The majority of the textile projects are located in the suburban areas of the big city. The so-called “immigrant area” of the suburb is described in terms of being cold, grey, deserted, concrete as well as areas that housing policies in Sweden have been especially oriented towards. The suburb is synonymous with passivity in the narratives. The city centre, on the other hand, represents activeness. Similarly, there are geographical rooms reserved for Whiteness. The initiators’ own homes are presented in the material as examples of locations of this kind. Those that are ascribed the subject position of White governor and White aristocracy are at the same time assigned preferential right of interpretation to define the evaluation scale of more and less “Swedish”, and of pointing out the space that is characteristically White.

The textile project as the lock and the initiator as the guide

In the discourse, the textile project is compared to a lock. Yet another metaphor is the nursery, a protected environment in which “the immigrant woman” temporarily can be segregated and given space to prosper so as to eventually be reintegrated into the centre. Coming out of the apartment is a metaphor that is used to illustrate the conceived ultimate liberation of “the immigrant woman”. The initiators are portrayed as role models and are in the discourse compared to guides or bridge-builders with the objective of activating, creating meeting places

and guiding the Other inside the national territory. Not only should “the immigrant woman” be informed and disciplined in codes, preferences and norms, but she should also personally experience the streets in their capacity as rooms, to incorporate Whiteness and to experience pleasure.

All of the initiators have organised study visits and excursions for the participants. Ultimately it comprises a socialisation process in which a White governor defines the territory and how one ought to act therein so as to pass as “White”. In the discourse, guidelines for how individuals ought to act within the national territory are provided. Taking part in collective rituals and customs, and “doing as all the rest does” is of great importance in the discourse. These rituals are often synonymous to so-called Christian festivals, but it also concerns celebrating Midsummer, the eve of May Day, the International Women’s Day and the breaking-up of school.

Food has a key function in the enactment of Whiteness and the so-called exotic Other. The same food is named differently depending on the setting. When the participants are to be socialised in Whiteness, “Swedish” food is what is offered. When the participants are to be presented outwards in settings such as catering, fashion shows and social gatherings, “exotic” food is what is served.

The countryside, and the city and its institutions

In the discourse, we find Sweden and its Whiteness in two different geographical rooms. First, it is in the capital city that symbolises modernity. In the centre, we find the institutions that have institutionalised the nation and represent “Swedish culture”. Secondly, it is in the countryside that is to symbolise the traditional, authentic, real and natural Sweden – Dalecarlia, Gotland, Österlen, Södermanland, Mälardalen, as well as Lapland. It concerns both nature and the so-called people that are depicted in a national romantic way. Popular excursions for the textile projects are the archipelago and the countryside. Among other places, they visit Gotland and Dalecarlia. The textile projects do walking-tours in towns and guided tours in castles, botanical gardens, museums, galleries, fairs, cultural centres, libraries, theatres, handicraft shops, as well as workshops for art and handicrafts. The lectures and exhibitions that they visit have themes such as “Women’s history” and “Women’s issues”, domestic arts and crafts, as well as textile handicrafts.

How is “White womanhood” enacted in the textile projects?

In the textile projects, “White womanhood” is performed in several different ways. It is primarily enacted in the choice of orientation of the operations – textile handicrafts – and then also through the choice of target group – “immigrant women”. “White womanhood” has manifested itself in the exercise of White governmentality vis-à-vis the participants of the project. Role-play and

theatre have been an important means of control in the initiators' attempt to attend to, to discipline and to re-educate "the immigrant woman". White governmentality has partly been performed through information and fostering, and partly in the exhibitions, study-visits, fashion-shows, markets and multicultural gatherings that have been organised within the framework of the textile projects. "White womanhood" is also expressed through what one wears. Another way of enacting the subject position of White governor and manifesting one's status as a tolerant multiculturalist has been to surround oneself with products that have been produced by the textile projects.

The symbolic function of the textile products and the fashion show

The textile products have performed an important symbolic function. They produce reciprocal legitimacy. On the one hand, they perform the function of public markers of consumer tolerance, philanthropist attitudes and the willingness to assist the Other. On the other hand, "the immigrant woman" attains a value through the production and the taking part in the market economy. In the discourse, demand on commercial markets and quantifiable sales figures are measurements of success. The product is the public demonstration of "the immigrant woman" adopting the aristocracy's values and having incorporated White preferences. This consolidates the status of the initiator as being a tolerant multiculturalist and results in the strengthening of her national belonging. It is thus not only the producer and the customer that attain legitimacy through the products, but also the middleman – the initiator.

The fashion show is the ultimate event for the display of the transformation and liberation of "the immigrant woman". By this, the aristocracy can inspect the White governor's ability to control, organise and exhibit "her" different kind of object – "the immigrant woman". Thus, the object that is exhibited strikes one as the extension of the initiator's body. What is shown on the catwalk is the power relationship between both the exhibitor and "the immigrant woman" and the national capital that this power structure assigns the initiator in the subject position of White governor. This way of exhibiting oneself – "what one is, through one's own "difference" – has a long historical tradition (Hage 1998:153, 161).

In what way have the discourses that are articulated exerted an influence on the initiators' choice of target group, orientation of operations and method – language education, according to the handicrafts method – and what does this tell us about the constructions of Whiteness?

One consequence of both the discourse on White multiculturalism and the discourse on White heteronormativity having been articulated is that the projects have been oriented towards textile handicrafts and have excluded subject posi-

tions other than “immigrant woman” from taking part in the operations. As is shown in the study, the category of “immigrant woman” is interconnected with several characteristics. These conceptions of and assumptions about “immigrant women” have formed the basis for the initiators’ selection of participants. In this process, the initiators have performed the function of gatekeepers since they have recruited and categorised individuals, and decided on who has been allowed to participate and who has not. “The immigrant woman” has been synonymous with the category of “refugee”. People born in Sweden, or those who have migrated to Sweden from regions that in the discourse on White multiculturalism are designated as “industrialised” or “the West”, have never come into question or been contacted by the initiators. In all of the projects that I have been in contact with, the initiators have considered it legitimate to discriminate people who are ascribed the subject position of “man”. One of the textile projects is part of an education at a school that is based on the principle of positive discrimination. Similarly, the recruitment of employees has been directed by a White hetero normative discourse.

The initiators have used similar channels for the recruitment of new participants to the textile projects. Administrators at the employment agency and social welfare secretaries at various social welfare offices have had an important role in the recruitment process and in the categorisation of people as being “immigrant women”. Lack of time for the recruitment of participants constitutes a contributing factor in the initiators using the traditional channels, which has resulted in the stereotypical selection of participants. Some of the initiators have engaged so-called professionals for the composition of the applications, i.e., administrators within the special projects industry and the public administration. Part financiers have often laid down conditions for the selection of participants.

The philanthropist attitude has been of great importance in the recruitment process. The target group has gradually been extended to include other “weak groups” – so-called unemployed, people on long-term sick leave, “Swedish” “women”, as well as “immigrants”. Established public authorities have had a key role in this process. The same institutions have also pressed for domestic services work from the participants in textile projects. There is a clear connection between the definition of the target group and the possibilities of financing. Several of the initiators, themselves having been unemployed, have been employed in the project industry following the liquidation of different textile projects.

The choice of method is also the result of the discourses maintaining that arts and crafts are especially suitable both as methods for rehabilitation and as therapeutic methods for so-called weak groups considered as being supplementary “(wo)manpower”. The aim of the participants forming co-operatives is based on the stereotypical conception of this co-operative organisational form being attractive to them.

Developmental organisations and multilateral agencies such as the ILO and the EU have played a major role in the global dissemination of the White hetero normative discourse on textile handicrafts specifically being “female” and something particularly suitable for people from “the Third World”. International exports of textile handicrafts and tourist souvenirs have been important means of control. Yet another factor that has guided the orientation is the construction of “women” and of arts and crafts as symbols for national ideals and cultural traditions.

Just as “White networks”, the media have had a major role in the dissemination of the idea of textile projects being a road to success. Study visits between the textile projects have played an important role in the dissemination of the project concept and “the handicrafts method”. Seemingly, the project model and the concept of combining language education with textile handicrafts have had an impact on a wide front through Sweden’s entry into the EU that meant financial resources becoming available. Financiers have also laid down conditions for the design of the operations. One commonly recurring condition from the financiers is that of language education. The prioritised target areas and target groups of the EU have also exerted an influence on the design of the projects.

The dissertation elucidates how this type of textile project with philanthropist features and therapeutic orientations emerging in the 1990s is not a new phenomenon, either in Sweden or internationally. As early as the 1930s, the state tried to do something about unemployment by means of educating “women” in textile handicrafts. Historically it has always been persons defining themselves as “women” who have had top positions in society and those residing in the cities that have been the initiators of philanthropic projects. Also, there are large similarities between the way in which earlier measures in the textile area and the textile projects of the 1990s have been described in the media and in exhibition settings. The press has described the operations in terms of philanthropy. At the same time, it is emphasized that it deals with artistic, quality work. The fact that famous figures are buying the textile products has legitimised the quality status of the products and the so-called success of the measures.

While the measures earlier have primarily been oriented towards “the working class” and “smallholders” residing in the countryside and in the cities’ so-called slum areas, nowadays they are mainly carried on in the form of developmental operations and missionary work internationally as well as nationally towards “immigrant women”. We are thus dealing here with the same kind of governmentality and attitude towards the Other. Historically the image of the so-called working class as being an unrespectable, dangerous, contaminated, menacing, revolutionary and a pathological mass has been important for the construction of “a middle-class identity”. Similarly, “the immigrant woman” is of great importance for the construction of “White womanhood”.

The objectives of these measures that have been oriented towards textile handicrafts and domestic services have been twofold. First, it has concerned the fostering of Whiteness. Secondly, it has concerned the manifestation of Whiteness. Seemingly, this type of measure has also been a way of recruiting labour to the domestic services sector. Textile handicrafts has been a means of education in Whiteness and “womanhood” as well as a concrete way to consolidate the adoption of “White womanhood” among those individuals who are ascribed the subject position of “immigrant woman”.

Källor och litteratur

Källor

Sex bandade och transkriberade djupintervjuer med totalt nio personer.

Anteckningar från 25 deltagarobservationer utförda under perioden 000110-000321.

Skriftliga dokument bestående av anonymiserade handlingar som ansökningar, projektbeskrivningar, utvärderingar, rapporter, uppsatser, brev, dagbok, utskick medlemmar, informationsmaterial utställningar samt utskrifter från textilprojektens hemsidor internet.

Gudrun Sjödén modekatalog 1992-2004.

Transkriberat TV- och radio material:

Rapport morgon, TV2, 970424 06.30-09.30, inslag ca 5 min.

Rapport morgon, TV2, 971210 06.30-09.30, ca 5 min.

ABC, TV2, 990414 19.10-19.30, ca 5 min.

ABC, TV2, 991116 17.05-17.10, ca 1,30 min.

ABC, TV2, 991116 19.10-19.30, ca 3,5 min.

Rapport, TV2, 991116 19.30-20.00, ca 3,5 min.

Köket, TV4, 001129, 15.10-15.40

Alice Bah, TV4, 991012, 20.30-21.00

ABC, TV2, 950221, 19.10-19.30, 7 min.

Mosaik, TV1, 960528, 22.20-23.30, ca 8 min.

Go'Kväll, TV2, 980305, 18.15-19.10, ca 5 min.

ABC, TV2, 981125, 19.10-19.30, ca 3 min.

ABC, TV2, 981125, 22.00-22.10, ca 3 min.

Freja, Sveriges radio P1, 960327, 13.20-14.00, 10,45 min.

Freja, Sveriges radio P1, 971007, 13.20-14.00

Pressmaterial

1992

Dagens Nyheter, 921211, "Invandrarkvinnor ställer ut", D02, Susanna Hellberg.

1993

Dagens Nyheter, 930124, "Rum och textilier på Röhsska", B05, artikelförfattare uppges ej.

1994

Göteborgs-Posten, 941218, "Stadsmissionen inte bara soppkök. Ergon är ett bra exempel på hur man kan få yrkespraktik", s.12, Alf Isemo.

1995

Svenska Dagbladet, 950508, "Bidrag spräcker budget. Kista begär 14 miljoner extra till ökat antal arbetslösa", Stockholom s.16, Lova Olsson.

Dagens Nyheter, 950531, "Nyttiga idéer får stöd", D02, artikelförfattare uppges ej.

Dagens Nyheter, 950903, "Årets stora designpristagare utsedda", B05, artikelförfattare uppges ej.

Dagens Nyheter, 950922, "Projektpengar ska skapa jobb", D04, Susi Schwartz.

Dagens Nyheter, 951002, "Sankt Erik: Får jag lov, statsministern?", D02, artikelförfattare uppges ej.

Dagens Nyheter, 951002, "Tyg och färg ger nytt liv i Tensta", A06, Kerstin Vinterhed.

Göteborgs-Posten, 951011, "Nya livs-mönster. Kvinnorna får mod att satsa igen", s.43, Allan Eriksson.

Dagens Nyheter, 951221, "Moderater vill stoppa stöd till invandrare", D04, Petter Beckman.

1996

Dagens Nyheter, 960324, "Nytt om form: Glad påsk med tygutställning", B05, artikelförfattare uppges ej.

Svenska Dagbladet, 960325, "Invandrarkvinnor trycker textil", Kultur s.25, Hedvig Hedqvist.

Vi, 960328, "Livstycket tar ny form", s.30, Uuve Snidare.

Dagens Nyheter, 960329, "Vettiga samtal för nattugglor", B13, Lena Persson.

Göteborgs-Posten, 960630, "Vilma kan konsten att leva", s.1.

Helsingborgs Dagblad, 960716, "EU-pengar söks till projekt", s.8, artikelförfattare uppges ej.

Helsingborgs Dagblad, 960822, "Kvinnor möts i nytt projekt", s.16, Helena Hammarström.

Dagens Nyheter, 961025, "Arbetsmarknad. Projekt blev 'riktiga' jobb. Mångmiljonsatsning får både ris och ros", C02, Petter Beckman.

Arbetet, 961031, "Från Solrosen till Song My", s.13, artikelförfattare uppges ej.

Helsingborgs Dagblad, 961121, "Nu får internationella kvinnor lokal", s.14, Helena Hammarström.

Arbetet, 961129, "Krubbor för tionde året i rad. Jultradition på Trollenäs till förmån för barnen", s.11, Malin Enokson.

Arbetet, 961202, "Invandrare på Solrosen syr för livet. En länk ut till arbetslivet", s.7, Malin Enokson.

Arbetet, 961203, "Musikaliskt julbord med klös. Eslövs Musikaliska ungdomssällskap bjuder på het show i år", s.8, Bengt Jakobsson.

Dagens Nyheter, 961213, "Gemenskap som blomstrar", s.23, Rebecka Tarschys.

Arbetet, 961216, "100.000 till Viktoria. Anslag från Mellanskånes Kommunförbund", s.7, artikelförfattare uppges ej.

Göteborgs-Posten, 961219, "Här får kvinnliga invandrare en chans", s.14, Sarah Britz.

1997

Arbetet, 970225, "Arbetsmarknadsprojektet Gnistan kritiseras", s.4, artikelförfattare uppges ej.

Arbetet, 970310, "Jämställdhet till låns", Ledare Gäst s.2, Nalin Baksi.

Arbetet, 970326, "Kvinnor i 'Victoria' satsar på påskmässa. 15-tal utställare i Medborgarskolans lokaler", s.14, Bengt Jakobsson.

Vi, 970410, "Uuves bod", s.40, Uuve Snidare.

Dagens Nyheter, 970425, "Många kockar. Språkelever samlar orden på ett tyg", s.50, Rebecka Tarschys.

Svenska Dagbladet, 970426, "Via tyger blir 21 språk till svenska", Kultur s.35, Hedvig Hedqvist.

Trollhättans tidning/Lilla Edet Posten, 970523, "Kreativa kvinnor i textilprojekt" s.8, Lisbeth Bengtsson.

Expressen, 970605, "Spaning: Rebecka vill starta afrikansk krog", s.39, artikelförfattare uppges ej.

Svenska Dagbladet, 970605, "Projekt i Skärholmen skall få invandrarkvinnor att mötas", s.17, artikelförfattare uppges ej.

Expressen, 970625, "Spaning: fakta", s.38, artikelförfattare uppges ej.

Dagens Nyheter, 970625, "Kulturhuvudstadsåret: Mycket krut på ögongodis. Säkra arkitekt- och formgivarnamn ger staden ett lyft", B01, Rebecka Tarschys.

NWT, 970910, "Kvinnocafé jubilerar", artikelförfattare uppges ej.

Trollhättans tidning/Lilla Edet Posten, 970924, "Får pengar av EU".

NWT, 971016, "Café Ella firar 1-årsjubileum", artikelförfattare uppges ej.

Svenska Dagbladet, 971017, "Språket växer i takt med träden", Livsstil s.17, Hedvig Hedqvist.

Vi, 971023, "Buffé på beställning", s.32, Cajsa Stenmark.

Expressen, 971116, "Het mat för kalla kvällar. Exotisk buffé", s.40, Lena-Katarina Swanberg.

Göteborgs-Posten, 971218, "Gör något själv! Världsakademi sätter elevernas idéer främst", s.63, Kristina Hermansson.

1998

Dagens Nyheter, 980104, "Kulturstad 98: Med stolthet över sina rötter. Kultursatsning. I Världtältet ska kvinnors röster, rytmer och bilder blandas och korsbefruktas med varandra", B05, Eva Hernbäck.

Vi, 980115, "Uuves bod", s.30, Uuve Snidare.

Dagens Nyheter, 980202, "Kulturstad 98: Livstycket visar brudklänningar", B04, Rebecka Tarschys.

Vi, 980212, "Uuves bod", s.20, Uuve Snidare.

Vi i Karlstad, juni 1998, "Mötesplats för kvinnor och män från skilda kulturer", Robert Warholm.

LO-tidningen, 980618, "Ett jobb skulle ge bättre svenska – men dålig svenska ger inget jobb", Gun Jacobsson.

Helsingborgs Dagblad, 980618, "Kvinnor visade egen konst. På gamla brandstationen ställdes alster ut från många olika länder", s.10, Eva Tornbjör.

LO-tidningen, 980618, "Ett stycke liv att forma själv", Gun Jacobsson.

LO-tidningen, 980618, "Ute och tassar i gråzonen", Gun Jacobsson.

Nerikes Allehanda, 980908, "Här återfår de sitt självförtroende", "Det växer fram tygtryck och självförtroende", s.1, s.B21, Ingalill Hellman, Kicki Nilsson.

Dagens Nyheter, 980915, "Landstingspris till Livstycket", C02, artikelförfattare uppges ej.

Aftonbladet, 980918, "Hänt här hemma", s.32, Sara Genzell.

TT Nyhetsbanken, 980924, "Livstycket belönas", Stockholm TT.

Dagens Nyheter, 980925, "Föreningen Livstycket belönas", C02, TT-meddelande.

Göteborgs-Posten, 980927, "Arbetar mot främlingsfientlighet", s.30, TT-meddelande.

Göteborgs-Posten, 981008, "Projekt ska hjälpa kvinnor", s.12, Berit Strindh.

Dagen, 981009, "Mönstrat Livstycke" s.1, artikelförfattare uppges ej.

Dagens Nyheter, 981012, "Ett nytt stycke liv", B14, Birgitta Albons.

Svenska Dagbladet, 981015, "Föreningen Livstycket", Stockholm s.11, artikelförfattare uppges ej.

Östersundsposten, 981030, "Lokala motiv och enkla former bäst", s.8, Tomas Larsson.

Aftonbladet, 981105, "Ni kan vaken matte eller geografi ... Pelle Andersson och Jesper Lindau har tittat på kulturhuvudstadens egna siffror", Kultur s.5, Pelle Andersson och Jesper Lindau.

LO-tidningen, nummer 33, 981106, "Flyktingar startade textilfabrik – nu har den gått i konkurs", Rickard Jakobo.

Göteborgsposten, 981109, "Flyktingprojekt ska ge nya jobb", Västsverige Skaraborg s.9, Jan Nyman.

Göteborgs-Posten, 981228, "Textilprojekt för sykkunniga invandrare", s.13, Jenny Dahl.

Arbetet, 981228, "Till hjälp på tre olika fronter. Eslövs Biståndscenter skapar jobb och värmer både här och i öst", s.13, Joakim Sydmark.

1999

Bang 1999, Nr 2 "Livstycket – stödstrumpa eller stålkorsett?", Rebecka Edgren.

Vi, 990107, "Uuves bod", s.20, Uuve Snidare.

Vi, 990121, "All världens mat", s.64, Cajsa Stenmark.

Svenska Dagbladet, 990217, "Årets Stockholmska. Livstycket en väg ur isolering", Stockholm s.8, Anna Lena Wik-Thorsell och Yvonne Åsell.

Nerikes Allehanda, 990302, "Kvinnor skapar och återvinner allt från broderi till Batman. Det sjuder av fantasi och aktivitet på Skaparverkstan", Kvinnors liv och lust s.19, Håkan Ekebacke.

Dagens Nyheter, 990415, "Miljarder till staden. Vårpropositionen. Situationen i utsatta bostadsområden ska förbättras", C02, Kalle Sandhammar.

Expressen, 990506, "Din nya pension", s.4, Kerstin Thornström.

Expressen, 990521, "Krav. Spara 210 miljoner. Så drabbas du av neddragningarna i Stockholm – stadsdel för stadsdel", s.6, Lennart Kriisa.

Dagens Nyheter, 990611, "DN gratulerar: Livstycke med mycket värme", B06, Lisbeth Tell.

Göteborgs-Posten, 990613, "Vägen till arbete kan gå via Donsö", s.8, Anna Strandberg.

Gotlands Allehanda, 990629, "Multikulturella majstänger i Näs", s.6-7,

Ulf Glimfalk.

Göteborgs-Posten, 990822, "kejsarinnans nya kläder Wanja Djanaieff hjälper Folkteatern med kostymerna", Nöje s.60, Jenny Björnulfson och Laila Ekstedt.

Göteborgs-Posten, 99xxxx, "Här tyglas inga idéer. Textilverkstaden ska ge självförtroende och jobb", Björn Svensson.

Göteborgs-Posten, 991003, "Agora ger kunskap och styrka. Besökarna på Agora har lärt sig tre nya ord: Fika, trubadur och syjunta", s.12, Gunilla Skoog.

Svenska Dagbladet, 991010, "Wanja Elisabeth Djanaieff", s.10, Karin Thunberg.

Trollhättans tidning/Lilla Edet Posten, 991027, "Slutet nära för flera arbetslöshetsprojekt" s.7, Agnetha Andersson.

Göteborgs-Posten, 991102, "Global festival för alla åldrar", Björn Svensson.

991112, "Var dag världens tryck", Jenny Johansson.

Svenska Dagbladet, 991115, "Invandrargemenskap präglar kungafamiljens vecka", Familj s.20, artikelförfattare uppges ej.

Aftonbladet, 991116, "Det är vår kultur och er kultur och andras kultur. Det är lite av varje. Nya svenskor ställer ut sina tygtryck i grevinnan von Hallwyls palats", Kvinna s.20, Christina Vallgren.

Svenska Dagbladet, 991116, "Livstycket i Hallwylska", Livsstil s.16, Charlotte Wendt.

Dagens Nyheter, 991117, "Känd invandrare besökte Rinkeby. Förortsskola belönad. Efter prisutdelningen förevisades drottningen tvättmoskén och Livstycket", C02, Eva-Karin Gyllenberg.

Jämsides, JämO:s tidning nr 3 1999, "Språket skapas kring någonting vi gör tillsammans. Kvinnofolkhögskolan i Göteborg prövar ny sfi-pedagogik" s.16, Lars Nicklason.

Sollentuna Journalen, årgång 34 nr 2 1999, "Deras intresse för konsthantverk förenar", Nille Kristiansson.

2000

Vi, 000105, "Uuves bod. Redaktör: Uuve Snidare", s.34, Uuve Snidare.

Helsingborgs Dagblad, 000131, "Föredrag om social ekonomi. Social ekonomi ska det handla om vid onsdagens föredrag i Café Amanda på biblioteket", s.8, artikelförfattare uppges ej.

Dagens Nyheter, 000227, "Kulturkrock skapar gemenskap", D01, Thomas Heldmark.

LO-tidningen, 000310, "Välfärden ersätts av välgörenhet", Karin Lindgren Strömbeck.

Västerbottens-Kuriren, 000314, "Allmogekonst på multnivå", s.5, Maria Teresa Tapia.

Västerbottens-Kuriren, 000325, "Färg och form är Almas liv i Livstyckets butik", s.12, Maria Teresa Tapia.

Västerbottens-Kuriren, 000325, "Livstycket ger kvinnor ett språk till vardagen", s.12, Maria Teresa Tapia och Torbjörn Jakobsson.

LO-tidningen, 001208, "Högutbildade hänvisas till sömnadsprojekt. Fördomarna frodas när det gäller arbetslösa invandrarkvinnor", Erik Larsson.

GT Expressen, 000127, "Visst behöver vi folkhögskolorna", s.16, Eva Rogsten.

2001

Dagens Nyheter, 010831, "Svenska för invandrare får bakläxa", A07, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 010831, "Musikalisk Tenstablandning. Färgsprakande marknad i dagarna två", D31, Bertil Mollberger.

Dagens Nyheter, 010928, "Kunskapspengar smusslades undan", A08, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 011108, "SFI-lärare klagar på stress", A07, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 011121, "Svenska för invandrare. Kritik mot upphandling", A10, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 011123, "Svenskundervisningen säljs ut", A08, Hans Olsson.

Dagens Nyheter, 011220, "Ett värmande livsytte i kylan", Familj DN gratulerar A16, Lisbeth Tell.

Sollentunahem Botema, Nr 3 2001, "Gola Mahram – en färgstark person", s.4, artikelförfattare uppges ej.

Invandrare och minoriteter, nr 2 2001, "Från tristess till duchesse", s.22, Nora Weintraub.

2002

Dagens Nyheter, 020120, "Kritiken mot SFI: Svenskundervisning kan få fortsätta nästa år", A08, Lenita Jällhage.

Svenska Dagbladet, 020125, "Kritiserad undervisning tillåts fortsätta", C16, artikel-författare uppges ej.

Dagens Nyheter, 020206, "Svenska för invandrare. Kritiserad upphandling kan slopas", A08, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 020829, "Kritiserad invandrarskola görs om", A17, Torbjörn Tenfält.

Metro Stockholm, 021021, "Projekt i Vårby ökar integration", s.7, Catharina Nordlund.

Dagens Nyheter, 021112, "DN gratulerar: Biblioteket höjer taket", B07, Lisbeth Tell.

Drivkraft – Nättidningen för eldsjälar. Nr 16, 2002. [http://www.tollare.org/drivkraft/arkivstory .asp? folder= Nr_1&file=nr25900.xml](http://www.tollare.org/drivkraft/arkivstory.asp?folder=Nr_1&file=nr25900.xml) Utskrivet 2002-12-18

2003

Dagens Nyheter, 030104, "Handarbete: Det vackra finns i det för hand välgjorda", B14, Christina Zaar.

Dagens Nyheter, 030123, "Svidande kritik av sfi-undervisning", A10, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 030227, "Kommunen tar över vuxenutbildningar", A07, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 030916, "Svenskundervisning för invandraer tas tillbaka. Staden ökar antalet kommunala platser med 2000", A11, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 031006, "Hon kämpar för att behålla skolan. Vuxenelever protesterar mot att Utbildningsnämnden stoppar privata undervisningsföretag", A06, Lenita Jällhage.

Dagens Nyheter, 031009, "Protest mot ändrad vuxen utbildning", A15, Karin Melin.

Dagens Nyheter, 031113, "Vad händer nu med Livstycket i Tensta?", Insändare A18, Christina Naess.

Dagens Nyheter, 031116, "Det blåser snåla vindar i Tensta", Kultur B08, Ann Persson.

Dagens Nyheter, 031118, "Inlägg: Tensta", Ledare Debatt A02, Erik Nilsson.

Dagens Nyheter, 031119, "Integration i retoriken och praktiken", Ledare Kommentar, A02, Nils Funcke.

Dagens Nyheter, 031124, "Inlägg/ Tensta", Ledare Debatt A02, Ann-Katrin Åslund.

Dagens Nyheter, 031127, "Låt Livstycket leva", Insändare A15, Marianne Enge Swartz.

Dagens Nyheter, 031214, "Ett stycke häftigt liv på tvären", Intervju A13, Christina Kellberg.

Artiklar om företaget Gudrun Sjödén:

Damernas Värld, 031111, "Damernas värld utser årets kvinnor 2003".

Uppsala Nya Tidning, 031108.

Du & Co Nr 4 november-december 2003, "Gudruns party".

Dagens Industri, 030820.

Dagens Nyheter, 030825, "Långdistansaren säljer som aldrig förr".

Metro Stockholm, 030503, "Mönstermixare jubilerar".

Sundsvalls Tidning, 030601, "40 år som designer".

VLT 041117, "Gudrun Sjödén gör kläder för självständiga kvinnor".

Övriga artiklar:

Dagens Nyheter, 010118, "Sällskapet Idun i Stockholm måste betala skatt eftersom föreningen inte är öppen för kvinnor. Det har både länsrätt och kammarrätt beslutat".

Genus 2004:1, "Hemslöjden – en kvinnlig maktsfär".

Dagens Nyheter, 040513, "Sömmerska hölls instängd hos arbetsgivare".

Dagens Nyheter, 040514, "Instängd i fyra år av arbetsgivaren".

Dagens Nyheter, 040527, "Inlåst sömmerska kan få upprättelse".

Dagens Nyheter, 050629, "Böter för thailändsk sömmerska".

Dagens Nyheter, 050610, "Whites Only. Världens mest glesbefolkade land deporterar utan att fråga".

Webb-adresser

Dagens Nyheter, www.dn.se

Gudrun Sjödén, www.gudrunsjoden.com

Göteborgs universitet, Institutionen för hushållsvetenskaps hemsida, www.gu.se

Jämställdhetsombudsmannen, www.jamombud.se

Lunds universitet, Anna Burstedt, <http://etnhum.etn.lu.se/~ab/projekt.html>

Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, "Varför används ordet ras?" www.do.se, 021017

Regeringen, www.regeringen.se

Risikbankens jubileumsfond, beviljade anslag, www.rj.se/23093.htm, 050704

Sápmi, www.samer.se

Skatteverket, www.skatteverket.se

Statistiska centralbyrån, www.scb.se

Svensk form, http://www.svenskform.se/svenskform/just_nu.asp?justnuid=104, 050516

Uppsala universitet, www.antro.uu.se/personal/ericsson_urban.html

Litteratur

- Abiri, Elisabeth (2000), *The securitisation of migration. Towards an understanding of migration policy changes in the 1990s. The case of Sweden*. Göteborg: Institutionen för freds- och utvecklingsforskning, Göteborgs Universitet.
- Abu-Lughod, Lila (1986), *Veiled Sentiments. Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Berkeley: University of California Press.
- Allen, Margaret (2000), ”’White Already to Harvest’. South Australian Women Missionaries in India” in *Feminist Review* no 65. New York: Routledge.
- Alsmark, Gunnar (1979), *Herdar på Korsika*. Malmö: Liber.
- Alsmark, Gunnar (1992), ”Landet lagom: Några aspekter på svensk kultur” i Arnstberg, Karl – Olov (red), *Etnologisk samhällsforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Alver, Bente Gullveig & Øyen, Orjar (1998), *Etik och praktik i forskarens vardag*. Lund: Studentlitteratur.
- Ambjörnsson, Fanny (2004), *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Amft, Andrea (2000), *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Avhandling i samiska studier, Umeå Universitet. Umeå: Larsson & Co:s Tryckeri AB.
- Amit, Vered (red) (2000), *Constructing the field. Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*. London: Routledge.
- Andersson, Åsa (2004), *Inte samma lika. Identifikationer hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*. Diss. Etnologiska institutionen. Göteborgs universitet. Stehag: Symposion.
- Andersson, Maria (2003), *Arbetslöshet och arbetsfrihet. Moral, makt och motstånd*. Etnolore 28. Uppsala universitet. Uppsala: Etnologiska avdelningen.
- Ang, Ien (2001), *On not speaking Chinese. Living between Asia and the West*. London: Routledge.
- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira (1993), *Racialized Boundaries. Nation, Gender and Class and the Anti-racist Struggle*. London: Routledge.
- Arnstberg, Karl-Olov (red) (1992), *Etnologisk samhällsforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Arnstberg, Karl- Olov (1997), *Fältetnologi*. Stockholm: Carlsson.
- Arnstberg, Karl-Olov (1998), *Svenskar och Zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*. Stockholm : Carlsson.
- Axelsson Nycander, Gunnel (1999), *Etik och handel. En studie om Fair Trade*. Stockholm: Konsumentverket.
- Back, Les och Ware, Vron (2002), *Out of whiteness. Color, Politics, and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.

- Bayly, CA (1986), "The origins of swadeshi (home industry): cloth and Indian society 1700-1930" i Appadurai, Arjun (ed) *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Behar, Ruth och Deborah A Gordon (red) (1995) *Women Writing Culture*. Berkley: University of California Press.
- Berg, Lasse (1997), *När Sverige upptäckte Afrika*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Berg, Magnus (1994), *Seldas andra bröllop. Berättelser om hur det är. Turkiska andra-generationers invandrare, identitet, etnicitet, modernitet, etnologi*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Berg, Magnus (1998), *Hudud. En essä och populärorientalismens bruksvärde och världsbild*. Stockholm: Carlssons.
- Berge, Britt-Marie (1998), "Skall vi skolas tillsammans eller var för sig?" i *Likt og ulikt?* http://www.hio.no/formedling/rapport/rap_1998_2/1998-205.htm
- Bernard, H Russell (1995), *Research Methods In Anthropology. Qualitative and Auantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Bertilsson, Hanna (red) (2001), "Både och/ och/ varken eller. Svenska biteoretiska perspektiv" *Lambda Nordica, tidskrift för homosexualitetsforskning*. Volym 5, nummer 1-2 2001.
- Bergström, Helena (2002), "Könskategorisering. Konstruktion av normalitet i mötet mellan föräldrar till barn med oklar könstillhörighet och medicinsk personal" i *Lambda nordica* 2002:3-4, (8) sid. 57-70.
- Bergström, Helena (2004), "Tolkad, konstruerad och/eller observerad. Kön och genus när kroppen inte räcker till" i *Medicinsk genusforskning. Teori och begreppsutveckling*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Bhabha, Homi (1998), "The White Stuff" i *Artforum* 36:21-24.
- Bjurling, Kristina och Furugård, Magnus (1996), *Världens konsument. En handbok i medveten konsumtion*. Jyväskylä: Naturia.
- Bjurman, Eva Lis (1995), "Hon skall uppfostras icke för Staten utan för mannen" i *Ur barndomens historia*. Stockholm: Centrum för barnkulturforskning.
- Björklund, Anders (1984), *Hamnens arbetare. En etnologisk undersökning av stuveri-arbetet i Göteborg*. Stockholm: Nordiska museet.
- Blomqvist, Gunilla (1998), *Vem gör jobbet och vad är det värt?* Stockholm: Federativs.
- Blomqvist, Gunilla (2004), *Gender discourses at work. Export industry workers and construction workers in Chennai, Tamil Nadu, India*. Diss. Department of Peace and Development Research, Göteborg University.
- Borevi, Karin (2002), *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Diss. Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Stockholm: Elander Gotab.
- Bredström, Anna (2002), "Maskulinitet och kamp om nationella arenor. Reflektioner kring bilden av 'invandrarkillar' i svensk media" i de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (red), *Maktens (o)lika förklådade: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.

- Brnic, Anita (2002), *Speaking of Nationality. On Narratives of National Belonging and the 'Immigrant'*. Göteborg: Department of Sociology, Göteborg University.
- Broadly, Donald och Palme, Mikael (1994), *Pierre Bourdieu. Kultursociologiska texter*. Stockholm: Symposion.
- Brune, Ylva (1998), *Mörk magi i vita medier. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Brune, Ylva (2000), *Stereotyper i förvandling. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*. Utrikesdepartementet. MENA-projektet. Stockholm: Norstedts.
- Brune, Ylva (2002), "Invandrare i mediearkivets typgalleri" i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (red): *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. En festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- Brune, Ylva (2004) *Nyheter från gränsen: tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs Universitet.
- Burstedt, Anna (2002), "Mat som symbol för etnicitet" i *Invandrare & Minoriteter* nr 3.
- Butler, Judith (1990), *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York & London: Routledge.
- Butler, Judith (1993), *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Buzard, James (1993), "Victorian Women and the Implications of Empire" i *Victorian Studies*.
- Carlbohm, Aje (2003), *The imagined versus the Real Other. Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden*. Diss. Department of sociology/social anthropology, Lund university. Lund monographs in social anthropology.
- Carlsson, Marie (2002), *Svenska för invandrare. Brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom SFI-undervisningen*. Diss. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Carlström, Ann Kristin (1999), *På spaning i Stockholm. En etnologisk studie av polisarbete*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Carlström, Carina (2002), *Världen i din ficka. Fattiga sömmerskor och rika företag*. Stockholm: Federativs.
- Catomeris, Christian (2004), *Det ohyggliga arvet. Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront.
- Chaudhuri, Naupur och Strobel, Margaret (1992), *Western Women and Imperialism. Complicity and Resistance*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Claesson, Anna Maria (2001), *Kinesernas vänner. En analys av missionens berättelse som ideologi och utopi*. Diss. Etnologiska institutionen. Lunds Universitet. Jönköping: Jönköpings läns museum.

- Clifford, James och Marcus, George E (red) (1986), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. A School of American Research Advanced Seminar*. Berkley: University of California Press.
- Clifford, James (1997), *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Harvard University Press.
- Dahl, Gudrun och Smedler, Ann-Charlotte (red) (1993), ”Intet mänskligt är oss främmande? Om antropologins etiska spektrum” i Dahl, Gudrun & Smedler, Ann – Charlotte (red) *Det respektfulla mötet: Ett symposium om forskningsetik och antropologi Stockholms Universitet 25 – 27 november 1991*. Stockholm: HSFR.
- Dahl, Hjärdis (1987), *Högsäng och klädbod. Ur svenskbygdernas textilhistoria*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Danielsson, Sofia (1991), *Den goda smaken och samhällsnttan. Om Handarbetets vänner och den svenska hemslöjdsrörelsen*. Diss. Nordiska museets handlingar. Stockholm: Nordiska museet.
- Daun, Åke (1989), *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Daun, Åke och Ehn, Billy (red) (1988), *Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten*. Stockholm: Carlsson.
- de los Reyes, Paulina (1998), ”I skärningspunkten mellan genus och etnicitet: ett ekonomiskt historiskt perspektiv på invandrarkvinnor i svenskt arbetsliv” i *Arbetsmarknad & Arbetsliv*. Nr 1 1995. Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- de los Reyes, Paulina (2001), *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- de los Reyes, Paulina (2002), ”Det problematiska systemskapet: om svenskhet och invandrarskap inom svensk genushistorisk forskning” i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. En festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (red.) (2002), *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina och Diana Mulinari (2005a), *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina och Martinsson, Lena (2005b) (red), *Olikhetens paradigm. Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Docker, John och Fischer, Gerhard (red) (2000), *Race, Colour and Identity in Australia and New Zealand*. Adelaide: UNSW Press.
- Dougals, Mary (1997/1966), *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa.
- Ds 2005:12, *Makten och mångfalden. Eliter och etnicitet i Sverige*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram. Stockholm: Fritzes.

- Dyer, Richard (1997), *White. Essays on Race and Culture*. London: Routledge.
- Ehn, Billy (1975), *Sötebrödet. En etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt pappersbrukssamhälle*. Stockholm: Tiden.
- Ehn, Billy (1981), *Arbetets flytande gränser. En fabriksstudie*. Stockholm: Prisma.
- Ehn, Billy (1986), *Det otydliga kulturmötet. Om invandrare och svenskar på ett daghem*. Lund: Liber.
- Ehn, Billy (1992), "Etnicitet och samlevnadsfrid" i Arnstberg, Karl-Olov (red) *Etnologisk samhällsforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Ehn, Billy och Klein, Barbro (1994), *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflektion*. Stockholm: Carlsson.
- Ehn, Billy och Löfgren, Orvar Löfgren (1996), *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ekströmer, Melcher (1993), "Att vara där: Reflektioner kring antropologens värderingar i fält" i Dahl Gudrun och Ann-Charlotte Smedler (red) *Det respektfulla mötet: Ett symposium om forskningsetik och antropologi Stockholms Universitet 25–27 november 1991*. Stockholm: HSFR.
- Enloe, Cynthia (red) (1983), *Of Common Cloth. Women in the Global Textile Industry*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Ericsson, Urban, Molina, Irene och Ristilampi, Per-Markku (2000), *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Integrationsverket. Trelleborg: Berlings Skogs.
- Eriksen, Anne (1995), "Å forske i det ubehagelige" i *Norveg* nr 1.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993), *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksen, Thomas Hylland (2000), *Små platser – stora frågor. En introduktion till socialantropologin*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksen, Thomas Hylland (2004), "Moralsk korrekthet" i *Tidsskrift Nor Laegeforen* 2004; 124:892
- Eriksson Baaz, Maria (2001), "Biståndet och partnerskapets problematik" i Faye, Louis och Michael Mc Eachrane (red), *Sverige och de Andra: Postkoloniala perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Eriksson Baaz, Maria (2002), *The white wo/man's burden in the age of partnership. A postcolonial reading of identity in development aid*. Göteborg: Institutionen för freds- och utvecklingsforskning, Göteborgs universitet.
- Eriksson, Catharina, Maria Eriksson Baaz och Håkan Thörn (red) (1999), *Globaliserings kulturen. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Evaldsson, Ann-Carita och Per-Anders Forstorp (1999) "Den blågula etnologin eller 'Jag är från Afghanistan!'" i Granqvist, Raoul (red) *Svenska överord. En bok om gränslöshet och begränsningar*. Stockholm/ Stehag: Symposium.
- Faye, Louis och Michael Mc Eachrane (2001), *Sverige och de Andra. Postkoloniala perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.

- Ferrer Mariné, Julio (1981), *I väntan på döden. En etnologisk undersökning av åldringarnas situation på en långvårdsavdelning 1976–1977*. Stockholm: Akademi-litteratur.
- Foucault, Michel (1995/1979), *Discipline and punish. The birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Frankenberg, Ruth (1993), *White women, race matters. The social construction of whiteness*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Franzén, Elsie C (1997), *Invandring och arbetslöshet*. Lund: Studentlitteratur.
- Fundberg, Jesper (2001), ”Osynlig vithet” i *Invandrare och Minoriteter* Nr 1 februari 2001 27-30.
- Fundberg, Jesper (2004), ”Man föds inte till vit, man blir det. Om den kulturella vitheten” i Pripp, Oscar (red), *Mångfald i kulturlivet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Gale, Peter (2000), ”Construction of Whiteness in the Australian Media” i Docker, John och Fischer, Gerhard (2000), *Race, Colour and Identity in Australia and New Zealand*. Sydney: UNSW Press.
- Garlén, Claes (2001), ”Dubbla etniska identiteter jämföras med bindestreck” i *Invandrare och minoriteter* nr.4.
- Gerholm, Lena (1985), *Kulturprojekt och projektkultur. En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*. Stockholm: Liber.
- Gerholm, Lena och Tomas Gerholm (red) (1993) *Ondskans etnografi*. Stockholm: Carlsson.
- Gerle, Elisabeth (2000), *Mångkulturalism – för vem? Om Sverige i förändring*. Nora: Nya Doxa.
- Gibson, Katherine, Lisa Law och Deirdre McKay (2001) ”Beyond heroes and victims. Filipina contract migrants, economic activism and class transformations” i *International Feminist Journal of Politics*, 3:3 Autumn 2001, 356-386.
- Giese, David (red) (2005), ”Please Disturb! Ett magasin om en utställning” Kalmar: Kalmarsund tryck.
- Gradén, Lizette (2003), *On parade. Making heritage in Lindsborg, Kansas*. Stockholm: Elander Gotab.
- Graham, Mark (1993), ”De etniska begreppens etiska dimensioner” i Dahl Gudrun och Ann-Charlotte Smedler (red) *Det respektfulla mötet: Ett symposium om forskningsetik och antropologi Stockholms Universitet 25–27 november 1991*. Stockholm: HSR.
- Granqvist, Raoul (red) (1999), *Svenska överord. En bok om gränslöshet och begränsningar*. Stockholm/ Stehag: Symposion.
- Grenander Nyberg, Gertrud (1983/1948), *Den svenska sömnadsindustrien omkring 1900*. Särtryck ur Liv- och folkkultur, vol. 1. Institutet för folklivsforskning, Stockholm.

- Grinell, Klas (2004), *Att sälja världen. Omvärldsbilder i svensk utlandsturism*. Diss. Institutionen för idé och lärdomshistoria. Göteborgs universitet. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Göransson, Anita (1993), "Från hushåll och släkt till marknad och stat" i *Äventyret Sverige*. Stockholm: Utbildningsradion.
- Hage, Ghassan (1998), *White nation. Fantasies of white supremacy in a multicultural society*. Annandale, N.S.W.: Pluto Press.
- Hall, Stuart (1997), *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*. London: Sage.
- Hallström Bornold, Salka (2003), *Det är rätt att göra uppror. Mah-Jong 1966-1976*. Värnamo: Modernista.
- Hannerz, Ulf (2001), "Introduktion, när fältet blir lokalt" i Hannerz, Ulf (red) *Flera fält i ett. Socialantropologer om translokala konflikter*. Stockholm: Carlsson.
- Hedlund, Malin (1997), "Alla kvinnor sitter i köket" En ministudie av hur samhällsinformationen presenteras och mottas av ett begränsat antal lågutbildade invandrarkvinnor. Fördjupningsarbete i pedagogik 21-40 poäng. Lärarhögskolan i Stockholm. Institutionen för pedagogik.
- Hermerén, Göran (1996), *Kunskapens pris. Forskningsetiska problem och principer i humaniora och samhällsvetenskap*. Stockholm: HSFR.
- Hertzberg, Fredrik (1999) "Om Karl-Olov Arnstbergs bok 'Svenskar och Zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns'". Opubl. Seminarieinlägg. Etnologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hertzberg, Fredrik (2003), *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Arbetsliv i omvandling 2003:7, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hirdman, Yvonne (2001), *Med kluven tunga. LO och genusordningen*. Falun: Atlas.
- hooks, bell (1999), "Att äta den Andre. Begär och motstånd" i Johansson, Thomas, Sernhede, Ove och Trondman, Mats (red), *Samtidskultur. Karaoke, karnevaler och kulturella koder*. Nora: Nya Doxa.
- Hultqvist, Kenneth och Peterson, Kenneth (1995), "Nutidshistoria. Några inledande utgångspunkter" i Hultqvist, Kenneth och Peterson, Kenneth (red), *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik. Texter om maktens menatliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*. Stockholm: HLS förlag.
- Hyltén-Cavallius, Charlotte (2004), "Hemslöjdens nationaliteter och kön" i Pripp, Oscar (red), *Mångfald i kulturlivet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Hägglund, Ulla (1977) *Bohus stickning 1939-1969. Från nödhjälpsarbete till lyxproduktion*. Trebetygsuppsats i konstvetenskap. Göteborgs Universitet.
- Hägglund Ulla (1980) *Bohus stickning 1939-1969*. Göteborg: Föreningen Bohus Stickning.

- Höglund, Sten (1998), *Svensk forskning om diskriminering av invandrare i arbetslivet 1990-1996. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Johansson, Rune (1999), ”Ett odödligt sinnelag? Svensk nationell utveckling i ett komparativt perspektiv” i Olsson, Erik (red), *Etnicitetens gränser och mångfald*. Stockholm: Carlssons.
- Johansson, Ulla (1989), ”Folkskoleslöjd – en mångdimensionell historia” i *Kulturarv och utveckling inom skolslöjden. Rapport från ett slöjdhistoriskt symposium*. Skapande vetande, rapport nr 12. Linköpings universitet.
- Jones, Alison, Herda, Phyllis och Suaalii, Tamasailau M. (red) (2000), *Bitter Sweet. Indigenous Women in the Pacific*. Dunedin: Otago Press.
- Jones, Dorothy (2001), ”Defining self and others Through Textile and Text” in *Women’s Writing*, Vol. 8, Number 3, 2001.
- Jones, Dorothy (2000), ”Threading Words together” in *New Literatures Review*, no 36, Winter, 2000, pp. 3-16.
- Johnsdotter, Sara (1999), ”Somaliska kvinnor i Rosengård. Drabbade av stereotyper” i *Invandrare och Minoriteter* nr 3, 1999.
- Jonsson, Rickard (2004) ’Boken ska heta Nya Testamentet, och jag ska vara huvudpersonen!’ Hur killar med invandrarbakgrund blir ’invandrarkillar i skolans korridorer. www.kvinfo.su.se/lankar/mansforskning%20konf%20-%20Jonsson.pdf
- Jonsson, Stefan (1993), *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. Stockholm: Norstedts.
- Jonung, Christina (1997), ”Yrkessegerering efter kön. Ett internationellt perspektiv” i SOU 1997:137, Persson, Inga och Wadensjö, Eskil (red), *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Rapport till utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Stockholm: Fritzes.
- Junestav, Malin (2001), *Arbetslinjen i den svenska socialförsäkringsdebatten och lagstiftningen 1930-1955*. Lic. institutionen för ekonomisk historia, Uppsala universitet. Arbetslivsinstitutet, Svensk modell i förändring, forskningsrapport 2001:2. Uppsala: Universitetstryckeriet.
- Jämställdhet inom alla politikområden. Mainstreaming 2000. Faktablad. Näringsdepartementet. 1999.
- Jönsson, Anders (1997) Flyktingarna i den sociala ekonomin. Ett projektarbete om kooperativet i Högsby Textilfabrik. www.ctv.gu.se/clea1/Fall/Projektanalys/anders.html 2001-05-17
- Klein, Barbro (1999), ”Den svenska hemslöjdsrörelsen och de främmande” i Lundahl, Gunilla (red), *Den vackra nyttan. Om hemslöjd i Sverige*. Gidlunds förlag i samarbete med Riksbankens jubileumsfond.
- Klein, Naomi (2002), *No Logo. Märkena, Marknaden, Motståndet*. Stockholm: Ordfront förlag.

- Knocke, Wuokko & Herzberg, Fredrik (2000), *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*. Stockholm: Svartvitt i samarbete med Arbetslivsinstitutet.
- Kyle, Gunhild (1972), *Svensk flickskola under 1800-talet*. Diss. Historisk-filosofiska sektionen vid Göteborgs Universitet. Kvinnohistoriskt arkiv 9. Malmö: Linoprint.
- Laclau, Ernesto och Mouffe, Chantal (2001), *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Landry, Donna och Gerald MacLean (red) (1996), *The Spivak reader. Selected works of Gayatri Chakravorty Spivak*. New York: Routledge.
- Lemke, Thomas (2000), "Foucault, Governmentality, and Critique". Unpublished paper presented at the Rethinking Marxism Conference.
- Levine, Philippa (2000), "Orientalist Sociology and the Creation of Colonial Sexualities" i *Feminist Review* no 65. New York: Routledge.
- Lindblad, Eva (2002) *Marielundsprojektet i Norrköping. Fyra års utvecklingsinsatser utvärderas*. Centrum för kommunstrategiska studier. Rapport 2002:1.
- Lindholm, Gunborg A (1995), *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Lindqvist, Beatriz (1991), *Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier*. Stockholm: Carlsson.
- Lindqvist, Beatriz (1993), "På upptäcktsfärd i landet Annorlunda" i Gerholm, Lena (red) *Etnologiska visioner. Femton forskare reflekterar kring sitt ämne*. Stockholm: Carlsson.
- Lindqvist, Mats (2004), "Diskursteori och etnologi" i *RIG 2004*.
- Lindqvist, Sven (2005), *Terra Nullius. En resa genom ingens land*. Stockholm: Albert Bonnier.
- Lindström, Sverker (2004), *Gränslösa kläder*. Stockholm: Atlas.
- Lister, Ruth (1997), "Citizenship. Towards a Feminist Synthesis" i *Feminist Review* no 57. New York: Routledge.
- Loomba, Ania (1998), *Colonialism. Postcolonialism*. London: Routledge.
- Lundahl, Pia (1998), *Lesbisk identitet*. Stockholm: Carlsson.
- Lundahl, Gunilla (2001), *Karaktär och känsla. Ett sekel med svensk Hemslöjd*. Emmaljunga: Raster förlag.
- Lundberg, Thorsten (1991), "Hur trä- och metallslöjd kom till Göteborg" i *Hjärna Händer*. 100 års textil slöjd.
- Lundgren, Britta (1990), "Etnologi och kvinnoforskning" i *RIG*.
- Lundgren Britta, Inger Lövkrona och Lena Martinsson (1996), *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelse av kön*. Stockholm: Carlsson.
- Lundh Christer och Ohlsson Rolf (1999), *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*. Stockholm: SNS.

- Lundstedt, Anna (1995), *Nordbor på Kibbutz*. Opublicerad B-uppsats. Etnologiska institutionen. Göteborgs universitet.
- Lundstedt, Anna (1999), *Flödande försäljare*. Opublicerad D- uppsats, Etnologiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Lundstedt, Anna (2002), ”Forskningsetiska positioner och ’invandrar’-representationer” i Berg, Magnus, Reinvelt, Riina och Ytrehus, Line Alice (red) *Etnisk komplexitet. Nordliga länder – kulturvetenskapliga perspektiv. En antologi*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Löfgren, Orvar (1992), ”Medierna i nationsbygget: Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt” i Arnstberg, Karl-Olov (red) *Etnologisk samhällsforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren, Orvar (1996), ”Linking the Local, the National and the Global: Past and Present Trends in European Ethnology” i *Ethnologia Europea* nr 26:2.
- Löfgren, Orvar (2005), ”Catwalking and Coolhunting. The Production of Newness” i Löfgren, Orvar och Willim, Robert (red), *Magic, Culture and the New Economy*. Oxford: Berg.
- Lökken, Kerstin (2002), ”Alla dessa duktiga kvinnor”. *Om rätten att få representera sig själv i det offentliga samtalet*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Löw, Heléne (1999), ”Svensk rasism och antisemitism. Historiska kontexter” i Olsson, Erik (red), *Etnicitetens gränser och mångfald*. Stockholm: Carlssons.
- Mark Nielsen, René (1991), *Harem. Et Harem i Danmark*. Specil-Trykkeriet i Viborg.
- Martinsson, Lena (1997), *Gemensamma liv. Om kön, kärlek och längtan*. Stockholm: Carlsson.
- Martinsson, Lena (1998), ”Tydliga eller otydliga kön. Etnologi och feminism” i *Dugnad* nr 4.
- Martinsson, Lena (2000), ”Annorlundahet som fetisch. Om politik och erfarenhet” i Martinsson, Lena och Magnus Mörck (red) (2000), *Porträtt utan ram. Kön och sexualitet bortom strukturalismen*. Lund: Studentlitteratur.
- Martinsson, Lena (2001), ”Marmorhallen” i Lundgren, Britta och Lena Martinsson (red), *Bestämma, benämna, betvivla. Kulturvetenskapliga perspektiv på kön, sexualitet och politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Mason, Suzanne (2002), *Life in the Labyrinth. A Reflexive Exploration of Research and Politics*. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Mattsson, Katarina (2001a), *(O)likhetens geografier. Marknaden, forskningen och de Andra*. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Mattsson, Katarina (2001b), ”Ekonomisk rasism. Föreställningar om de Andra inom ekonomisk invandrarforskning” i Faye, Louis och Michael Mc Eachrane (red), *Sverige och de Andra: Postkoloniala perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Mattsson, Katarina (2004), ”Vit rasism” i Mattsson, Katarina och Lindberg, Ingemar (red), *Rasism i Europa. Kontinuitet och förändring*. Stockholm: Agora.

- McClintock, Anne (1995), *Imperial Leather. Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. London: Routledge.
- Melman, Billie (1992), *Women's Orients. English Women and the Middle East, 1718-1918. Sexuality, Religion, and Work*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Meurling Birgitta, Birgitta Lundgren och Inger Lövkrona (red) (1999), *Familj och kön. Etnologiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Mills, Sara (1992), *Discourses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing*. London: Routledge.
- Minh-ha, Trinh T (1989), *Woman, Native, Other. Writing Postcoloniality and Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade (1991), *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade (1997), "Under Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourses" i McClintock, Anne, Mufti, Aamir och Shohat, Ella (red) (1997), *Dangerous Liaisons. Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Molina, Irene (2001), "Den rasifierade staden" i Magnusson, Lena (red) (2001), *Den delade staden. Segregation och etnicitet i stadsbygden*. Umeå: Boréa.
- Molund, Stefan (1993), "Vad betyder det här för dem?: Om det etnografiska skrivandets moraliska komplikationer" i Dahl, Gudrun och Smedler, Ann-Charlotte (red) *Det respektfulla mötet. Ett symposium om forskningsetik och antropologi Stockholms Universitet 25-27 november 1991*. Stockholm: HSR.
- Moreton Robinson, Aileen (2000a), *Talkin' up to the White Woman. Indigenous Women and Feminism*. Queensland, University of Queensland Press.
- Moreton Robinson, Aileen (2000b), "Duggaibah, or 'Place of Whiteness'. Australian Feminists and Race" i Docker, John och Fischer, Gerhard (2000), *Race, Colour and Identity in Australia and New Zealand*. Sydney: UNSW Press.
- Mulinari, Diana (1999), "Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt" i Sjöberg, Katarina (red) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Mörck, Magnus (2002), "Från Lippman till Bhabha. Stereotypernas historia" i *Ljusgården. Meddelanden från Etnologiska institutionen Göteborgs universitet. Tema stereotyper. Nr 19*. Göteborg: Etnologiska institutionen.
- Mörck, Magnus och Tullberg, Maria (2004), *Catwalk för direktörer. Bolagsstämman, en performativ performance av maskuliniteter*. CFK-rapport, Göteborgs universitet. www.cfk.gu.se.
- Neergaard, Anders (2002), "Fackföreningsrörelsen i ett rasifierat samhälle" i de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (red) (2002), *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas.
- Nehls, Eddy (2003), *Vägvalet*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.

- Nehls, Eddy (2005), "Vad är the business of business?" i de los Reyes, Paulina och Martinsson, Lena (red), *Olikhetens paradigm. Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Neilson, Brett (2001), Multicultural Studies. Course on line, and lectures 2002. <http://cadfl.uws.edu.au/histories/archive/001/mcs/subjectguide/intro.htm>
- Nicoll, Fiona (2000) "Indigenous Sovereignty and the Violence of Perspective: A White Woman's Coming Out Story." i *Australian Feminist Studies*, Vol. 15, No. 33, 2000.
- Nordberg, Marie (2000), "Vem är Björn? Manlighetskonstruktioner och omförhandlingar av kön" i Martinsson, Lena och Magnus Mörck (red) (2000), *Porträtt utan ram. Kön och sexualitet bortom strukturalismen*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordberg, Marie (2005), *Jämställdhetens spjutspets? Manliga arbetare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet, heteronormativitet*, Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Nordström, Marie (1987), *Pojkskola. Flickskola. Samskola. Samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962*. Diss. Historiska institutionen. Lunds universitet. Lund: Studentlitteratur.
- Norrbacka Landsberg, Riikka (2005), "Konsten att se nya kunder" i de los Reyes, Paulina och Martinsson, Lena (red), *Olikhetens paradigm. Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Nyberg, Anita (1989), *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvsdeltagande 1930-talet-1980-talet*. Diss. Linköpings universitet.
- Osman, Ali (1999), *The "Strangers" Among Us. The Social Construction of Identity in Adult Education*. Diss. Department of Education and Psychology. Linköping University.
- Palmberg, Mai (1987), *Afrika i skolböckerna. Gamla fördomar och nya*. Stockholm: SIDA.
- Parker, Rozsika (1996/1984), *The Subversive Stitch. Embroidery and the Making of the Feminine*. London: The Women's Press.
- Parpart, Jane L (1995) "Deconstructing the development expert. Gender, development and the 'vulnerable groups'" i Marchand, Marianne H och Parpart, Jane L (red), *Feminist. Postmodernism. Development*. London and New York: Routledge.
- Parpart, Jane L, Connelly, M Patricia och Barriteau, V Eudine (2000), *Theoretical Perspectives on Gender and Development*. Ottawa: International Development Research Center.
- Persson, Inga och Wadensjö, Eskil (1997), "Den könssegregerade arbetsmarknaden. En introduktion" i SOU 1997:137, Persson, Inga och Wadensjö, Eskil (red), *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Rapport till utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Stockholm: Fritzes.
- Peterson, Magdalena (2003), *Identitetsföreställningar. Performance, normativitet och makt ombord på SAS och AirHoliday*. Göteborg: Mara.

- Pieterse, Jan Nederveen (1995), *White on black. Images of Africa and blacks in western popular culture*. New Haven: Yale University Press
- Pratt, Mary-Louise (1992), *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge.
- Prismas Nya uppslagsbok* (1994), Tofte aktualiserade upplagan.
- Prügl, Elisabeth (1999), *The Global Construction of Gender. Home-Based Work in the Political Economy of the 20th Century*. New York: Columbia University Press.
- Quick, Harriet (1997), *Catwalking. A History of the Fashion Model*. London: Hamlyn.
- Rabinow, Paul (1977), *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkley: University of California Press.
- Rignell, Hans (2002), *Rättvis handel. Rörelse i rätt riktning? Världsbutikerna för rättvis handel*. Stockholm: Tranan.
- Ristilampi, Per-Markku (1999/1994), *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Roediger, David R (1991), *The Wages of Whiteness. Race and the Making of the American Working Class*. Londo: Verso.
- Roediger, David R (2002), *Colored White. Transcending the racial past*. Berkeley: University of California Press.
- Ronström, Owe (2004), "Mångfald och mångkultur" i Pripp, Oscar (red), *Mångfald i kulturlivet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Rosaldo, Renato (1993), *Culture and Truth. The Remaking of Social Analysis*. London: Routledge.
- Rosenberg, Tiina (2003), *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Rosenberg, Tiina (2005), *Könet brinner! Texter Judith Butler*. Stockholm: Natur och kultur.
- Rosengren, Annette (1991), *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Skaraborgs länsmuseum.
- Ross, Andrew (red) (1997). *No Sweat*.
- Runfors, Ann (2004) *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar*. Stockholm: Norstedt.
- Rundquist, Angela (1989), "Speglingar av livet däruppe" i Ehn, Billy och Klein, Barbro: *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlsson.
- Said, Edward W (1997/1978), *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- Salomonsson, Karin (1998), *Fattigdomens besvärjelser. Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Diss. Etnologiska institutionen, Lunds universitet. Lund: Historisk media.
- Samuelsson, Wiwi (1993), *Det finns gränser*. Stockholm: Utbildningsradion.
- Sawyer, Lena (2000), *Black and Swedish. Racialization and the cultural politics of belonging in Stockholm, Sweden*. Ann Arbor, Michigan: UMI.

- Sawyer, Lena (2003), *Routings. "Race", African diasporas and Swedish belonging*. Östersund: Institutionen för socialt arbete, Mitthögskolan.
- Schech, Susanne och Haggins, Jane (2000), "Migrancy, Whiteness and the Settler Self in Contemporary Australia" i Docker, John och Fischer, Gerhard (2000), *Race, Colour and Identity in Australia and New Zealand*. Sydney: UNSW Press.
- Schånberg, Ingela (2002), *Genus och utbildning. Ekonomisk-historiska studier i kvinnors utbildning ca 1870-1970*. Diss. Lunds universitet. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- SIV 1998:2, *På tal om ... Statistik om invandring och om personer med utländsk bakgrund*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Sjunnesson, Jan (2003), "Styrbarhet" i Fronesis. Prel version översättning av Foucaults text "La governmentalité" 2003-09-09. <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadly/sec/p-sjunnesson-overs-foucault-gouvern-0309.pdf> 050621
- Sjögren, Annick (1989), "Kulturdepartementet. Summerande och specifika beskrivningar" i Ehn, Billy och Klein, Barbro: *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlsson.
- Skeggs, Beverly (1999), *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Social ekonomi i praktiken, 19 exempel* (1999) Stockholm: Kulturdepartementet.
- Sommestad, Lena (1992), *Från mejerska till mejerist. En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Lund: Studentlitteratur. Arkiv förlag.
- SOU 1979:77, *Hemslöjd. Kulturarbete, produktion, sysselsättning. Betänkande av 1977 års hemslöjdsutredning*. Stockholm: Liber förlag.
- SOU 1998:6, *Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:137, Persson, Inga och Wadensjö, Eskil (red), *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*. Rapport till utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2000:18, *Statligt stöd till kvinnoorganisationer och jämställdhetsarbete*, Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:41, *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, (red) Kamali, Masoud och de los Reyes, Paulina. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:56, *Det blågula glashuset. Strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1993), *Outside in the teaching machine*. London: Routledge.
- Spooner, Brian (1986), "Weavers and Dealers. Authenticity and Oriental Carpets" i Appadurai, Arjun (red) *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Spradely, James (1980), *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Svanberg, Ingvar och Mattias Tydén (1992), *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria*. Stockholm: Arena.
- Svensson, Birgitta (1993), *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museet.
- Tesfahuney, Mekonnen (1998), *Imag(in)ing the Other(s). Migration, Racism and the Discursive Constructions of Migrants*. Diss. Uppsala universitet, Geografiska Regionstudier 34.
- Thomas, Mandy (2001), "Stitching at the Boundaries: Vietnamese Garment Industry Workers in Transnational Spaces" i *Intersection*. Issue 5 May 2001.
- Thomsson, Heléne och Hoflund, Linda (2000), *Vem ska hjälpa vem? En kritisk analys av arbetsmarknadspolitiska insatser riktade till kvinnor med invandrarbakgrund*. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Vad varje svensk bör veta* (1995) Bonnier Alba.
- Vallström, Mikael (2002), *Det autentiska Andra. Om etnografi, etik och existens*. Etnolore 26. Uppsala universitet. Uppsala: Etnologiska avdelningen.
- Wadensjö, Eskil (1997), "Invandrarkvinnornas arbetsmarknad" i SOU 1997:137, Persson, Inga och Wadensjö, Eskil (red), *Glastak och glasväggar? Den köns-segregerade arbetsmarknaden*. Rapport till utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Stockholm: Fritzes.
- Ware, Vron (1992a), *Beyond the Pale. White Women, Racism and History*. London: Verso.
- Ware, Vron (1992b), "Moments of Danger. Race, Gender and Memories of an Empire" i *History & Theory*, Dec92, Vol.31 Issue 4, p116, 22p.
- Werbner, Pnina & Modood, Tariq (1997), *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London: Zed Books.
- Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise (2000), *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Yuval Davis, Nira (1997a), *Gender and Nation*. London: Sage.
- Yuval Davis, Nira (1997b), "Women, Citizenship and Difference" i *Feminist Review* no 57. New York: Routledge.
- Ågren, Marja (2002), "Vad sägs om finskhet? Stereotypa skildringar av finnar i Sverige" i Berg, Magnus, Reinvelt, Riina och Ytrehus, Line Alice (red) *Etnisk komplexitet. Nordliga länder – kulturvetenskapliga perspektiv. En antologi*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Ålund, Alexandra (1988), "Invandrarkvinnor och problemideologier. Om möjligheter och begränsningar i den privata och den offentliga sfären" i *Sociologisk forskning* nr 1.
- Ålund, Alexandra och Schierup, Carl-Ulrik (1991), *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury.

- Ålund, Alexandra (1999), "Ethnicity, multiculturalism and the problem of Culture" i *European Societies* Vol 1 1999.
- Öhlander, Magnus (1996), *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Öhlander, Magnus (1999), "Deltagande observation" i Kaijser, Lars och Öhlander, Magnus (red) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.